

50012

7397

Handwritten signature

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1962 OKT 26.

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1962. LXVI. évfolyam 4. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

KIRÁLY ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR, SÖTÉR ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTI:

KLANICZAY TIBOR

A SZEMLE ROVATOT SZERKESZTI:

VARGA JÓZSEF

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KOMLOVSZKI TIBOR és V. KOVÁCS SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, XI., Ménesi út 11—13.

TARTALOM

Képes Géza : Népi-nemzeti klasszikus költészetünk kialakulásához	401
Németh G. Béla : A drámaíró Péterfyról	421
Varga Rózsa : A népi írók Szabad Szó c. lapjának történetéből	439
Szili József : „Irodalomközpontúság” az irodalomtudományban	454

Kisebb közlemények

Eckhardt Sándor : Balassi Bálint végrendelete. — Varga Imre : Vándorlantosként halt-e meg Felvinczi? — Láng József : Adalékok három József Attila-vershez	473
---	-----

Adattár

Herepei János : Adatok régi magyar versekről	477
Sótyom Jenő : A Soproni Magyar Társaság könyvtára és Berzsenyi Dániel	493

Szemle

Emlékezések Ady Endréről (Varga József)	501
Pirnát, Antal: Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren (Esze Tamás)	510
Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 3. kötet (Csanádi Imre)	516
Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában (Szauder József)	521
Fenyő István: Kisfaludy Sándor (Mezei Márta)	525
Mikszáth Kálmán levelezése (Nacsády József)	528
Nagy Péter: Szabó Dezső az ellenforradalomban (Ilia Mihály)	532

NÉPI-NEMZETI KLASSZIKUS KÖLTÉSZETÜNK KIALAKULÁSÁHOZ

Arany János egyik cikkvázlatában¹ azt panaszolja, hogy írott költészetünk mindjárt születése pillanatában elvált a népiestől. Aranyinak volt is oka a panaszra, hiszen más népek élete szerencsésebben alakult és az új társadalmi rend, a keresztény feudalizmus nem támadt tüzzel-vassal a pogány tartalmú, népi hangú és formájú költészet ellen. Orosz földön, a kijevi fejedelemségben például a fejedelmek és a pravoszláv egyház orosz származású fejei a pogány színezetű ősi énekeket arra használták, hogy velük buzdítsák a népet az új hitet és fejedelemséget fenyegető pogány nomádok ellen. Így vált lehetségessé a bilinák fennmaradása, sőt az is, hogy a XII. században már orosz népi hősköltemény keletkezzék, az Igor-ének, és a krónikáiról szerzetes változtatás nélkül, csaknem teljes egészében belefoglalja művébe. A német földön a hős-ének a hűség és bajtársi összefogás erkölcsi szükségének hirdetésével szintén eleven hatóerő marad a keresztény korban is és keresztény színezetű, de azért még mindig erősen pogány szellemű nemzeti hősköltemény alakulhatott ki az Igor-énekkel, minden valószínűség szerint, egy időben: a Nibelung-ének.

Nálunk a protestáns hitújítás is türelmetlenebb volt, mint másutt: Sylvester János csak hivatkozik a költői szépségű *virágénekekre*, anélkül, hogy akár csak töredék sorokat is idézne belőlük. Mikael Agricola finn protestáns püspök, aki egyébként Sylvesterrel egy időben volt Luther és Melancthon tanítványa, megtalálta a módot rá, hogy éppen Zsoltár-fordítása elé írt versében felsorolja a pogány isteneket és azok működési területét s ugyanott töredékeket is közöljön az ősköltészet élő maradványaiból (1551). A protestáns Dániában meg egyenesen az történt, hogy a születő nemzeti irodalom, a meginduló műköltészet, nemhogy elvált volna a népiestől, hanem jó sokáig csaknem kizárólag abból vette anyagát. Dániában jelent meg Európa első népköltészeti gyűjteménye: A. Vedel nevű protestáns lelkész már 1591-ben kiadta *Kjaempeviser*^{1a} címmel a dán népköltészet lírai és epikus darabjait, azokat az ősi balladákat, amelyek századokkal később egész Európa irodalmi fejlődésére — Arany költészetére is — olyan serkentően hatottak. Az általános helyzet mégis az volt Európa-szerte, hogy a népiesség érvényesülésének, a műköltészetbe való beáramlásának ideológiai, vallási és politikai akadályai voltak egészen a francia forradalomig, nálunk, ismert okokból, jóval tovább.

A francia forradalmat előkészítő eszmeáramlat, a felvilágosodás uralma alatt tartja az egész XVIII. századot. Az irodalomtörténészek azt vallják, hogy a felvilágosodás, az ész korlátlan uralmának tana a költészetben mindenütt a józan okosság, a hűvös mértéktartás, a klasszikus összhang irányát teremtetten meg, amely irány az üres formák uralmához vezetett. De a korszak másik nagy és az irodalomra sokkal megtermékenyítőbb áramlatát, a romanti-

¹ Népiességünk a költészetben. Hátrahagyott prózai dolgozatok II. 569.

^{1a} Kjaempeviser: hősi dalok. Legújabb kiadása P. RUBOV professzor gondozásában 1926–27-ben jelent meg: Vedels Folkeviser I–II. København, G.E.C. Gad kiadása.

kát sem tudjuk a felvilágosodástól függetlenül, pusztán mint azzal ellentétes irányt, mint visszahatást tekinteni. Ahogy Rousseau-t, úgy a romantikát is a felvilágosodás szülte. A felvilágosodás polgári forradalomra, a királyság megdöntésére tört. De az abszolutisztikus királyi hatalom megdöntését, a szabadság, egyenlőség, testvériség elvét hirdetni csakis úgy lehetett, hogy a harmadik rendnek is helyt követeltek a nap alatt. A polgárosodás következményeként meginduló nemzettéválás folyamatában felvetődik a nemzeti irodalom kérdése. Európa több pontján világossá vált, hogy az erőteljes és eredeti nemzeti irodalom, mint sajátos talajból, a népköltészetből sarjadhat ki.

Leikesítő példa volt Vedel dán lelkész balladagyűjteménye, amely Dániában nemzeti irodalom talpköve lett. Angliában a dán példát idejekorán megszívlelték: kevésbé ismert tény, hogy Samuel Pepys, a „Napló” nagyíró szerzője öt folio-kötet régi és új angol balladát gyűjtött össze; gyűjteménye kéziratban maradt, a cambridgei Magdalene College birtokában.² Macpherson ó-gael dalgűjteménye 1760-ban és az Osszián 1765-ben már napvilágot láttak. Az Osszián megjelenésének éve korszakalkotó: ugyanebben az évben adta ki Thomas Percy „Reliques of Ancient Poetry” című balladagyűjteményét. A „hamisítvány” és a hiteles népi gyűjtés egyszerre kezdte meg pályafutását és a kettő együtt valósággal elsőprő hatású volt, megjelenésük évszáma az európai irodalmakban a romantika kezdetét jelenti.

A dánok és főleg az angolok példájára világszerte megindult a népköltészeti kincsek, a lírai dalok és epikus énekek gyűjtése. Persze, régiebb példa is lebegett a mozgalom elméleti irányítóinak szeme előtt: Homéroszé, aki véleményük szerint egybeszerkesztette a nép ajkán széttöredeztve élő ógörög eposzokat és a Nibelung-éneket, a germán mondáknak egységes művé kovácsolt változata. Igen jelentős új gyűjtések, sőt eredeti gyűjtések alapján egybeszerkesztett hősköltemények keletkeztek, de a népiesség mint a műköltészet megnyilatkozási formája és vele együtt a népi költő alakja csak a romantikus mozgalom és a francia forradalom együttes hatására született meg. Ez a népköltő Burns, a skót parasztbárd, akinek még csak „azonosulnia” sem kellett a néppel, hiszen amúgy is népi származék volt, azonos a néppel. Macpherson és Percy lelkesítő hatására nemcsak a nép sajátos nyelvén, skót tájszólásban írta igaz érzésből, sokszor szenvedélyből fakadó dalait, balladáit és genre-képeit, hanem legtöbbször a dallamot is megjelöli, amelyre eredeti költeményét írta. A népi költészet naiv, sokszor merész, nyers haragja, dallama és ritmusa, a finomkodó, parókás, tömjénes műköltészet megvetése, a népi nyelv bátor kezelése és a *jakobinus szenvedély* — ezek azok a vonások, amelyek az első népi költő arcképén kirajzolódnak és ezek jellemzik őt élete végéig.

Így jut el hozzánk a népiességnél ez az értelmezése — Béranger útján, akinek szintén a népköltészet nyelve, dallama és a forradalmi hev szerzett hírnevet hazájában s a világon. Nálunk Petőfi ennek a költő magatartásnak első és egyetlen megtestesítője, ahogy az ukránoknál Sevcenko és a bolgároknál Botev.

2.

Nálunk a népiesség legképzettebb és legtehetségesebb ideológusa Erdélyi János volt — egészen Petőfi fellépéséig. Azért csak addig, mert akkor aztán Petőfi átvette az ideológiai irányítást is. Hogy a fogalom politikai tartalma legalább olyan fontos volt, mint az esztétikai, mutatja az irány „népnemzeti” elnevezése, amely a negyvenes évek végén egy ideig használatos volt. Horváth János Krizáról szólva Szontagh Gusztáv megállapítását idézi, amely

² A Diary első kiadásához Lord Braybrooke írt előszót, ebben Pepys gyűjtőérdemeit méltatva megemlíti, hogy a régi balladákon kívül újak is szerepelnek, a legkésőbbiek 1700-ból valók. Ugyancsak Lord Braybrooke említett cikke közli azt a fontos adatot, hogy Thomas Percy balladagyűjteményének legnagyobb részét Pepys-nek ebből a kéziratból vett, amelyre véletlenül bukkant.

szerint „Kriza népdalaival a nemzetiség már a demokrácia álláspontjára jutott el.” Ő már a felszabadító népevangélium hirdetője — tehát forradalmár. Erdélyit maga Horváth úgy jellemzi, hogy költői koncepciójában, kifejezési módorában és formáiban kereste és találta meg a magyar specifikumot, a népköltészet tárgyai és eszméi által „az egyetemes emberivel” maradt érintkezésben. Lehetséges, hogy Erdélyi népdalaiból nem tudunk többet kiolvasni, mint amit ez a megállapítás mond. De Erdélyi előadásai, tanulmányai és egész költői gyakorlatával a burnsi értelemben vett népiesség legszámottevőbb magyar előfutára volt — méltányos tehát, ha egész költői termését megvizsgáljuk, legalábbis termésének azokat a darabjait, amelyek a korszak irodalmi folyóirataiban megjelenve, közvetlen indítást adtak magának Petőfinek is. Ha végigolvassuk Erdélyi elméleti műveit, ezekből kétségtelenül kiviláglik, hogy Petőfi előtt tisztázta a népies költészet több olyan követelményét, amelyeket Petőfi a lángelme szenvedélyességével és meggyőző erejével ragadott meg és tett örök érvényűvé. Petőfi hitvallását Aranyhoz írt legelső levelében így önti szavakba: „Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék s ez a század földadata...” stb. Erdélyi egy fél évtizeddel előbb, a Kisfaludy Társaságban tartott székfoglalóbeszédében nagyjából ugyanezt a programot már meghirdette: „Tanulni a népet, az életet, beállni a tengerbe (ti. a népbe!) mint Jézus, midőn a lélek kegyelmét venné a Jordánba, ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége.” Természetesen, a hasonlóság mellett a különbség a két nyilatkozat, ill. hitvallás között igen nagy: Petőfi kemény, szenvedélyes megfogalmazása a költészetben és a politikában uralkodó népről teljesen új, akkor is, ha Erdélyi egész magatartása és működésének összessége szinte sugallja ezt a megfogalmazást... Fontosnak tartjuk Erdélyinek azt a megállapítását, hogy a népköltészetnek egyik jellemvonása az, hogy „az éneket vele kell gondolni”. Itt ismét Burnsra kell gondolnunk, aki a skót népi dallamokra írt dalaival indult el világhódító útjára. No, és Béranger, aki verseit a francia nép ismert dallamaira szerezte s a kedvelt dallamok és versformák avatták ezeket a verseket modern népdalokká. Erdélyinek ezt a figyelmeztetését Petőfi magáévá tette, de Arany ihletformáját is az jellemzi, hogy a dallam, „rendszerint valamely régi népdal-hang” vonzotta magához a születő verset. De erről lesz még szavunk később... Térjünk most vissza Erdélyi költészetére, amelynek nem egy darabja félreérthetetlenül mutatja költőjük jakobinus-forradalmár pártállását. Ezúttal egy-két olyan versnél időzünk el, amelyek Petőfi olvasmányai is lehettek, hiszen az Athenaeumban jelentek meg (1840. II. félév — 46 1. és 266. l.), ahol aztán két év múlva Petőfi első versei is napvilágot láttak. Erdélyi „Egy gyerek születésére” című versének már a közlése körül nagy zavarok támadtak: a szerkesztőség egy része ellenezte a vers kiadását. Nem is csoda: Vörösmaty ismert és kedvelt „Kisgyermek halálára” című elégiája is sokkalta több idillt és reményt sugároz, mint ez az újszülötthöz írt furcsa köszöntő, amely arról mond keserű szavakat, hogy a jobbágykunyhóba született gyermek rabszolga lesz, mint szülei, és jobb lenne, ha születése után mindjárt meg is halna, mert ha eget veri is erényével és tehetségével, szolgaként végzi be életét...

A versnek csak a kezdő és befejező sorait idézem:

„A pórkunyhóban gyermek született,
Egy rabbal a földnek több rabja lett.
Szegény a kunyhó, hangos és hideg;
Az élet árva benne és rideg.
Számúzve onnan minden földi jó,
De a nyomor két kézzel fogható.
És mégis örvend a szegény anya,
Bár öröme vég nélkül tartana!
Örvend ama gyermeknek, aki még
Szíve alatt elkarhoztatták.

— — — — —
Fekszel te, kis gyermek szűk póla közt,
Téged keresztvíz és könyű fürösz.
Szunnyadj csak el, de többé föl ne kelj,
Számodra sír lesz jó nyugalmi hely.
Földön kikötvék a nagyság s erény,
Csak szánakoznak a kín emberén.
Bár mit mívelj, bár tedd ki lelkedet.
Mint szolgál ontnád élő véredet.”

A másik vers, amelyről szólni szeretnék, már a címével is meglep bennünket: „A XIX. század embere”. Akaratlanul is „A XIX. század költői” Petőfi-vers címe jut eszünkbe. És nem minden ok nélkül. A tárgyat Erdélyi dobta be az irodalomba. Egy évvel később, ugyan-csak az Athenaeumban új költő jelentkezik ezzel a tárggyal, Beöthy Zsigmond, versének címe: *Századunk*. Erdélyi versének egyik részlete:

„Miért hogy a tizenkilencedik
Század magasra földicsértetik?
Megmondva, téve minden? úgy miért
Áll e világ, mint egy nagy — semmiért?
Belőle még csak töredék darab
Szabad, de a nagy rész a régi rab.
Van még, hol álhit pókhálósodik,
Az éj javában, most uralkodik.
Még él az önzés, s meddig élni fog
Törvénnel óva, nem lesz jó dolog...”

Amit a versben közöl Erdélyi, az következetes végiggondolt, értelmes beszéd, meggyőződés ereje feszíti, költői dikciójában újszerű a mindennapi beszédmódhoz közeledő egyszerűség, ami Petőfiben valósággal elképeszt („Hát hogy mint vagytok otthon, Pistikám?”). De a nagy költő tüzes szenvedélye csak Petőfi „A XIX. század költői” című verséből csap ki ellenállhatatlan erővel s ez a tűz teszi versét igazán meggyőzővé...

3.

Népies költemények tehát jelentek meg nálunk Petőfi előtt is, de Petőfi az első, aki egész költészetet teremt ebben a szellemben. Mi az ő népiesség-elmélete, ill. taktikája? Helyet a népek, még pedig vezetőhelyet, a költészetben s mindjárt utána a politikában. Amikor ezt írja Arany, akkor már nagyon sokat tett ennek a tervnek az érdekében: a magyar tájak jellegzetes népi alakjait, ezek érzés- és gondolatvilágát új és új helyzetekben, fordulatokban ragadta meg és mutatta be, a népdalnak és általában a népi hangnak felülmúlhatatlan mestere lett. Népdalaiban és János Vitézében már három évvel az Aranyhoz írt levél keletése előtt csakugyan a nép uralkodik és a népi hős, az egykori talált gyermek visszautasítja a király kezét és a királylány kezét... A nép uralkodik már a költészetben — a költő halad tovább a maga útján, tudja, hogy véres napoknak kell következniük, hogy romba dőljön az ő világ, a hízélgés, a szolgaság világa — ezeket a véres napokat hívja, várja — egyetlen vágya már, hogy a kivívott világszabadság vértanúja lehessen... Petőfi hangja, magatartása, költői jelleme kialakult már, amikor Arannyal összehozta a sorsa. Most már együtt vannak, egy szív egy lélek — és szívük, lelkük a népi költészetért lobog.

Petőfi helyzetét kortársai és — nem kisszámú — ellenlábasai között, továbbá Petőfi-híveinek a népies költészet feladatáról vallott véleményét, amely nyilván egyezik Petőfi fel-fogásával, találóan jellemzi Vahot Imrének, a János Vitéz kiadójának „Előbeszéd”-e; Vahot

szavai szerint: fejlődő irodalmunkra nézve a legdrágább kincs az az irány, amelyben nemzetiségünk legtisztább forrása, a népi elem s az annyira sajátos és eredeti népköltészet a műveltebb költői szellem által némileg nemesítve tűnik fel. . . Petőfi szép költeményének „két-szeres érdeme az, hogy nemcsak a művelt olvasó magasabb igényeit elégíti ki, de könnyen érthető, népies előadásánál fogva a köznépnek is gyönyörködtető olvasmányul szolgálhat. Beh kevés magyar költő tudja pedig ily kettős hatásra pöngetni lantját! A nagyobb rész csak pár száz úriember számára ír, mélyen, homályosan, cikornyásan, érthetetlenül s többször idegen irányban és szólásmódokkal; korunkban igen kevés az oly költő, ki az egészséges gondolkodású és érzésű nép sajátos nyelvét, jellemét híven felfogva, azt a költészet tündérhonába természetes, ép színekkel visszatünteté, hogy benne az annyi ínség- és nyomorral küzdő szegény köznép is vigaszt, enyhét és örömet, nemesebb szellemi élvezetet találhatna.” Még egy mondatot idézek az „Előbeszéd”-ből: „A költő . . . leginkább ezen műveinek alkotása után érezheté azt büszke öntudattal: miszerint ő nem csak egy kis finnyás, nagy részt beteges izlésű úri töredékecske, hanem az erőteljes magyar nép költőjévé avatott fel jó géniusza által . . .” Azért idéztem ilyen hosszasan ezt a nyilatkozatot, mivel feltehetően Petőfi elolvasta a szöveg kinyomtatása előtt és az ő véleményét kellett hogy kifejezze, különben nem egyezett volna bele, hogy műve bevezetőjeként megjelenjék. Egyébként azért is fontos újra olvasnunk ezt az értékelést, mivel a Petőfi—Arany-levelezés, később pedig Petőfi eltűnte után Arany leveleinek és cikkeinek népiességre, illetve a népi-nemzeti irányra vonatkozó megjegyzései, kijelentései nagyjából e bevezető megvonta körben mozognak.

Tudjuk, hogy Arany, akinek mindig bátorításra volt szüksége, a „János Vitéz” példáján felbuzdulva írta meg „Toldi”-ját. Petőfi viszont a „Toldi” olvastán látta meg Aranyban azt a férfit, aki az ő merész kezdeményezése után méltó segítőtársa lesz a népi alapon nyugvó új nemzeti költészet megépítésében.

Irodalmi értékrendünkbe erősen beidegződött az a felfogás, hogy a Petőfi—Arany-kapcsolatban Petőfinak volt aktív és irányító szerepe — Arany pedig ha nem is vakon, de hálás engedelmisséggel követte a lánglelkű barát irányító tanácsait. Másik ilyen nézet az, hogy Arany megriadva járt-kelt az irodalmi élet dzsungelében és kerülte az összeütközéseket — a béke és saját lelkinyugalma érdekében inkább engedett a „nagyfejúeknek”. Mindjárt meg kell mondanom, hogy mind a két vélemény tévedésen alapszik. Lássuk mindjárt az első állítást.

Arany a Petőfihez írt második prózai levelében elmondja a népies eposzról formált véleményét. Ebből mindenekelőtt az világlik ki, hogy Arany sem a János Vitézt, sem a maga Toldiját nem tartotta népies *eposznak*. Említett levelében, egyebek közt, ezt írja Arany: „Ha én népies eposz írására vetném fejemet: a fejedelmek korából venném tárgyammat. Feste-ném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak, . . . a fejedelmet atyának, elsőnek az egyenlők közt. Feste-nék szabad hazát, közös hazát; megtanítanám a népet, miképp szeresse a hont, melyért eldöde vére folyt. Mert bizony nem a mai nemesség vére volt az, mely visszaszerezte Etele birodalmát: az a vér részint csatatéren folyt el, részint a magvetők igénytelen gubája alatt rejl . . . E feladatot azonban, a ma élők közül, csak *te* bírnád meg. Egy ily eposzt, remélem, vérré tanulna a nép s buzgóbban énekelné azt, mint az olasz matróz *Gerusalemme liberatáját*; a nemesi rend (talán) elszégyelné magát, átvénné a néptől mint most a népdalokat s lenne a költészet nemcsak az „írástudók és farizeusok”, hanem a *nemzet költés-zete*” (1847. febr. 28.)

Petőfi 1848. január 29-én ad hírt Arany-nak „Lehel vezér” című készülő „elbeszélő költeményé”-ről. A költemény keltezéséről az a vélemény alakult ki, hogy megírásának „terve 1847. október végén s november elején Aranyéknál töltött szalontai napok alatt fogamzott meg Petőfi lelkében” (Havas Adolf jegyzete a *Lehel vezér*-hez). De ha elolvassuk a költemény 3. versszakát, mindjárt világossá válik, hogy Petőfi Arany 1847. febr. 29-i levele gondolatainak és egyenes felszólításának hatására írta. Ebben a versszakban Arany leveléből ott találjuk a „gubás” emberek és az „írástudók” kifejezéseket, de még Arany egész gondolatmenetét:

„De hol is kezdjem csak, hogy megértsük egymást?
Mert hát tudnivaló, hogy én itt mostanság
Nem írástudóknak, nem az úri rendnek,
De beszélék szűrös gubás embereknek;
Hisz az írástudók jobban tudják magok,
Mint én, a miket most mondani akarok,
Az uraknak pedig az ideje drága,
Rá sem érnek ilyen apró mulatságra.”

Arany tehát meg tudja indítani Petőfit, hogy „népies eposz” írásába fogjon és hogy az ő koncepcióját kövesse... Mint ahogy Vahot nyilatkozatából kitűnik, s ami egyébként is tudott tény, a népies irány elszánt ellenlábasai és gáncsolói, a finomkodó almanach-líra makacs művelői korántsem némultak el Petőfi és Arany megjelenésekor, hiszen szinte szakadatlanul kísértetekként zavarták a népiesek köreit. Azt nem igen mondhatnók, hogy táboruk túlságosan gyenge, vagy éppen jelentéktelen számú lett volna — hiszen még Arany legszűkebb baráti körében is heves viták folytak a túlfinomult, bonyolult költészet jogosultságáról. „Most Szilágyi István volt nálam — írja Arany Petőfinek 1847. aug. 5-én — vagy két hétig s mi is veszekedtünk egy kicsit. Szeretné *népies* költeményeimből a *népies* kifejezéseket kihagyni. Továbbá nem hiszi, hogy az *érthetetlen szépségek* kora lejárt. Pedig, ugy-e Sándor, lejárt, vagy ha még le nem járt volna, lejáratjuk? S hadd mondják aztán, hogy hátrafelé húzzuk az irodalom taligáját.” De nem csak itt ír ilyen határozott kemény, hogy úgy mondom támadó hangon a népies irány útját keresztező, bonyolult, mesterkélt költői irányról. Egy korábbi levelében (1847. május 27.) előbb gúnyos majd fenyegető hangnemben beszél az arisztokrata urak halavány köreinek halavány poézisáról, mely „szép, homályos és hideg mint az őszi köd”. Majd Petőfi, Tompa és ő maga — folytatja Arany — írnak olyat, amit az egyszerű nép „magáénak, szívveréből szakadottnak vall”.

Lássuk a második kérdést: hogy fogadja Arany az irodalmi élet vezető kritikusaik kifogásait? A *Toldival* kapcsolatos ellenvetésekről kell itt szólnunk mindenekelőtt. Mindjárt meg kell mondanunk, hogy az ellenvetések éppen azok ellen a népies kifejezések ellen irányultak, amelyek azt jelezték, hogy új ízlés, új hang, őszinte, friss, egyszerű érzéketes költői nyelv vonult be a költészetbe. De ezen a ponton Arany ugyanolyan hajlíthatatlan volt, mint Petőfi, amikor a „Tele palack a kezembe, Táncolok mint veszett fene” sorokban a „veszett fene” ellen tiltakoztak. Petőfinél ez az egyenes, kemény és a finnyás író- és olvasóközönségben méltán megütközést keltő hang eredeti, szertelen egyéniségének önkéntelen megnyilatkozása — Aranynál, mint minden, ez is átgondolt: pontosan tudja mit akar elérni vele, milyen nagy világirodalmi példakép jellemzési módját valósítja meg céltudatosan a mi irodalmunkban. Teszi pedig ezt olyan ízes népi nyelven, olyan friss, színes fordulatokkal, hogy senki se gondol, nem is gondolhat világirodalmi példákra, az olvasó meg van győződve, hogy ezt így csak a magyar népnyelv tudja kifejezni. De vegyük a példákat. Az első komolyan kifogásolt részlet a *Toldi* VI. énekének ez a szakasza, amely Toldi megindult lelkiállapotát festi, amikor bújdosása előtt anyjától búcsúzik:

„Tartani akarta magát, de hiába!
Mintha tűt szúrnának orra cimpájába,
Vagy mintha alatta reszelnének tormát,
Tekerő nyílallást érve olyanformát...”

Toldy Ferenc, aki névtelenül bírálta³ — és egyébként dicsérő jelzőkkel halmozta el — Arany művét, úgy érezte, hogy itt túlsordult az a népi íz, egy finom lelki folyamatot túlzott

³ Magyar Szépirodalmi Szemle II. félév, 2. sz. júl. 11.

erővel, tehát durván jellemez a költő. Arany itt nem magyarázkodik, egyszerűen meghagyta a kifogásolt sorokat, ugyanis ebben a részletben Homéroszt követte, aki hasonló módon festi Odysseus megindultságát (Odysseia XXIV. 318—319).

τοῦ δ' ὠρίνετο θυμὸς, ἀνὰ ῥίνας δέ οἱ ἦδη
δοιμῷ μένος προὔτνυε φίλον πατέρ' εἰσορόωντι.

Magyarul:

S néki a lelke megindult és orrában a szűrő
érzés nőtt, mikor így szeretett apjára tekintett.”
(Devecseri ford.)

A másik megrovás ellen — Toldi, miközben elalszik „tisztá nyál csordul ki szája végén” — már teljes önérzettel lép fel, „homéri hely”-nek mondja e sort,⁴ „mert a *tiszta* szó, melyet én gonddal tettem oda, mérsékel azon valamit. És Arany teljes joggal hivatkozik Homéroszra, akinek hősei a nagy megpróbáltatások és gyász közepette sem akarják soha elnyomni a test parancsát, mert az embernek, ha bánat éri is, ennie, aludnia azért kell . . .

Már az első népköltő, Burns megoldotta azt a paradoxont: hogy lehet, vagyis hogyan kell provinciát dalolni anélkül, hogy provinciális költészet szülessék. Bár ifjúkora éveit nehéz testi munkában tölti, mindig szakít időt az önművelésre. És bár élete végéig szűkebb hazája falusi élete közepette érzi magát otthon, az egyszerű falusi legény műveltség dolgában bátran megállja a helyét az edinburghi széplelkek között is. Az egyszerű paraszti származék az ó-kelta énekesekre tekint mint őseire és költői öntudata olyan erős, hogy Homérosz rangjával és szerepével veti össze a magát (Nem kell különösképpen hangsúlyoznunk: mindehhez elengedhetetlenül szükséges a nagy példakép tüzetes ismerete):

„Csak bárd vagyok, nem vár nagyok
kegye, se pénze, — nem, nem —
de mint Homért, a nép megért
s mint hű raj, követ engem . . .”

Arany szemében is Homérosz eposzai „téjmézzel folyó, népi költemények. Bennök az egyszerűség a költői fenséggel párosulva van, s ha nem ez a népi költemény feladata, úgy nincs róla helyes fogalmam. Azt akarom mondani, hogy a népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép közt, s legyen egyszerűvé velek, hanem az, hogy tanulja meg a legfensőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő. Ez lebegett előttem, midőn a TOLDI-t írtam s ez úton haladok ezentúl is, ha lehet” — írja szintén 47-ben Szilágyinak. De a Toldival kapcsolatban Tegnér Frithiof-mondáját is emlegeti Arany, mint ami mintaként lebegett előtte műve megírása közben. De merőben felesleges lenne Tegnér hatásának kimutatásával bajmóldnunk! Ahogy Homéroszból az egyszerű, erőteljes, népi színezetű nyelv és érzékletes képek alkalmazására merített Arany bátorítást, legtöbbször utólagos öngazolást, hogy amit elgondolt, az helytálló — ugyanúgy Tegnér romantikus elbeszélő költeményének is csupán azt a buzdító tanulságát szívlelte meg, hogy a régi mondaanyagot lehet és kell is a mai ember lelki életének rajzával korszerűsíteni egy olyan korban, amelyben az eposz már kissé idejét múlt műfaj. A példaképek között említi a Nibelung-éneket is, ami mint a pillanatonként fellobbanó szenvedélyeknek nyugodt, kiegyensúlyozott formába öntése ragadta meg költőnk figyelmét és rokonszenvét.

Két első népköltőnk, Petőfi és Arany a tanulás, önképzés terén valósággal csodákat műveltek: nyelveket tanultak, teljesen egyedül, elszigetelten s rövid idő elteltével angolul,

⁴ Levél Szilágyi Istvánnak, 1847. szept. 6.

franciául, németül a legmagasabb színvonalú műveket is megértik, sőt mindjárt művészi fordításokat is készítenek ezekből a nyelvekből (Arany később olaszból is). Amikor a világ-irodalomnak ez a magasfokú ismerete nem kíséri a népies költészetet, akkor a fejlődő nemzeti irodalom erőteljes törzsén elkerülhetetlenül fattyúhajtás sarjad: a provincializmus. Azt kell mondanunk; e tekintetben Arany látta világosabban a helyzetet és ő kezdte meg már 1847-ben a harcot a népies irodalmi irány torzító ellen. Már ekkor két fronton küzdött — „Volt hozzá courage”, ahogy ő nyilatkozott erről, később, Tompához írott egyik levelében (1853. nov. 22.). Haragja, felháborodása, kemény kiállása mutatja: milyen nagy veszélyt látott mind a holdkóros széplelkek zöngicsélésében, mind a nyeglén népieskedő, elvadult mezei had garázdálkodásában. E két ellenség voltaképpen Arany egész életében bontogatta, rongálta a népi-nemzeti költészetét egyre lenyűgözőbben emelkedő épületét s Arany a maga módján mindig élesen állást foglalt velük szemben — később már kizárólag művekkel és velük kapcsolatos —, többnyire levélben közölt magyarázatok formájában. Még a szabadságharc után is így gondolkodik és nyilatkozik irodalmunknak erről a két fő veszedelméről: „A hivatlanok (ti. a népieskedők) csimpolyáznak még egy darabig, míg a duda magától megnyekken s az új vetésen nem lesz istenáldás. Visszatérnek a külföldet *külsőségekben és idegen* szellemben majmoló iskolák; a nyelv csinosodik, azaz romlik, érdem lesz magyar szavakban németül s franciául beszélni, bűn egy magyar kifejezést használni csupán azért, mert a nép is él vele: tehát *pórias, durva, nyers*. Visszatérünk a bombasztokhoz, a cifrá ürességhez... művészi önmegtagadással haladunk a majmolás dicső útján.” Ezt a lemondó, gúnyos-szomorkás hangot azonban mindig felcseréli haragtól lobogó kifakadásokkal, ha a népies irány hátramoszdítóira fordul a beszéd sora. Közvetlenül a szabadságharc után még így ír erről a tárgyról Szilágyi Sándornak: „Iszonyú sok lerugdalni való állat kezdte rágni a bogáncskórót Parnassus körül. Nem vagyok azon értelemben, hogy ezt hazafiságból tűrnünk kell. Botot nekik, míg el nem rontják a közönség ízlését, vagy el nem csömörltetik az összes szépirodalomtól. Hiszen inkább semmi irodalom, mint ily botrányosan infámis! Fel ti jobbak, ti erősebbek: Augiasistállója tele van.” (1850. okt. 21.) És még két év múlva is, szinte magából kikelve követel a Lisznyaiaknak „dorongot és polémiát!” Nem csoda! Ezek az irodalmi fenyegetések fenyegették leginkább Arany világosan végiggondolt népies elvét és programját. Bizony, ezeknek a tiszteletlen, mosdatlan szájú költőcskéknak ökölrel népieskedő versei sárbarántását jelentették mindannak, amit Arany mint szent eszmét hirdetett — gondolok itt mindenekelőtt Lisznyai „Palóc-dalai”-nak erre a darabjára:

Ne falj annyi mézes kását,
Bizony nem tud a szokását.
Hej, rotyogó rotyó.
Kedvem volna iddögálni,
Oszd a szeretőmmel hálni,
Hej, szotyogó szotty.”⁵

De a népieskedőknél nemcsak a világirodalmi műveltség ellenőrző és egyensúlyteremtő tevékenysége hiányzott, hanem a forradalmi politikai meggyőződés — ami pedig, mint láttuk, már a népiesség két legjelentősebb előfutáránál, Krizánál és Erdélyinél is a népiesség feszítő-erejeként jelentkezett. Arany jószerint Petőfi példájának ösztönzésére szintén magáévá tette a népiesség haladó politikai tartalmát és a szabadságharcig töretlen erővel követte az új költői irány politikai csillagzatát. A szabadságharc után látszólag szakított a népiesség politikai értelmezésével. Viszont semmi csodálni való nincs azon, hogy Ferenc József magyarországi látogatására a hivatalos részről megkívánt dicsőítő verset nem Arany írta meg, akit

⁵ Palóc-dalok. 119. l.

pedig erre eleget noszogattak, hanem Lisznyai.⁶ Ez az előbb elmondottak után szinte magától értetődő, mint az is, hogy Arany a dicsőítő óda helyett „A walesi bárdok”-at írta meg...

4.

Említettem az imént, hogy Aranynak a népiességről, amit hol népköltészetnek, hol népiességnak, hol népi-nemzeti költeménynek mond, világosan átgondolt elve és programja volt, amelynek megvalósításában teljes következetességgel haladt a maga útján. Ennek a hangsúlyozása azért fontos, mert Petőfi elhatározó jelentőségű, merész kezdeményezése után, amikor Petőfi már nem állt többé barátként és segítőtársként Arany mellett, Arany vállára szakadt a roppant feladat: a népi-nemzeti költészet nagyszerű épületének megalkotása. Ezt a feladatot nem egyedül, nem magára hagyatva oldotta meg, ami teljesen lehetetlen is lett volna. Már 1847-ben az akkor még ifjú Szász Károly levelére írt válasza, amely még egyszer kifejti a népi-nemzeti költészetről vallott felfogását, ezekkel a szavakkal zárul: „... mivel ama sallangos költészethez szokott veteránoktól e tekintetben semmit sem várhatunk, önöknek, ifjú pályatárs! önöknek áll nyitva leginkább a dicsőség meghonosítani elvégre a magyar költészetet az egész Magyarhonban”... Szász felfogta az intelmeket és a maga jóval szerényebb tehetségét ennek az alakuló, fejlődő nemzeti költészetnek szentelte. De a szabadságharc után lassacskán feltámadó irodalmi élet több derék, lelkes munkása vállalt és vett részt a nagy feladat megoldásában, így Erdélyi és Kriza, továbbra is gyűjtőmunkával, eredeti költeményekkel és Erdélyi még elméleti művekkel és versfordításokkal (főleg a dán és svéd népköltészetből), Lévy műfordításokkal (angol és skót balladák), Thaly Kálmán spanyol balladák és románcok fordításával, Csengery Antal őstörténeti, továbbá eposzról írt tanulmányaival, Hunfalvy Pál finnugor (finn—magyar) nyelvhasonlító, a finn és észti népköltészetet ismertető és műfordítói munkássággal (finn ősköltészet!), Fábíán István Kaleva-fordításokkal; Toldy Ferenc és Salamon Ferenc irodalomtörténeti és esztétikai fejtegetésekkel. Szándékosan hagyom a sor végére Gyulai Pált, aki a szabadságharc után az izmosodó nemzeti költészet legfőbb irányítója lett és az is maradt a múlt század végéig.

A „népi-nemzeti” elnevezés eleinte egyidejűséget foglalt magába, mint annak „népi-nemzeti” alakja is: népi, tehát nemzeti is, a nép hangján, nyelvén, a népköltészet friss forrásából merít; a gubás emberekkel is szót ért, de mivel a legmagasabb szépségeket a legegyszerűbb nyelvi és formai eszközökkel ragadja meg: mindenkinek, az egész nemzetnek érthető és élvezhető. De már Petőfi és Arany első nyilatkozataiból az világlik elő, hogy az elnevezés két tagja a *fejlődés* egymást követő két szakaszát jelöli meg. Petőfinél: első fokon a nép bevonul a költészetbe s ott irányító szerepe lesz; aztán, második fokon: a nép uralkodik a politikában, tehát a nemzet fontos részévé válik s az időközben kifejlődött költészetnek most már az egész nemzet közös kincsévé kell válnia. Ha mindez önkényes okfejtésnek hangzanék, hallgassák meg erről Arany szavait 1847-ből: „A Szépirodalmi Szemle teljesen kimondja az én elvem, melyre én a népies kezdet által készülök: legyen a költészet sem úri, sem népi, hanem érthető s élvezhető közös jó, mindennek, kit ép elmével áldott meg isten. De e cél elérésére csak a most divatos népies módon? keresztül juthatni s azért még népies, *for ever!*” Ugyanitt, pár mondattal odább ezt mondja még: „szeretem a nemzeti költészetet; a népiesség köntösében még most; később majd *pusztán*”. Egy évtizeddel később így ír Tompának Nagykőrösről: „... én nem zengek többé a *parasztoknak*. — Sok ember még ma is azt hiszi, azért ír valaki népi verset, hogy a parasztok guszpusztát eltalálja.” És ez nem a régi elv megtagadása,

⁶ Többen azon a véleményen vannak, hogy „A walesi bárdok” megírása és főleg közlése nem is volt olyan bátor tett, hiszen csak a látogatás után 6 évvel jelent meg a „Koszorú”-ban és akkor is a költemény címe alatt ez a megjegyzés szerepelt: Ó-angol ballada — tehát Arany a költeményt fordításként adta ki. Először is: veszélyes lehetett egy ilyen költemény kiadása még 1863-ban is; másodsor: a folyóirat tartalomjegyzékében a cím után ez a megjegyzés olvasható: Ó-angol modorban, ami világosan mutatja, hogy eredeti költeményről van szó.

⁷ Aranynál a ma már inkább rosszallást kifejező szó mindig „hang”-ot jelent.

hanem csak annak a ténynek hangsúlyozása, hogy az új magyar költészet népiből nemzetivé serdült.

5.

Felserdült nemzeti költészetünk legfontosabb, legdédelgetettebb műfaja a ballada, mindjárt utána, de csak utána, az eposz következik. Az eposzról Vörösmarty már a század 30-as éveiben úgy érezte, hogy idejét múlta — ilyen kétségekkel Arany is viaskodott s íme, a szabadságharcot követő gyászos korszak ismét szomjazni kezdte az eposzt s az előbbinél tüzetesebb tanulmányokkal előkészíti a talajt s a légkört hiteles eposz írására a magyarok őskorából. Mind a két feltételnek Arany tett eleget, olyan módon, hogy a feltételek teljesítéséből remekművek születtek, de mondhatnók azt is, hogy ezek a feltételek egyenesen Arany tehetségének természetéhez voltak szabva, amelyet a „kétszeres objektivitás” parancsa jellemzett. Az alakuló új irodalom „könnyű lovassága” kétségtelenül a ballada volt. Tompának „A gólyához” írt allegorikus költeménye, a nyomában támadt rendőrségi hercehurcával, megmutatta, hogy másféle „allegóriák”-ra van szükség, amelyekbe az ellenőrző hivatalok nem tudnak belelátni, de amelyeket a nemzet nagyon is jól megért. Az északi — az ó-angol, skót és skandináv — balladák nem epikus, nem bőbeszédű, hanem tömör, drámai, rejtettebb előadásmódjukkal valósággal kínálták magukat a tanulmányozásra, hogy a születő új költemények mintái legyenek. A kor irodalmi irányítói, elsősorban Gyulai és Erdélyi, összekapcsolták az északi népek balladáinak s a magyar népballadák tanulmányozásának s irodalmunk műfaji gazdagodásának követelményeit. „Maga nyelvünk végtelen rugékonysága, formabősége, már előlegesen úgy nézendő, mint a legmagasb, legtöbb eszmék befogadására készült paloták. Bizony a formai bőség magában rajhagyta köpühöz leszen hasonló, ha bensőleg fel nem gazdagíttatik” — írja Erdélyi a Szépirodalmi Lapokban⁸ a tartalmi megújulás szükségéről. Hogy ennek a megújulásnak elsősorban a ballada terén — az északi és székely népballadák alapján — kell történnie, annak elvi kifejtése is Erdélyitől és Gyulaitól származik. Igen fontos már itt hangsúlyoznunk, hogy a skandináv költészethez számították a finnt is, amelyre már mint rokon költészetre, három évtizeden át állandóan különös figyelmet fordítottak. Erdélyi ugyancsak a Szépirodalmi Lapokban így foglalja össze erre vonatkozó nézetét: „... irodalmunkba talán legsikeresebb volna egészen átellenes művészeti világból kölcsönözni új elemet és irányt; s ez az északi, vagy skandináv népköltészet tanulmányozása volna. Ezért valóban, nem fejezhetem ki másképp, igazán irodalmi örömem telt benne, midőn Hunfalvy a finn Kalevalát nyújtá olvasóinak, a dolog velejébe ható magyarázatokkal; nem különben jó jelnek mutatkozott előttem, midőn e lapokban közzé tett északi népköltészeti gyöngyök fogadtatásáról értesültem. Ha egyéb nem, az előadási hang, a balladai menet (mintha Arany szavait olvasnók!) már megérdemli, hogy a mi gyakran szétfolyó módjaink mellé elsajátíttassék.” Nyilvánvaló, hogy sem Erdélyi, sem Gyulai nem a magyar népballadák eddig gyűjtött és közzé tett darabjait, hanem, irodalmunkban, főleg német hatásra meghonosodó ach-os, epikus, terjengős, vizenyős ún. balladai stílus megnyilvánulásait akarták kipécézní. Az északi balladák éppen jó alkalmat teremtettek arra, hogy kritikusaink és költőink felmérjék a mi balladáink, főleg a székely balladák értékeit, amelyek egyébként rokonvonásokat mutattak amazokkal. Ilyen módon magyar hagyományra hivatkozhattak, amelyet a legmagasabb színvonalú külföldi példák igazoltak és megerősítettek. Szükségesnek érzem, hogy egy ilyen északi balladát legalább részleteiben közöljek itt, az első és legmegragadóbbat az Erdélyi fordította darabok közül.

A csodálatos hárja

Svéd népballada

Egy paraszt lakott a tengerparton

Ifjú vagyok még!

⁸ 43. sz. 679.

Két lánya volt, ezt tudják mindenütt,
 Ó! a keményszívű!
 Az idősb oly sötét volt mint az éj,
 Ifjú vagyok még!
 És a kisebb fehér, mint fehér nap,
 Ó! a keményszívű!

Az idősebb lány fürdeni hívja hűgát, de haragjában, amiért az olyan szép fehér bőrfő, bedobja a tengerbe. A fuldokló lány előbb aranszalagját, aztán aranyékszerét, végül vőlegényét ígéri nénjének, de ő hűga könyörgésére azt feleli, hogy mindez már amúgyis az ővé s hagyja vízbe fulladni hűgát. Egy zenész kifogta a vízből a halott leányt, hófehér melléből hárfát, ujjából csavarokat készített s aranyhajával felhúrozta a hárfát. A hárfás most új hangszerével a halott lány nővérehez ment, aki éppen lakodalmát tartotta hűga vőlegényével:

„Amint először pendít csak egyet,
 Széken ül a menyasszony és nevet.
 Másodszor amint pendít egy danát,
 Vetkeztetik már a piros arát.

És amikor harmadik hangot üt,
 Ifjú vagyok még!
 Ágyában az ara holtan feküdt,
 Ó, a keményszívű!”

Már a költemény elején világos, hogy az idősebbik lány az éj, a fiatalabbik a nap megtestesülése — az egész ballada jelentése: az éj megöli a napot, a nap megöli az éjt. Teljesen újszerű nálunk az ifjú sikoltása, ahogy már a második és negyedik sorban szinte szétszakítja az események epikus menetét (Ifjú vagyok még! — Ó, a keményszívű!), de teljességgel új az a kemény, kegyetlen realitás (objektivitás), ahogyan a halott lány testéből, ujjából, hajából hárfát készít a mester — ilyen iszonyúan valóságos anyagból készül a csodahárfa, amely a gyilkos nővér halálát okozza. A költemény utolsó szakaszában a változatlan formában visszatérő sikoltások a meggyilkolt lány alakját idézik vissza: a hárfa húrjain az ő hangja sikong, bosszút állva a gonosz nővéren és elvégezve így a költő igazságszolgáltatást. Azért elemzem részletesen ezt a svéd balladát, amely akkor elsőként jelent meg az északi népballadák közül, mivel ez már mintául szolgálhatott irodalmunknak: mi mindent rejthet egy versbe a költő, ha felfogásban, *menet*-ben és előadásmódban ezeket a balladákat követi.

A balladák közlése párhuzamosan haladt cikkek, tanulmányok, magyarázatok (sokszor jegyzetek formájában egész kis tanulmányok!) közlésével a népballadáról, a ballada elméletéről, a műfaj fontosságáról. Nem tudom, előfordult-e már irodalmunk történetében, hogy sorozatosan vezércikkek jelenjenek meg egy műfajról, annak fontosságáról mint ahogy ez a balladával történt, a Szépirodalmi Lapokban⁹ és később a Szépirodalmi Figyelőben.¹⁰ Valamelyes hatással lehetett erre az irodalmi mozgalomra Goethéék „Balladenjahr”-ja, de nálunk más volt a politikai-társadalmi helyzet, amely megindította és létrehozta és szerencsére nem a német minta szerint alakult, amely idegen volt tőlünk, hanem a magyarral rokon északit követte. A szabadságharc leverése és vérbefojtása után, az idegen elnyomás éveiben a ballada jelképrendszere azt a szerepet játszotta, mint Ady szimbolizmusa századunk elejétől az első világháború végéig. „Ráchel siralma” (1851), „Szondi két apródja” (1856) és „A walesi bárdok” (1857) nemcsak célzások és politikai párhuzamok formájában adják elő tárgyukat —

⁹ 1853. évf. 188.

¹⁰ 1862. júl. 24., júl. 31.

a párhuzamok olyan merészek, hogy a nemzetnek semmi kétsége nincs aziránt, ki is az a Heródes, Ali basa vagy I. Edward (itt még a sorszám is I. Ferenc Józsefet idézi!). De tovább megyek. Sokkalta rejtettebb célzásokkal is találkozhatunk ezekben a balladákban. Így pl. „Az egri leány” című balladájával kapcsolatban — amelyet, mellesleg, a legmagyarabb ritmusú balladának tartunk — Arany maga megjegyezte egyik levelében, hogy az (legalábbis a II. része: „Rozgonyi püspök palotája nyitva ...” stb.) a „Búsul a lengyel hona állapotján” kezdetű lengyel vers dallamára végig énekelhető.¹¹ Mindenekelőtt lássuk a lengyel dalt:¹²

Tudnunk kell, hogy erre a lengyel dalra már 1848-ban 6 szakaszból álló szöveg keletkezett, 1850-ben újabb 6 versszak („Búsul a magyar hona állapotján, mert Kossuth Lajos nincsen a kormányán stb.), s végül 1852-ben 7 versszakkal énekelték nálunk országszerte: az új szövegből izzó Habsburg- és Haynau-gyűlölet csap fel! Itt csak a 2. versszakot idézem:

Az osztrák vigad Hunnia gyásztorán,
Vért ont Haynau a hősök sírdombján.
De felbuzog a vér,
Fejére halált kér.
Éled a harc vihar,
Győzni fog a magyar!

Először is: világos, hogy Arany balladájával ezt a lengyel dallamot és a hozzátapadó lengyel és főleg magyar vonatkozású szövegeket fel akarta idézni. És az is bizonyos, különösen Arany levélbeli közlése után, hogy a ballada olvasóinak és hallgatóinak lelkében a közeli múltnak ezek a nagyon erős vonatkozásai meg is elevenedtek!

Van még egy Arany-ballada, amelynek dallamát ismerjük: a „Zách Klára”. Megjelent nyomtatásban is, azok között a dallamok között, amelyeket Arany maga szerzett Petőfi, Amadé és saját költeményeire (Révai Testvérek kiad. 1884). Az egész kötet dallamai közül ez a legszebbik: friss, eredeti, megragadó zene — a többiek műdal-jellegűek, de ez inkább népballadáink hangját idézi, mégis úgy, hogy nem másolja azokat. Íme a „Zách Klára” dallama:

¹¹ Levél Csengery Antalnak 1856. jún. 23.

¹² A szabadságharc dalai és indulói 1848—49 zeneszóban. Énekre és zongorára átírtta Huber Sándor. *Rozsnyai Károly* kiadása év nélkül.

Egyébként „Zách Klára” is, „V. László” is (1853) és „Mátyás anyja” is (1854) tökéletesen beleillik a szabadságharc leverése és a kiegyezés közötti korszak érzelmeit, eszméit, reményeit hordozó költemények sorába, az első kettő az idegen uralkodóház hisztérikus túlkapásainak ábrázolásával, az utóbbi a nemzeti királyság küzdelmes kialakulásának képeivel; ugyancsak ide tartozik „Rozgonyiné” (1852), „Török Bálint” (1853), „Kapisztrán” (1855), „Both Bajnok özvegye” (1856) nagy nemzeti tárgyak feldolgozásával.

Hogy a ballada magyar nemzeti műfaj, ezt a felfogást sokan még századunk elején is vallották. Adyt ismeretségi köréhez tartozó egyik irodalomtörténész, Pintér Jenő buzdítani próbálta balladairásra. Ady akkor ezt a tanácsot elutasította, sőt verseiben is nyoma maradt a rábeszélési kísérletnek:

„Rossz a világ itt: dacos Hunnia
Álmodva vívja a régi csatát.
Veri a Jövőt: balladát akar,
Balladát, balladát.”

(Menekülj, menekülj innen)

De a balladaköltészet hatása olyan erős volt, hogy fényét kisugározta a Nyugat-költők világába is. Arany kortársa, Thaly Kálmán a magyar „ballada-évtizedben” (1853—1863) elmélyült tanulmányok alapján ismerkedett meg a népballadákkal. Megtanult spanyolul, és Arany folyóiratába spanyol népballadákat és románcokat fordított, nagy tehetséggel, igazi művészi rátermettséggel. A magyar népballadákat is tanulmányozta s e tanulmányok eredményei lettek kuruc balladáik, amelyek a múlt század végén s századunk elején a kuruc-balladák hangjának, verselésének felújításához vezettek (Endrődi Sándor). Később Ady is be tudta olvasztani a költészetébe ennek a régi műfajnak jelképrendszerét, az Endrődi-féle búsmagyar-kodás helyett, persze, élesebb politikai szándékkal. Ez a hang, az Arany-balladák és Kuruc-balladák hangja Adytól eljutott egészen Tóth Árpádig, akinek finom nyugat-európai hangját és verselését új erőteljes vonásokkal gazdagította ennek a régi magyar műfajnak és erőteljes népi hangnak felelevenítése. Hogy az aranyi balladának és így az Arany megfogalmazta és megformálta népiességnak kisugárzása — ilyen erős és eleven, annak bizonyítására csak egy-egy versszakot mutatok be Arany *Zách Klára*, Ady *Esze Tamás komája* és Tóth Árpád *Elég volt a vágta* című verseiből:

Arany:

Királykisasszony kertje
Kivirult hajnalra:
Fehér rózsa, piros rózsa...
Szőke leány, barna.

Ady:

Gábor fiam Bécsé,
Oda is van nőve.
Örzse lányom a Krisztusé,
Papok szeretője.

Tóth Árpád:

Lassan, lovam lassan,
Elég volt a vágta,
Vén legénynek tempós már a
Kengyelvasba hágta.

6.

Az eddigiek folyamán már betekintheztünk Arany népiességének elméletébe és gyakorlatába. De tovább kell vizsgálnunk, még tüzetesebben: mi volt Arany költői módszere programjának megvalósításában, milyen mintákat követett a tervezésben és hová nyúlt építőanyagért a népi-nemzeti költészet nagy művének megalkotásánál. Sokak szerint népi költővé akkor lesz valaki, szükségszerűen és magától értődően, ha szegény sorsú családba születik. Meggyőző példaként lehet erre idézni a zsellércsaládból származó Burnsöt, Bérangert, aki nyomdászinasként kezdte pályafutását; Petőfit, aki iparosgyerek, Arany, aki paraszti származék volt és végül Sevcsenkót, aki még éppenséggel jobbágy sorban született, s pártfogói ifjúkorában vásárolták meg szabadságát a földesurától... Azonban a népi származás nem minden, afelől még az „érthetetlen szépségek” énekese is lehetne a költő, mint pl. Kis János, Berzsenyi felfedezője, aki jobbágynek született s csak a gimnázium padjai közt szabadult fel, s a Kazinczy eszményítette „fennköltészet”-ért lelkesedett; vagy Szabó Lőrinc, aki mozdonyvezető fia volt, s a „nyugatos” költői irány híve lett. A népi származás, természetesen, igen becses útravalóval látja el a költői pályán elinduló ifjút — ez az útravaló: egészséges ösztön, ép nyelvérzék, a szülőföld népköltészeti hagyománya. De ha mindezek alapján népi hangú és szellemű és mégis, új egyéni költészetet akar kialakítani, ezt csakis úgy teheti, ha a világirodalom remekeiből merít indítást és bátorítást s az idegen költői műfajokat a hazai népköltészet hangján és dallamával, de teljesen egyéni átéléssel formálja meg nemzete nyelvén. Ilyenformán a külföldi remekműveket voltaképpen nem azért kíséri figyelemmel a költő, hogy utánozza őket, hanem sokkalta inkább azért, hogy a készülő új nemzeti műfajok súlyát és erejét azokéval összemérje. Ez a népiességnak a költők gyakorlatában igazolt elmélete. Valamikor Kazinczy irodalmi pápasága idején, az idegen műfajok és művek szolgai utánzása és egyáltalán az idegenszerűség meghonosítása már jogcímet adott bárkinek az irodalmi rangra. Az utánzás nemcsak megengedett, de kötelező módszer volt. Vörösmarty „Zalán futása”, ami nagyszerű huszárvágással pótolta hiányzó eposzunkat, mindvégig azért találkozott az agg mester elutasításával, mivel az ifjú költő eredeti képeket, hasonlatokat, költői dikciót és horribile dictu: merőben új hitregevilágot alkotott, ahelyett, hogy Homéroszt és Vergiliust követte volna mindezekben — úgy, hogy e nagy mesterek műveinek mentől több részlete szembeszökően átlüssön az új művön. Példának hadd idézzem erre Horváth Ádám „Hunnias”-át, amely művében a szerző minden hasonlata után lapalji jegyzetben jelzi Vergilius és Ovidius megfelelő sorait, ahonnan a magyar költői alakzat származik, hogy véletlenül meg ne vádolják eredetiséggel. Nem kétséges, hogy Kazinczy ezért a művéért zárta szívébe a költőt, nem pedig népköltészetből lelkezett verseiért.

Arany kiméletlen gúnnyal ostromozza az ilyenféle idegen-majmolást, Kazinczy és Döbrenteni sonettóinak megunt uralmát, amelynek visszatérése szüntelenül fenyeget. De hát mi Aranynál az eredetiség mértéke? Az hogy ő sohasem hatásokat vesz át idegen művekből, hanem indítást, de ezt is *csak akkor*, ha ezt az indítást a hazai népköltészetben és általában néphagyományokban igazolva látja, és ha tud hinni abban, hogy ilyen módon merőben eredeti és teljességgel magyar műalkotás születik.^{12a} A szabadságharc után botladozva megindult

^{12a} Amikor Szilágyi István 1854-ben Faust-szerű mű írására sarkallja, mereven elutasítja az ajánlatot, ezzel az indoklással: „1-mo mert nem vagyok Goethe, 2-mo mert ha Goethe volnék, sem vesztegetném erőmet oly mű utánzására, milyen csak egy lehet *eredeti*.”

irodalmi élet irányítói, elsősorban Toldy Ferenc (1851-től az Új Magyar Múzeum Szerkesztője), Gyulai Pál és Pákh Albert (1853-tól a Szépirodalmi Lapok szerkesztői), de újjáéledő irodalmunk egész szelleme nemzeti tárgyú balladákat és — ismét! — nemzeti hőskölteményeket vár. Arany már 1852-ben megírt egy ilyen nemzeti tárgyú balladát: a „Rozgonyiné”-t és egy kis nemzeti hőskölteményt, vagy inkább ós-költeményt: a „Keveházát”. Mind a két költemény igen alkalmas rá, hogy velük kapcsolatban tisztázzuk Arany eredetiség-fogalmát, másrészt mind a két kis remekmű eligazít bennünket abban a kérdésben is, hogy honnan veszi Arany a mintákat, amikor sorra megalkotja zsendülő nemzeti költészetünk új műfajait.

Rozgonyiné tárgya: a magyar múlt egy hősi mozzanata, hőse nem férfi, hanem nő s a ballada éppen a női lélek hő rajzával keltette a legnagyobb feltűnést. Mindenki a magyar népköltészetből sarjadottnak érezte e verset, s ha a legilletékesebb személy, a költő nem nyilatkozott volna a ballada fogantatásáról, ma is alighanem szentül hinnék, hogy a költemény minden külföldi indítástól mentes. Legfeljebb Petőfire lehetne gondolnunk, aki szintén írt három balladaszerű verset is ugyanebben a ritmusban. Hogy Arany ezeket sem hagyta figyelmen kívül, arra mutat mindjárt a második versszak bátor asszonánca (jársz-é — páncél) — Petőfi „A jó tanító” és „Dobzse László” és „Bánk bán” című költeményeiben is ilyen nyers asszonánkok fokozzák a népies hatást (orra — borral; pogányfej — buzogány helyt; elorzá — az ország.) De Arany verselésében itt találkozunk valami egészen új sajátossággal — amit később olyan művészi fokra emelve annyiszor tapasztalhatunk majd nála —: a középrímeket, amelyek már kétségtelenül az ó-angol balladákra mutatnak:

„Félve tartod a nagy kardot”
„Csillámlik a ... villámlik a” stb.

Eleinte csínján bánik a költő ezzel a középrímeléssel, de amikor felforr a küzdelem levegője, az egész szakaszban egyetlen sor kivételével mindjárt páratlan sorban középrímek feleselnek izgatottan egymással:

„Pogány török a Moráván
Érkezik új haddal:
Most vitézek hajós népek!
Közül-akarattal!”
Maga vivé Rozgonyiné
Ellenők a gályát,
Követi a sok dalia
Lobogós ruháját.”

Már Riedl, Elek Oszkár és Voinovich vizsgálták az ó-angol balladák¹³ hatását Aranyánál, de aki hatást, idegen elemek átvételét akarja kimutatni Aranyánál, az bizony vajmi kevés vagy éppen semmi eredményt nem ér el, — hiszen például a középrímelést is megtalálni, ha ritkán is, népdalainkban. Ez a verssor „Én kegyesem, szép hitvesem” egyenesen Erdélyi népköltészeti gyűjteményének egyik dalából került át a balladába. De adjuk át a szót magának Aranynak: „Rozgonyinét én nem tartom valami jónak, akkor is megírtam; nem tartom pedig azért, mert messze maradt a kivitelben a körrajztól, miképpen én azt képzeletemben kicirkalmaztam: no de ti megdicsértétek, lelketek rajta. Azt azonban nehezen hinnéd, hogy e népies jószág éppen a külföld tanulmányozásának eredménye, s előképe ama scot balladákban van meg, melyek ezerszerre inkább balladák, mint azon ach-os és oh-os historia, mit azokból később a németek gyártottak... De én vandáli módon jártam el az utánzásban; nemcsak Arthus király, Sir Patrick stb. neveket változtattam meg, nemcsak a szépen sántító trochaeusokat

¹³ Itt elsősorban a „Sir Patrick Spens” merül fel, mint kiindulási pont: ezt az ó-angol balladát Arany ez idő tájt fordította — mindenesetre a Rozgonyiné megírása előtt már ismerte.

cseréltem fel a kevésbé művészi népdalformával, nemcsak a *mese* helyett egészen újat kötöttem: de ezen felül a scot élet helyen magyar életet mertem vázolni; utánozva egyedül a ballada *ménetetét*, ezt is csupán azért, mert népdalaink s egy-két igazán a néptől eredt balladáink folyamával bámulatosan megegyez; de persze a költeményből semmi ilyes ki nem látszik, semmi, de semmi studium belőle ki nem rí, éppen oly kevésé, mint a TOLDI-ból a Frithiof-rege vagy a Nibelungen vagy (ne vess nem bánom) . . . Homér!"¹⁴

Hogy honnan kapta az indításokat Arany a másik, már valójában a magyar költészet fejlődésében előzmény nélkül előbukkanó, csodálatos kis eposzának megalkotásához, azt irodalomtörténészeink hamis nyomokon kutatták, és mivel erről Arany nyilatkozataiban semmi érdemlegest nem találtak, a helyes nyomra rábukkanniuk máig sem sikerült. Gyulai, aki ismertette a költeményt,¹⁵ bár kiemeli Arany „ritka nyelvhatalmát és technikai könnyűségét”, meglehetősen értetlenül áll az eposz igazi értékeivel szemben: hangsúlyozza, hogy itt nem találjuk „sem Arany plasztikáját, sem mély lélektani felfogását, mik annyira hatalmában” . . . „A tárgyhoz képest bizonyos homályban jelennek meg hősei” — folytatja kifogásait Gyulai, s ezt a megjegyzését azzal mentegeti, hogy a költő „őstörténetünk legrégebb szakaszából vette a tárgyat s e korból csak néhány száraz adat jutott ránk”. Tehát: homály, ossiáni homály: „távrolról halljuk a harci zajt, s a jelenetek mintha elmosódó álmokképek volnának.” Voinovich is Ossziánt emlegeti: „van az egészen valami ossiani: mindent a múlt ködén át látunk, megnagyítva és sejtelmessé emelve.”

Én először is nem látok semmi homályt, semmi álomszerűt, semmi ködöt a költeményben. És így semmi ossziánit. Mindössze arról van szó, hogy az eddig szokásos hősköltemények helyett, amelyek Aranyhoz is eddig oly közel álltak, a „Keveház”-ban ősköltemény alkotására tett kísérletet és mindjárt hozzá kell tennünk ez a kísérlet remekül sikerült. Az indítást itt nem az Ossziánból vette Arany, hanem nyelvrokonaink őskölteményéből, a Kalevalából. Nem találjuk itt meg sem az Osszián lebegve szétfolyó ritmusát, a szaggatott rímtelen sorokat, sem azt a gyászos, borongós hangot, amely az Ossziánon elárad, ellenben a Kalevalára jellemző és persze a magyar költészetben is ősi formaként ismert 4//4-es tagolású 8 szótagú hangsúlyos ritmust és az alliterációnak olyan egész szakaszokat átszövő, csoportos alkalmazását, ami sem az Ossziánra sem az Eddára, egyedül a Kalevalára jellemző:

„Áradj folyam // ma vizözönt,
Holnap habod // vértől kiönt,
Holnapután // könny neveli:
Anyák / keserves // könnyei.”¹⁶

Különös már magában véve az a változás, amit a verssorok hosszúságában látunk. Íme: a magyar 12-es felülmúlhatatlan mestere észrevette, hogy ezek a hosszú sorok lomhán epikusok, sok felesleges szót elnyelnek¹⁷ s az ősi kor eseményeit fürgébben pergetik és tömörítésre is alkalmasabbak ezek a feszültséggel telített rövid sorok. Egy hős helyett három: Keve, Béla, Kadosa — ez is Kalevalai: nem egyes hősök egyéni vállalkozása és lelki állapotának vagy helyzetének rajza, hanem két vagy három hős közös vállalkozása (Väinänöinen, Ilmarinen, Lemminkäinen) és a vállalkozás sikeréért vívott emberfeletti harc (pl. a három hős harca Louhival a Szampóért).

¹⁴ Levél Pákh Albertnek, 1853. febr. 6.

¹⁵ Szépirodalmi Lapok 1853. febr. 24.

¹⁶ A sornak ilyen ritmikai tagolása: 2—3 // 3 vagy 3—2—3 mind a Kalevala eredeti szövegében, mind Vikár fordításában elég gyakori: „Sanat / suussani // sulavat” 2—3—3 vagy „Lyökämme / käsi / käthen” 3—2—3 / „csak a / vállait / veregesd /” 2—3—3; „völegény / öcsém / szerettem” 3—2—3.

¹⁷ Arany maga nevezi a magyar Sándor-verset lomhának egyik bírálatában (Szász Gerő költeményei).

Megengedem: meglepő ez a vélemény. Mert: tegyük fel, hogy az előbb elmondott párhuzamok a *Keveháza* és a *Kalevala* között valószínűek — de hát honnan ismerte volna Arany a *Kalevalát* már ebben az időben? — hiszen az irodalomtörténet nem tudott Aranynak olyan nyilatkozatáról, amely ezt a feltevést kétségtelenné tenné. Erre azt kell felelnem, hogy mindez már nem feltevés, hanem határozott állítás és a későbbiek során látni fogjuk, hogy az állítást Arany maga is megerősíti. Irodalmunk és közönségünk kapott ízelítőt a finn népköltészetből már 1841-ben. Ekkor jelentek meg az Athenaeum lapjain északi rokonaink nyelvét és népköltészeti kincseit tanulmányozó nyelvtudósunk, Reguly Antal levelei. Barátjához írt egyik levele ad Magyarországon először ízelítőt a finn népköltészetből és ez az első közlemény magyar szempontból felbecsülhetetlenül értékes: a közölt népi költemény *örld-dal*. Magyarazatképpen ezt fűzi a vershez Reguly, akinek finnból készült első művészi fordítását olvashatjuk itt: „E dalnak szerzője egy finn paraszt nő. Ő ezt egy kézmalom forgatásánál éneklé, hogy vele nehéz munkáját könnyebbé tegye.” Mintha a Gellért-legenda szavait hallanók, azzal a különbséggel, hogy itt a hallgató nem elégszik meg a dal dicséretével: lejegyzí teljes szövegét. Reguly a finn *örld-dal* közlésével már nyilván azt a meggyőződését akarja honfitársai lelkébe oltani, hogy hiányzó ősköltészetünk darabjai finnugor nyelvrokonaink népköltészetéből sikeresen pótolhatók. Ez az *örld-dal* egyébként, amint várható is, nem az *örlésről*, hanem szerelemről szól. Íme egyik részlete, amely már alkalmas lehetett arra, hogy az érdeklődőknek felfedje a kalevalai ritmikát, gondolatpárhuzamot és alliteráció-rendszert:

„... Hogy nem hallatszík aranyom
Konyha előtt kopogtatni,
Udvarban fát hasogatni,
Sövény-ajtón faragdálni,
Ablakom alatt andalogni —
Jőj, szegényke, szűk bölcsőmbé,
Lépj, kedves, meleg ágyomba.
Nem hívlak épen erősen,
Csak ha lényed hozzám hozhat,
Véred keblemhez vezethet. —
Aztán te ágyamba lépven,
Szorulj, szorulj kis madárcám,
Közelb hozzám, aranyocskám!”

Igen fontosnak tartom még Regulynak az *örld-dal*hoz kapcsolódó e szavait: „A finn nép oly gazdag dalokban, hogy ha tudnék magyarul verselni, előnthetnék benneteket velök. Magyar nyelvre fordítani őket, mely rokon szellemű, és hasonló módon fejezi ki magát, igen könnyű és hasznos volna. Rajta mind vissza lehetne adni, mit a finn költő gondolt s össze lehetne hasonlítani magyar és székely népdalokkal. A moldvai csángóknál is reményelek hasonlókat találhatni.”

Egy évvel előbb, 1840-ben ugyancsak az Athenaeumban jelentek meg Erdélyi és Kriza népdalszerű költeményei (és Erdélyi politikai egyenjogúságot követelő versei, szintén 1840-ben!). Gondoljuk el, milyen mohó vággyal olvasták elsősorban éppen ők a Reguly közölte rokon dalt és a magyar, székely és csángó népköltészetre utaló szavakat! De olvashatta Reguly leveleit Petőfi is, aki három évvel később küldte első verseit az Athenaeumnak, és olvashatta őket Arany is. Erdélyi két évvel később, névtelenül, cikket írt a „Regélő Pesti Divatlap”-ba Finnország népköltészetéről — a cikk először ad hírt a magyar olvasóknak — és íróknak — a Kalevaláról. Erdélyi magyar népköltészeti gyűjteményének első kötete 1847-ben jelent meg — az előszó hivatkozik Lönnirotra, akinek módszerét: a variánsok egybeolvasztását a magyar gyűjtő is követte. Tudjuk, mennyire becsülte Arany Erdélyit („Az elveszett alkotmány” és a „Toldi” jutalmazása idején Erdélyi a Kisfaludy Társaság titkára),

s ha Arany figyelmét kikerülte is Reguly útlevele és versközlése, és a Regélő Pesti Divatlap cikke: Erdélyi népköltészeti gyűjteményének bevezetőjéből már értesülnie kellett a Kalevaláról — hiszen a gyűjteményt jól ismerte, többször fordult hozzá tárgyért és anyagért, „A magyar népdal az irodalomban” című értekezésében és leveleiben több ízben idéz Erdélyi tanulmányának anyagából...

A szabadságharc után a Toldy Ferenc szerkesztette Új Magyar Múzeum tett legtöbbet annak érdekében, hogy a költők érdeklődése a magyarság eredete, ősi műveltsége s a pogány vallás kérdései felé forduljon. Mindez tudott tény, de az már kevésbé, hogy az Új Magyar Múzeum közölte már 1851-ben, jan. 18-án az első tüzetes és rendkívül érdekes tanulmányt a finn ősköltészetéről: „A finn régi történet és hitrege” címmel. Ez a cikk részletes elemzést adja a világ teremtéséről szóló ősrünöknek, hangsúlyozva, hogy ezek közül több dal ezer évnél régebben keletkezett. De ez a cikk azért igen fontos, mert nálunk először közöl négy részletet is a finn ősköltészetből *finn nyelven* s mindjárt utána a szó szerinti fordítást, amely azonban művészi fordítás igényével lép fel. Egy Kalevala-részlet is szerepel az idézetek között, szintén finnül és magyarul. A négy részlet közül csak egyet mutatok itt be, azt, amelyik bámulatos bravúrral a finn *jalo Jumala* j-alliterációját a magyarban is j szókezdő hanggal adja vissza:

„Kauhan katsoin luojan suuhun,
Partahan jalon Jumalan.

Magyarul:

„Soká néztem a teremő száját,
Szakállát jeles Jumalának,”

A cikkíró és a kitűnő műfordító: Hunfalvy Pál volt, az ismert nyelvtudós, aki első ízben mutatkozik itt be a népköltészet finom érzékű ismerőjeként és tolmácsolójaként. Ezt a cikket, benne a finn nyelvű runo-részleteket már kétségtelenül olvasta Arany! Bizonyíték erre az a tény, hogy Arany az Új Magyar Múzeum 1850—51-i évfolyamának egyik közleményéből vette „A hamis tanú” című költeményének anyagát, Szabó Károly köröstarcsai helynevekről szóló értekezésének egyik jegyzetéből. Egyébként is Aranyynak minden oka megvolt rá, hogy gondos figyelemmel olvassassa ezt a folyóiratot, hiszen Őröla és Tomparól is közölt bírálatot.

Mindezeket szükségesnek láttam elmondani, annak az állításomnak indoklására, hogy Arany a finn ősköltészet lényeges vonásaival 1851 legelején megismerkedett s az innen kapott indításokból született meg a *Keveháza*. És itt még valamit el kell mondanom, ennek a kérdés-komplexumnak záradékaul. Különös módon senkinek sem tűntek fel eddig a *Keveházának* ezek a sorai:

Hol egy paripa mint a téj?
Másik fekete, mint az éj?
Kövér, hibátlan harci ló:
Ezt kívánja Hadúr s Manó”.

Világos, hogy a magyar költészetben eddig használatos ősmagyar hitregei duálizmus-hoz képest új kettős istenséget találunk: Hadúr a fény, a harc istene, a segítő égi hatalom, Manó pedig a sötétség, a pusztulás istene. Nem kétséges, hogy itt Arany a finn Mana (= a pokol, a pusztulás, a halál istene) és magyar *manó* szavakat rokonító szóegyeztetést tette magáévá, tehát a *Keveháza* előbb idézett részletében *finnugor istenség szerepel* Hadúr ellenfeleként.¹⁸

¹⁸ Ez a szóegyeztetés tudvalevőleg Csengery Antaltól, Arany pártfogójától és barátjától származik. Eleinte baráti — akadémiai — körökben szóbelileg terjedt, később nyomtatásba megjelent Csengerynek „A magyar ősvallásról” írott tanulmányában (1870), akadémiai előadásában először 1855. jún. 11-én fejtette ki.

A *Keveháza* egyszeri csodáját még egyszer megismétli Arany egy évtizeddel később: ekkor írja meg „Rege a csodaszarvasról” című remekét, szintén kalevalai indításra. Időközben elmélyítheti Kalevala-ismeretét, hiszen Pákh és Gyulai lapja, a Szépirodalmi Lapok 1853-ban svéd, dán, litván és spanyol népballadákon kívül sorozatosan közöl ismertetéseket és művészi fordításokat a Kalevaláról Hunfalvy Pál tollából. Az első hosszú tanulmány lapszáma közöl kétnyelvű részleteket, egymás mellett a finn és a magyar szöveget, úgy, hogy a magyar fordítás segítségével az egyszerű olvasónak is lehetősége nyílt a finn eredeti nyelvénnek, ritmusának, de főleg alliteráció rendszerének tanulmányozására. A második Kalevala-hullám éppen egy évtized múlva érkezett el Aranyhoz: ekkor lép be a magyar irodalmi életbe Fábrián István, aki a Kalevala nagy részét magyarra fordította. A Kalevala első két éneke a Magyar Nyelvészet 1861-es évfolyamában folytatódólagos közlemények formájában megjelent. Arany ekkor már Pesten van, és amikor a Szépirodalmi Figyelőt megindítja, folytatásokban közli a Kullervo-éneket Fábrián fordításában. Ennek a második Kalevala-hullámnak indításából született meg a „Rege a csodaszarvasról”, amelyben Arany másodszor — és utoljára — megkísérli a lehetetlent: ősköltészet megalkotását néhány „száraz” adalékból — a kísérlet másodszor is, mint egy évtizede a „Keveháza”-ban olyan nagyszerűen sikerült, hogy ma már bizvást mondhatjuk: ez a két kis remekmű olyan tökéletes módon fel tudja idézni a régmúlt idők légkörét, a hang hamisítatlan költői naivitása és ereje, egyszerű és varázsos zenéje valóban pótolni tudja hiányzó naiv eposzunkat, amelynek hiánya egy életen át nyomta, gyötörte Aranyt. Mind a két költeményét betétként írta egy-egy nagy eposzába. A „Rege a csodaszarvasról” be is került a „Buda halálá”-ba, a „Keveháza” a tervek szerint a „Csaba királyfi” betétje lett volna. De mind a két költemény szétfeszít minden keretet, amelybe beleillesztik, és teljesen külön egyéni életet kezd élni...

1863-ban jelenik meg Kriza népköltészeti gyűjtése, amelyből előzetesen szintén Arany lapja közölt mutatónyelvéket. Párhuzamosan jelentek meg ezek a Kullervo-énekek, meg a svéd, dán, skót balladákkal, no meg Arany „Daliás idők” című új elbeszélő költeményéből vett részletekkel. S amikor a Szépirodalmi Figyelő 1863. aug. 21-i száma tanulmányt közöl a népköltészetéről, a szerző, Szabó Sámuel már mint ismert tény tárgyalja a finn és a székely népköltészet rokon vonásait...

Megdől tehát az a makacs állítás, hogy Arany csak 1871-ben ismerkedett meg a Kalevalával, amikor Barna Ferdinánd első teljes Kalevala-fordítása megjelent. Valótlannak bizonyult az az állítás is, amely szerint Arany feljegyzéseiben semmi nyoma nincs annak, hogy a Kalevalát ismerte volna. Főtitkári jelentései közt sikerült találnom egy kézzel írott lapot, amely a Kalevaláról formált értékelését is tartalmazza. A jelentés Barna Ferdinánd finn és magyar ősköltészet rokonvonásairól szóló akadémiai előadását bírálja — íme, Arany jelentésének idevágó részlete: „A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre” az akadémiai *Értekezések* során leendő kiadásra méltónak ítélem mint amely a II. részében igen érdekes és sok újat tartalmazó összehasonlítást teszen a finn költészet — különösen a Kalevala — s a magyar — jelesül a székely népköltészet között; III. részében pedig a finn rege istenségeit a magyar népi hagyományokban elég szerencsésen nyomoza.”¹⁹

Arany kézírásos jelentésének keltezése 1870, de, természetesen, Arany csak az esetben írt ilyen határozott ítéletet, ha már jóval előbb alaposan foglalkozott a tárggyal...^{19a}

¹⁹ A szerencsés nyomozás egyébként Csengery régebbi szóetimológiájára a már említett Mana-manó egyeztetését is érinti, lényegében elfogadva, kisebb módosítással, Csengery gondolatát. (Barna Ferdinánd: A finn költészetéről, 109. l.)

^{19a} Egyébként Arany „széptani jegyzeteiben is megemlíti a Kalevalát, mint „a velünk újabb időben rokonságra hozott finnek” eposzát.

Tanulmányom elején említettem a dán Vedel népi balladagyűjteményét 1591-ből. Arany egyik cikkéből világosan kiderül, hogy ha angol fordításokból és ha töredékesen is, ismerte a világnak ezt az első népköltészeti gyűjteményét is. Sőt félreérthetetlenül vall arról is, hogy ezek a régi dán balladák bátorságot adtak neki „hogy balladaköltészetünket ez irányban törekedjünk megújítani”.²⁰ Ismerte a „Sáhnámét” és a hindu eposzok egyes részleteit. A „Sáhnámé” legfontosabb tanulságát, hogy ti. a féktelen szenvedélyek felidézte végzet egész nemzedékeket pusztít el, a tervezett nagy hun eposzban akarta ábrázolni és elkészült darabjában, a Buda halálában ez a motívum már erőteljesen jelentkezik is.²¹

A világirodalom roppant skáláját tudta átfogni, de ha alkotni kezdett, mégis mindig természetes ösztönét és népe dalainak parancsoló, hívó hangjait követte. Így lett nemzetének az a költője, aki műveivel nemzedékek mulasztását tudta pótolni. Petőfi elindította, Arany sok nehéz küzdelem árán diadalra vitte a népies költészeti irányt és befejezte a nemzeti költészet megalkotásának nagy munkáját. Követői csak tökéletes formáit, a verselés kimunkált fogásait vették át tőle, már nem égett bennük az újak, a nagyok az a lázas keresése, ami Aranyt jellemezte. Egy fél évszázadnak kellett eltelnie, amíg támadt egy új költő József Attila, aki jószerint Arany költői módszerét követve magatartásával és életművével, új, modern megfogalmazását adja a népi költészetnek.

Géza Képes

ON THE DEVELOPMENT OF THE POPULAR-NATIONAL TREND IN HUNGARIAN POETRY

The popular trend in poetry and the figure of the popular poet were born under the influence of the romantic movement and of the French Revolution. The prototype of the popular poet was Burns, the peasant bard.

Popular poetry rose to great importance in Central Europe (Petőfi), in Eastern Europe (Shevchenko) and on the Balkan Peninsula (Boteff) where the fight against colonial and feudal oppression on the one hand, and for the creation of national poetry on the other, was led by eminent poets.

In Hungary, the pioneer of popular poetry was Petőfi, who in January 1847, aided by his faithful friend Arany, launched a fight for the victory of the popular-national trend in poetry. In the sad period after the defeat of the War of Independence a heavy task weighed on Arany: to continue and accomplish the work started by Petőfi, to build national poetry on a popular basis. The two most important literary genres in the decade following the defeat of the War of Independence were the epic, dealing with the prehistory of the nation, and the ballad of national subject. These poems — particularly Arany's ballads — enabled their author to express the griefs and hopes of the nation, and in the hard times of political oppression they were equivalent to revolutionary deeds (*The Bards of Wales, The Maiden of Eger, Klára Zách, László V.*).

Arany, while filling a gap of many generations in Hungarian poetry, kept in constant touch with world literature. He was equally familiar with the masterworks of classical and popular poetry. His ballads were inspired by the northern (Danish, Swedish, Scottish, Old-English) and, of course, also by Hungarian folkballads. His epics bear the influence of the *Iliad* and the *Odyssey*, the *Frithjof-saga*, the *Nibelungenlied* and the *Shahname*. Up to now, our literary history has ignored that Arany knew the folk poetry of the Finns and the *Kalevala*. The present study shows the impact of the *Kalevala* on two epic poems by Arany. Both of these poems, *Keveháza* (1852) and *The Tale of the Miraculous Stag* (1863) deal with the prehistory of the nation. The author of the present study proves by documents that before writing these poems, Arany was influenced by the *Kalevala*. Their conception, the tone and rhythm and, last but not least, their alliteration system show doubtlessly the inspiration of the *Kalevala*.

²⁰ Arany János hátrahagyott prózai dolgozatai II. köt. 147. l.

²¹ „... a hún regéből egy magyar SAHNÁMET kell dolgoznom” — írja Tompának 1855. dec. 23-án, Nagykőrösről.

A DRÁMABÍRÁLÓ PÉTERFYRŐL

1.

Péterfy a korszak átlagához s a maga ambícióihoz képest későn indult. Tizennyolc esztendőskorában már „angehender írónak” számította magát, mégis a huszonötödikbe lépett már, midőn első cikkei megjelentek. Pedig a lapok száma légió volt ez időben, s nem képzelhetni oly félszeg kísérletet, mely terét meg ne lelte volna. Nem is a tér hiányzott, de nem is a nyelv gátolta fölléptét. Habozott most is, s mint levelezése kezdetén; mint akkor, úgy kereste most is a hangnemet s vele a műfajt. S nem lelte mindaddig, míg helyét és szerepét meg nem találta a magyar szellemi életben. Munkássága első három esztendejének írásai tanúskodnak erről.

Mindez írások a tekintélyes, nagy múltú, liberális Pester Lloydban láttak világot, ahova barátainak, tanártársainak ajánlása révén került. Zenekari estekről, operaelőadásokról, vendégművészekről írt a lapba. Okos, bátran írt cikkek ezek, egy alapos műveltségű, messze-tájékozódó, mélyen fogékony, kényes ízlésű fiatalember cikkei.

Finom és csípős megjegyzések, amelyek — majd a hígvelejtű virtuózokat, majd az ezek izetlenségeit művészetnek néző közönséget, egyszer a lélektani átélésre képtelen előadókat, másszor az avult vagy stílustalan díszleteket, hol az olasz opera triviális hatóeszközeit, hol pedig a wagneri zenedráma mesterkélt hitregéit éri, — mondom, finom és csípős megjegyzések füzére, vagy mozaikja e német cikkeinek mindenike. Zenereferensi tisztét is, állítólag, egy ily csípős, bár találó megjegyzésekkel bővelkedő cikke miatt, amelyben Goldmark nyúlós szentimentalizmusát csúfolta ki, kellett feladnia a lapnál.

Szerencséjére. Mert ez a szakasz, jóllehet a hasznos fölkészülés idejét, a megkésétt inas-éveket is jelentette számára, valójában késleltető mozzanatként állt pályakezdetén. Valami alapvető ugyanis hiányzik e cikkekből. Nincs belső összetartó erejük, nincs kohéziójuk, nincs magjuk; nem mutat minden egyes elemük egyazon központ felé. Füzér vagy mozaik valamenynyí és nem szervezet. Együtt van bennük azoknak a műveltség-, ízlés-, sőt szemléletelemeknek is nagy része, amelyekből drámabírálati fölépültek, s még sincs meg bennük azoknak feledhetetlen varázsa, életszerű, savas buborékoló pezsgése. Nem a személyes elem hiányzik e cikkekből; sőt ezekben talán több is van, mint színikritikaiban. Egyikben például egykori Wagner rajongására utal, másokban hegedűjátékát említi melankóliával, itt Berlioz bizarrsága, színpadiassága iránt érzett ellenszenvét, sőt megvetését jelenti ki nagyon is személyes tűzzel, amott két kis érzelmes tréfás életképet rögtönöz annak ábrázolásául, miként hat reá Schubert és miként Schumann. Nem a személyes elem tehát, az egyediség hiányzott ezekből is, mint verseiből, mert hiányzott még ezek mögül is az a határozott, egyéni magatartás, amely oly pregnánsan egyedivé, eredetivé bélyegezi dramaturgiai dolgozatait.

Nem csoda; a Lloyd közönsége, amely — föltehető — jó hazafisága ellenére továbbra is a német-osztrák kultúra áramkörében élt, nem ösztönözhetette eléggé magatartása tisztázására a magyar művelődés fejlődését illetően. Magyar lapban magyar közönséggel kellett találkoznia ehhez.

Egyéves írásszünet után, 1878-ban az Egyetértés című lapban történt meg e találkozás. S amit nem tett meg eddig: első magyar bírálatában szükségesnek vélte szinte kátészerűen összefoglalni esztétikai elveit. A lap irányának most nem volt különösebb szerepe abban, hogy választása reá esett. Barátai, ismerősei révén került ide is. Eleinte földrajzi, természettudományi tárcákat fordított, kompilált, írt, s csak az év végétől s a következő év elejétől zenei és színikritikát.

Végre helyén volt, s most egy gyors, tűneményszerű kibontakozásnak lehetünk tanúi. Életírói szerint az elmúlt évtizedben tenger sokat olvasott; letett hegedűs álmairól, utazni ez időben még nem utazott és anyja gondoskodott napi szükségleteiről; így az iskola mellett teljes idejét könyvekre fordíthatta. Főképp a modern nyugati polgári realista regény, elsősorban a lélektani irányzatú tartotta fogva érdeklődését, de még inkább a filozófia. Otthonossága a német művelődésben, a rendszeres, alapos német összefoglalások, főképp a jónévű, liberális filozófiatörténészé, Kuno Fischeré segítették eligazodni. Ez időből való legmélyebb, egész életművére elhatározó filozófiai élménye, Hegel bölceletének megismerése. Ennek világánál, úgy látszik, újra olvasta a német klasszikát is, s láthatólag most, a filozófiai eszmélkedés légkörében ragadta meg az elméletíró Schiller, a nagy esztétikai nevelő; a kortárs és félmúlt német nagyságai közül pedig ekkor fogadta szívébe Keller mellé Hebbelt is. Mindez az élmény és ismeret most, mintegy a betöltött és vállalt szerep galvanikus érintésére, elvvé, magatartássá és állásponttá, céljá és formává rendeződött, elevenedett benne s klasszikus rangú munkákhoz, drámabírálataihoz segítette. Ezek tárgyalása folyamán lehetőleg óvakodnunk kell előlegezni későbbi drámatörténeti s drámaelméleti munkáiból nézeteket. A félreértések Péterfy munkássága és stílusa körül többnyire abból születtek, hogy bemutatói állóképet s nem fejlődésrajzot vázoltak róla.

2.

Péterfy drámabírálatainak alapeleme, középponti kategóriája a műfaj, a tárgyi valóságként s történeti fejleményként felfogott műfaj. Ennek törvényei szolgáltatják ítélkezésében a végső mércét. Első, némiképp programszerűen, bemutatkozásként megírt bírálatában legfőbb dicsérete Csiky egy vígjátékára ez: „Csiky Gergely vígjátéka oly szabályosan írt, hogy majdnem kedvünk volna rajta a műfaj kellékeit kimutatni . . . annyira kitöltik a vígjátékot” a cselekmény és a jellemek. S az egyik legutolsóban is azért marasztalta el epés gúnnyal Ábrányi Kornélt, mert nem ismerve, vagy semmibe véve a dráma szabályait, oly tárgyat dolgozott föl drámává, oly hőszöket erőszakolt drámai hőssökké, amely, s akik erre teljesen alkalmatlanok. Főhőse „regényepizód hősnője, kivel a drámának nincs köze”. De nemcsak hazai s nemcsak jelentéktelen írókkal szemben képviselte, engedményt nem tűrve a műfaji szabályokat; Björnson híres drámájáról, a Leonardáról hasábkon át mutatta ki, mint sérti az folyvást a dráma elemi követelményeit, mivel tárgya jellegzetesen novellatéma s a cselekmény hősnője jellemében nem földhelne föl „semmi esetre sem olyat, mit a drámaíró használhatna”.

A drámai követelmények elseje ugyanis a tárgy s a hősök sajátosan drámaszerű volta, azaz oly tárgy, oly hősök, amelyekben s akikben határozott s valódi konfliktus, valódi összeütközés lehetősége rejlik. Csiky darabjainak nagy része azért eleve elhibázott, mert „nála mindig jószív, humánus érzelm harcol a hitványság karikatúráival”. Balázs Sándor színművéből sem lehet igazi dráma, mert hősei közül a negatív figurák „levegőbe kormozott ördögök”, s „drámája expozíciója önkényes csinálmány”, hasonlóképpen Kisfaludy Károly Irénjéből azért nem valódi tragédia, mert morális, „mesterkélt fikción alapul”. „. . . a jó dráma — valotta ezekkel szemben — rendszeren jellemeken épül s azok pszichológiai fejlődésével, összeütközésével támaszt érdekeltiséget.”

Alapvető tétele ez Péterfy dramaturgiájának. Az ellentét, az összeütközés nem társadalmi vagy morális erők között születik meg, hanem lélektani típusok között. Nem ellenzi a társadalmi

vagy morális ellentétek színpadravitelét, sőt a tendencia-darabokat is pártfogásába veszi, ha azok az ellentéteket lélektani ellentétté tudják transzponálni, szublimálni. Lindau drámáját nem azért tetté nevetségessé, mert az az antiszemitizmus kérdését vetette föl, s a polgár—arisztokrata ellentétnek adott fórumot, hanem mert egyik oldalt a pozitív figura, a zsidó Lea grófné „kivételes nő”, afféle liberális angyal, másik oldalt ellenségei, a Fregge grófok „viaszbabák, méregtelen szalondámák, s romantikus, Skóciába utazott, házasuló leánykák” vagyis „a darab a tendenciát csak fitogtatja, de nem kelti drámai életre”. Márpedig magában, drámai pszichológia nélkül, mondja másutt, „a legszebb tendencia sem teremthet jó drámát”. Bercsényi Béla uzsorát ostorzó darabjának buktató hibáját sem a társadalmi tendenciában, hanem abban látta, hogy hősében három különböző típust akar összeolvasztani. „E három species pszichológiája egymástól nagyon eltér, ha összeszűrjük őket, aligha kapunk egész embert.”

S amidőn úgy látta, s többnyire úgy látta, hogy a lélektani típus és a társadalmi egybeesik, a társadalmi típus reális rajzát kérte számon. Váradi Antal egyik polgárfiguráját például azért vette tollhegyre, mert úgy mond, „mit szóljunk a grófi címtől megijedő amerikai polgárhoz!” Csikynek pedig Cifra nyomorúság c. darabját illetően szemére vetette, hogy bár helyesen, társadalmi típusokra alapozta műve indítását, később mégis feledte ezt, s „egészen mellékessé válik, milyen állásúak hősei. Bálnai lehetne földesúr, tengerészkapitány, kereskedő, mint most számtanácsos. A szerelmi dráma azért nem változnék. A hivatalnokok cifra nyomorúsága tehát tulajdonképpen csak a darab előszobájában marad.” Egyszóval: bár a lélektani típust szélesebb körű fogalomnak látszott vélni, mint a társadalmi, többnyire a kettőt elválaszthatatlanul egységként kezelte.

Típus, törvény, műfaj-objektivitás — elválaszthatatlan fogalmak. Péterfy akárcsak a műfajokat, a lélektani típust is történelmi fejleménynek fogta föl. Egy-egy korszak lelkét, szellemét, a történelem szellemének egy-egy fejlődési fázisát más-más típus reprezentálja; a lélektani alaptípusok közül egyesek előtérbe kerülnek a fejlődés folyamán, mások elhalványodnak, vagy eltűnnek egészen; egyesek nyernek intenzitásukban, mások vesztenek. Messze vezetne annak elemzése, közvetlenül milyen összetevők hatásának tulajdonította az egyes típusok helyzetének alakulását; mindenesetre, mint a tragédia történetéről szóló későbbi székfoglalója tanúsítja, a társadalmi tényezőknek, az egyén társadalomhoz, közszellemhez való viszonyának elsőrangú szerepet juttatott. Az egyes műfajok helyzete, jelentőségének alakulása éppen az egyes típusok helyzetének, jelentőségének ilyeszerű alakulásától függ. A nagy nemzeti drámák, Calderoné, Shakespeare-é, Schilleré és Racine-é azáltal váltak az illető nemzetek egy korszaka szellemének reprezentálóiává, hogy az uralkodóvá lett lelki, magatartásbeli, szemléleti típus öltött bennük testet.

A tipikusnak így felfogott drámai jellemtől mindenekelőtt logikát, ésszerű következetességet követelt. Semmin sem gúnyolódott annyit, mint azokon a hősökön, akik jellemük logikájával ellentétben — mint mondani szerette — a szerző iránti szívességéből, a darab továbbmozgatása érdekében cselekszenek, „akkikkel minden történhetik és semmi sem”.

Bírátaiban a jellemalkotást mindenkor a cselekményalkotással együtt elemezte, mert a drámahősnak okvetlenül tevékeny jellemnek kell, szerinte, lennie. „Alakjainál nem az a fontos dolog, hogy mit tesznek — róttá meg Björnson hősalkotását —, hanem hogy mit éreznek, nem a cselekmény a döntő, hanem annak pszichológiai reflexe.” A valódi cselekmény védelmét mindenkor egyik legfőbb kritikusi kötelességének vélte. S mert az alakok szigorú logikájú jelleméből, cselekedeteiből folyik a cselekmény, ennek is legfőbb jellemvonása a szigorú logika kell hogy legyen. „A realizmus a legszigorúbb jellemfestést kívánja meg, a cselekmények szigorú következetességét. Enélkül a realizmus nem művészet, hanem sablon” — figyelmeztette Bercsényi Bélát.

A következetességhez fokozatosságnak, s minden fokozathoz hibátlan s világos okadatlanságnak, motiváltságnak kell járulnia. Ennek pedig feltétele a világos terv, a célnak, a megoldásnak folytonos szem előtt tartása. Így szüli a világos cél a helyes expozíciót, s fordítva, a

helyes expozíció a cél logikus megvalósítását. „A dráma szereti a világos expozíciót, a szenvedélyek folyton haladó, lépésről-lépésre kibontakozó fejlődését, az ellentétek célkereső, célra-hajtó mérkőzését” — írta. Másutt meg az expozíció és befejezés összefüggéséről ezt: „midőn a cselekmény ilyen nagyon felületesen indokolt záradékkal végződik, akkor az kezdettől sem nagyon erősen indulhatott meg.” Majd meg egy társadalmi drámával kapcsolatban így: „Itt az írónak nagyon komolynak kell lennie, különben darabja igazán pusztá játék. Az indoklás ereje a darabjának is ereje: ha ebben elvéti, nem a bűnt állítja pellengérré, hanem művét döfi agyon.” S elengedhetetlen követelménynek tartotta ezt a dráma minden műfaji árnyalatában: „... a dráma még a tündérektől is legitimációt kér” — intette Váradi Antalt. Olyannyira alapszempontnak tudta ezt, hogy számtalanszor kedvtelve mutogatta ki, mint szüli meg egyetlen helytelen logikai lépés, egyetlen helytelen motiváció a hamis, hazug drámai helyzetek egész sorát. „Hiába — így zárt le egy ilyfajta elemzést — gyöngé tervnek is éppúgy meg van a vas következetessége, mint a legjobbnak.”

Érthető hát, ha éppúgy folyvást tiltakozott a cselekményben a véletlen ellen, mint az alakteremtésben a kivétel, a nem tipikus hős ellen. Ábrányi Kornél darabját például kíméletlenül kipellengérezte, mert nem elég, hogy benne „csodát művel egy drámán kívüli ágens”, a szerző, „mert az egész drámában nincs egységes cselekmény”, zavarában a véletlenhez folyamodik segítségért. Jósika Kálmán Marenya c. tragédiáját is azért zúzta kegyetlen szatírával pozdorjává, mert nem más az, mint a véletlenek láncolata. De a Magdolna c. angol drámát is főképp azért utasította el, mert a konfliktus létrejöttét és megoldását egy viharnek köszönheti. „Így játszik a zápor fontos drámai szerepet” — mondta méltatlankodva. Még a burleszkben, bohózatban sem látta szívesen a véletlen motívumát; a német M. Klapp egy mulatságos, de igénytelen bohózatának egy ilyenfajta — levélcsere — mozzanatáról így ír: „Egy véletlen, mely azonban még a vígjátékban is a meg nem engedhető véletlennek közé tartozik.”

A véletlen végletes, történeti szemléletként jelentkező fajtáját: a végzetszerűt, természetesen, alapelszerűen utasította el; hisz ez eleve zárja a hős cselekvő jellegét, megfosztja a drámát a tárgyul vett sors, helyzet, probléma értelmezésének lehetőségétől. „... ily felfogás mellett — fejtegette — az emberi lélek egészen eltölpül; csak egy tehetsége fejlődik mód nélkül: a sejdítés, a képzelgés. Az értelem világa még úgy sem fénylik, mint a pislogó mécs; a megfontoló cselekvés, az akaratos célok számára nincs hely. Az ember az események labdája: olyan lény, ki meg nem vetheti lábát a jelenben, csak hányódik valami szörnyű múlt és még szörnyűbb jövő között”.

Annál is inkább elutasította e szemléletet, mert az nemcsak a tevékeny, hanem a tevékeny és tudatos, a sorsukon tudatosan, intellektuális erővel munkáló hősök alkotását is megátalja. Márpedig Péterfy, akit minden történésben elsősorban az egyetemes s az egyéni tudat szerepe és változása érdekelt, fontos követelménynek tartotta a sorsukkal tevékenyen, tudatosan, szellemi eréllyel szemben álló drámai hősök formálását, különösen a társadalmi drámában. Jól látta, hogy valódi, drámailag értékes típusok teremtése is csak így, a sűrítés és magasabb szintre emelés lehetősége esetében valósítható meg. „... a bárgyúság, ügyetlenség, lágy agyvelő ugyan bőven terem az életben — figyelmeztette egy társadalmi dráma szerzőjét —, de az író elvéti dolgát, ha társadalmi problémák dramatizálásánál hősei értelmi képességére csak csekély gondot fordít.” Csiky társadalmi darabjainak is egyik gyengéjét e követelmény elhanyagolásában látta: „Komoly alakjaiból kiveszi a szenvedély mérgét és erejét, megbénítja agyukat: éppen csak arra való, hogy érzelmes jelenetek hősei legyenek... A drámai gondolat képviselői nála azonnal két egyenlőtlen táborra oszlanak; itt állnak a gyöngé, sem jó, sem rossz emberek, kiknek minden lépése jobbra is, balra is, vagy a pusztán érzelmesek; amott pedig a pusztán karikatúrák.” Márpedig valódi konfliktus is csak akkor jöhet létre, ha a szerző tiszteletben tartja negatív figurái pszichológiájának objektív, belső törvényszerűségeit, ha nem tagadja meg tőlük sem a jogot, hogy a maguk lélektani törvényei alapján értelmesen, logikával, sőt rokonszenvesen cselekedjenek. Az alakokkal szemben való lélektani „pártatlanság”,

objektivitás schilleri kíváncsi folyton hangoztatott követelménye bírálatának. E követelmény figyelmen kívül hagyásában látja például Szigeti József egy darabjának alaphibáját: „Ő maga is pártos lesz”, „a méltóságosokat csak olyan *szükséges rossznak* nézte, amely nélkül darabját meg sem írhatta volna”, így aztán „az egész expozíció nagyon durva, erőszakolt, hiányos lesz”.

E követelmények valóra váltásán kívül, továbbá, megakadályozza a véletlenre alapozó drámai szemlélet a mű autonómiájának létrejöttét is, pedig a cselekménynek éppen úgy, mint a jellemeknek autonómiájuk kell, hogy legyen; azaz értelmüket a dráma lezárultáig, külső segítség nélkül, a néző elé kell tárniok. Björnson Leonardójának autonómiája azért hiányzik, „mert titkához a kulcsot a drámában nem bírjuk”. Pedig „a dráma csak úgy szereti a szfinkszeket, ha talányuk megfejtését is adhatja”. „Lehet — így ironizált tovább az autonómia hiányán —, hogy majd később, ha majd Amerikában a dráma fáradalmaitól kipihen, emlékirataiban múltja titkát is fölfedi, de akkor már sem előjátéknak, sem ötödik felvonásnak többé nem használhatjuk... Leonarda szent nő. Hogyan lett szentté? Épp ez a titok, melynek megfejtését hiába keressük.”

Mindenekelőtt tehát a törvények szerint végbemenő változást, a fejlődést kell a drámaírónak felmutatnia; mi mivé lett, s miért; ám a köznapi, a formális logika maga ehhez nem elég; dialektika kell a változás valódi megragadásához; belső élet és dialektika elválaszthatatlan fogalmak voltak számára. „Kompozíciójának van dialektikája, belső élete — dicsérte Csiky egyik vígjátékát —, s ez élet hajtja a darabot s a darabban ennek hőseit oly feltartóztatlanul a komikus vég felé.” Pailleron egy darabjában viszont éppen a dialektika hiányával magyarázta az alakok élettelenységét, a cselekmény hiteltelenségét. „Az üres alakoknak nincs dialektikájuk, azt mondathatjuk, azt tétethetjük velük, amit akarunk.”

A dialektika segítségével világosan látta azt is, hogy a tipikusság mellett elengedhetetlen az egyénítés. Aláhúzottan emelte ki minduntalan ennek szükségét az alakteremtésben. Váradi Antal egy darabjával kapcsolatban, amely csupa elvont lélektani típust vitt színpadra, például így: nem elég az alakok terve, „*kell hozzá egyénítő hatalom és mélyebb pszichológia*” (Péterfy kiemelése).

A dialektika s a típus vázolt történeti értelmezése képessé tette Péterfyt a dráma különféle műfaji ágainak megértésére és méltánylására, de egyben megóvta a realitvizmustól is. Az egyes műfaji ágak, árnyalatok értéke, rangja közt folyton különböztetett; nincs még egy kritikusunk, akinek annyi értékítéletet kifejező szava, annyi osztályozó grádusa volna, mint neki. S a legmagasabb osztályzatot mindig annak a darabnak juttatta, amely tárgya és belőle következő műfaja lehetőségét teljesen kihasználta, de nem akart túllépni azon, nem kívánt többet mutatni önmagánál. Amely az volt, ami. Ezért szólott meleg megértéssel a szerb Trifkovics jámbor helyzetvígjátékáról, a bajor Klapp bolondos, jókedvű bohózatáról s adta elő nagy passzióval, mily színpadi históriát ácsolt össze „Labiche mester” a közönség jóízű vasárnapi szórakoztatására. Annál nagyobb megvetéssel beszélt viszont a francia szalondráma hazug pszichológiájáról és moráljáról, főképp pedig esztétikai nagyzolásáról, például Pailleronról, aki „játssza a dramaturg pszichológót”, „előkelő modort szenved” s darabja csupa képtelenség és közönségesség.

Itt azonban dramaturgiai és esztétikai felfogásának egy nagyon fontos és jellemző elemére kell rámutatnunk. Péterfy a drámairót gyakran és kedvtelve nevezte költőnek. Nemcsak a német szóhasználat hatásáról van itten szó. Az író tárgyismeretétől megkövetelte, hogy lehetőleg olyan tárgyat dolgozzon föl, amelyben „költőiség” van. A *rút* ábrázolását nem utasította ugyan végképp el, de kerülőnivalónak s az alacsonyrangú műfajok, amilyen szerinte például a szatíra, feladatának tartotta. Csiky például legalább egy tucatszor figyelmeztette, darabjai, vígjátékai vesztenek tárgyválasztásukkal a költőiségből, közeljárnak a szatírához.

„Sokkal jobb darabja azon részei, melyek a bohózat felé hajlanak, mint a komoly drámaiak. Ilyenkor az alakokban működő hitvány motívumok rútságát kellemetlenül érezzük.

A nőkkel kereskedő főhős 'dramatischer Lump' marad, bármily ügyes dialektikával, szarkazmussal iparkodik is emelni esztétikai értékét s bármily nyugodt fölényrel nyírja is birkás barátja gyapját. Nyomorék, balekfogó benyomását teszi, melynek a drámai tiszteletet meg nem adhatjuk" — így a Proletárok esetében. „Csiky nem vegyít többé annyi szurkot festékébe, mint azelőtt. A Cifra nyomorúság e tekintetben határozottan jobb, mint a Proletárok.” Főhőse „nem undorító többé, csak nevetséges” — így a Cifra nyomorúságról szólván. „Csiky is az élet igazságait olykor-olykor nagyon is igazán festi, csak hogy mint elemi igazságot, ami nagyon is unalmas, vagy pedig durva szokott lenni. Hát biz az nagyon durva a második felvonásban, ahol Bihari Lina, mint a vén Matyók Frici maitresse jelenik meg. S e méltóságának árnyoldalai fejtegettetnek saját testvére által. Valamint ugyanezen személynek a korzón megjelenése szintén igen hű fővárosi vonás, de megint csak sok az igazság ama fajából, amely kellemetlen” — így a Szép leányokról. A költőiség jelenléte számára az esztétikai tárgy elengedhetetlen velejárója, az esztétikai tárgyszerűség ismérve volt.

A tárgyszerűségnek, a tárgyismeretnek, az objektivitásnak ez a követelménye állott a színészi játékról szóló bírálatának középpontjában is. Ezt azonban, hangoztatta, nem adják ingyen. Szerzőtől és színésztől egyaránt tanulmányt, a mesterség hibátlan ismeretét és a szak tanulmányokon kívül, mindenekelőtt alapos pszichológiai tanultságot követelt. Keserűen gúnyolódott a nálunk még egyre divatozó „originálzseni” kultuszán. A „művészetre”, „amelynek fele tanulmány”, „nálunk oly keveset adnak a 'tehetséggel' szemben. 'Est Deus in nobis' — s ezzel vége a katekizmusnak”.

Mindazonáltal nem szűnt meg hangsúlyozni, túlhangsúlyozni a művészi tehetség alapvető különbségét a tudományos s minden másfajta tehetséggel szemben, a művészi látásmód önelvű sajátosságát, szemléleten nyugvó voltát, s az egyes írói és színészi tehetségek sajátos minősége tiszteletben tartásának szükségét (nem utolsósorban maguk az írók és a színészek részéről). „Várad Antal egészen lírai, bon enfant' semmi sincs benne a pszichológ keménysége s plasztikájából. Ha alakjai belsejébe nézünk, ott nem a drámai szenvedély energiáját találjuk, hanem lírai csecsebecsüket” — így nyilatkozott a lírikus alkatú, drámaírással ezért alkalmatlan Várad Antaltól. Szigligetiről meg, aki történeti drámára vállalkozott, jóllehet tehetsége, Péterfy szerint, a történeti drámához végképp nem illik, így: „Tehetségében egy vonás sincs, mely e körülményt magyarázná... Szigligeti a történeti drámában úgy aránylik az igaz költőhöz, mint díszletfestő egy eredeti tekintettel bíró művészhez.”

A színésszel, a rendezővel szemben egyébiránt azonos elvi kívánalmakat állított, mint a szerzővel szemben. Pszichológiai hűség, logika, típus és egyén egyesítése, a tárgyból és műfajból következő stílus, a szubjektivitás kerülése, s a műfajok és előadási formák törvényeink ismerete és tiszteletbentartása — nagyjából ezek. Összevetette például a két nagy olasz színész, Rossi és Salvini játékát ugyanazon (egy lassú elsorvadást bemutató) szerepben; elismerte, hogy Rossi szubjektív, romantikus játéka is, amely „a vízió erejével ragadta meg elménket”, megkapó volt, mégis, úgy vélte, Salvini „a mélyebb színész”, aki „a jellem következetes fejlesztésre törekszik” s akinek játékában a halál „a legrettentőbb logikával állott be az utolsó felvonás utolsó szavával”. Mély ellenszenvvel szólott Kovács Gyuláról, aki mindig Kovács Gyulát játszik, a Paganini-típusról, akit „emésztő szubjektivitás” hat át, s az „alanyiságot semmi mélyebb eszmének nem rendeli alá”; figyelmeztette Egressy Ákost, hogy a mimikának, a legkisebb kézmozdulatnak is törvénye van, és élesen elítélte a meiningeniek historizáló naturalizmusát, amely „azt hiszi, hogy a rendezés mesterfogásai minden darabban egyenlő hatással vannak a nézőre. Pedig a rendezés módorának változnia kell a darabok természete szerint.” Az előadás feladata, hangoztatta, segíteni a drámaíró legfőbb céljában, a közönség esztétikai, ízlésbeli nevelésében.

Máig elterjedt hiedelem Péterfy hideg közömbössége, sőt ironikus, elutasító arisztokratizmusa a közönséggel szemben. Valójában félszeme mindig a közönségen volt, aggódva figyelte ízlése alakulását, s minden alkalommal szinte túláradó örömmel és elégedettséggel

jelentette, ha a közönség ízlésről és ítéletről tett tanúságot és elutasított egy-egy Pailleron-, vagy Ábrányi Kornél-féle darabot, vagy megértett s befogadott egy-egy jót. „S most egy szót a külső hatásról. Valóban meglepett a közönség rendkívüli fogékonysága... valóban nem tudtuk, hogy a közönség tapsainak örüljünk-e jobban, vagy Joachim játékának” — írta egy hangverseny alkalmával.

A jó dráma s a jó előadás fontos kritériumának tartotta, be tudja-e kapcsolni a nézőt úgy, hogy az maga is, mintegy tevékenyen vegyen részt az élmény kialakításában. A meiningenieket épp e követelmény teljesítésének hiánya miatt marasztalta el végképp: „Ez a szép rendezés művészileg mégis durva felfogáson alapszik — mondotta. — Legnagyobb hibája az, hogy a néző képzelme nem bír semmit.” Ahelyett, hogy a gondolat, a képzelem fölébresztésével csiszolná a néző értelmét és ízlését, tompítja, durvítja azt; mert itt „a szellemibb hatás okvetlenül megrövidül”, „a nézőben a képzelem szabad játékát megakasztja” e rendezés, s csak „drasztikus hatásokat” képes létrehozni.

Ez tehát rövidre fogva, négyéves színbíráló munkássága elvrendszerének elnagyolt vázlatát. Első tekintetre láthatni, erősen eklektikus elvrendszer ez; de azt is, hogy alapja a hegeli, pontosabban: egy hegelianus esztétika. Mindenekelőtt az esztétikai nézetek mögött álló ismeretelméleti fölfogásra kell utalnunk, a lélektani, a társadalmi, a történeti valóság megismerhetőségének föltételezésére, a megismerés racionális, objektív jellegének elfogadására, a történések megismert lényegének törvényszerűségként való fölfogására és interpretálására. S tovább, s e mozzanatokhoz szorosan kapcsolódva, a véletlen és a kivétel elutasítására, s aztán arra, mily fontos szerepet juttatott a maga ítéletformálásában s mily fontos helyet követelt a művészi alkotásban a dialektikának. Említenünk kell szemléletének a változásra, a fejlődésre való összpontosultságát, egyáltalán követelő történetiségét, a műfajok objektivitásának nem arisztotelészi, nem abszolút, hanem történeti-dialektikus fölfogását; az általános és különös, a tipikus és egyedi dialektikus egyesítését, a tartalom és forma dialektikájának és a tartalom elsődleges voltának elismerését; a cselekmény és a hősök egymást formáló kölcsönhatásának követelményét, az ember tevékenységével való sors teremtetésének, önteremtésének tudatát, s persze, nem utolsósorban azt, hogy a jelenségeket a világ, a történelem folyton alakuló, változó, fejlődő szellemi lényege megnyilvánulásainak, fázisainak fogta föl. Egyszóval egy racionalisztikus objektív-idealista alapszövetű esztétikai szemlélet áll előttünk, amelybe számtalan, többé-kevésbé lényeges módosító, idegen vagy hasonló irányzatú elem is került.

Elsősorban, mint látszik, Schiller, Kant és Taine felfogásából. Schillerrel kapcsolatban mindenekelőtt az esztétikai nevelésnek, az ízlés megőrzésének illetve fejlesztésének tulajdonított nagy közösségi szerepre, jelentőségre kell utalnunk. De schilleri elvnek tűnik a kíváncsi is a rossz, a negatív szubjektív jogosultságú, tárgyilagossá, belső hitelű ábrázolására; továbbá az igény az érzelmi s értelmi, az elvi s az indulati elemek kiegyensúlyozására a motíválásban; s aztán a rút lehetőség szerinti elutasítása. És reá, az ő hatására — A naiv és szentimentális költészet-re — vall az a mód is, ahogy az uralkodó típust — és vele a műfajt — a kor közszelleméhez való viszonya alapján meghatározta. Kantra viszont az esztétika sajátosságának, különállásának, az esztétikai elv és tárgy önelvűségének fokozott hangsúlyozása mutat; s aztán reá utal a szemléletnek, mint a művészi tudat sajátos tárgymegragadó eszközének meglehetősen elszigetelése egyéb tudatterületek eszközeitől; s tovább az esztétikai szubjektum, az esztétikai alany tevékeny oldalának, szerepének határozott aláhúzása az alkotó, az újraalkotó s a befogadó folyamatban egyaránt. Taintól pedig — akinek munkáiban már ez időben jól tájékozódhatott, hiszen szép vallomáskötetét, a *Grained'orge*-ot, amelyet éppen nem volt s nem szokás nálunk ismerni, már most meghitt bensőséggel említette — nyilván a lélektani szempont s a lélektani típus nyomatékos hangsúlyát vette; s főképp azt a meggyőződést, hogy a lélektannak, mint tudománynak ismerete a művész, elsősorban a drámaíró számára elengedhetetlen. Kölcsönzött persze hazai esztétikai eszmélkedőktől is. A regény és dráma

különbségének boncolásakor például maga utalt Keményre, s a cselekmény s a jellemek logikájának fontosságát, az eszmeiség nélkülözhetetlen voltát Gyulainál is kiemelve találta.

Érdekes és hasznos volna ezután nyomozni azt, mily közvetítés, mily hatás indította ez elemek egybeillesztésére. Kanttól például nyilván Schilleren át, Schiller ösztönzésére is kölcsönözhetett; Hegel iránti befogadókésztségét pedig F. Th. Vischer fokozhatta, akinek fel fogásához később egy ideig erős vonzódást mutatott, s akit tán már most is ismert.

Érdekes és hasznos volna utánajárni; a döntő mozzanat azonban nem itt, hanem Péterfy helyzetében rejlik.

3.

Értelmiségi polgár egy olyan államban, amelynek léte egy kompromisszum fönntartásától függ; egy olyan országban, amelyben a polgár nem birtokosa a hatalomnak, de szövetségese, osztályostársa a hatalom birtokosának; oly szövetségese, oly osztályosa azonban, aki e szövetség, ez osztozkodás első helyére pályázik, s szívében bizonyos is afelől, hogy az idő, „a fejlődés” neki dolgozik. A szövetséget felbontani hát nem kell, nem szabad, sem pedig a helyzetet élezni. Veszélybe kerülhetne ezáltal az állam alapját tevő kompromisszum; nem legyőzni kell a nemest, hanem egyesülni vele, hasonítani, polgárosítani őt is, az egész társadalmat is, a polgár műveltségbeli, szellemi fölényének erejével. A polgár különben is gyenge volna a hatalom megszerzésére, még inkább megtartására s erőszakos, forradalmi kezdeménynek amúgysem lehetne még csak visszhangja sem. A forradalmak kora lejárt, s az utolsó, a hetvenegyes párizsi, a petrolőrhöz, alaposan kompromittálta a forradalmat, nemcsak a birtokos, hanem az értelmiségi polgár előtt is. A kor polgári közírásának, Péterfynek is, mindenestre alig volt gúnyosabb jelzője a „petrolőrnél”.

Ez volt tehát a polgár magatartásának gondolati, ideológiai summája. De vajon ez volt-e Péterfyé is, s ha nem, miben különbözött tőle?

Csiky egy darabjának konfliktusát elemezve ezt írta: „Mindjárt látjuk, hogy a *nemes és polgár* témája, mely az életben idejét múlta, e darabban sem játszhatik komoly szerepet.” Sardou Ósdiak című vígjátékáról pedig, amelyben a polgár—nemes ellentétben az utóbbiak rovására esik a nevetés, így összegezett: „Summa summárum: a darab iránya elavult.” Ez kétségtelenül világos beszéd, s illik kedvenc regényének, a Wilhelm Meisternek társadalmi tanításához, hogy a nemes és polgár éljenek békében együtt s a polgár hasonítsa magához, műveltsége erejével a nemest. De a közvetlen nyilatkozatoknál nem kevésbé világos ama kritikáinak vallomása, amelyekben a korszak uralkodó polgári drámai irányzatával, a francia társadalmi drámával, illetőleg annak magyar s külföldi utánzataival, rokonai-val szemben állást foglalt. Színibírálatainak nagyobb s alighanem értékesebb része is e csoportba tartozik.

Ez az irányzat, ez a fölszíni, ez az álrealizmus, mint ismeretes, szerzőinek szándékától függetlenül, a kapitalista, a polgári osztálytársadalom, osztályuralom közvetett védelmét, az osztályharc kiiktatását, a burzsoázia megnyugtatót szolgálta. Azt a látszatot keltette, hogy a polgári élet visszasságainak, rútságainak oka nem e társadalom szerkezetében, osztályjellegében, hanem a polgári erkölcs áthágásában rejlik; a gyógyulás útja tehát nem az osztálytársadalom megszüntetése, hanem a polgári erkölcsök megtartása.

Mármint azt lehetne várni, hogy az osztályharc kiküszöbölésére törekvő Péterfy egyetért e fölfogással, elfogadjon ezt az irányzatot. Ám a valóság az, hogy kritikája csupa fölényes, gúnyos elutasítás, csupa kompromittáló leleplezés, lejáratás ez irányzattal szemben. Csakhogy az elutasítás sohasem társadalmi végindokú, hanem mindig esztétikai. Nincs e daraboknak lélektani hitele, hamis pszichológián alapulnak, „a kölcsönkönyvtári pszichológia és a szív-lágyító morál üli diadalát” bennük, s így nem lehet esztétikai értékük sem. „Az érzelmek sajátos összetétele”, „szofisztikus, ügyvédi élességgel föltárt érzelmek”, „drámai karakterisztika helyében a pillanatkeltette élc karakterisztikája” jellemzi, s nemesítő esztétikai

élmény keltése, esztétikai nevelés helyett a közönség kiszolgálására, megnyugtatóására, „a boulevard-taposók kétértelmű mosolyára törekszik”. „Sardou — úgymond máshelyütt — ügyesen úterére tapintott a párizsi publikumnak és Des Prunelles úrban a férfiak egy új kiadását hozta színpadra. A párizsi burzsoá most már büszkén viheti nejét a Palais Royal-színházba . . . szörnyen morális darabot írt Sardou, mert a férfiakat mulattatja a szeretők rovására”; nem csoda hát, ha „a közönség a darabot jó étvágyal nyelte magába”.

Egyszer-mászor már-már eljutott e darabok értéktelenségének társadalmi, osztály-társadalmi megokolásáig; végül azonban mindig visszakanyarodott esztétikai, lélektani, sőt nemegyszer a bírált szerzők morális megokolásaihoz. Jó példa e felemás megokolásra Sardou Odette-jéről adott elemzése.

E darabokat egy uralmon levő, uralmát védő gazdag polgárság képviselői írták egy uralmon levő, uralmát védő gazdag polgárság számára; így szükségszerűen hazug állásponthoz kellett jutniuk. Péterfyt e polgárság morálja megalázta. Megalázta, mint egy megbélyegzett ember fiát, meg, mint elnyomorított, méltóságfosztó körülmények között felnőtt s élő kisembert, mint kibontakozásától, eszményeitől elzárt tehetséget. Mert ez a morál a meglevő állapotok jogosultságát, egyedüli jogosultságát prédikálta s a vele szembekeverülőkben, az általa sújtottakban bünt, vétséget igyekezett fölmutatni. Semmissé kellett tehát tennie e morál érvényét. De maga is polgár volt; egy másfajta morál oldaláról alig támadhatott; a szociális vagy éppen osztályharcos föllépés pedig, ha szemlélete eleve nem tette volna is ezt számára lehetetlenné, a forradalmi, sőt a radikális mozgalmaknak is e teljes apátia idején, zárva volt előtte. A lélektani igazság lett tehát a fegyvere; ennek segítségével bélyegezhette hitelesen hazugnak ezt a morált. Az esztétikai igazság és törvény s a lélektani az ő elvrendszereiben elválaszthatatlan, majdnem azonos fogalmak. Amidőn műfaji törvényeket kért számon, lélektani igazságot kért számon, s amidőn lélektani igazságot állított a morállal szemben, az e morállal magát védő társadalom ellen is tiltakozott. Így lett Taine tanainak nálunk első rokona és érzékeny meghallója ő s e tanoknak alkotójuknál gyakran haladóbb alkalmazója. Taine munkáiban a lélektani igazság éle a forradalom ellen, a radikális evolúció a történelem ellen is van fordítva, az ő bírálatában viszont mindenekelőtt e polgári morál ellen.

Ő egy szegény, a hatalmon lényegében még kívül levő értelmiségi polgárság képviselője volt, amelynek törekvése — ha még oly félénk törekvése is — a valódi egyenlőségért még a haladás irányába mutatott; azaz meg volt még a lehetősége annak, hogy e lélektani megokolású bírálatnak a valódi eszmeiség erkölcsi hitelét adhassa s a polgárság valamely nagy történeti korszakának eszményeivel, ideológiájával összekapcsolhassa. S ezt a lehetőséget az ő magas, személyes erkölcsi s gondolkodói igénye, nagy íróeszményeinek ihletése valóban jelentékennyé fokozta. Röviden: e szerzők ízig-vérig burzsoák voltak, ő pedig, ha nem is citoyen, de legalább Bürger, polgár.

Sokszor szólott bírálatában Schillerről, a klasszikusok közül róla legtöbbször, mindig mély rokonszenvvel és tisztelettel; a fiatal, a citoyen Schillerről azonban mindig ironikusan; nem kétséges, a Bürgert szerette Schillerben. S maga is a Bürger oldaláról bírálta és vetette meg a burzsoát. Sardout például így: „Sardou pedig a burzsoá-bölcsesség frázisaiból négy-öt felvonásravalót teker bábuja köré”; s így s hasonlóképpen Dumas-t, Augier-t, Pailleront, Godinet-t s a többieket, valamennyit.

Jellemző, hogy pár évvel később Ibsent, e burzsoákkal szemben a valódi polgárt, az igazságkeresésben, az erkölcsi méltóságban és esztétikai értékben a klasszika nagyjaihoz méltót nagy elismeréssel övezte s értéssel elemezte; bár kétségtelen, a maga, a klasszikától örökölni vélt lélektani, erkölcsi, esztétikai-műfaji szempontjaival, kategóriáival kísérte az ő világát is megragadni. S hogy tisztában volt azzal, ő a régi polgár szemszögéből bírálja az újat, mutatja gyakori ilyféle kétélű önironiája: „hanem bizonyára nem egy szellemes olvasó azt fogja mondani, hogy erősen nő már a *copfom*; hagyjuk hát a kifogásokat . . .” Ezt Sardou egy darabjával kapcsolatban mondta, de ugyancsak a maga „*copfjának*” ironikus vállalásával utasí-

totta vissza Pailleron szemfényvesztését, eszritjét is. Schiller lejárátásában a cinikus és dekadens burzsoázia ekkor már javában buzgólkodott. A Karamazovokban neve már a hülye idealisták szinonimájaként fordult elő. Hogy tehát Péterfy e hatalmas léleknek, e csodálatosan tisztá embernek kultuszát vállalta, már vallomásnak is számított.

Mindenesetre, ha összegyűjtenők a követelményeket, amelyeket e burzsoá szerzőkkel szembeszegezett, Schiller esztétikájának jó néhány alapfogalma volna együtt. Említsünk csak egyet még az eddigiekhez: az *emelkedett*, az *e-haben* folytonos követelését, főképp a vígjátékban. S mellette tán még azt újra, hogy, mint a kései Schiller, ő is mily határozott ellenszenvvel viseltetett a szatírával szemben, s mennyire igyekezett annak esztétikai műfaji rangját leszállítani, s mily tétova álláspontot foglalt el a rút esztétikai ábrázolása tekintetében. Becsületes volt, nem utasíthatta a rút valóságos voltát el s méltányolta néhány évvel később Ibseht: de ő mégis inkább nevelni akarta a mértékbe, a formába, a műfaji formába fogott széppel, emelkedettel az embert, hogy eltűnjék lelkéből, szelleméből és társadalmából a rút.

A kör tehát bezárult. Kiindulópontunkra jutottunk vissza.

Péterfy (a német alapműveltségű) vagyontalan magyar értelmiségi polgár, akinek oly esztétikára volt szüksége, amely biztosítja a szellem vezérelte fejlődés hitét, anélkül, hogy forradalmi volna, a német klasszikus esztétikához, főképp annak legmagasabb képviselőjéhez, Hegelhez nyúlt vissza.

Hegel zárt rendszerének hatalmas építménye, biztos egyensúlya azonban e részletre, lélektanra figyelő, induktív s elemző szkeptikus hajlamú korban, változatlan mivoltában még előtte, a klasszika rajongója előtt is kellett, hogy korszerűtlennek tűnjék fel. Másrészt Hegel művében a radikalizmus, a radikális társadalmi tett felé való fejlődésnek túlságosan is sok lehetősége, ingere, kényszere rejtett. Erre hiányzott nála az alanyi hajlandóság éppen úgy, mint a tárgyi lehetőség. E tendenciák ellensúlyozására, helyettesítésére fogadta szemléletébe Schiller, Kant és Taine felfogásának említett motívumait; mindenekelőtt Schiller esztétikai nevelésről szóló tanítását. De hasonló tendenciákat rejtett magában Hegel történelmi-társadalmi kiindulású ítélkezése, elemző módszere is. Ezt ellensúlyozta azzal, hogy magáévá tette az esztétikai tárgy, az esztétikai elv, egyáltalán az esztétika sajátos különállásának, önelvűségének Kant-féle eltűzlött felfogását. E módosító, „korszerűsítő” mozzanatok közül e célt azonban leghatékonyabban kétségkívül a lélektani igazságnak központi kategóriává emelése szolgálta, akár Taine példájára és hatására történt ez, akár anélkül. (Mindazáltal a lélektanhoz való mély vonzalmában ez általánosabb okok mellett szorosabban vett személyesek is erősen közrejátszottak. Béklyózott, tétova élete zárait — az öröklött családi terhet, apja tragikomédiáját, anyja sérült, kábulatszerű rajongását, a maga makacs magányát — próbálta fölnyitani vele. A lélektani fölismerés magában azonban senkin sem segít. Őt a kor lélektanának következtetései, az örökléstan, a környezet-determináció öröknek hitt törvényei — világnézet mentő segítsége nélkül — alighanem versei pesszimizmusába, dekadenciájába szorították volna vissza. Csakhogy, nyújthatott-e kellő menedéket Schiller emelkedettsége, a klasszika eszmé- és eszményvilága, világnézete e következtetésekkel szemben? Oly kérdés, amely évei haladtával egyre sürgetőbben kívánt választ, hogy végre tragédiájában nyerje el azt. Most azonban még mindenesetre meg volt győződve, hogy „a szép emberség evangéliuma” még sokáig a Wilhelm Meister marad.)

Nyugat-európai kortársai közül sokan jártak el hasonlóképpen a hegeli örökséggel szemben. El kell azonban ismerni, Hegel nem baloldali követői körében azok közé tartozott, akik esztétikájának aránylag sok; lényeges elemét megtartották. Eszménye, kritikáiból kiolvashatóan, e szemlélet alapján tehát egy szűkített, egy lélektani — s csak ezen keresztül, ennek keretei között —, társadalmi értelmű realizmus volt, amelyet a költőiség s az író világ-szemléletétől követelt feloldó humor kívánalma jellemezett; némiképp rokon azzal, amit a német irodalomban poétikus realizmus néven szokás emlegetni; annak azonban inkább a

bíráló, ironikus, vívódó, a Keller—Ludwig—Storm-féle szárnyához áll közel, mint az idilli bukolikus Uhland—Mörke-féléhez.

4.

Mindezek után az a kérdés, mit jelentett Péterfy munkássága a magyar drámbírálat történetében. E műfaj szegényessége folytán valójában, sajnálatos módon, csak két-három szerzővel, Gyulaival, Salamon Ferencével, s nemzedéktársai között Beöthyével kell összevetnünk. A fiatal Gyulai dramaturgiájához képest Péterfyé egyszerre jelentett nagy előre s nagy visszalépést is. Haladást jelentett a műfaj kérdésének történeti-dialektikus fölfogásában, s ennek következményeként abban, hogy a műfajok változását, bővülését, új polgári műfajok és új polgári drámatárgyak létrejöttét, új polgári drámasztíl és új drámai előadástechnika lehetőségét megértette és méltányolta. Dialektikája segítségével Gyulainál jóval többre törekedett és főképp jóval mélyebb pszichológiával elemezte a drámai szerkezetnek, az egész és rész viszonyának kérdését, s a dráma hangulati hatásait, a rendezést, a színpadtechnika összehatását. Nagy visszalépést mutatott viszont a tartalmi-társadalmi ítélkezés következetességében és főképp bátorságában. A fiatal Gyulai mindenkor, esztétikus gátlás nélkül, együtt tartotta s szembesítette az esztétika a társadalom, a politika, sőt alkalomadtán a napi politika szempontjait, Péterfy pedig még a társadalmat is lélektaniba szublimálta. Péterfy hajlamos volt ítéletei élet fölénysé, játékos szellemességgel enyhévé csiszolni, Gyulai nem ismert igazságának védelmében kiméleteket, s az iskolamesteres magyarázattól sem riadt vissza; Gyulai sohasem fáradt bele a tisztázó vitába, Péterfy viszolygott a személyes jellegű vitától s álláspontjának ismételt kifejtésétől; Gyulai minden, a nemzeti élet szempontjából fontos színjelenségekhez szívesen hozzászólt, Péterfy csak az esztétikai szempontból is jelentékenyekhez.

Az öregedő, a kortárs Gyulaival szemben azonban minden szempontból haladást jelentett Péterfy dramaturgiája. Gyulai a hatvanas évektől, ismeretes, egyre jobban hajlott az abszolút világrend sérelméből származtatni a konfliktust, Péterfy legmetafizikusabb pillanataiban is távolállott ettől; Gyulai kedvetlen zavarodottsággal nézte a hagyományostól eltérőt, Péterfyben még egy kísérleti színház gondolata is fölcillant; Gyulai kellemetlen, érthetetlen írónak tartotta Ibsent, Péterfy megértő csodálattal fogadta.

És éppen ez az a mozzanat, amelyik élesen megvilágítja fölfogásában a lélektani igazság mibenlétét és szerepét. Gyulai fölfogásában is központi helyen állt e fogalom. Csakhogy nála mindenkor valamely általános, örök emberinek vélt, valójában azonban a keresztény nemesi—polgári nemzeti együttélés folyamán kialakult, morálisan pozitív vagy negatív előjellel szentesített típusra, helyzetre való vonatkoztatás követelményét jelentette; azaz e típusok és helyzetek érvényének elismerését, s a velük nem quadrálók elutasítását. Péterfynél e fogalom alapjegye az önelvű, törvényszerű változás. A morális-normatív függéstől megszabadult törvényszerű változás elve olyan új társadalmi polgári típusok, helyzetek megértéséhez vezet el, amelyek Gyulai előtt teljesen értelmetleneknek tűntek föl.

S ez a mozzanat választja el határozottan Beöthytől is. Beöthy egész életében egyfajta szegyenkezéssel vallotta be, hogy csak a komáromi s nem a bihari Beöthyek közül való. Szemlélete a kompenzáló túlságig nemesi volt. Mégis látszólag gyakran, pl. Csiky darabjairól szólván, sokkal nagyobb érzékenységet és méltánylást tanúsított a társadalmi témák irányában mint Péterfy. A nemesi szemléletű, normatív beállítottságú, dialektikától idegen, a formális logikában viszont annál kitűnőbb készségségű Beöthy azonban éppen ezeknek a nemesi polgári nemzeti együttélés folyamán kialakult és szentesített típusoknak és helyzeteknek az igazolását látta és kereste, negatív módszerrel, a Péterfy által lélektani hiteltelenségük miatt elutasított figurákban, helyzetekben és darabokban. Ha Csiky a városi, a polgári élet zuhlottságát mutatta, Beöthy méltányolta; a falusi Magyarországot látta igazolva. Ebből a fölfogásbeli különbségből született egy megtevesztő stíluskülönbségük is. Míg e figurák, helyzetek és darabok társadalmi tematikájáról Beöthy többnyire komoly latolgatással vagy éppen pátosz-

szal szólt, Péterfy inkább csak legyintő iróniával s ez sokakban keltheti a valódi érdeklődés és a mélyebb megértés meglétének érzetét Beöthyben, s hiányát Péterfyben.

S hasonló problémák határolják el az övét Salamon Ferenc fölfogásától is. Salamon műveltebb volt Gyulainál s alighanem Beöthynél is. Nemcsak ismeretei, ízlése is szélesebb körű ezekénél. Kritikái is, bár sohasem oly pregnánsak, velősek és szuggesztívek, mint Gyulaiéi, gyakran többretn elemzést nyújtanak s a műfajok tekintetében is több rugalmasságot mutatnak az övékénel. De, talán angolos műveltségénél s nagyobb elméleti hajlandóságánál fogva, morális kötöttsége még nyilvánvalóbb s gátlóbb, mint Gyulaié. Történetíráshoz pártolása alighanem annak megértéséből is fakadt, hogy felfogása túlságosan is nehezíti mozgását az újabb irodalom területén.

A magyar színpadi termésből a népszínművet, mint az esztétika és a fejlődés tekintetében számba nem jövöt, nem vonta érdeklődése körébe. Jól látta, hogy ennek sem szerzői, sem közönsége nem képvisel semmiféle valóságot, sem lélektanit, sem társadalmi, sem esztétikait, s az egyik legbecsületesebb igényű kísérletről, Szigeti József Nagyrallatójáról is csak így tudott szólni: „Erre a „nagyasszony” (a darab parasztasszony főszereplője) a paraszt állapot felett fényes dicső beszédet tart, melyet megtapsoltak, talán éppen azok, kik a parasztélet poézise vagy sanyarúsága iránt legkevesebb érzékkel viseltetnek. De a meleg plaidoyer dacára, a szerző bánik legrosszabbul a paraszttal, mert félreismeri.”

Figyelmét Csiky működésére s a vele rokon kísérletekre összpontosította. Csiky tehetségében, szemléletében meglátta a jövő nagy lehetőségét, de az elsikkadás veszélyét is. Joggal, hiszen Csiky életművéből vezetett legalább annyi szál a Herczeg-, Molnár Ferenc- és Lengyel Menyhért-féle burzsoá színpad felé, mint egy ibseni, hauptmanni magyar polgári dráma lehetősége felé. A tehetség legméltóbb elismerése, vallotta, az alapos kritika. Valóban, senkit sem bíralt keményebben Csikynél.

Nem szerette, már most sem szerette a hazafias álkegyeletet; fölénys gúnyval szállt szembe azokkal, akik a magyarság, a hazafiság jegyében folyvást csak szidalmazták az idegent, de maguk legfőjebb dilettáns fércmunkákkal árasztották volna el a színpadot. Szerfőltt bosszantotta az is, hogy a Nemzeti Színház történeti ciklus címén egy sor ásatag magyar drámai emléket színpadra vonzott. Mindenki csak veszt ezzel, mondotta, a színész nem tanulja meg rendesen e megtanulhatatlan szerepeket, a közönség megunja miattuk a színházat, s az érdemes szerzők a történeti szemponthoz érzéketlen nézők előtt a jelentéktelenség, a tehetségtelen együgyűség gyanújába kerülnek; azaz éppen a történeti méltanyosság szenved meg ezt a hamis történeti, nemzeti kegyeletet. Annyi haszna mindenesetre volt a ciklusnak, hogy kialakíthatta a drámatörténetre és a magyar dráma történetére vonatkozó nézeteit.

5.

Végül, az a kérdés, mit jelentett ez az időszak magának Péterfynek életútja, egyénisége alakulása tekintetében.

Stílusa ad feleletet erre a kérdésre.

Vannak, akik úgy vélik, számára teher volt ez a munka, s csupán azért vette magára, hogy kiegészítse az akkor is nyomorúságos tanári fizetést. Lehet, hogy ismerőseinek ezt az okot adta, lehet, hogy nyomósan közre is játszott ez az ok. Valódi indítéka azonban mégsem ez lehetett.

Péterfy vállalta korát, úgy, miként a drámaösöktől kívánta vállalni a dráma világát, tevékenyen alakítva. Sokszor s epésen gúnyolta a sopánkodókat, akik a kor kisszerűségén, ridegségén s más efféléken siránkozva fölmentik magukat a valódi közrehatás, a hibátlan munka kötelessége alól. „Korunk láthatárán sok világosság, de kevés meleg van” így panaszkodott a Schiller-fordító Kovács Gyula, mintegy a schilleri szellem nevében. „Hagyjuk a kort — csapott rá Péterfy csipősen —, higgye meg a fordító a világosságtól, nem fásul el a lélek’

és 'nem szárad ki a szív' ... a világosság csak bizonyos egészségtelen pátosznak veszélyes." Sőt bizonyos büszkeséggel szólt a Paganini-féle „emésztő szubjektivitásba” gyötrődő álromantikus korszakkal szemben a gondolatot és értéket követelő, objektív „má”-ról: „Mai ízlésünk blazírtabb e (Paganini-féle) gyermekségek iránt; komolyabb —, mondjuk egészségszebb lett, 'ma' azt kívánjuk, hogy a zenész a zenei gondolatnak congeniális magyarázója legyen ... ily értelemben művész Joachim, ily értelemben típusa korunk zenei ízlésének is.” Most hát még nem volt oka, belső indítéka visszahúzódni, csupán kényszerként venni részt a kor szellemi életében. Sőt.

Már húsz esztendőskorában „angehender író”-nak vallotta magát, most pedig közel volt harmincadik évéhez, s midőn egy kotnyeles diákja igazgatóságot testált reá, arcán a nagy tett ígézetének messzerévedő, s elnéző mosolyával mondta: „Hacsak ezt akarnám ...” A föllépést, az erőpróbát, az írótságot hát nem lehetett önérzetének, önbizalmának összeomlása nélkül halogatni. A líráról le kellett mondania, a kritikát viszont igen nagyra becsülte. Úgy vélte, a kor uralkodó műfaja a regény és a dráma, s a színháznál nem kevésbé fontos maga a kritika: „A kritikának művészi feladata van, az ízlés őre; s a kritika feladata éppoly lényeges, mint maga a színművészet.”

A pillanat tehát itt volt, a szerep készen. S nemcsak a szerep külső kerete. Most ki tudta tölteni közösségnek szóló gondolattal és magatartással, valódi szereppé tudta tenni, olyanná, amely a jó íráshoz elengedhetetlen tartást s méltóságérzetet megadta.

Verseiben azt mondta: az ember eltéved az élet útján, s nincs mit tanácsolni néki; a törvény megismerhetetlen. Verseiben teljessé, telítetté vált dekadenciája és pesszimizmusa. Kétségkívül az ifjúság szokásos hullámvölgye is volt az az élethangulat. Vitális ereje s bekapcsolódása a valóságos életbe így annál könnyebben hozzásegítette, hogy kijusson e lélekállapotból. A filozófia, a fejlődésgondolat, Hegel objektív, optimista világmagyarázata kiemelte a maga szorongató, szubjektív, megalázott világérzéséből, nyomorúságos létformája fölé emelte.

Gondoljuk meg, Péterfy Jenő, egy elvált, senkihez nem tartozó, idegen asszony s egy sikkasztó, kivetett, szegényházra szánt ember fia, aki egy pesti reáliskolában a der-die-dast bifláza kegyetlen zajos gyerekeregnek, Péterfy Jenő a történelem önmagát e világban folyton tökéletesebben megvalósító fényes szellemét érezheti lényé lényegének, tudata tartalmának, környezetéhez képest igen előkelő fokon. Az öröklött rang, a látszatérték e hazug világában csakugyan nem kevés önérzést jelenthetett ez „objektív törvényeken” alapuló tudat. Egy ekkori ismerőse úgy tudta, Péterfy azt vélte, hegelianus volt ő már Hegel ismerete előtt is. Valóban megható vágy; frissen nyert öntudatát, önérzését kiterjeszteni árnyékba vont, megalázott ifjúságára is. Éppoly sokat mond, mint az a tudósítás, mely szerint később is, midőn e szép hit már céltalanná keseredett benne, nosztalgiával, büszkén, szinte gyöngéden emlékezett hegelianus voltára, korszakára. Most azonban még delelőjén állt e hit, s egybeolvadva az esztétikai nevelésről szóló schilleri tanítással, kijelölte szerepét, helyét és feladatát a közösség, a nemzet szellemi életében: képviselni a klasszika műveltségének, modern lélek-tannal korszerűvé tett, korszerűsítettnek vélt polgári szellemét és ízlését, ezek alapján bírálni s közszellemet alakítani a polgárivá még csak ezután való Magyarországon. Teljesen átadta magát e szerepnek, e feladatnak, ami e politikailag légtüres teret jelentő időkben, valljuk meg, a társadalomtudományokban nála sokkal iskolázottabbnak sem tűnhetett irreális, haszontalan útnak.

S annál teljesebben adta át magát e hitnek és feladatoknak, mert öröklött tulajdonságainál s ifjúsága szenvedéseinél fogva, kétségkívül, rendkívül labilis alkat volt s mint ilyet a gyors váltás és a teljes átadás jellemezte. E korszaka mindenesetre az érzelmi derű, az elméleti fölény és szemléleti biztonság, a minősítés, a formálás és a rendezés vágya, a jelenre koncentráló dinamikus életkedv, a dolgokat befogadó és átható expanzió jegyében állt. Volt azonban, tagadhatatlanul, mint fehérvári leveleinek rejtőzködő stilizált voltában, e saját-

ságaiban is valami feszített, túlzott, mondhatnánk, akartan fölfokozott. Beethoven volt ekkor a legkedvesebb zeneszerzője, mégpedig — mily jellemző — a VII. szimfónia Beethovenje. Mintha tétova ifjúsága ellenpontjának, feledtetőjének szánta volna e szerepet, vagy mintha okkal félt volna e legyőzött ifjúság élethangulata visszatértétől, mintha Hebbel sötét-álmú világára nem egészen ok nélkül lett volna érzékeny. Riedl Frigyes, aki jól ismerte, Sully-Prudhomme híres vázájához hasonlította lelkét. Benne volt abban már ekkor, gyermekkorától a hasadás, amelynek végül áldozata lett; s nyilván érezte is ezt.

Ezért teljesen eggyé akart hát lenni e hitet, derűt, önérzést adó szereppel. S hogy teljesen eggyé lett, stílusa tanúsítja.

Gyakran nevezte magát kritikáiban *tudósítónak*, kritikáit pedig tudósításoknak; s joggal. Kritikáiban egy eseményt beszélt el, amely előző este történt s amelyet előző este egy szemtanútól, a szerzőtől hallott. Ez a határozottan *epikus* jelleg, ez a *tárcaszerűség* bírálatainak első stílusjegye. Nem valami esztétikai aeropag, világnézeti főbizottság előtt kívánta bizonyítani elméleti jártasságát, felfogása helyességét; az újságolvasót akarta nevelni, kézenvezetni, s tudta, azt mindenekelőtt események érdeklik; egy esemény elbeszélését azonban csak akkor hallgatja meg szívesen, ha megérzi mögötte a mesélőkedvet és tehetséget, a Lust zu fabulieren-t, s ha az elébe adott esemény zárt, önmagában érthető, magában megálló história, amelynek megvan a maga levegője, hangulata. Öröklött beleélőhajlama, formáló kedve találta meg itt terét. Rég lejárt témákat, rég poros problémákat fejtegető darabok cselekményének, elbeszélésének ma sem tudjuk félig olvasottan letenni, ha ő adja elő.

Mi lehet elbeszélésének titka? Az, hogy kritikája mégis minden inkább, mint egyszerű — bár színes vagy érdekes, vagy más efféle — leírás, beszámoló. Kritikája kritika, azaz határozott, tárgyyszerű állásfoglalás egy határozott tárgyas állaspontról. Csakhogy megint tekintettel van olvasójára, az újságolvasóra. Tudja, ha az a történetet már ismeri, ugyan nem fogja követni őt hosszú elméleti fejtegetésekbe, bonyolult elemzésekbe. A tolakodó szubjektivitást minden formájában megvetette, s tudta, az olvasó a darabra, az író magatartására, a darab értékére, az író magatartásának értékére kíváncsi s nem az ő elvrendszerére. Állásfoglalását tehát beleolvasztotta elbeszélésébe, annak folyamán, annak szerves részeként mondta el; vagy ami ugyancsak nem ritka, az előadás modorán és hangnemén át foglalt állást. Nála elvibb alapról kevesen bíráltak nálunk színpadot, de bírálatban nála kevesebb tételt is kevesen mondtak ki, tételszerűen. Tételeit rendszerint úgy kell kioldani előadásának szövegéből.

Hanem azért az állásfoglalás e ténye és módja, ha mégoly határozott és jellegzetes is, aligha elegendő e sajátos stílus és annak vonzása magyarázatára. Többet megértettet e stílus szuggesztíójából az a tény, hogy állásfoglalásának határozottsága mindig egy bizonyos fölényvel párosult. Ő tisztában volt a műfaj törvényeivel, a játék követelményeivel, a témák lehetőségével, ismerte a dráma történetét, a hőstípusok történeti pályafutását, mögötte határozott esztétikai felfogás állt. A roppant kishorizontú magyar dramaturgia világában, ahol egy Gyulai is csak egy Plache-féle esztétikustól tanult, lehetett volna fölény alapja ez. Az ily eredetű fölény azonban többnyire hidegen hagyja vagy éppen bosszantja az olvasót; az ő fölénye viszont mindmáig valósággal elbűvöli. S különben is fölénye, mint egész stílusa, nem annyira a magyar jelenségről szólóban, hanem a francia burzsoá dráma s rokonai bírálatában bontakozott ki igazán. Ha mármint azt mondjuk, a polgár, a Bürger fölénye ez a burzsoá fölött, közelebb kerültünk az igazsághoz s a végső forrást talán meg is neveztük, de nem a közvetlen eredetet és keletkezésmódot, sem azt a fölényt folyton kísérő sajátos felhangot, amely nemcsak fölényének, hanem egész stílusának is tulajdonképpeni hatóeszköze.

Ennek elemzése előtt azonban közbe kell vetnünk egy megjegyzést. Péterfy mindig a néző, az olvasó oldalán állt. Egy lap színházi referense volt s jó polgár; tudta, tiszteletdíját tulajdonképpen az olvasó, a néző fizeti; tájékozódási vágyát, eligazodási igényét tehát meg kell védeni a színházi üzletemberektől. De nemcsak ezért. A néző maga is polgár, s az ő tájékoztatásától is függ, valóban polgár lesz-e, marad-e vagy csak burzsoá. De nem is csak ezért.

Hanem legfőképpen azért, mert Péterfy maga is született néző, színházélvező volt. Szinte minden ismerőse szóvá tette, mennyire dominált alkataiban az egyszerű, naiv befogadás élvezetének vágya. Legmélyebb zenei élményeiről, Joachim és Bülow Beethoven-játékáról szólva is „élvezet”-ről beszélt. Ezzel a naiv, elemi befogadó élvezetvággyal, várakozással ült le esténként a széksorokba. S ez az irányzat épp e tulajdonságánál fogva akarta őt is rászédni, lépre-csalni, jó csomagolásban talmit ráerőszakolni. A rászedéstől megmenekült, az idejében föl-ocsúdott ember elemi öröme, diadalérzése hatja át s valami hallatlan passzióval vezeti most nézőtársait a színpalak mögé, hogy megmutogassa nekik, mint gyúrta kőcből, viaszból, kelméből alakjait a szerző, s mily fogásokkal akarta élőknek hitetni őket.

Izgalmas s mulatságos detektívjáték legtöbbször kritikája. Olyan detektív és bíró ő egy személyben, aki az író elbeszélése mögött levő valódi eseményt s az elbeszélésben rejlő hazugságokat már rég kiderítette, de azért a rászedett vagy rászedni szánt nézők elégtételére, okulására és mulatságára még egyszer előadja az író elbeszélését, hazugságaival együtt; maliciózus megjegyzéseket vet azonban folyvást, bár takarékosan, közbe, melyektől az előadás látszatlogikája, látszatigazsága megzavarodik, s a hazugság önmagától nyilvánvalóvá lesz. Íme egy példa, egy Sardou-bírálatból. Meséli Sardou Odette-jének históriáját. Odette mielőtt megcsalná férjét, aggódva megnézi alvó kisfiát. „Ez oly szép — fűzi a történet előadásába —, mint mikor a krokodilus könnyezik, vagy az elítélt rablógylkos még egyszer az ő kedves babájára gondol. Egyelőre azonban nincs baj; Odette csak teára hívja vendégeit. De miért hívja teára? Sardou jól tudja, hogy a drámában semmi sem történik ok nélkül, s hogy ott csak úgy téazni nem szabad” — és így tovább.

Ez az előadásmód s ez a, mondhatnók, tárgyalótermi szituáció szüli meg a talán legjellegzetesebb stílus figuráját: a síkváltást. Ennek lényege egyfajta ironikus szerepjátszás. Belejátssza magát a dráma, a játék, az író hamis szempontjaiba, helyzeteibe, hangulataiba, hőseibe, méltányolja őket, hogy egy hirtelen megjegyzéssel, sokszor csak egy jelzővel, a maga esztétikai síkjára váltva vissza, a maga esztétikája, pszichológiája, dramaturgiája szempontjából annál jobban kicsúfolhassa, annál inkább lehetetlenné tehesse őket. Fantáziája, beleélőkészsége a variációk ezer fajtáját teremti meg.

Most az író morális álláspontját veszi föl, védi néhány mondaton át, míg aztán egy közbevetéssel szembefordul vele, kompromittálja azt. Máskor egy hős (hamis) pátozával azonosul s kerül vele szembe éppen így. Majd a szerző által konstruált, de a dráma folyamán rosszul kezelt figurák védőjének pózában beszél, sajnálja őket ama pszichológiailag, esztétikailag hazug sorsért, cselekedetükért, melyekre az író kényszeríti őket, beszédbe, sőt vitába elegyedik velük, magyarázza nekik mit kellene tulajdonképpen tenniük, irodalmi őseik méltóságára figyelmezteti őket, legközelebbi föltűnésükhöz kíván szerencsét. Ismét máskor annak a moralizáló, szentimentális, ledér, olcsó, orfeumi vagy széplélek közönségnek, nézőtípusnak helyébe képzelve magát méltányolja a hatást, amelyre az író fogásainak kimódolásakor számított. Aztán a darab színpadi rutinját dicséri ily kétélűen. Itt az író képzeletgazdagságát csodálja, amott dramaturgiája újszerűségét bámulja.

Lássunk itt is két példát Sardou-ból. A Válgunk el című vígjáték első felvonásának végét így adja elő: „A szerető; Adhemar, az alatt gondoskodik egy hamis telegrammról, mely szerint Párizsban az elvást kimondották. A válás ideje tehát elérkezett. Hanem ez egyszer Adhemar rosszul számolt. Ő a régi vígjátéki férjekre gondolt, kik rendesen butábbak, mint a szerető. Sardounál ez egyszer a morálnak megfelelőleg a férj szedi le a tej fölét; s szerető fortélyát a férj használja a maga javára. Úgy viselkedik, mintha nem hinne a telegrammban; terve az, hogy ő lép fel a szerető helyébe, s a férj szerepét — ad honores — Adhemar nyakába tolja. A felvonás végén a férj egyedül marad a színen, s képzelje most olvasóm a hatást, midőn a függöny gördülőfélben van, s a férj cigarettára gyújtva felkiált: Maintenant, une cigarette — et jouons serré. Én a férj mögött az író is láttam, ki a füstöt a közönségre fújta és várta a tapsot.”

A harmadik felvonás végét pedig így: „A férjé a győzelem. De Des Prunelles most még féltékeny is teszi nejét, végre a szerető orra elől magával viszi vendéglőbe, hogy egy chambre séparée-ben adasson neki a szokott limonádé helyett borsos eledelt, champagnert stb. Alig hogy elosont e szeretetre méltó pár, bevonul a felsült szerelmes nagy bokrétával s a nő hült helyét találja. Hová ment? — kérdezi. A nénjéhez. Már ily korán! S ezzel szalad utána. A függöny legördül. Plaudite!

A darabnak vége van. S e két felvonásban a szerző leleményessége s az ügyes dialóg némileg kárpótol a tárgy durvaságáért. Ez idő alatt a néző egy kicsit meg is éhezett; a harmadik felvonásban Sardou az étvágyat is felhasználja a hatás fokozására. Férj és feleség pompásan ebédelnek, egy kissé lecsípi magukat s így rendkívül érdekes körülmények közt ülik meg új szerelmük ünnepét. A szeretőt pedig Párizs utcáin lehűti az eső. Náthát kap ő is, s a darabtól mi is. Ez a valóébed pedig étvágyunkat is megrontá. Nem bánom, ha szeretetre méltó olvasóm most már rám is fogja, hogy az esprit iránt nincs semmi érzékem.” Ez a folytonos váltás egy különös fluktuálást, hullámzó mozgalmasságot kölcsönzött előadásmodorának; nem annyira nyugtalan, ideges, mint inkább játékos nyughatatlan mozgalmasságot. Ezt a játékot aztán műveltségének sokrétűsége, gondolattársításainak bősége s főképp nyelvi alakító-készségének eredetisége a humor, az ironia valóságos tűzijátékává színesítette.

Nyelvről később részletesen szólunk majd; három vonását azonban, amelyek e fluktuálás, e sajátos játékos mozgalmasság érzetét fokozzák, már itt tanácsosnak látszik megemlíteni. Az egyik. mondat szerkesztésének, állítmányalkotásának igeisége. Nincs még egy író, aki ily kevésbé élne nyelvünk névszói állítmány-lehetőségével; sőt kerülni látszik, s másokhoz vetve, meglepően kicsiny az oly mondatainak száma, melyekben ne volna ragozott igei állítmány, mégpedig annak nem létigés, kiegészítő, hanem főigés fajtája. Ebből viszont következik, hogy rendkívül nagy és gyakran meglepő, a napitól eltérő igevonzatainak száma. „Gyámja bérében áll mindenki”, „Rodrigó a vallomást szerelmére vonja”, „A gyám és a hercegnő között felvilágosításra kerül a dolog”, „A herceg pártütést tesz”, „A férj esztét viszi próbára a jelenet”, „Sok alszerűt fűz humorába”, „Tisztessége lassan latolgatja magát a bajba”, „A tragikai pátoz itt stilszerűbben üti fel magát” — s így tovább.

Bizonyosan volt az efféle kapcsolatokban része kétnyelvű voltának, de még több lehetett a mozzanatosításra, a cselekményszerűség földidézésére törekvő epikus modornak, s tovább: a folytonos változásra figyelő lelkialkatnak.

A másik nyelvi jellegzetesség forrása egyrészt szintén az epikus keletű előadásmodor; csak hogy e vonással hű tudósítóként inkább a darab hangulatát, miliójét kívánta földézni; másrészt beleélő hajlama és stilizáló készsége kereste s találta meg itt közrehatási lehetőségét. Arról van itt szó, hogy kritikáiban a valóságos városi művelt köznyelv társalgási fele tesz nagy irodalmi foglalatást. Arany László versesregényében láthattuk e tekintetben az első nagy eredmények egyikét. Arany Lászlónál azonban a köznyelvnek inkább irodalmias fele érvényesült. Péterfy kritikái az elsők közé tartoznak, hol e nyelvi réteg már a teljes autonómia, autarkia képességét fölmutatja. Azaz, a saját eszközeinek stilizálásával más nyelvi rétegek — népies, argo, üzleti, tudós — illúzióját föl tudja kelteni anélkül, hogy valóban átlépne e rétegek területére s heterogénné válnék. A triviális vaskosság, a biedermeier édeskedés, a lapidáris közönségesség, a német és magyar argo kedélyeskedés, a francia és franciás finomkodás és megannyi más látszatát tudja megteremteni s ezzel a szerzőt, a darabot, a közönséget jellemezni. Gounod egy operájának üzleti létokát, csinálmány-szerűségét például anélkül, hogy erről szólna, ilyféleképpen érzékelteti „Gounod eredetileg egyfelvonásosnak csinálta”, „A nagyoperától egy bacchanált is könnyedén elkölcsönöz”, a szereplők istenek, de a szövegírók „Carré és társa annyira elrútította őket”, hogy „élvezhetetlenek”, „Vulkán basszusban vicceket énekel”. Hellmesberger operettjénél meg így: „Itt volt azonban má ifj. Hellmesberger az operettjével”, „Hellmesbergert (fiatal, csinos férfi!) mikor elfoglalta a karnagyi helyet megtapsolták”, „a zene kevert, folyékony, könnyű; csinos, szemrevaló részei vannak”,

„egy bécsi színházi terméknek nálunk meg van a speciális érdekessége”, „az operettben a grófort történetesen nem Eduardnak hívják, hanem Lajosnak, de a felesége, az Kunigunda. A felesége azonban csak a második felvonásban jön elő, a közönség öröme”, „Az előadás jól ment”, „el lehet vele tölteni az estét, 10 óráig”.

Annyi bizonyos, hogy ez a társaság nélküli fiatalember a magyar irodalom legjobb, legérdekesebb csevegője, mindmáig. Belelő készsége nemcsak a darabok légkörét tudta föl-
idézni, hanem egy szellemtől vibráló társaságét, ha tetszik, szalonét is.

A harmadik vonás: a konkrét és elvont szókincs sajátos, és nyagyarányú egybeolvasztása. A műfaj az utóbbiak nagy számát hozta magával, az előadásmodor az előbbieket. Az elvont elemek e sajátos társulás révén oly könnyedséget, természetességet nyernek, amellyel eddig nyelvünkben alig találkozhattunk. A magyar tárcanyelv számára példaadó volt vagy lehetett volna. A Frankenburg—Ágai-felé tárcamodor, éppen mert a valódi gondolati elem hiányzott belőle, nem végezhetette el ez összeolvasztást; Kecskeméthy Aurél viszont túlságosan is sok neológias, archaikus elemet hordott magában.

Stílusa mozgalmassága, játékossága, fluktuálása alapján tették meg sokan impresszionistának. Holott semmi sem állt tőle távolabb, mint az impresszionizmus. Ne előlegezzük most még azt a tényt, hogy később éppen az impresszionizmus, a Lemaitre-féle kritikai irányzat nevében és oldaláról intézték ellene a legkíméletlenebb, a legordenárébb támadást. Elég jól látnunk azt, hogy ez a fluktuálást létrehozó síkváltás mindenkor egy igen határozott, objektív, objektívnek vélt törvényű esztétika, dramaturgia alapjáról, s javára történt. Akik impresszionistának nevezték, vagy egyszerűen minden újszerűben, benne is, a maguk őst kívánták látni, vagy a stílusirányok szemléleti-társadalmi származtatásmódja helyett a lélektanit, tipológiáit tették magukévá. Mert Péterfy labilis alkatának egyik uralkodó vonása valóban a szenzibilitás s az ezzel rendszerint együttjáró impresszionabilitás volt. Alkat és magatartás, erkölcsi embernél, azonban nem szükségszerűen egy. Aki Péterfy impresszionistának tekinti, semmibe veszi a tényeket és személyisége alapvetően etikus magvát, a magát eszmék szerint formáló embert sikkasztja el s tragédiájából vajmi keveset érthet meg.

Most azonban még távol volt e tragédia. Most még a jókedvű játékosság jellemezte, sőt éppen ez volt stílusa s fölénye említett ajánló felhangja. Mert stílusa minden egyes eleme a hazugság, a valótlan, az értéktelen magatartás leleplezésének funkciója felé mutat ugyan; de ő nem tartozott a szenvedélyes, komor, cinikus vagy frivol leleplezők közé. A játékos jókedv valóságos kultuszát találhatjuk kritikáiban. Nem volt alkalom, amelyet elmulasztott volna a szerző vagy a színészek jókedvének dicséretére. Néha azonban, mint mondtunk, egy lehellet — talán árulkodó — túlzás vegyült játékosságába.

Vele született mély humorvágya hozta-e létre e jókedvkultuszt, e játékosságot, vagy korábbi élethangulata legyőztén érzett öröme, s bizalma kiküzdött szemlélete igazába vagy — mint egyes elméletíróknál gyakran olvashatni az ilyfajta humorról — a kompromisszumos polgár igénye volt-e ez a feloldó és feloldozó nevetésre? Bizonyosan mind a négy elem közrehatott keletkezésében.

De térjünk vissza e részlet kiindulókérdéséhez.

Megállapíthatjuk, bírálatai stílusa magában is amellet szól, hogy éppenséggel nem volt teher számára e tevékenység. A kritikáirásnak a burzsoá sajtót jellemző, nálunk éppen ez időben meghonosodó módja ellen azonban fölemelte szavát több ízben például így: „Mily boldogok a dráma személyei! Legfőlebb tíz órára békén alusszák álmukat. A színi referens csak ekkor kezdi szenvedéseit. Esztétikai benyomásokról írjon rövidke óra alatt gályarab módjára! Ez is honi zsurnalisztikánk egy rút megszokása. Néha nem szűrődik meg az ítélet; de mindig szenved az alak, melyben az ítéletet kimondjuk. Az esti írást csak az szereti, ki másnap sem akar vagy tud többet mondani, mint közvetlenül az előadás után. S a közönség igazán kívánná a gyors és rossz munkát? Csodálatos éhességben szenvedne esztétikai ítéletek után! Nem, az egész rossz szokás, melytől azonnal elállnánk, ha csak volna

a napilapok között egyénhány, mely többet tartana a kritika méltóságára, mint a közönség egy képzelte kívánságára."

Vérbeli kritikus volt, szerette mesterségét, szinte a túlságig, szinte a mániáig. Tréfásan megvallotta: „Vannak művek, melyekre nézve a kritikus oly örömet érez, mint az anatómus az „érdekes” hulla felett. Minél több a kinövése, annál gyönyörűbb."

S ez természetes; abban a törekvésében, hogy megtalálja helyét és szerepét, őt az értelmiségi polgárt, e korban, semmi sem segíthette annyira, mint éppen a kritika, a kritikus értekező próza. S bírálati stílusának végső tanulsága az: hogy meg is látszott találni a keresett szerepet. Stílusjegyei mindenesetre mind e szerep folyamányai. S a megtalált szerep energiájával, úgy látszott, most elindult megvalósítani a „hacsak azt akarnám! . . ." féle nagy sóhajt kilökö ambíciókat.

Úgy szokás számon tartani, mint eleve kívül állót, visszahúzódot, született magányost.

De még egyszer gondoljuk meg: a drámát és a regényt tartotta a kor lelke valódi megnyilvánítójának, s ő drámaírással kezdte; magyar dráma azonban nem volt jelentős, csak regény; ő hát mihelyt nevet szerzett, mihelyt fölfigyeltek rá, mihelyt tehette, rögtön átment a regény területére, a három legfontosabb, magatartást, irányt jelentő regényíró választva tárgyául; s egy esztendő alatt „erupciószerűen” megírta három híres regényíró esszéjét.

Nem az ellenkezőjéről látszik bizonyítani mindez?

G. Béla Németh

ÜBER DEN BÜHNENKRITIKER PÉTERFY

Der Autor analysiert die erste Schaffensperiode Jenő Péterfys, des hervorragenden Essayisten und Kritikers der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Diese Schaffensperiode Péterfys bildet zugleich eine Periode für sich in der Geschichte der ungarischen Bühnenkritik hinsichtlich der ästhetischen Anschauungen, sowie des Stils und der Methode der Kritik. Seine ästhetische Anschauungen beruhen auf der hegelianischen Philosophie. Eine tiefe Verehrung für die deutsche Klassik durchdringt die Welt seiner Ideen und Ideale. Die kleinbürgerliche Intelligenz, die gesellschaftlich und politisch passiv, in einem Hohlraum der Geschichte, d. h. in einer Epoche lebte, die den revolutionären Ideen abhold war, sah zwei Wege des Ausbruchs aus dieser beengenden Lebensform: einerseits verpflichtete sie sich dem Dienst der klassischen Ideen, andererseits war sie bemüht, mit Hilfe und im Namen dieser Ideen die ganze Gesellschaft dem Bürgertum anzupassen. Die Verwirklichung dieser Gedanken fordert vor allem Wahrheit von dem Schriftsteller und dem Schauspieler. Die Wahrheit in der Literatur ist aber die psychologische Wahrheit. Die gesellschaftliche Wahrheit bedeutet für die Literatur nur dann eine Wahrheit, wenn sie als psychologische Wahrheit erscheint, in psychologische Wahrheit transponiert werden kann. Im Drama manifestiert sich die psychologische Wahrheit in Widersprüchen, in Widersprüchen der Charakterzüge oder der Charaktere, in der dialektischen Entwicklung der Widersprüche, deshalb ist das Drama notwendigerweise zugleich Handlungs- und Charakterdrama. Auf Grund dieser Auffassung verurteilt Péterfy mit scharfer Ironie das französische Salondrama des zweiten Kaiserreiches, und begrüßt Ibsen mit tiefem Verständnis. Er versuchte die Ideale der deutschen Klassik und den analytisch-psychologischen Realismus seiner Epoche zu verschmelzen. Er vertiefte die psychologischen Forderungen seiner Vorgänger (Gyulai, Salamon): die Gestalt- und Situationstypen, befreite diese Forderungen und Typen von der adligen christlich-nationalen Determiniertheit. Gleichzeitig setzte er aber, durch die Betonung des „Poetischen" dem psychologischen Realismus Schranken, und lehnte in diesem Geiste nicht nur den Naturalismus, sondern auch die Gesellschaftssatire ab. Auch sein Stil verrät den Bürger: das Pathos, die Rhetorik und Diktion seiner Vorgänger löst er in einer leicht plaudernden Salonsprache auf.

A NÉPI ÍRÓK SZABAD SZÓ C. LAPJÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL

I.

A Szabó Pál szerkesztette *Szabad Szó* (1938—1944) története a népi írók baloldali csoportja kialakulásának, a Nemzeti Parasztpárt létrejöttének, s ennek a Kommunista Párttal a népfront politikai alapján való együttműködésének, a többi magyarországi demokratikus pártokkal együtt vívott függetlenségi harcának történetével fonódik össze. Fejlődésének útja nem volt mentes a belső ellentmondásoktól, de a széles tömegekkel, elsősorban az agrár-proletariátussal való eleven kapcsolata, a politikai kérdések nyílt megvitatása biztosíték volt arra, hogy a magyar nép történetének e súlyos esztendeiben megtalálja a helyes utat. Nem kis jelentősége volt ebben az időben a mai szemmel külsőleg szerénynek látszó politikai hetilapnak. A fasizmus legsúlyosabb esztendeiben, amikor egyértelműen haladó szellemű sajtó-organumnak legális megjelenési lehetősége szinte alig volt, 40 ezer példányban terjesztette az új világba vetett hitet. Demokratikus szerkesztésmódjával, vidéki olvasókörreivel helyettesítette a betiltott Nemzeti Parasztpárt szervezeti kereteit, itt rendezett vitáival, melyekben a kommunisták is részt vettek, emberek ezreit vezette a Kommunista Párthoz. Szerkesztősége egy időben az illegális Kommunista Párt egyik szervezetének legális fedőszerve volt, maga a lap pedig közismerten a népfront orgánuma. A népies mozgalom, de egyben az összes magyar demokratikus erők tragikuma, hogy a Kommunista Párttal való együttműködés szükség-szerűségének felismeréséhez történelmileg már egy elkésett időpontban jutott el. Az új magyar történetírás már sok eredményt ért el ennek társadalomtörténeti és egyéb okainak felderítésében, de még távolról sem tisztázódott ezen a területen minden probléma. A *Szabad Szó* történetének feldolgozása sok esetben kissé elébe vág a történészekre váró történelmi elemzéseknek, de kifejezetten azzal a céllal, hogy csak az irodalomtörténet számára nélkülözhetetlen kérdéseket tisztázza. A *Szabad Szó* annyiban irodalomtörténeti téma, hogy a főszerepet körülötte írók, többségükben népi írók töltötték be, története egyben a népies mozgalom harmincas évek végére kialakult balszárnyának története. Nem vállalkozhat ez a tanulmány még ezen belül sem minden probléma megoldására, de talán így is hozzájárul az irodalomtörténet és bizonyos mértékben a történetírás eddig még megoldatlan kérdésének tisztázásához.

II.

Alapításának 40. évfordulóját ünnepelete a *Szabad Szó*, amikor szerkesztését Szabó Pál Mezőfi Vilmostól átvette. 1899. okt. 28-án jelent meg első száma Szentesen, története első perctől kezdve összefonódott Mezőfi Vilmos nevével. Az első hónapokban felelős szerkesztője Pásztor János, Mezőfi kezdetben még csak „rendes” munkatársként szerepel.

A lap irányítását az 1900-as parlamenti választások után néhány nappal vette át, s az 1900. máj. 1-én alapított Újjászervezett Nemzeti Irányú Szociáldemokrata Párt fórumává tette. Mezőfi a Szociáldemokrata Párt nemzeti és agrárkérdésekkel szemben érzéketlen és jobboldali politikájával elégedetlen tömegekre és Várkonyi szétvert agrárszocialista mozgalmára építette új pártszervezetét,¹ s az indulásnál a Szociáldemokrata Párttal ellentétben helyesen ismerte fel a szükségszerű társadalmi fejlődés irányvonalát, de később az egész mozgalmat jobbra vitte, s nem kis szerepe volt a magyarországi agrárszocialista mozgalom félresiklásában. A Mezőfi-féle *Szabad Szó* „fénykorát” a háború alatt élte, amikor is „átérezve a nemzeti erőpróba pártokon felüli jelentőségét”: „Csatára magyar! Véd meg hazádat, szeretteidet!”² kezdetű vezércikkkel „mutatta ki hazafias érzését”.³ 105 ezer példányban jelent meg ebben az időben a lap, 45 tagú szerkesztőségi személyzete volt.⁴ A Tanácsköztársaság alatt betiltották, Mezőfi külföldre menekült.⁵ 1919 végén újra megindult a *Szabad Szó*. A 20-as években Mezőfi megpróbálta felújítani parasztmozgalmát, ellenzéki szerepben lép fel, s bár nem volt nagy sikere, a Nagyatádával mint kulákpárttal szembenálló bihari, szabolcsi agrárproletariátus körében mégis talajra talált. A *Szabad Szó* olvasóközönségének bázisát már kezdetektől az agrárproletariátus adta, programjában szükségszerűen ott szerepeltek időnként a szegényparaszság követelései. Színvonala, politikai arculata tökéletesen tükrözte a mozgalom jellegét, stílusát múlt századi hangulatú, provinciális népieskedés jellemzi, s ez vonatkozik szegényes szépirodalmi anyagára is. Mezőfinek a századforduló idején a szocialisztikus líra kibontakoztatásában lehettek érdemei,⁷ de irodalmi ízlése meg is akadt ennél, s anakronizmusnak hat, amikor irodalmi anyagát a két világháború közötti időben is múlt század végi stílusú ponyvából, Kemény György és más amerikai írók verseiből válogatta. Ismert hazai élő költőket alig szólaltatott meg, klasszikusainkat is csak kivonatokban *Bölcs emberek bölcs mondásai*, *Az élet*, *A Szerencse*, *A nő*, s ehhez hasonló címek alatt. Az irodalmi színvonalat Szabolcska Mihály, vagy legjobb esetben Emőd Tamás, az ünnepi számokban néha Várnai Zseni képviselik, 10 év alatt 10-nél kevesebb verssel. Állandó könyvreklám-rovatában ilyen címek olvashatók:

„Egy grófi kastély titka, avagy két hűséges szív kálváriája” — „Koldusgrófnő” — „A szép munkásleány. Szeretett és meghalt. De feltámadott. Ez van ebben megírva „gyönyörűségesen.” — „A Beleznay Miksa gróf és leánya, vagy a barlangligeti kastély titka.” — „A zsellérfiú, a grófi kastély titka. Egy szegény paraszty gyermek harca az élettel van ebben elmondva.”⁸

Mindez egyetlen szám reklámcímeiből, de a sort a többiekből is lehetne folytatni tovább. Népi író elvértve se igen írt a lapba, 1928—38-ig mindössze Illyés Gyula szerepel benne egy verssel⁹ és Szabó Zoltán *Tardi helyzet* c. könyvéről jelent meg benne egy ismertetés.¹⁰

A harmincas évek közepétől érezhető bizonyos fokú színvonalemelkedés a lapon — ami valószínűleg Mezőfi Lászlónak az eddiginél nagyobb mértékű szerkesztői közreműködésével függ össze — lényegét tekintve azonban továbbra is a néphez leereszkedő provinciális álnépieskedés, a teljes politikai önállótlanág, a minden nagyobb hatásának mutatkozó mozgalommal való kokettálás a legfőbb jellemzői.

¹ DOLMÁNYOS ISTVÁN: Mezőfi és a koalíció. Bp. 1960. Akad. K.

^{2, 3, 4} A *Szabad Szó* 40 évének története dióhéjban. *Szabad Szó*. 1938. jan. 2.

^{5, 6} Uo.

⁷ KOMLÓS ALADÁR: A magyar szocialisztikus líra előzményei és kezdetei. MTA. I. O. K. X. köt. 3—4. sz. Bp. 1957. 300—301.

⁸ *Szabad Szó*. 1928. máj. 13. 3.

⁹ ILLYÉS GYULA: Tetszik nekem... (Vers.) *Szabad Szó*. 1937. okt. 31.

¹⁰ —: A tardi gyerek álma. (Ism.) *Szabad Szó*. 1936. jún. 14. 24. sz. Képes Világlap-melléklet 1. l.

Ilyen előzmények után, 1938 végén vette át a *Szabad Szót* és nagyrészt agrárproletár jellegű olvasóközönségét Szabó Pál Mezőfi Vilmostól, aki az új sajtótörvény bevezetése után kénytelen megválni a laptól. A tárgyalásokat Féja Géza kezdte meg, de mivel ő lapalapítási engedélyt nem kapott, Szabó Pált beszélte rá, hogy vállalja szerkesztését. Politikai helyzeténél, elismert írói nevénél, s személyi kapcsolatainál¹¹ fogva erre ő volt a legalkalmasabb. Tudatosan vállalta a politikai villámhárító szerepét, amivel velejár, hogy egy-egy alkalommal a lap szellemétől idegen szövegeket kellett felmondania, s ha ez néha az őszinte átlés látszatával sikerült is, valószínű, nagyrészt ennek köszönhető, hogy amikor egyetlen egyértelműen haladó szellemű lap 2–3 számnál tovább nem létezhetett, a *Szabad Szó* 5 éven át biztosított legális megjelenési lehetőséget haladó, baloldali, sőt kommunista szerzők cikkei számára.

Féja Géza és Szabó Pál mellett Bisztrai Farkas Ferenc tevékenykedett a lapalapítás körül. 70 000 pengőt kért Mezőfi Vilmos a lapért, de beleegyezett, hogy az összeg nagy részét csak egy év letelte után fizessék ki. Az azonnal kifizetendő összeghez Oltványi Artinger Imre, akkoriban a francia bank érdekeltség tisztviselője járult hozzá, 8000 forinttal.¹²

A népi írók mozgalma, politikai hatókörének kiszélesedése szempontjából, a *Szabad Szó* átvételével jelentős állomásához érkezett. Megteremtődött a reális lehetősége annak, hogy a *Szabad Szón*, mint közvetlen a néphez szóló politikai fórumon keresztül nép és szellem összetalálkozzon, hogy az addig tömegek nélküli szellemi, irodalmi jellegű mozgalom politikai, társadalmi mozgalmá alakuljon át, 40 000 példányban jelent meg ekkor a *Szabad Szó*,¹³ olvasói bihari, szabolcsi mezőgazdasági munkások, szegényparasztok, dunántúli kiscgazdák. Programjában mindenekelőtt az agrárproletariátus érdekvédelmét, a földreform kiharcolását tűzte maga elé. Más jellegű lapnak indult, mint a Márciusi Front első politikai fórumteremtő kísérlete, a *Híd*, amely elsősorban az intellektuális ifjúság körében akart híveket toborozni a mozgalom számára, s mint ilyen, sokkal inkább elvi kérdések tisztázásával foglalkozott, mint politikai tájékoztatással. A *Híd*-nak azonban már a 2. számát elkobozták, s a 6. szám után be is tiltották.

A Márciusi Front radikalizálódásával egyenes arányban nőtt íróinak politikai üldöztetése. Féja Géza ellen a *Viharsarok* megjelenése után pert indítottak, Kovács Imrét a *Néma Forradalom* miatt fogságra ítélték, az egyetemről kitiltották, Illyés Gyula *Rend a romokban* c. kötetét elkobozták, a Márciusi Front 2. kiáltványának aláíróit két havi fogságra ítélték. A Márciusi Front minden politikai szerveződési kísérletét csírájában elfojtották.¹⁴ A fokozódó nyomás, s a hatására megindult belső bomlás következtében a mozgalom egyetlen folyóiratának, a *Válasznak* a fennmaradása is lehetetlenné vált. Egyesülése a *Kelet Népe*-vel 1938 nyarán politikai kényszerűségből jött létre, eredménye: kétoldalú kompromisszum. A *Kelet Népe* szerkesztőségéből kimaradt Eckhard, a *Válasz*-ból bekerült a Kiscgazdapárthoz legközelebb álló Féja Géza. A Márciusi Frontnak, mint politikai mozgalomnak a szétverése után a *Szabad Szó* új remények felcsillanását jelentette a népi írók körében. Ekkorra azonban nemcsak a *Válasz* és a *Kelet Népe* vonala keveredett egymással, hanem a kettőlől jövők útjaik tanulságait önmagukban is más-más módon vonták le. A Márciusi Front politikai és társadalmi célkitűzéseiben leghűsőbb korszakában sem volt telje-

¹¹ Szóbeli közlésében említette, hogy közeli kapcsolatban állt pl. Zsindely Ferenc államtitkárral, aki a lapengedély megszerzésében, permegelőzésekben, s a legkülönbébb sajtóügyekben sokszor kisegítette a bajból.

¹² SZABÓ PÁL szóbeli közlése.

¹³ A magyarországi munkásmozgalom. 1939–1945. Bp. 1958–59. Kossuth K. 33.

¹⁴ 1938 tavaszán Berettyóújfaluban a falukutatók és a parasztság képviselői találkozót akartak rendezni, a hatóság betiltotta. A marosvásárhelyi találkozó mintájára a haladó szellemű lapok és társadalmi szervezetek képviselői számára kecskeméti találkozót terveztek, a rendőrség feloszlatta.

sen egységes, egy hitet valló tömörülés, s a radikalizálódása által az uralkodó körökből kiváltott politikai hajsza visszahatásaként eggyé kovácsolódott, helyesebben külső hatóerők által eggyé seregített tábor belülről bomladozni kezdett. Az állandó zaklatások következtében egyesek korábbi nézeteikben megínogtak, mások céljaikat más módszerekkel vélték elérhetőnek, s voltak akik már eleve sem a közös célok, hanem pusztán csak a brutális politikai módszerek kiváltotta ellenhatás, romantikus politikai lelkesedés alapján csatlakoztak a népiekhez. Egyelőre azonban a végső célok — földreform, politikai szabadságjogok, függetlenség —, a közvélemény, s az árnyalati különbségekkel nem sokat bajlódó üldöztetés egységes keretben tartotta a mozgalmat. Körülbelül ez jellemezte a népies mozgalom akkori helyzetét, amikor néhány hónappal a *Válasz* megszűnte után elindították a *Szabad Szót*.

A lap alapításánál Féja Géza, Szabó Pál, Bisztrai Farkas Ferenc, Kovács Imre, tehát elsősorban a kisgazdapárti neveltetésű népiek működtek közre, s bár az indulásnál ők írják a programadó jelentőségű cikkeket, az első szám írói közt hirdeti Veres Pétert, Tamási Áront, Illyés Gyulát, Erdei Ferencet, Darvas Józsefet és Szabó Zoltánt, s az irodalmi rovatban közli Illyés Gyula *Tetszik nekem* c. versét.

1938. dec. 9-én jelent meg az első szám, s Szabó Pál szép beköszöntő cikke, s általában az egész lap, eléggé közérthető virágnyelven azt juttatta kifejezésre, hogy ezzel a nappal a lapnak az életében is és a népi írók mozgalmában is valami új kezdődik. Szabó Pál a horvát parasztpárttól, Kovács Imre Budai Nagy Antalról ír cikket. A példakép nem Dózsa tehát, mint a Márciusi Front indulásakor, hanem a mindenre elszánt, de az okos szóra meg egyezésre is kész paraszt. A „Földmunkások sorsa” rovat mellett „Magyar Gazda” cím alatt helyet adnak a kisgazda társadalmat érintő kérdéseknek is, de a cikkekből egyértelműen kitűnik, hogy a lap elsősorban az agrárproletariátus érdekeit tartja szem előtt. Határozottan állást foglalnak a gyors földreform feltétlen szükségessége mellett, itt-ott azonban kitűnik, hogy ennek megoldását Imrédy kishaszonbérleti rendeletének továbbfejlesztésétől is remélhetőnek vélik, ill. később, a törvényjavaslat parlamenti tárgyalásakor mindent elkövetnek azért, hogy a kormányt álmegoldások helyett valóságos földreform bevezetésére kapacitálják.

A lap kezdeti szakaszában még nem egységes platform alapján íródott. A népi írók mozgalmában, a parasztság politikai befolyásolásában betöltendő szerepének mikéntje az első két hónapban még nem dőlt el, a politikai feladatok rangsorolásában még a szűkebb szerkesztőségi körön belül is nézeteltérések voltak. A Márciusi Front útjának folytatása, még lehetőségként sem merült fel. Féja Géza Nagy Ferenc elképzeléseihez közeledett, a politikai szervezkedésben nem igen bíztak, egy a középparasztságra támaszkodó gazdasági és kulturális szervezkedést tartottak megvalósíthatónak és politikailag célravezetőnek. Kovács Imre egy, az agrárproletariátusra támaszkodó politikai szervezetet akart, Szabó Pál pedig azon munkálkodott, hogy a parasztság sorsának megváltoztatásáért folytatott harcban, a népies mozgalom körül gyűrűző összes számbajöhető erőket — a *Válasz*, *Kelet Népe* táborát épp úgy, mint a Bajcsy Zsilinszky körül tömörülő radikális és kisgazdapárti baloldali politikusokat — a *Szabad Szó* köré tömörítse.

A *Szabad Szó* első programjának kialakítására 1939. január végén kerül sor, a nevezetes, Szabó Pál 10 éves írói jubileuma tiszteletére rendezett vacsorán. A jubileum csak ürügy volt, tulajdonképpen még nem is volt egészen aktuális, Szabó Pál első műve 1929 karácsonyára jelent meg. Ennek az estnek a *Szabad Szó* és a népies mozgalom története szempontjából igen nagy jelentősége van, s ez túlmutat az itt kidolgozott és elfogadott programon is. Ez volt az első eset, hogy a népi írók, politikusok és a vidékről összejött parasztok együtt vitatták meg a közös tennivalókat, s ez a *Szabad Szó* egész fennállására meghatározta az újság szerkesztési módszerét, és a köréje csoportosult írók, politikusok politikai programalakító eljárását. A *Szabad Szó* szerkesztősége így valóságos kis népparlamentté

alakult, ami eleve magában hordta azt a lehetőséget, hogy mind az első ízben itt kialakított, mind pedig a későbbi programokon is túllépjenek, a bel- és külpolitikai helyzetnek megfelelően. Azok a mezőgazdasági munkások és parasztok, akik ezen az első összejövetelen jelen voltak, nemcsak egyszerű olvasói és terjesztői lettek a *Szabad Szó*-nak, hanem a szerkesztőségi viták aktív résztvevői, akik később maguk is cikkeket írtak, s falujukban munkahelyeiken a *Szabad Szó*-ban felvetődött gondolatok erjesztőivé váltak, s sokan közülük épp a *Szabad Szó*-n keresztül jutottak el a kommunista pártig.

A *Szabad Szó* történetében Szabó Pál jubileumán került sor első ízben a különféle politikai elképzelések, koncepciók nyílt felvetésére. Kovács Imre írja később 1940-ben: „A *Szabad Szó* szerkesztése nehéz feladat elé állította Szabó Pált. Féja és köztem mind élesebbé vált az ellentét: ő irodalmi vonalat javasolt, én politikai programot követeltem. Szabó Pál bízott bennem; sokszor hangoztatta, a legnagyobb áldozatra is kész, csak el ne áruljam a parasztságot. A Márciusi Front ekkor már az utolsókat rúgta. Politikai mozgalomba szerettem volna átmenteni. 1939 januárjában 300 parasztdelegátus jött az ország minden részéről Budapestre Szabó Pál 10 éves jubileumára, ez alkalommal kibontottuk a „Néppel a népért” mozgalom zászlaját. Féja még ott volt, irodalomról beszélt, a politikát nekem hagyta. Én parasztpártot szerettem volna csinálni, a Kisgazdapárt főtitkára, Nagy Ferenc lebeszélte róla, nagyon bánom, hogy hallgattam rá.”¹⁵

A parasztdelegátusok mellett az írók közül ott volt Móricz Zsigmond, Zilahy Lajos, Jankovich Ferenc, Sárközi György, Darvas József, Illyés Gyula, Sellyei József, Fodor József, Veres Péter, Thury Levente. Politikusok részéről Nagy Ferenc, Mező Ferenc, Tildy Zoltán, Vargha Béla, Szentiványi Lajos, Pen Viktor, Mátéffy Géza, Dobi István Nánási László, Vörös Vince stb.¹⁶

A vita lefolyásáról közelebbit nem tudunk, a lapok szűkszavúan emlékeznek meg az ünnepi est politikai jelentőségéről, németellenes éléről, Szabó Pál írói munkásságát méltatják.¹⁷

A vitából született, a *Szabad Szó*-ban közölt programcikkekből az derül ki, hogy az összejövetelen a Féja—Nagy Ferenc-féle koncepció győzött, bár az ott leszögezett „Magyar tízparancsolat”-ba bekerült a „Dolgozz az osztály nélküli társadalomért”, s a „Minden ember munkájának értéke szerint részesedjék a nemzet javaiából” jelszó is. A jubileumot megelőző számokban Veres Péter propagálta a munkás-paraszt szövetséget, a program kialakításánál azonban ez a gondolat nem jutott érvényre. A vacsoráról szóló beszámoló előttről jelent meg a *Szabad Szó*-ban Eckhard földreform javaslata, tehát feltehetőleg ekkor még ez volt a *Szabad Szó* programja is.

A beszámolókból a két és fél évvel később megalakított Parasztszövetség eszméje bontakozik ki, itt még nem azzal a hangsúllyal, hogy új parasztpárti szervezkedést ellen-súlyozzon — Kovács Imre pártalakítási tervével ezen az estén egyedül maradt —, nem is olyan indokolással, hogy a nyílt politikai szervezkedést egy gazdasági-kulturális szervezet keretei mögé rejtse, hanem azzal a céllal, hogy egy egységes, az egész parasztságot átfogó szerve-zettel, egy kisgazdapárti vezetésű nemzeti parasztpolitika számára teremtsenek széles tár-sadalmi bázist.¹⁸

¹⁵ KOVÁCS IMRE: Levél a Márciusi Frontról. Kelet Népe. 1940. 6. sz. 14.

¹⁶ Szabad Szó. 1939. febr. 5. 2.

¹⁷ Népszava. 1939. jan. 27. 8.

¹⁸ Idézetek a beszámolóiból: „A vacsora szónokai sorra kijelentették, hogy nem akarnak meglevő pártokat felrobbantani, hanem a magyar parasztság gazdasági, szellemi és tár-sadalmi megszervezését akarják.”

„A magyar földműves nép mindig józanul gondolkodott és hű volt hazájához. Itt az ideje, hogy megnyíljk előtte a politikai élet. Itt az ideje, hogy a magyar politika elsősorban a földműves népnek, az ország legnagyobb és legmagyarabb társadalmi kérdéseit oldja meg. Ezt akarjuk. Sem kevesebbet, sem többet.” Szabad Szó. 1939. febr. 5.

A „Magyar tízparancsolat”-ban összefoglalt társadalmi programban a Márciusi Front programjával összehasonlítva a függetlenségi kérdés nagyobb súllyal szerepel, most ez a kérdés kerül az első helyre. Szociális kérdésekben, politikai jogok követelésében nagyjából ugyanazt vállalják, mint a Márciusi Front, csak romantikusabb, népszerűbb, határozatlanabb megfogalmazásban. A program megszövegezésére nem a Márciusi Front kiáltványának a marxista társadalomszemlélethez közel álló tárgyilagossága, határozottsága, hanem leginkább a Bajcsy-retorikához hasonló, a valóságos osztálytagolódást figyelmen kívül hagyó romantikus „nemzeti egység” szemléleten alapuló frazeológia jellemző.

A lap politikai irányvonala a továbbiakban eszerint haladt. Az elvi jelentőségű cikkeket Szabó Pál mellett Féja Géza írta, aki tovább folytatta a még a jubileumi vacsora előtt megkezdett *Politikai Kérdéseket*, melynek fő témái: 1) A magyar függetlenség és a Duna-völgyi testvériség a német és szláv tenger között. 2) A politikai szabadságjogok védelme — az alkotmányos államforma, mint eszmény, a diktatórikus államformákkal szemben. 3) A parasztság szellemi és gazdasági termelési kultúrájának felemelése — a nép- és szakiskolák felállítás, szövetkezetek (termelő, beszerző és értékesítő) szervezése által.

Veres Péter és Kovács Imre gyakorlati jellegű problémákkal foglalkoznak. Kovács Imre riportokat ír az alföldi városokról, Veres Péter a parasztság irodalmi műveltségének és művelésének kérdésével foglalkozik. Ez a kérdés az újsághoz beszervezett paraszti levelezők kapcsán konkrét, gyakorlati problémává válik, az íráskészség fejlesztése, mozgalmi emberek nevelése érdekében pályázatokat hirdetnek az újság levelezői és olvasói számára. A paraszti levelezők közül egyre többen bekapcsolódnak a *Szabad Szó* munkájába, riportokat, cikkeket, beszámolókat írnak, s ezekből egyre gyakrabban kifejezésre jut a politikai szervezkedésnek, egy új parasztpárt alakításának igénye.¹⁹ 1939. március elején Makón sajtódélutánt rendezett a szerkesztőség, ahol Kovács Imrén, Szabó Pálon, Féja Gézán kívül Erdei Ferenc is előadást tartott az összegyűlt parasztok számára. A gyűlés eredményének összefoglalásaként Szabó Pál megállapította, hogy a „történelmi vacsora” óta eltelt egy hónapnyi idő alatt a *Szabad Szó* mozgalommá nőtt.²⁰ A *Szabad Szó* programja, cikkei, megmozdulásai különösen az alföldi mezővárosok fiatal parasztnemzedéke körében találtak élénk visszhangra.

A *Szabad Szó* köréhez tartozó népi írók, Kovács Imrén és Erdei Ferencen kívül, különböző okokból, más-más elvi indoklás alapján ellene voltak a pártalapításnak. A *Szabad Szó* szerkesztőségének belső köre a tömegigény jelentkezése ellenére sem tudott egységes álláspontot jutni új parasztpárt alapítása, ill. a Kisgazdapárt új életrekelése között.²¹ Szabó Pál, aki lényegében a Nagyatádi nyomában fellépő Nagy Ferenc-féle második parasztnemzedékhez, a Független Kisgazdapárt megalapítóihoz, törzsgárdájához tartozott, érzelmi szálakkal a Kisgazdapárthoz kötődött, s annak ellenére, hogy világosan látta a Kisgazdapárt tehetetlenségét, széthullását, ezeket az érzelmi szálakat nem tudta szétszaggatni. Elsősorban azért nem, mert egy új erő jelentő, fiatal, harmadik parasztnemzedék híján nem tudta elképzelni az új pártalakulás sikerét, a kinevelődött régi paraszti politikusok — Nagy Ferenc, Tildy Zoltán stb. — nélkül, s azok pedig ugyanolyan érzelmi okokból, mint Szabó Pál, inkább a Kisgazdapárt felújítását, mint új parasztpárt alakítását helyezték. Általában elismerik, hogy szükség lenne egy új parasztpárti szervezetre, de megállapítják: most nem alkalmas az idő erre. A választások előkészületekor bejelentik, hogy a választásokban nem vesznek részt, a képviselőjelöléskor a *Szabad Szó*-t szinte teljes terjedelmében a kisgazdapárti jelöltek, Nagy Ferenc, Tildy Zoltán, Varga Béla, Eckhardt Tibor, Bajcsy Zsilinszky stb. népszerűsítésére állítják be.

¹⁹ a) GYŐRI JÓZSEF: Szervezkedjünk. *Szabad Szó*. 1939. febr. 12.

b) SAJBEN ANDRÁS: A parasztság megszervezése. *Szabad Szó*. 1939. ápr. 16. 3.

c) VERES PÉTER: Pár szó a türelmetleneknek. *Szabad Szó*. 1939. ápr. 23. 3.

²⁰ SZABÓ PÁL: Első állomásunk. *Szabad Szó*. 1939. márc. 3.

²¹ (*Szabad Szó* szerkesztősége): A parasztpárt ügye. *Szabad Szó*. 1939. ápr. 16.

A Szabad Szó-nak a Független Kisgazdapárttal való kapcsolatában, ill. az új parasztpárt szervezése szükségességének kérdésében elfoglalt álláspontjában a lényeges fordulatot az 1939. májusi választásokban való csatlódás hozta meg. 1938 végén, 1939 elején a baloldali körökben még élt a remény, hogy a Kisgazdapártban sikerül a baloldali erőknél nagyobb súlyt biztosítani. Bizonyos fokú radikalizálódási folyamat megindulását lehet lemérni az ekkor a Kisgazdapárton belül a baloldalhoz tartozó Nagy Ferenc, Tildy Zoltán, Szabó Pál politikai aktivizálódásában, Bajcsy Zsilinszkynek a párthoz való csatlakozásában, s ennek hatását tükrözi Eckhardtnak 1939 eleji, a korábbiakhoz viszonyítva lényegesen radikálisabb földreformjavaslata is. Meggondolás tárgyává tette egy új parasztpárt szervezését az a tény is, hogy azt elvileg előkészíteni csak a Kisgazdapárt kíméletlen bírálata alapján lehetett volna, s ez abban a politikai helyzetben, a szélsőjobboldali pártok és a kormány egymáshoz való közeledésének, a fasiszta csoportok erősödésének idején, amikor a Kisgazdapárt minden korrupszája ellenére is a kormány rendkívül gyenge ellenzékének egyik legjelentősebb tényezője volt, csak a baloldali erők még nagyobb szétforgácsolását eredményezte volna, annál is inkább, mert egy, az agrárproletariátusra, mint bázisra építő parasztpárt gyengítette volna a Szociáldemokrata Párt tömegbázisát is. S végül, de nem utolsósorban, ahhoz, hogy a radikális parasztpárt megalakulására csak 1939 második felében került sor, hozzájárult az a tény is, hogy egy ilyen párt megalakítását, épp az előbb felsorolt okokra való tekintettel, ellenezték a kommunista párt képviselői is.

Egy radikális parasztpárt megalakításának igénye a 30-as évek közepétől kezdve többször is felmerült a népi írók között. Nyílt publikációban elsőnek Féja Géza vetette fel. A kérdés — mint kormányképes parasztpárt-alapítási tervet — nem is csak magyar, hanem középkelet-európai programként, a kelet-európai országok belső társadalmi, gazdasági problémái megoldásának, egymáshoz való viszonyuk kialakításának útjaként vetették fel, az internacionalista munkásmozgalmi törekvésekkel, és a Habsburg-restaurációs kísérletekbe középkelet-európai távlatot belemagyarázó elképzelésekkel szemben: „A középkelet-európai parasztpártok feladata tehát nem csupán belső újjászervezés, hanem e vajdú kontinentális darab emberi kiegyenlítődésének a megteremtése... Mi tehát a parasztpártok feladata? Befelé: kíméletlen, szívós, áldozatokra kész elnyomulás a megillető hatalom megszerzése felé, kifelé: az emberi együttműködés gondolatának vallása és építése...”²²

Féja koncepciójából egy parasztdemokrácia képe bontakozik ki. Ezt tartja — hivatkozva középkelet-európa speciális társadalmi-gazdasági viszonyaira — a szociális problémák legmegfelelőbb megoldási formájának, s ennek hangsúlyozása természetesen a proletárdiktatúrának, mint megoldási lehetőségnek a teljes tagadását jelentette.²³

Hogy Féja Géza elvi alapvetése mennyire nem a konkrét társadalmi viszonyok elemzésére épült, az akkor derül ki, amikor a megvalósítás gyakorlati programját próbálja megadni. Tíz pontba foglalja össze az átalakulás feltételeit, de ezeket — az egy földreformen kívül — olyan általánosságokban jelöli meg, amelyek esetleg csak további terveket sejtetnek. (Pl. 4) Közép-európai gazdasági életforma kialakítása. 5) Ideológia az összes osztályok együttműködésére. 6) Az állam természetrajzának kidolgozása stb.)

Féja Géza koncepciójának irracionálitása nyilvánvaló volt; a nyilvánosság előtt ilyen szempontból Veres Péter bírálta a Válasz következő számában.²⁴ Nemcsak mint a magyar és

²² FÉJA GÉZA: Magyar parasztpártot! Válasz. 1936. 1. sz. 1—7.

²³ „Ma már mindnyájunk előtt világos, hogy e földdarab ipari munkássága önmagában csak kérészerű politikai kalandokra képes. Emellett nyilvánvalóvá lett a marxizmus ideológiai merevségének a csődje is. Az ipari munkásnak ott a helye a parasztság mellett mint elsőrangú szövetségesnek. S ki kell fejlesztenie magában az ideológiai készséget e „hajlás” felé.” Uo.

²⁴ VERES PÉTER: Legyen-e magyar Parasztpárt? Válasz. 1936. 139—145.

középkelet-európai társadalmi átalakulás programját tartja gyakorlatilag kivihetetlennek, hanem egyáltalán magyar parasztpárt-alakítási kísérlet felvetését is időszerűtlennek ítéli: „...szerintem a jelenlegi politikai helyzet, s az ehhez fűződő lélektani szituáció — depresszió van — nem alkalmas parasztpárt megalakításához. Féja Géza felhívása pusztába hangzó kiáltás...”²⁵ Később: „...Hogy miképpen lehetne ezt a széjjelhúzó, osztályokra szakadozott s ideológiailag sem egységes parasztságot egyetlen, politikailag aktív pártba összehozni, én egyelőre nem látom, s Féja Géza sem jelölte meg.”²⁶ Sorra veszi Csehszlovákiát, Jugoszláviát, Bulgáriát, Romániát, Lengyelországot, s arra a megállapításra jut, hogy mindezekben az országokban a paraszti jellegű pártoknak csak tömegeit adják a parasztok, vezetésük többnyire az illető országok nacionalista kispolgári értelmiségének kezében van, s ebből következik, hogy az együttműködés közöttük elképzelhetetlen, s hogy az alsóbb néprétegek szociális helyzetének megváltoztatását innen várni hiábavalóság. Kiemeli, hogy a paraszti szervezkedés szempontjából egyedül Bulgária lehetett volna példa Magyarország számára, ahol a munkáspárti orientációjú parasztpárt rövid ideig politikai hatalomhoz is jutott, de Sztambulinszkijt megölték, pártját a fasizálódó újbúrszóázia szétverte. Nincs tehát semmi reális lehetősége annak, hogy ebben az időben Magyarországon politikailag aktív parasztpártot szervezni lehessen, de mindennek ellenére megjegyzi, hogy az egyetlen becsléses magatartás a paraszti értelmiség részéről mégiscsak az, ha ezt megcsinálni próbálják.

Ezzel a cikkel a kérdés mint probléma is egyelőre lekerül a napirendről, s legközelebb csak a Márciusi Front felfelé ívelő szakasza idején, közvetlenül a makói konferencia után vetődik fel ismét, de ekkor már realisabb, egy másfajta társadalomszemléletet tükröző célkitűzésekkel. Erdei Ferenc: *A szabadság politikája*²⁷ c. cikke a Márciusi Front addigi eredményeire, s virtuális perspektívájára építve a további szervezkedés elvi eszmei alapvetése kíván lenni, marxista alapról. Hangsúlyozza a népi írók mozgalmának aktív politikai mozgalommá való alakításának szükségességét, bírálván mindazokat (Szabó Zoltán név szerint is), akik írói tevékenységük politikamentességét bizonygatják, s különösen azokat, akik az „illetékesek” lelkiismeretére apellálva remélik megoldani a magyar társadalom szociális problémáit. Határozott állásfoglalás volt ez azokkal szemben, akik a mozgalmat szellemi-irodalmi területre akarták korlátozni. A cikk csak elvi síkon mozog, még olyan gyakorlati kérdéseket sem vet fel, hogy a Márciusi Frontot mint pártokon kívül álló népfrent-jellegű szervezetet akarja tovább fejleszteni, vagy valamely meglevő, vagy esetleg egy újonnan alakítandó pártot tart megfelelő keretnek.

Erdei Ferenc cikke csak a *Kelet Népe* táborában talált nagyobb visszhangra, itt is csak negatív értelemben. A nyomában kialakult vita egyoldalúsága,²⁸ a Kiszgazdapárt fokozott védelme azt dokumentálja, hogy a népies mozgalomnak egy új parasztpárti szervezet alapján való továbbfejlesztésének nem voltak meg az objektív feltételei.

Új parasztpártot a Kiszgazdapárttal szemben csak erősen hangsúlyozott, a paraszti rétegződést is figyelembe vevő, radikális osztálypolitikai alapról lehetett volna szervezni. Amikor azonban egy ilyen — elsősorban az agrárproletariátusra és a kis- és középparasztságra támaszkodó — parasztpárt terve a népiesek részéről elméletileg először felmerült, miután már egy nagy alkalomról, a 30-as évek eleji gazdasági válság okozta kedvező társadalmi helyzet kiaknázásáról lekésett, történelmi aktualitását kétségessé tette a parasztságnak a politikai pártokból való kiábrándultsága következtében kialakult közömbösségén, az agrárproletariátusnak a kommunista pártban betöltendő szerepre való hivatottságán túl elsősorban az a nemzetközi

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ Válasz 1937. dec. 720—721.

²⁸ a) SZABÓ PÁL: Kiszgazdapárt és az új nemzedék. *Kelet Népe*. 1938. 53—55.

b) NAGY FERENC: A harmadik parasztnemzedék. *Kelet Népe*. 1938. 69—76.

c) BARSÍ DÉNES: Mit kíván a magyar nép? *Kelet Népe*. 1939. 237—240.

politikai helyzet, amely nem az oszályellentétek kiélezését, hanem egy demokratikus alapú széles társadalmi összefogást tett szükségessé.

A népies mozgalomnak 1937-ben felfelé ívelő szakasza 1938-ban az üldöztetések hatására lehanyatlak, s a mozgalom nem a makói konferencián megfogalmazott kiáltvány irányvonala szerint fejlődik tovább. A Márciusi Front nem tudott megfelelő társadalmi bázist teremteni maga körül, a Válasz-nak a Kelet-Népé-be való kényszerű beolvadása a mozgalomnak a Válasz-ban kialakuló politikai jellegét is szükségszerűen megváltoztatta. A *Szabad Szó* megalakulása a mozgalom politikai hatóköre kiszélesítésének új lehetőségét jelentette, de ez kezdetben inkább a Kiszgazdapárton belüli erőviszonyok megváltoztatását tűzte ki célul, s csak annak teljes politikai csődje után vált egy új pártszervezkedés alapjává.

Ketten voltak, akik kezdettől fogva következetesen kitartottak a politikai szervezkedés szükségessége mellett: Erdei Ferenc és Kovács Imre, de mindketten más-más elvi alapról. Kovács Imre bázist igyekezett teremteni magának, inkább csak a Kiszgazdapárt mellett, mint azzal szemben, egy fórumot arra, hogy a mozgalomnak *ne csak* literátori jellege legyen. Erdei Ferenc a mozgalom *egész* súlyát akarta politikai mederbe terelni, konkrét szervezeti keretet az egész mozgalom számára. A kétféle igényből született szándék összetettségű volt, a népi írók közül elsősorban kettejük erőfeszítésének eredménye, hogy végül is sor került a Nemzeti Parasztpárt megalakítására.

1939. június 29-ére, Péter-Pál-napjára tűzték ki a pártmegalakulást. A *Szabad Szó* szerkesztősége országos parasztertekezletet hívott össze Makóra ebből az alkalomból. Előkészületként Kovács Imre és Veres Péter írtak cikket a *Szabad Szó*-ba,²⁹ a pártalakítás szükségességét a parlamenti választások kudarcából magyarázzák. „...ez a mostani lecke megtanítja a parasztság tétovázó vezetőit is, hogy az úri pártokkal való paktálás helyett egyszerű, világos, áttekinthető és következetesen képviselt paraszti programra és következetesen demokráta, vagyis a néppel együttműködő parasztpártra van szükség.” (Veres Péter fent jelzett cikkéből.) Veres Péter, határozott hangú cikke ellenére, az utolsó pillanatig ingadozott a Parasztpárt megalakításának kérdésében. A Makóra összehívott parasztküldött-értekezletre nem ment el, Iliás Ferenc visszaemlékezései szerint az értekezlethez intézett levelében ellene volt a pártalakításnak.

Más indokok alapján Szabó, Pál is az utolsó pillanatokig ingadozott, de amikor a parasztküldöttek szinte egységes véleménye nyomán megszületett az új parasztpárt, határozottan mellé állt, vállalta a szervezkedés nehézségeit, s mindent megtett annak sikere érdekében.

A hatóság a pártalakító gyűlést betiltotta. „...a makói csendőrskola egész növendékseregét mozgósította, hogy kiszaglóssa és megakadályozza a pártalakítók minden gyülekezési próbálkozását. A parasztpárt mégis megalakult.³⁰ Hogy a csendőrség beavatkozását megakadályozzák, a betiltás ellenére Makóra utazott parasztküldöttek és népi írók egy rozzant motoros bárkán gyülekeztek, s a Maroson végül mégis megalakították a Nemzeti Parasztpártot. Egy rövid cikkben számolt be Darvas József az eseményről a *Szabad Szó* olvasóinak,³¹ inkább csak sejtetve, mint leírva a történeteket. Maga írja erről a hétéves fordulón: „A stíláravasskodás minden eszközét igénybe kellett vennem, hogy kijátsszam a cenzúrát, s ugyanakkor mégis tudassam szerte az országban feszült várakozásban és égő türelmetlenségben élő parasztjainkkal: megalakult, elindult az önálló parasztpárt.³²

A Nemzeti Parasztpárt a szegényparaszti tömegek igénye alapján jött létre, ezt a *Szabad Szó*-ban leközölt paraszti leveleken túl igazolják a makói konferenciáról szóló visszaemlékezések is. Iliás Ferenc, aki faluja küldötteként vett részt az értekezleten, s aki később

²⁹ KOVÁCS IMRE: Makó élé. *Szabad Szó*. 1939. jún. 25. VERES PÉTER: Jogtalanok és kitagadottak. *Szabad Szó*. 1939. jún. 18.

³⁰ DARVAS JÓZSEF: 1939. június 29. (Cikk.) *Szabad Szó*. 1946. jún. 29. 1—2.

³¹ DARVAS JÓZSEF: Makó után. *Szabad Szó*. 1939. júl. 2.

³² DARVAS JÓZSEF: 1939. június 29. (Cikk.) *Szabad Szó*. 1946. jún. 29. 1—2.

a *Szabad Szó*-n keresztül a Kommunista Párt aktív tagja lett, a következőket írja visszaemlékezéseiben: „A bárkán a vitát Kovács Imre és Erdei Ferenc vezette. Kovács Imre új parasztpártot akart, Veres Péter levelét Erdei Ferenc olvasta fel — párt helyett mozgalom kialakítását javasolta, mert cselekvő pártot a fasizálódás mellett nem látott megvalósíthatónak. A küldöttek pártot akartak, én is. Szeder üldözésre hivatkozva igyekezett elvenni a kedvet a párt megalakításától... A paraszti küldöttek legnagyobbbrészt a párt megalakítását sürgették. Falum parasztságának hangulatát tolmácsolva én is új harcos parasztpárt megalakítását és szervezését javasoltam.”³³

A párt programjáról Szabó Pál írt először a *Szabad Szó*-ban Nemzeti Parasztpárt címmel.³⁴ A pártmegalakulás okai közt elsőnek „a magyarságtól idegen ideológiai alapokra támaszkodó pártok eluralkodása” szembeni védekezés szükségességét mondja ki. A kényszerű okoknál fogva is virágnyelvre szoruló politikai elemzésben a diktatórikus államforma elítélésén az olvasó egyformán értheti a fasizmus és a proletárdiktatúra elutasítását, a hangsúly azonban az aktuálpolitikai kérdések miatt a fasiszta diktatúra elleni harc, a német imperializmussal szembeni védekezés szükségességén van. Ez dominál a Nemzeti Parasztpárt létrehozása okainak felsorolásában, s ez jut kifejezésre a vezércikk végén három rövid pontban összefoglalt programban is. (1) Független, népi gondolatra épített Magyarország. 2) A magyar munka, magyar alkotás, a magyar verejték szentségének mindhalálig való védelmezése. 3) A magyarságnak, mint bonthatatlan népközösségnek a megszervezése.³⁵

Szabó Pál vezércikkéből, s a tíz pontba összefoglalt, a Márciusi Fronthoz hasonló parasztpárti programból az egész társadalom átalakítását meghatározó program bontakozik ki, de a parasztságon kívül minden más társadalmi réteg, osztály figyelmen kívül hagyásával. Nem egyszerűen csak a romantikus, nacionalista egységes-magyarság-szemlélet érvényesüléséről van itt szó — persze erről is —, de a baloldali mozgalmakban a kommunista párt hatására egyre inkább elterjedt népfrejtőpolitikának egy paraszti központú népi ideológiára való áthasonításáról. Más oldalról, a csak a parasztságra koncentrált programból kifejezésre jut ugyanakkor az is, hogy a népi íróknak a *Szabad Szó* köré tömörült csoportja a Nemzeti Parasztpárt megalakításával a „nemzeti” bármily hangsúlyozása és Szabó Pál minden „egyetemes érdekképviselő” hangoztatása ellenére, itt lemondott az egy évvel azelőtt még meglevő igényéről, hogy széles társadalmi alapokon álló politikai mozgalmat szervezzen, s ettől kezdve csak paraszti, s azon belül is egyre inkább csak szegényparaszti érdekek képviselőit vállalták magukra.

Nem egészen helyénvaló a Nemzeti Parasztpárt programját a Márciusi Front programjával egy mérlegre tenni. Mindkettőnek más a jellege, s mások létrejöttük körülményei. A Márciusi Front kiáltványa egy kísérlet, egy eszmei közösség által elfogadott, az egész magyar társadalomra kitekintő elvi alapvetés, a Parasztpárt 10 pontja egy megvalósítandó, célkitűzéseiben, társadalmi funkciójában még nem teljesen tisztázott pártszervezet létrehozása érdekében írt propagandairat. Azonban már a kétféle jelleg önmagában is mond valamit a népi írók 1938. és 1939. évi helyzetének különbségéről, s a kétféle programban megtalálható azonosságok, ill. eltérések tanulságos módon tükrözik a politikai helyzetben és a mozgalomban időközben bekövetkezett változásokat. Vannak szakaszok a Nemzeti Parasztpárt 10 pontjában, amiket szó szerint átvettek a Márciusi Front kiáltványából, vannak amiket átfogalmaztak, s vannak részek, amik itt elmaradtak. Szó szerint megegyeznek a földreformot (500 holdon felüli birtokok kisajátítása, s mezőgazdasági szervezetek megszervezése), a közigazgatás átalakítását (népi önkormányzati rendszer) és a népművelést (14 évig kötelező

³³ ILIÁS FERENC visszaemlékezései. Kézirat.

³⁴ SZABÓ PÁL: Nemzeti Parasztpárt. *Szabad Szó*. 1939. júl. 16. 1.

³⁵ Uo.

ingyenes népoktatás, szakiskolák) tárgyaló pontok. Nagyjából azonos a politikai szabadságjogok követelésének megfogalmazása. A szociális követelmények már csak paraszti szempontúak, az ipar kérdésénél nem annak az ipari munkásság igényei szerinti belső átszervezésről van szó, mint a Márciusi Frontnál, hanem önálló nemzeti ipar követeléséről. („A nemzeti ipar a nemzeti függetlenség egyik biztosítója, mert önálló és erős ipar nélkül nincs önálló és erős hadsereg.”)³⁶

A Nemzeti Parasztpárt követelései közt tehát csak a paraszti vonatkozásokban jutnak kifejezésre bizonyos fokig a Márciusi Front kiáltványának a polgári forradalom programján túlmutató törekvései, döntő súllyal előtérbe kerül ezzel szemben a nemzeti függetlenség kérdése, a belső szociális kérdéseket is ennek vetik alá, ill. ezek megvalósítását — pl. a föld-reformot is — ennek biztosítása érdekében követelik. S ebben az időben, az egész magyar társadalom sorsát illetően valóban ez volt a legfontosabb politikai kérdés. A Márciusi Front kialakulása kezdetén, Gömbös halála után, Magyarország Németországhoz való viszonya egy ideig bizonytalanná vált. Kezdetben úgy látszott, hogy a Darányi-kormány lemondott a totális fasizmussal való kísérletezésről s külpolitikailag is az egyoldalú német orientációról, s a német veszély politikai síkon egy kis ideig háttérbe szorult. 1939 közepére azonban a magyar kormány győri programjának meghirdetése, a Magyarországgal szövetséges Ausztria önállóságának megszüntetése, a müncheni egyezmény megkötése, majd a bécsi döntés után megindult magyar revíziós követelések kielégítése nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy ha a magyar uralkodó osztályok uralmon levő csoportjainak külpolitikája elé belpolitikai nyomással nem sikerül gátat vetni, az ország elkerülhetetlenül veszélybe rohan. Helyesen határozta meg tehát a Nemzeti Parasztpárt politikai irányvonalát, amikor társadalompolitikai hatását arra használta fel, hogy a maga körül gyülekező erőket is odaseregítse azok mellé, akik ennek a gátnak megépítésén fáradoztak.

1939. aug. 20-án tartotta első vezetői értekezletét a Nemzeti Parasztpárt. A kétnapos értekezlet napirendjén elsősorban szervezési kérdések szerepeltek. A vitát Kovács Imre és Veres Péter vezette. Itt került sor a pártvezetőség megválasztására is. Elnök: Szabó Pál, a végrehajtó bizottság tagjai: Hajdu Német Lajos, Iliás Ferenc, Vörös Vince, Guba Mihály, Nánássi László, Horváth György, Varga Ferenc, Rózsa Imre, Kocsi Pál, Szabó Bertalan, Sellyei József, Erdei Ferenc, Veres Péter és Kovács Imre. Ugyanekkor 18 vármegyei szervező számára külön megbeszélést tartottak a szervezésről, amit első pillanattól kezdve összekapcsoltak a *Szabad Szó* terjesztésével. A párt anyagi alapjának megerősítésére a *Szabad Szó*, mint vállalat 1000 pengőt, Szabó Pál, Farkas Ferenc, Kovács Imre, Darvas József egyénileg havonként 10 pengő összeget ajánlottak fel. A tagok tagsági díja a kötelező *Szabad Szó* előfizetésén kívül 1 pengő.

A szervező munka megindult, de a legelső perctől kezdve szembetalálta magát hatósági ellenintézkedésekkel. A Parasztpárt propagandaanyagát elkobozták,³⁷ alakuló gyűléseit a súlyos külpolitikai helyzetre való hivatkozással, mint politikai gyűléseket betiltották. 1939. szept. 10-től az amúgy is kicsi, hetenként megjelenő *Szabad Szó* terjedelmét 8 oldalról 4-re korlátozták. A parasztság soraiban keltett visszhang azonban ennek ellenére biztató volt, s ez hittel, bizakodással töltötte el a népi írókat. Veres Péter írja: „A népi írók ugyan szétszóródtak, de újra meg újra összeverődtek, mert muszáj volt, mert életüknek és írói munkájuknak nem lett volna értelme, ha mindent abbahagynak. Igaz, néhányan elesetek, néhányan eltévedtek és elsodródtak, de maga a törzs áll és új erővel gyarapodik... Az igazi eredmény az, hogy találkoztunk a nagy paraszti tömegekkel, hogy paraszti közóhajra meg született a magyar parasztpárt. Nagy dolog ez... Az öntudatos ipari munkásság mellé

³⁶ Mit akar a Nemzeti Parasztpárt. *Szabad Szó*. 1939. júl. 23. 5.

³⁷ *Szabad Szó*. 1939. okt. 1. 4.

felsorakozik az öntudatos parasztság és az igazi magyar értelmiség: remélhetünk. A népi írók munkája nem ment hiába.”³⁸

*

A mozgalom kezdeti eredményeire felfigyelnek, s Szabó Zoltán, akinek a *Szabad Szó*-val és a Nemzeti Parasztpárttal gyakorlatilag semmi kapcsolata nem volt, a közös németellenesség és függetlenségi politika alapján megkísérli a *Szabad Szó* mozgalmát a Nemzeti Parasztpárt megalakulásával kb. egy időben induló Szellemi Honvédelem céljaira felhasználni. Az „aggódó szociáldemokrata” Millok Sándor és a polgári értelmiséget képviselő Pethő által a Magyar Nemzet oldalain kibontakozó, a szociáldemokrata jobboldal és a polgárság „értő” rétegének szövetségén alapuló Szellemi Honvédelem kereteit, amelyekből a parasztságot, mint „az uralkodó osztályok által leginkább depolitizált” réteget kihagyandónak tartották, Szabó Zoltán a *Szabad Szó*, ill. a Nemzeti Parasztpárt felhasználásával akarta kitágítani a népies „középréteg” ideológiájának megfelelően. Ideológiája alapjaiban tökéletesen azonos Millok és Pethő ideológiájával, a különbség köztük a külpolitikai orientációnak, és a belpolitikai bázis megteremtésének, ill. kiszélesítésének más-más irányú elképzelésében van. Szabó Zoltán az „idegenöltönyű nacionalizmus” (fasizmus) ellen egy „új, reális magyar hivatástudatot valló patriotizmust” ajánl, mely lényegében nem más, mint a véres étvágyú német fasizmussal szemben a kis magyar sovíniszta szándékok hangsúlyozása, s mint ilyen egyáltalán nem patriotizmus, hanem nagyon is erős nacionalizmus, amit csak a szándékok aránya választ el a fasizmustól. Alapkoncepciójába tartozott a Pethő által hangoztatott „középdunamedencei magyar birodalmi gondolat”, mely a germanizmust, s szerintünk a pánszlávizmust megelőzve, vagy azok ellen, a magyar „életteret” akarta tágítani. A társadalmi hátteret ehhez a népiesek eddig eléggé fel nem használt parasztpolitikájával akarta biztosítani. Koncepciójának lényege: egy föld-reformmal olyan társadalmi bázist teremteni, amely a „könnyen mozdítható, idegen célokra könnyen felhasználható” középosztállyal szemben szilárd alapja lehetne egy „radikális” magyar politikának, amely nem nyugat — ahol parasztság lényegében nincs, polgárosították, s mint társadalmi tényező csak a polgárságon át érvényesül —, hanem kelet — kis népek, agrárjellegű országok — felé orientálódik. „E politikai rendszer gyakorlati keresztülvitele és propagálása mögé — írja — a magyar parasztság romantika nélküli felsorakoztatása lenne a Kovács Imre és Szabó Pál által kezdeményezett Nemzeti Parasztpárt történelmi feladata.”³⁹

Szabó Zoltánnak a Nemzeti Parasztpárt társadalmi funkciójáról felvetett koncepciója a sajtóban a *Szabad Szó* részéről közvetlenül nem kapott visszhangot. A *Szabad Szó* körül ekkor csoportosuló írók közül Féja Géza és Darvas József kapcsolódott be a Szellemi Honvédelem vitájába, de egyik sem a *Szabad Szó*, ill. a Nemzeti Parasztpárt képviselőjében. Féja Géza a pártalapítás idején a *Szabad Szó*-ban háttérbe vonul, a pártszervezés kérdésében nem nyilatkozik, itt megjelenő cikkeinek tanúsága szerint az elsődleges politikai feladatokat, ill. az előrehaladás reális lehetőségeinek megítélésében továbbra is az 1939 elejére kialakított álláspontjához ragaszkodik, azaz a radikális földreform követelésén túl a korszerű mezőgazdasági termelés és a széles körű népművelés megszervezését tartja a legfontosabb feladatnak.⁴⁰ A belpolitikai kérdéseket tekintve ilyen alapról csatlakozik a Szellemi Honvédelemhez, s hangsúlyozván annak *szellemi* jellegét, koncepciójából elsősorban a kulturális vonatkozású elképzeléseit igyekszik a Szellemi Honvédelem programjává tenni.⁴¹

Darvas József ugyancsak nem a Nemzeti Parasztpárt oldaláról, hanem a Kommunista Párt népfrentpolitikájának alapjáról szól bele a *Magyar Nemzet* és a *Népszava* közt folyó vitába.

³⁸ VERES PÉTER: Népi írók és a parasztmozgalom. *Szabad Szó*. 1939. okt. 1. 4.

³⁹ SZABÓ ZOLTÁN: Reform. *Magyar Nemzet*. 1939. júl. 23. 7–8.

⁴⁰ FÉJA GÉZA: Népfőiskolákat. *Szabad Szó*. 1939. jún. 25. 3. FÉJA GÉZA: A belpolitikai élet. *Szabad Szó*. 1939. júl. 2. 1.

⁴¹ FÉJA GÉZA: „A „Szellemi Honvédelem”. *Magyarország*. 1939. júl. 28. 7.

A munkás és értelmiségi ifjúság körében nagy visszhangot keltett cikkeinek fő törekvése az, hogy a polgári körök függetlenségi politikájából fakadó szövetségési hajlandóságot egy széles, demokratikus, nemzeti összefogással, népfrontmozgalommá alakítsa át.⁴²

*

Az 1939 nyarán a munkás-, polgári és parasztsajtóban egyaránt tükröződő belső társadalmi mozgást az egymást villámgyorsasággal követő külpolitikai események a nyár végére lelohasztották. 1939. szept. 1-én Németország megtámadta Lengyelországot, megkezdődött a második világháború. A szovjet—német kölcsönös meg nem támadási és barátsági szerződés taktikai jelentőségét sokan nem értették meg, s ez a függetlenségi mozgalmon belül pillanatnyilag a harmadikutas koncepcióknak, s a jobboldali erőknek kedvezett. A baloldali erők megtorpanása 1939 szeptemberétől a *Szabad Szó*-n is érezhető, de a politikai elbizonytalanodás ellenére a *Szabad Szó* sem most, sem később soha nem állt a tömegek tájékoztatatlanságát és a bonyolult, könnyen félremagyarázható politikai helyzeteket kihasználó Szovjetunió-ellenes sajtókoncertbe. Pl., amikor néhány hónap múlva a finn—országi háború kapcsán minden újság tele volt szovjetellenes rágalomokkal, a finnek hősiességéről szóló legendákkal, s még a *Népszavában* is a finn—országi háborút nacionalista alapról értékelő, szovjetellenes hangulatú cikk jelent meg,⁴³ a *Szabad Szó* a lehető legteljesebb objektivitással, a Szovjetunió védekezési jogát elismerve tájékoztatta olvasóközönségét az eseményekről.⁴⁴ A háború kitörésekor egy ideig még tart a remény, hogy éppen a külpolitikai helyzet nyomására sikerül kicsikarni valami változást a kormányok eddigi merev politikájában. Darvas József írja: „A mostani feszültségtől terhes napok és hetek nem lehetnek akadályai annak, hogy itt benn is rendezzük a magunk dolgait, megessináljuk a sürgős reformokat, s megtegyünk minden emberileg megtehetőt a nép jobb sorsának érdekében. Sőt, ezeknek az eseményeknek éppen sürgetéseknek kell lenni, mert nem feledjük el, hogy egy ország, egy nemzet nemcsak földjében, nemcsak határaitban él, hanem még inkább népében, népének millióiban, amely ha kell meg is tudja védeni ezeket a határokat.”⁴⁵

A kormány azonban a belső felkészülést egészen másképp értelmezte, s a háború kitörésének másnapján „különleges intézkedéseket” fogantatosított a kivételes hatalom életbeléptetéséről, az egyesülési, gyülekezési jog korlátozásáról, internálásról, sajtóellenőrzésről stb.^{46a} Politikailag szervezkedni ettől kezdve még nagyobb nehézségekkel, csak illegális úton lehetett, a Nemzeti Parasztpárt szervezeteinek kiépítése lehetetlenné vált, a megindult szervezkedésekkel előkészített vidéki alakuló gyűléseket sorra betiltották. A *Szabad Szó*-nak, mint lapnak abban van egyik legnagyobb jelentősége, hogy demokratikus szerkesztésével, szélesen kiépített levelezőivel és olvasóközönségével pótolta a hiányzó pártkereteket, s konkrét szervezetek

⁴² DARVAS JÓZSEF: Tovább egy lépéssel. Magyar Nemzet. 1939. aug. 12. DARVAS JÓZSEF: Levél fiatal munkásokhoz. Magyar Nemzet. 1939. aug. 20. DARVAS JÓZSEF: Levél egy fiatal értelmiségihez. Magyar Nemzet. 1939. aug. 27.

⁴³ (V. H.): A finn—országi dráma. Népszava. 1939. nov. 9. 231. sz. 6.

⁴⁴ Idézetek a *Szabad Szó* idevonatkozó közleményeiből:

„Meggzakadt a finn—országi tárgyalás.

Ismeretes, hogy a Szovjet a tárgyalások során mérsékelte követeléseit, de a finnek antant bátorításra még ezeket a feltételeket sem fogadták el.

Ezzel a több, mint egy hónap óta folyó megbeszélések eredménytelenül végetértek.” (*Szabad Szó*. 1939. nov. 19. 2.)

„Finn—országi háború.

... Az egész hadjárat azt a benyomást kelti, hogy míg a finnek úgy látszik előre számítottak a tárgyalások sikertelenségével, s megtették minden előkészületet a háborúra, addig az oroszok az utolsó időpontig bíztak a békés elintézésben. Ennek tudható be, hogy sem a finn légi, sem pedig a tengeri flottát nem tudták az oroszok megsemmisíteni, ahogy azt a németek a lengyelek elleni háborúban tették.” (*Szabad Szó*. 1939. dec. 17. 2.)

⁴⁵ DARVAS J.: Háború vagy béke. *Szabad Szó*. 1939. szept. 1. 1.

^{46a} A miniszterelnök kiáltványa Magyarországnak népehez. Népszava. 1939. szept. 2. 1. .

nélkül is kialakította a Nemzeti Parasztpárt tábort. Azonban a *Szabad Szó*-nak 1939 elejétől 1939 szeptemberéig felfelé ívelő fejlődési vonala egyelőre megszakadt, ettől kezdve majd másfél éven keresztül politikai bizonytalanság jellemzi, a megjelent cikkekben előtérbe kerül a földmunkásságnak és a parasztságnak a politika határán kívül eső, gyakorlati, gazdasági, szociális és kulturális kérdéseinek a tárgyalása. Teleki földreformjavaslatának előterjesztésekor még újból fellángol a cikkekből, olvasók leveleiből a radikális földreform követelése, de tárgyalásakor még Fėja is, aki még mindig reménykedett a földreformnak a hivatalos kormány általi megoldásában, — elvesztette illúzióit.⁴⁶ Utolsó nagy cikkében *Népi demokrácia*⁴⁷ címmel még egyszer összegezi a radikális földreformmal, s a gazdasági élet átalakításával kapcsolatos gondolatait — kertgazdálkodás, parasztszövetkezetek, kistőkés csoportok nagytőke helyett, példa: Hollandia, Dánia, Finnország, Jugoszlávia —, s ezzel a *Szabad Szó*-ban való szereplése nagyjából le is zárul.

1939 őszén, a földreform tárgyalásának lezárása után, a *Szabad Szó* cikkei a várható világháború utáni új világra való felkészülés jegyében születtek.⁴⁸ Ez jellemzi a *Szabad Szó* első évét lezáró, név nélkül, de minden valószínűség szerint Kovács Imre szövegezésében megjelent *Paraszdemokrácia* c. cikket is, mely a népi íróknak már ebben az új világban megvalósítandó állameszményének körvonalait és megvalósításának társadalom- és gazdaságpolitikai feltételeit elemzi. A cél: paraszdemokrácia; a hozzávezető út: „a parasztság egységes fellépése és a városi dolgozókkal való szövetsége” alapja: „a népi önkormányzatra felépített közigazgatási rendszer és szövetkezeti alapon álló gazdasági élet . . . Ez az a két szikla, amire felépül a parasztdemokrácia, a nép és az ország jobb jövője”.⁴⁹ A *Szabad Szó* tehát ebben az időben a cikkekből kikövetkeztethetően, távlati programját tekintve elvitathatatlanul a népi ideológia alapján állott, a társadalmat akkor is, s a jövő elképzelésében is, parasztcentríkus szemlélté, s ha szemben is állt a faszizmussal általában, és magyarországi pártjaival, ez a program, ha a Magyarországon elismerten a legégetőbb szociális problémákból indult is ki, végső soron faji, nacionalista szemléletből (— a parasztság a legmagyarabb, számban legnagyobb, tehát az uralkodásra leghivatottabb társadalmi réteg —) fakadt. A lap nem elvi kérdések tisztázása céljából íródott, népszerű újságnak készült, cikkeit a társadalom legalsóbb szintjén élő emberek olvasták — és sokszor írták — s az ideológiai kérdések is ennek megfelelő formában jelentek meg. Időnként megnyilvánuló paraszt-centrizmusa részben magyarázható profiljából is — parasztok számára írták, s egyik legfontosabbnak vallott feladata a parasztság öntudatosítása volt —, ez azonban ilyen formában néha könnyen vált demagógiává. Később, amikor a munkás-paraszt szövetség vitája kapcsán egyre több kommunista csatlakozott a *Szabad Szó* köréhez, a provinciális demagógia egyre inkább háttérbeszorult, s a marxista ideológia alapján álló cikkek objektív, reális társadalomszemléletre nevelték a *Szabad Szó* olvasóit.

Összefoglalva a *Szabad Szó* 1939-es eredményeit, legelsőknek az agrártársadalom demokratikus erőinek összetoborzásában elért sikereit kell megemlíteni. A köréje csoportosult, az egész népies gárdából kivált, s egyre inkább bal felé orientálódó írók a *Szabad Szó* által megteremtett lehetőség kiaknázásaképpen eleven kontaktusba kerültek a parasztság alsóbb néprétegeivel. Ez a csoport a szociográfiai felmérés, a bajok feltárása s az irodalmi leleplezés után a *Szabad Szó*-val az aktív politika útjára lépett, s ennek eredményeként megszületett az első magyar, valóban radikális parasztpárt. A lap vállalt feladatainak homlokterében a felvilágosító munka állt, s azon belül is elsősorban olvasóinak radikális szellemű politikai tájékoztatása, másodsorban kulturális ismeretek terjesztése, a racionális mezőgazdasági termelés feltételeinek tisztázása, gyakorlati, tudományos ismeretek közlése és szövetkezeti gondo-

⁴⁶ FÉJA GÉZA: A földreform javaslata. *Szabad Szó*. 1939. okt. 15. 1.

⁴⁷ FÉJA GÉZA: Népi demokrácia. *Szabad Szó*. 1939.

⁴⁸ Ld. pl.: VERES PÉTER: Parasztkok készülünk! *Szabad Szó*. 1939. nov. 19.

⁴⁹ Parasztdemokrácia. *Szabad Szó*. 1939. dec. 24. 5. 1.

lat propagálása által. Olvasóinak érdekvédelmében és kulturális színvonala fejlesztésében elért gyakorlati eredményei:

1) Megalakították a földmunkások „Kubikos Szövetkezetét”, mely a különböző munkaközvetítő irodák kikapcsolásával, központi munkaszervezéssel, egységes bérkategóriák kialakításával sok eredményt ért el a kubikosok munkafeltételeinek javításában.

2) Jogvédő, tanácsadó irodákat létesítettek s ezekben 1939 folyamán 3000 esetben segítettek peres ügyekben a megszorult kisembereken, teljesen ingyen.⁵⁰

3) Falukönyvtárszövetkezetet alakítottak, mely a népiesek baloldalához tartozó, és a velük kapcsolatban álló írók nagy részét bekapcsolta a falusi olvasóköri könyvtárainak, és falusi olvasó-ankétok szervezésének munkájába.⁵¹

4) Megalakították a Faluszínpad Szövetkezetet, amelynek munkájába szintén írók, előadóművészek kapcsolódtak be, részben mint szerzők és előadók, részben mint falusi színjátszócsoporthoz irányítói, rendezői. Előadásaik a népi és függetlenségi gondolat mellett nyílt demonstrációt jelentettek.

A Falukönyvtár- és Faluszínpad-szervezetek a lehetetlenné vált politikai szervezkedést helyettesítették, s különösen a függetlenségi harc legális fórumainak megteremtését szolgálták. Országos, állandó jellegű szervezetté akarták fejleszteni, de az első, nagyobb arányú sajtóviszhangot keltő fellépés, a Fóti Faluszínpad⁵² szereplése után a Faluszínpad-szövetkezet működését betiltották, szervezőjének, Muhoray Elemérnek kisebb lakosú városba, faluba nem volt szabad bemennie.⁵³ A Szabad Szó körének 1939 elején megindult politikai aktivizálódását, amely 1939 nyarán érte el csúcát, a rendőrintézkedések az év végére még a közvetettebb kulturális területről is egyre jobban háttérbeszorították.

Rózsa Varga

LE JOURNAL SZABAD SZÓ ET LES ÉCRIVAINS POPULAIRES

L'auteur présente les circonstances de la formation de l'aile gauche du mouvement populaire en Hongrie. A la fin de l'année 1938 un groupe d'écrivains populaires a pris en main la direction de la feuille populaire Szabad Szó («Parole Libre») rédigée jusqu'alors par Vilmos Mezőfi, leader du mouvement socialiste agraire de Hongrie. Ce changement créa une base réelle pour la transformation du mouvement purement intellectuel et littéraire n'ayant aucun contact avec les masses du mouvement social. Les méthodes démocratiques de la rédaction (cercles-bibliothèques dans la province, conférences, etc.) éveillèrent un vif intérêt parmi les paysans pauvres. Le 29 juillet 1939, les écrivains et politiques qui se rangeaient autour de la feuille (Pál Szabó, Péter Veres, József Darvas, Imre Kovács) formèrent le premier Parti National Paysan Hongrois radical. En coopérant avec les autres partis démocratiques — conformément à la politique du Parti Communiste — ce parti devint un forum important de la lutte pour l'indépendance hongroise. L'avance du fascisme empêcha le parti de développer ses cadres d'organisation, et c'était alors que la Szabad Szó remplissait sa plus importante fonction: par ses cercles-bibliothèques et son vaste courrier de rédaction elle suppléait au défaut des organisations du parti formelles.

⁵⁰ SZABÓ PÁL: Amit mi végeztünk. Szabad Szó. 1939. dec. 3. 1. l.

⁵¹ A Falukönyvtár Szövetkezet tagjai: Jékely Zoltán, Illyés Gyula, Sárközy György, Jankovich Ferenc, Takács Gyula, Veres Péter, Tersánszky J. Jenő stb. ld.: Falukönyvtár-szövetkezet. Szabad Szó. 1939. febr. 26.

⁵² „A fóti bemutató országos sikere után azt hihettük, hogy végre valóságosan magyar és eleven kultúrunk indul el a magyar falvakban. Hogy nem így történt, arról sem a falu népe, sem a szervezők nem tehetek. Pedig a fóti bemutató mind a népet, mind a szervezőket igazolta. De hiába jelentkezett 300 falu a munka folytatására, ... az illetékesek az országos munka megindulására nem tartották alkalmasnak. Így a munka egyelőre csak városokra korlátozottan folyhat ...” Szabad Szó. 1940. ápr. 28. 1. p.

⁵³ SZABÓ PÁL: Nyugtalan élet. Az írás jegyében. Bp. 1958. Szépirod. K. 296—297.

„IRODALOMKÖZPONTÚSÁG” AZ IRODALOMTUDOMÁNYBAN

— Austin Warren és René Wellek Irodalomelméletéről¹ —

A felvilágosodás idején már megvolt az az igény, hogy történelmi folyamatot lássanak a művészetek és az irodalom fejlődésében, de a mai értelemben vett irodalomtörténetírás csak ezt követően alakult ki, és kezdettől fogva szoros kapcsolat volt közte és a romantikus mozgalom között. Mind a múltba forduló reakciós romantika feladatvállalásaihoz, mind a kor időszerű társadalmi és nemzeti feladataihoz kapcsolódó romantikus eszmények kidolgozásához meghatározott történeti koncepciókra volt szükség. A romantikus irodalom a klasszicizmus tekintélyi elveken nyugvó, mereven normatív és statikus esztétikai értékrendszerét is csak úgy tudta kérdésessé tenni, hogy szembeállította vele a maga történeti szemléletét. Az irodalom új vonásait a romantika azzal az érveléssel igazolhatta, hogy minden kor új esztétikai mérték alkalmazását követeli meg. Ezen az alapon átrendezhette a korábbi irodalmi fejlődés értékrendjét, és ezzel mintegy megszerezte magának a klasszikus tekintélyek támogatását. A korszakonként bekövetkező változások hangsúlyozása folytán újra meg újra felmerült az a kérdés, milyen összefüggés van egy-egy történelmi korszak általános kulturális arculata és a művészi, irodalmi fejlődés sajátos vonásai között. Ilyen összefüggések elvont, idealista vetülete volt a hegeli Szellem is, melynek alakváltozásaival összhangba lehetett hozni az emberi fejlődésnek és a társadalmi tudatformák fejlődésének nagy stádiumait, sőt meg lehetett ragadni, ha csak idealista módon is, a történelmi fejlődés törvényeinek dialektikus természetét. Hegel filozófiájának, úgy is mint a marxizmus előtti történelemszemlélet legátfogóbb ideológiai megjelenésének, örököse és továbbfejlesztője a dialektikus és történelmi materializmus.

A polgári szemlélet alapján azonban nem lehetett létrehozni egy ilyen szintézist. A polgári irodalomtörténetírás XIX. és XX. századi történetét a differenciálódás jellemezte, s bár e differenciálódás bizonyos fejlődést is jelentett, mindmáig kudarcot vallottak a metafizikus szélsőségek útjait bejáró polgári irodalomtudománynak azok a törekvései, amelyek a különböző történeti és esztétikai szempontok, illetve ellentétoldalak összebecsítésére, vagy éppen szintézisére irányultak. Az irodalom történetiségének felfogását is ilyen merev kettősség jellemezte. A történeti fejlődés átfogó törvényszerűségeinek kifejtésére nagyigényű kísérleteket tettek a német katedrafilozófiák spekulatív általánosságain nevelkedő *Kulturgeschichte* képviselői, akik a természetesség romantikus tiszteletében és a romantika individualizmusában gyökerező *organikus* fejlődés elvét vallották. Ez a felfogás igen alkalmas volt a kulturális teljesítmények nacionalista ízü értékelésére is. Ezzel szemben a konkrét történetiséget csak tényszerű, empirikus kutatásokkal próbálta megragadni a francia és angol pozitivisták irodalomtörténetírása, amelynek „józan racionalizmusa” az agnoszticizmus „szégyellős materializmusát” jelentette.

¹ AUSTIN WARREN—RENÉ WELLEK: *Theory of Literature*. New York 1948, 1949; London 1949, 1953, 1954.

A pozitívizmust megalapító Auguste Comte a természettudományok XIX. századi sikerei alapján a polgári tudományosságot tartotta az emberiség kulturális fejlődését lezáró „pozitív” szakasznak. A pozitivisták irodalomtörténészek a természettudományos módszerek utánzásával, az okság elvét alkalmazva próbálták az irodalomtudományt az egzakt tudományok rangjára emelni. A tények makacs gyűjtésével, szakszerű rendezésével tovább fejlesztették az irodalomtudomány segédtudományait, a mechanika tudományától kölcsönöztek „dinamikus” elvük pedig az összehasonlító irodalomtörténet művelésére ösztönözte a kutatókat. Ezzel szemben a pozitivisták meglehetősen elhanyagolták az irodalom belső törvényszerűségeinek és esztétikai oldalainak a vizsgálatát. Ezekkel a kérdésekkel nem boldogultak azok a törekvések sem, amelyek — a XIX. század második felétől kezdve egyre önállóbb természet- és társadalomtudományok által inspirálva — az irodalmat biológiai, antropológiai, szociológiai, lélektani, majd mélylélektani tényezők eredményének fogták fel, azaz magukat a problémákat csak átutalták egy-egy más tudományág körébe.

A részleteredmények általánosításától tartózkodó, vagy azokat sekélyes spekulációkkal megtöltő mikrofilológiai nyomolvasások, hatás-forráskutatások, statisztikai és egyéb „egzakt” módszerek mögé vonuló angolszász, valamint a szélsőségektől tartózkodó, erősen szociológiai és determinista szellemű francia pozitívizmus merő kontrasztjaként hatott a spekulatív általánosítások terhére roskadozó német irodalomtudomány, melynek pedáns filológiai munkássága is többnyire nagy, spekulatív tételeknek volt alárendelve. Ezek a grandiózus koncepciók az irodalom és a művészetek történetét önmagukba zárt ciklikus szakaszokra bontották fel, s ezeket a szakaszokat a stílus- és magatartástípusok (mesterséges — természetes, klasszikus — romantikus, racionális — irracionális, apollói — dionüszoszi stb.) ellentétoldalainak uralmával, illetve harcával „magyarázták”. Jelentős érdemük volt a művészetek közötti összefüggések, művészeti korszakok stb. megállapítása, jellemzése, valamint a művészi magatartás egyes oldalainak hangsúlyozása. Lényegében azonban történelmi és esztétikai relativizmust tartalmaztak, s ezért önkényes értékeléseket tettek lehetővé. Ezek a koncepciók, amelyek a XX. században Spengler fatalista kultúrpeszimizmusában érték el utolsó nagy kibontakozásukat, a pozitívizmus ellen is irányultak, de a pozitívizmus elleni tételes támadásra náluk is alkalmasabbnak bizonyult a huszadik század elején feltűnő *Geistesgeschichte* történelem- és irodalomszemlélete. Ez az iskola a vele párhuzamosan fejlődő német formai kutatással (*Stilforschung*, ill. *Formenschule*) együtt már a ma befolyásos nyugati irodalomtudományi iskolák közvetlen előzménye, s azoktól alig választható el. Mind filozófiai alapjai (a szubjektív idealista monizmus), mind pedig az irodalom és az irodalmi mű autonóm voltát hangsúlyozó irodalomszemlélete és „intuitív” kritikai módszerei már többé-kevésbé kidolgozva előlegezik azt az „irodalomközpontúságot” és „műközpontúságot”, amely a neopositivisták filozófiai iskolához csapódó modern irodalomtudományi iskolák egyik fő vonása.

*

Ezek az újabb irodalomtudományi iskolák különböző nemzeti központokban, nagy jából egymástól függetlenül jöttek létre. Közülük elsőként említhető a tízes évek közepétől a húszas évek végéig működő orosz formalista iskola, melynek legismertebb képviselői Roman Jakobson, Viktor Sklovszkij és Borisz Tomasevszkij.² Amikor Jakobson 1920-ban Prágába emigrált, kapcsolatba került Vilém Mathesius anglista nyelvészszel. 1926-ban létrehozták a prágai nyelvészkört, amely Jakobson, Mathesius, Jan Mukařovský, René Wellek, Jan Rypka és mások részvételével a funkcionalista nyelvészet és a nyelvi, szemasiológiai alapú strukturalista irodalomszemlélet fejlesztésével foglalkozott. Mind az orosz, mind a cseh iskolára jelentős hatást gyakorolt a német Edmund Husserl filozófiája, a fenomenológia, illetve a vele

² Az orosz formalizmus történetét a New Criticism és a modern irodalomtudományi iskolák szempontjából dolgozta fel VICTOR ERLICH: *Russian formalism: History — Doctrine*. The Hague 1955.

rokon neopozitivisták filozófiai irányzatok közül több is, így különösen a szemantika és a logisztika. Az orosz formalizmus, és különösképpen a cseh strukturalizmus azonban még nem követte mereven e filozófiák tanításait. Például Mukařovský munkásságában jelentősek azok az elemek, amelyek arra utalnak, hogy túl akart lépni a strukturalizmusnak azokon a korlátain, amelyek a fenomenológiai és szemantikai szemléletből eredtek. Mukařovský több ízben hangsúlyozta, hogy a műalkotás struktúrája túlmutat önmagán, s mintegy az esztétikán kívüli értékek összességének tekinthető.³ Kétségtelen azonban, hogy a strukturalizmust általában Dilthey létfilozófiai irányzatának követői, a fenomenológisták, valamint Cassirer szimbolista elméletének tanítványai művelték és művelik, akik az irodalmi művet kiragadják minden valóságos összefüggéséből, s pusztán belső összefüggései alapján boncolgatják. Így a lengyel strukturalizmus (illetve Manfred Kridl szavával: 'ergocentrikus és integrális' irodalomszemlélet)⁴ befolyásos képviselője, Roman Ingarden közvetlenül próbálta alkalmazni az irodalmi mű struktúrájának és létezőmódjának vizsgálatában mestere, Edmund Husserl tanításait.⁵ Husserl fenomenológiája „filozófiai lényegtudomány”, melynek tárgya a tudat jelenségei a „tárgyakhoz” (Gegenstand) való viszonyukban. Ez a tudat azonban nem társadalmi tudat, nem is az egyéni tudat pszichológiája, hanem egy „tisztá”, transzcendentális tudat. A „tárgyak” sem valóságos tárgyak, hanem „eszmei tárgyak”, a tisztá tudat „közvetlen adatai”. Ezeknek az „eszmei tárgyaknak” a „lényegszemlélete” csak intellektuális intuíción keresztül lehetséges. Az ilyen tisztá szemlélet létrehozatala végett el kell határolni az eszmei tárgyat minden nem-eszmei, tehát valóságos kapcsolattól. Ez a „transzcendentális redukció” nem jelenti azt, hogy a fenomenológista tagadja a valóságot és a tárgy valóságos kapcsolatait; pusztán arról van szó, hogy ezeket a kapcsolatokat nem tartja lényeginek, meghatározónak. A „lényegekhöz”, az „esszenciákhoz” tehát a valóság mind teljesebb kikapcsolásán át vezet az intellektuális intuíción útja. Ezek a „lényege” örök és változatlan minőségek.⁶

Husserl és a neopozitivisták filozófusok mereven elválasztják a létet a tudattól, valamint az ismeretelméletet a létezés tanától. Így Ingarden is tagadja az irodalom megismerő funkciójának jelentőségét. Lehetséges, mondja, hogy a mű, vagy egyes elemei utánozzák a valóságot, de ennek nincs szerepe a mű jelentésének megismerése szempontjából. Amikor a mű létezőmódjával foglalkozik, más vonatkozásokban is elválasztja a művet a valóságtól. A mű létezésétől a szerzőt is elválasztja azzal az indoklással, hogy a mű létrejötte után már csak időben létezik, s lényegtelen, hogyan, ki által jött létre. Ingarden szerint az olvasónak sem lehet lényeges köze a mű létezéséhez. A mű struktúrájáról szólva Ingarden megállapítja, hogy a műben felhasználta, önmagukban esztétikailag közömbös elemek, az *anyagok*, a struktúra által nyerik el esztétikai hatályukat. Az anyagok olyan elemeket tartalmaznak, amelyek a tartalmat és formát megkülönböztető felfogás szerint a tartalom, illetve a forma komponensei. A struktúra éppen arra jó, hogy általa az irodalmi mű elemzésekor mindvégig meg lehet őrizni a mű egységét, illetve az egymástól elszakíthatatlan tartalom és forma egységében adott esztétikai, művészi kvalitását. A struktúra tehát magába foglalja mind a formát, mind a tartalmat annyiban, amennyiben ezek esztétikai célokra meg vannak szervezve. A struktúra jelek és jelentések rétegeiből áll. Az első réteg a hang-réteg. A második, az előző alapján, a jelentés-réteg (a jelentés egyégei a szavak, szintagmák, mondat szerkezetek). A szintaktikai réteg jelentéseiként emelkedik ki a harmadik réteg: a megjelenített tárgyak, az író „világa”, a karakterek és a környezet rajza. Külön réteget alkothat az a látásmód, amely ennek a „világnak” a megjelenítésére jellemző. Ez igen különböző lehet. Például azt, hogy valaki kopogtat az ajtón, egyaránt lehet auditív, vagy vizuális benyomásokra utalva jeleníteni meg. Ugyanígy a jellemeket külső vagy

³ Vö.: OLEG SUS: A művészet szemantikája a cseh strukturalizmusban és értékelésének problémái. Slovensky Filozofický Casopis. 1960. 4. sz.

⁴ MANFRED KRIDL: Wstęp do badan nad dzielem literackiem. Wilno 1936.

⁵ ROMAN INGARDEN: Das Literarische Kunstwerk. Halle 1931.

⁶ EDMUND HUSSERL: Logische Untersuchungen I—II. Halle 1913—1921.

belső ismérvekkel is meg lehet határozni. A legfelső réteget a metafizikai kvalitások (a fenséges, a tragikus, a rettenetes, a szent stb.) alkotják, de ez a réteg hiányozhat is az egyes művek struktúrájából. Az egyes rétegek között és az egyes rétegeken belül szoros, a struktúra egésze által meghatározott viszonyok uralkodnak, s e viszonyokból a struktúra egésze emelkedik ki mint művészi érték és esztétikai kvalitás. A mű, illetve a struktúra, autonóm egység és teljesség, önmagába zárt világ abban az értelemben is, hogy nincs értelme az olyan törekvéseknek, amelyek egyes rétegeit, például egy regény jellemeit, helyzetait, környezetrajzait viszonyba akarják állítani a külső valósággal. Ebből következik az is, hogy semmilyen értelmű imitációnak, tükrözésnek (még ha van is ilyen) nincs jelentősége a mű esztétikai értéke szempontjából.⁷

A struktúra-elmélet metafizikus kiindulópontja az, hogy a művet, amelyet önmagában szemlél, önmaga okának és eredményének tart, elszakítja éltető talajától, irodalmi, társadalmi környezetétől. Az így vére-vesztett struktúra látszólag még megőríz minden olyan kvalitást, amely a valóságos társadalmi és irodalmi kapcsolataikban létező műalkotások tulajdona. „Csupán” abban különbözik az élő, valóságos irodalmi műtől, hogy nem valóságos, nem élő mű, hanem holt más, élettelen múzeumi preparátum. Ebből a modellből az eleven étellel együtt szállt ki a lélek: a mű esztétikai kvalitása.

Az ingardeni struktúra-elmélet azonban tipikus példája annak, hogy milyen műelemző eljárásokat alkalmaznak azok a modern polgári iskolák, amelyek az irodalomtudomány kizárólagos feladatának tartják az összefüggéseiből kiragadott műalkotások interpretációját. Ezt az interpretációs irányt kapcsolatba szokták hozni a francia pozitivizmus mellett kifejlődött *explication de textes* iskolájával. Míg azonban a franciák az irodalmi szövegek elemzésének pedagógiai szempontból hasznosítható módszereit dolgozták ki és nem törekedtek arra, hogy módszerüket az irodalomtudomány minden aspektusát meghatározó irodalomelméleti felfogás alapjává tegyék, az újabb német, svájci, s a korábbi orosz, cseh és lengyel formalista iskolák, valamint a velük rokon angol és amerikai irányzatok az egész irodalomszemléletet a maguk kánonjainak akarták, illetve akarják alárendelni. Ezekben a szándékokban határozott filozófiai törekvések is megnyilvánulnak. Például az angol Practical Criticism jellegzetes szemantikai irányzat és megalapítója, I. A. Richards C. K. Ogdenel együtt a szemantika apostola volt. A szemantika abból indul ki, hogy a gondolatok csak a nyelven keresztül „realizálódnak”. Csak a nyelvet tartják valóságosnak, s miközben a tudatot a nyelvvel azonosítják, magát a nyelvet is „tudattá” emelik. Richards szerint csak a nyelv az oka, hogy saját érzéseinket a valóságban létező tárgy tulajdonságainak tartjuk. Ezen az alapon előbb arra törekedett, hogy a tárgy tulajdonságainak tartott pszichológiai benyomások „egyensúlyhelyzetében” jelölje meg az esztétikai élvezet kritériumát.⁸ Ez a pszichologizmus azonban letérést jelentett a szemantika következetes útjáról, amely azt követelte meg, hogy a tudati tárgy maga tartalmazza, bármilyen absztrakt módon, azokat az esztétikai kvalitásokat, amelyek az individuumban felkeltik az esztétikai élvezetet. Richards ezért feltételezett egy ideális műélvezőt, s benyomásait visszavetítette a pusztán nyelvi realitásában létező, de egészében tudatinak tekintett műtárgyra. Ez az eljárás megmutatja, milyen közeli kapcsolat van az impresszionista kritika és ennek „tudományos” változata, a Richards-féle szemantikai kritika között. Az eltérést mindössze az okozza, hogy az utóbbi az impressziók visszavetítésével az impressziók forrásának az irodalmi mű szemantikai kapcsolatait, lényegében annak nyelvi jelekből, jelenségekből álló struktúráját tartja. Az ilyen nyelvi kapcsolatokban „adott” esztétikai értékek megragadásának módszerét dolgozta ki Richards, s ez a szövegelemző módszer a figyelmes olvasás” (close reading), illetve Practical Criticism (gyakorlati kritika) néven ismeretes.⁹

⁷ WARREN—WELLES, i. m. 152.

⁸ IVOR ARMSTRONG RICHARDS: Foundations of Aesthetics (C. K. Ogden-nal és J. Wooddal együtt). London 1921. — The Meaning of Meaning (C. K. Ogden-nal). London 1923.

⁹ I. A. RICHARDS: Principles of Literary Criticism, London 1924. — Science and Poetry, London 1925. — Practical Criticism, London 1929. — Interpretation in Teaching, London 1938. — Speculative Instruments, London 1955.

A Practical Criticismnél szélesebb és nagyobb igényű irodalomtudományi irányzat az amerikai New Criticism. Ez is, mint Richards iskolája, az irracionális esztétikákkal, valamint a modern amerikai és angol költészettel szoros kapcsolatban jött létre és fejlődött. Legjelentősebb képviselői abból a költőcsoportból kerültek ki, amely a nashville-i Vanderbilt egyetem tanári karából verbuválódott a tízes évek közepén. Előbb *Fugitive* című lapjukról Fugitive-csoportnak nevezték őket, majd amikor a csoport déli, „agráriánus” (valójában: ültetvényes) életforma védelmében 1930 táján tűz alá vette a szintén konzervatív, de szerintük az industrializmust képviselő új-humanistákat, egy ideig rájuk ragadt az agráriánus elnevezés is.¹⁰ A harmincas évek folyamán a csoport megnövekedett, és New Criticism (új kritika) néven befolyásos irodalomesztétikai és kritikai irányzattá vált. Képviselői közül kiemelkedik Alan Tate és John Crowe Ransom. Az előbbi *Reactionary Essays* (1936) és *Reason in Madness* (1941), az utóbbi pedig *The World's Body* (1938) és *The New Criticism* (1941) című műveiben adott elméleti programot a már korábban is *New Criticism* néven emlegetett irányzatnak.

A New Criticism-ről még polgári bírálói is megállapítják, hogy mélyen reakciós politikai tartalmú, antidemokratikus és antihumanista törekvéseket egyesít.¹¹ Nincs egységes filozófiai alapja. Filozófiája a modern neopozitívista filozófiák, többek között a szemantika és a pragmatizmus konglomerátuma. Megegyezik a többi modern irodalomtudományi iskolával abban, hogy az önmagában szemlélt művek elemzését tartja az irodalomtudomány kizárólagos feladatának, ellenzi az irodalom történeti szemléletét, és kísérleteket tesz arra, hogy ezt a működőpontú irodalomszemléletet esztétikailag is megalapozza. Átfogóbb teóriáinak kidolgozásában sokat köszönhet Croce, Maritain és a spanyol származású amerikai esztéta, George Santayana irracionalista esztétikáinak, T. S. Eliot és I. A. Richards, sőt a fasiszmusba züllött amerikai költő, Ezra Pound kritikái megnyilatkozásainak. E kapcsolatok révén az irányzat eredete mint közös és közvetlen forráshoz vezethető vissza a század első évtizedeiben az angol imagista költőkre nagy hatást gyakoroló T. E. Hulme művészetfilozófiai elgondolásaira. Hulme a romantikával szembeállította egy új klasszicizmus igényét, míg a demokráciával szemben a diktatúra, a humanizmussal szemben pedig az antihumanizmus szükségességét hangoztatta.¹² Lényegében ezek az alaptételek bontakoztak ki Eliot és Pound, majd nyomukban a New Criticism társadalmi és irodalmi attitűdjeiben.¹³

¹⁰ John Crowe Ransom, Donald Davidson, Allen Tate, Robert Penn Warren, Andrew Lytle, Stark Young, John Gould Fletcher, Frank Lawrence Owsley, Lyle Lanier, John Donald Wade, Henry Blue Kline és H. C. Nixon: *For a Southern Way of Life*. Nashville 1930. A 'humanisták' (Paul Elmer More, Irving Babbitt, Norman Foerster, P. H. Frye, Robert Shafer, Gorham Munson) *Humanism and America* (1930) című program-kötetére válaszoltak a 'modernisták' (Edmund Wilson, Burton Rascoe, Malcolm Cowley, Kenneth Burke, Allen Tate és R. P. Blackmur) *The Critique of Humanism* (1930) című esszé-gyűjteménnyel. H. L. Mencken és T. S. Eliot szintén felléptek a 'humanisták' ellen. Az 'agráriánusok' a harmincas években megindították a New Criticism irányát reprezentáló egyetemi folyóiratokat (Southern Review, Kenyon Review, Sewanee Review).

¹¹ Különösen heves támadásnak volt kitéve a New Criticism a negyvenes évek végén, amikor legnevesebb képviselői a hazaárulásért elítélt Ezra Poundnak juttatták a Bollingendíjat. Az irányzat reakciós lényegét leleplező cikkek közül kiemelkedik ROBERT GORHAM DAVIS tanulmánya: *The New Criticism and the Democratic Tradition* (The American Scholar Reader, New York 1960. 165–175).

¹² T. E. Hulme kritikái és elméleti nyilatkozatai A. R. Orage londoni hetilapjában, a New Age-ben láttak napvilágot. Cikksorozatban ismertette Bergson tanait 1911 októberében és novemberében. Összegyűjtött műveit 1924-ben adta ki HERBERT READ *Speculations* címmel. Hulme művészetfilozófiai elgondolásaiban WILHELM WORRINGER *Abstraktion und Einführung* (Berlin 1907) című művében kifejtett, 'vitális' és 'geometrikus' művészetet szembeállító koncepciójára is támaszkodhatott.

¹³ Az újabb polgári irodalomtudományi iskolákkal kapcsolatos problémákat világítja meg VAJDA GYÖRGY MIHÁLY *Irodalomtörténet vagy költészettudomány? c. tanulmánya* (Világirodalmi Figyelő, VII. évf. 1961. 1. sz. 15–42). A tanulmány Warren és Welles művé-

A második világháborút közvetlenül megelőző időszakban és a háború alatt jelentős számban emigráltak Amerikába a prágai nyelvész- és strukturalistái, a bécsi kör logistái és a német irodalomtudósok, a háború után pedig nagy mértékben az Egyesült Államok nyugat-európai kulturális behatolása következtében alakultak ki szoros kapcsolatok a nyugat-európai formalista irodalomtudományi iskolák és az amerikai New Criticism között. Így a negyvenes évek végén, a New Criticism fénykorában két iowai egyetemi tanár, a New Criticismhez tartozó Austin Warren és a Csehszlovákiából Amerikába emigrált René Wellek már arra is vállalkozhatott, hogy e különböző nemzeti központokban hasonló társadalmi és ideológiai alapokon létrejött irodalomtudományi irányzatok elveit egyetlen átfogó irodalom-elméleti rendszer keretein belül hozza közös nevezőre.

Austin Warren, aki a harmincas években a New Criticism szélső jobboldali szárnyához tartozott, mint kritikus és irodalomtörténész jelentős szakembernek számít. René Wellek pedig, aki mint említettük, tagja volt a cseh strukturalista iskolának, az összehasonlító irodalomtörténet alapos ismerője. Tapasztalatai igen széleskörűek: ismeri az orosz, lengyel és cseh strukturalista iskolák eredményeit, rendkívül tájékozott a német és svájci irodalomtudományi iskolák helyzetét és eredményeit illetően. Amerikai működése során nemcsak az akadémiai, egyetemi kutatások historizmusával, freudizmusával, statisztikai módszereivel, kicsinyes empirizmusával került kapcsolatba, hanem behatóan tájékozódhatott az egyetemi oktatást is mindinkább hatalmába kerítő New Criticism gyakorlata és elméleti elgondolásai felől is. Mindketten egyetértenek abban, hogy a korábbi polgári iskolák, a pozitívizmus, a szellemtörténet és más hasonló irányzatok nem eléggé „irodalomközpontúak”, azaz nem eléggé koncentrálnak az irodalom speciális esztétikai problémáira. Így amikor Wellek egy még élő és igen életerős irodalomtörténeti iskolával, a francia pozitivisták összehasonlító irodalomtörténetével száll szembe, azt bizonyítja be, hogy ezt az iskolát csupán a külsődleges kapcsolatok és összefüggések kutatása érdekli és nem törekszik a nemzeti irodalmak közötti mozgások belső törvényszerűségeinek a feltárására. Ezzel szemben Wellek azt javasolja, hogy le kell mondani arról a nemzeti és világirodalom-fogalomról, amely túlhangsúlyozza a nyelvi különbségeket (Wellek csak nyelvi különbségeket lát) s akár a zenében vagy a festészetben, nem világirodalomról, hanem egyszerűen csak „irodalom”-ról kell beszélni.

Ez a nemzetek-feletti irodalomfelfogás jelentékeny szerepet játszhatott a szerzőknek abban az elhatározásában, hogy olyan irodalomelméleti szintézist dolgozzanak ki, amely mintegy maga alá rendeli és eggyé olvasztja a különböző nyugati országok irodalomtudományi irányzatainak hitvallásait. Ezzel a szintézissel is tovább lehetett növelni az amerikai tudományosság hegemoniáját az európai irodalomtudományi iskolák fölött, s ugyanakkor — legalábbis így tűnhetett fel ez a probléma Warren és Wellek számára — meg lehetett szüntetni azt az évszázados hasadást, amely az irodalom történeti és esztétikai szemlélete között fennállt. Ez a szintézis-kísérlet tehát egy nagy, történeti feladat megoldására is vállalkozott, a történetiségnek és az esztétikai nézőpontnak olyan szintézisére, amely korábban nem sikerült a polgári szemléletű irodalomtudomány egyetlen irányzatának sem. A korábbi szintézis-kísérletek és más megoldási javaslatok kudarcát Warren és Wellek igen találó és meggyőző érveléssel bizonyítják könyvük lapjain. A kérdés az, hogy a *Theory of Literature* „nyugodtan mérlegelő, enciklopédista érdeklődésű szerzőinek”¹⁴ mennyiben sikerült létrehozniuk a polgári irodalomtudományok és a modern polgári filozófiák alapján egy olyan belső kohézióval és elvi következetességgel

nek több alapvető aspektusával is behatóan foglalkozik. Az angol Practical Criticism bírálatát tartalmazza BODNÁR GYÖRGY A modern angol kritika c. tanulmánya (Világirodalmi Figyelő, VII. évf., 1961. 3–4. sz. 384–389). Az amerikai New Criticism marxista bírálatát tartalmazza ROBERT WEIMANN tanulmánya, amelyet Szinkovich Zsuzsanna ismertet a Világirodalmi Figyelőben (VII. évf., 1961. 3–4. sz. 423–425).

¹⁴ MAX WEHRLI: Általános irodalomtudomány. Gondolat, Budapest 1960. 175.

rendelkező irodalomelméleti rendszert, amely választ tud adni az élő irodalom és a tudományos irodalomszemlélet minden alapvető kérdésére.

*

A mai polgári irodalomtudományi irányzatok legszembetűnőbb közös vonása, hogy az összefüggéseiből kiragadott egyes irodalmi mű tökéletes egységét lehetőleg megőrizve, a részlemek belső összefüggéseit próbálják megragadni, vagy ha ezt — mivel a mű művészi-ségét irracionálisnak fogják fel — elvileg lehetetlennek tartják, megközelíteni, illetve helyettesíteni — például leírással — az irodalmi mű esztétikai értékelését. Warren és Wellek is ezt a mű-központúságot teszik irodalomelméletük alapjává. Miközben arra törekednek, hogy a különböző mű-központú, szövegelemző irányzatok elveit egyetlen irodalomelméleti rendszer szerves alkotórészeivé tegyék, meglehetősen eklektikus módon alkalmazzák a különböző neo-pozitivisták filozófiai irányzatok ismeretelméleti és ontológiai felfogását. Főleg a szemantika és a pragmatizmus alapelveit követik, de közel állnak ahhoz a felfogáshoz is, amely Ingardennek jellemző. Kénytelenek azonban vitába szállni Ingardennel, mert azzal a szemlélettel, amit ők „tisztá” fenomenológiának tekintenek, nem lehet összeegyeztetni azt a törekvé-süket, hogy a műközpontú irodalomfelfogást az irodalomtörténeti kutatásokra is kiter-jesszék.

Az esztétikai és történeti szemlélet összeegyeztetésére tett kísérletüknek — a szerzők perspektivizmusnak nevezik ezt az összehangolást — nemcsak az a célja, hogy irodalomelméleti rendszerüket teljessé téve kiterjesszék az irodalomtudomány minden területére, így az irodalom-történeti studiumokra is, hanem főleg az, hogy az irodalomtörténeti kutatás központjába is a művek esztétikai értékelését állítsák. Warren és Wellek álláspontja azonban bizonyos bírálatot is tartalmaz a modern irodalomtudományi iskolák iránt, mert ezek a művek elemzéséből teljes mértékben kikapcsolják a művek történetiségét. A „perspektivikus” szemlélet mögött fel-található a New Criticism expanzív törekvése is fejlődésének abban a szakaszában, amikor az irodalomkritika és az irodalomelmélet területén már hegemoniát ért el az Egyesült Államok-ban, de számos nagy egyetem tanszékei továbbra is szilárd bástyái voltak a régi típusú törté-neti kutatásoknak.

Warren és Wellek az irodalom belső törvényszerűségeit, az irodalmi érték specifikumát és történetiségét az önmagában szemlélt, önmaga okának és eredményének felfogott, autonóm irodalmi alkotáson keresztül akarja megközelíteni. Ezt a megközelítést tartják az irodalom „belsőleges” (intrinsic), irodalomközpontú megközelítésének. Ezzel szemben minden olyan megközelítést „külsőlegesnek” (extrinsic) tartanak, amely az irodalmat nem szorosan vett irodalmi tényezők eredményének fogja fel. Könyvük jelentős részében¹⁵ ezekkel a külsőleges módszerekkel számolnak le. Idesorolnak minden olyan konvencionális irodalomtörténeti mód-szert, amely az írók életrajzából, az író, a mű, illetve az olvasó pszichológiájának feltárásából, az irodalomban szerephez jutó eszmékből és eszmeáramlatokból, szellemtörténeti fogalmakból, a „korszelemből”, az irodalmi stílusok és művészi magatartások típus-konceptióiból, ciklikus elméleteiből, valamint az irodalom és más művészetek paralel jelenségeiből kiindulva vizsgálja az irodalmat. Ezek a fejezetek tartalmazzák a pozitívizmus és a szellemtörténet beható bírálá-tát is. Viszont éppen ezekben a fejezetekben derül ki, hogy a szerzők a maguk „irodalomköz-pontú” szemléletét elhatárolják valamennyi olyan irodalomszemlélettől és módszertől, amely az irodalmat társadalmi létezése és funkciója felől próbálja megközelíteni és értékelni. Jellemző módon az irodalom társadalmi vonatkozásait mindössze egyetlen szűk fejezetben tárgyalják, s itt az irodalom társadalmi megközelítését önkényesen a szociológiai módszerekkel azonosít-ják.¹⁶ A marxista irodalomszemléletet is a szociológiai megközelítéshez sorolják, s fejtegetéseik-

¹⁵ A. WARREN—R. WELLEK, i. m. 65—135.

¹⁶ „Literature and Society”, i. m. 89—106.

ből kiderül, hogy a szerzőknek megközelítő fogalmuk nincs a marxista irodalomtudomány elméleti alapjairól.

Jellemző Warren és Wellek irodalomelméletére az is, hogy nem utasítják el visszavonhatatlanul az általuk „külsődlegesnek” nevezett módszereket. Alárendelt szerepük hangsúlyozásával megengedik, sőt ajánlják „ésszerű és rugalmas” alkalmazásukat, s ez az engedékenység liberális nagyvonalúsággal egészíti ki rendszerüket éppen azokon a területeken — az irodalomtörténet és az összehasonlító irodalomtudomány területein —, ahol a „belsőleges” megközelítés következetes alkalmazása nagyon is szűk körre korlátozná a tudomány tevékenységét. Erre a szűkösségre utal az is, hogy a „belsőleges” megközelítéssel foglalkozó nyolc fejezet közül mindössze egy jut az „irodalomközpontú” irodalomtörténetírás alapelveinek a kifejtésére, ugyanakkor, amikor külön fejezetek foglalkoznak az irodalmi mű elemzésével, a jóhangzás, ritmus és metrum kérdéseivel, a stílussal és a stilisztikával, a kép, a metafora, a szimbólum és az ezekben kifejezésre jutó költői „mítosz” problémáival, s természetesen az irodalmi műfajok problémáival. A drámával nem foglalkoznak részletesen — erről a műfajról mindössze az elbeszélő széppróza természetét és „módozatait” tárgyaló fejezetben ejtenek néhány szót. Ez rávilágít arra, hogy ez az irodalomelmélet nemcsak „mű-központú”, hanem a modern irodalomtudományi iskolák elveinek és gyakorlatának megfelelően erősen „költészet-központú” is. A könyv szerzői magát az irodalmat is meglehetősen szűk értelemben, egy irodalmi irodalom, sőt ha lehetséges, egy tisztán irodalmi irodalom értelmében fogják fel. Az irodalom fogalmának ez a leszűkítése jellemzi a művet bevezető és a tájékozódás irányait kijelölő két nagy fejezetet, amelyek *Az irodalom természete* és *Az irodalom funkciója* címet viselik.¹⁷

Ezekben a fejezetekben szemantikai analízissel, a nyelvi jel és jelentés viszonya alapján választják el az irodalmat a tudománytól, majd a nyelvhasználat pragmatikája alapján különítik el a „tisztá irodalmat”, illetve a „költészetet”, a retorikától, amely csak „meghatározott külső cselekvésre befolyásol”,¹⁸ míg „a művészet feltételez egy olyan keretet, amely a mű állítását kiveszi a realitás világából. Így szemantikus analízisünkbe visszaiktathatjuk az esztétika néhány szokásos fogalmát: az »elfogulatlan kontempláció«, az »esztétikai távolság«, és a »bekeretezettség« (framing) fogalmát.”¹⁹

Ezzel a „leválasztással”, illetve szemantikai „analízissel” máris elhatárolták az irodalmat két leglényegesebb oldalától: attól, hogy társadalmi termék, amely társadalomban, társadalmi módon létezik, valamint attól, hogy az irodalom tükrözi a valóságot, vagyis társadalmi funkciója van, társadalmi feladatot teljesít. Ezt az ártatlannak tűnő szemantikai analízissel érték el úgy, hogy az irodalom társadalmi jellegét az irodalom nyelvi jelenségvoltára szűkítették le, majd e nyelvi jelenséget úgy választották el a beszélt nyelvtől és a retorikától, hogy a mű belső, „képzeletbeli” világát teljes mértékben képzeletinek tekintették — olyan értelemben tekintették képzeletinek, hogy e belső világnak semmi köze nincs a külső realitáshoz. E szerint az álláspont szerint annak, hogy az irodalom tükrözi-e, vagy nem tükrözi-e a valóságot, az irodalom lényege, esztétikai kvalitásai szempontjából nincs jelentősége, s természetesen annak sincs jelentősége, hogy hogyan tükrözi a valóságot és hogy milyen valóságot tükröz. Miután így az irodalom már nem tekinthető társadalmi jelenségnek sem létezése, sem funkciója tekintetében, a képzeletiséget arra is felhasználják, hogy irodalomelméletükbe visszaiktassák az idealista esztétikák olyan alapfogalmait, amelyek rendkívül alkalmasak az öncélú irodalom igazolására. A továbbiakban a képzeletiség alapján az irodalom egyetlen ismérvének teszik meg az „imaginációt”, illetve az „invenciót” és „fikciót”. Ezzel szemben az „imitáció” mostohagyerekké válik. Lehetséges, mondják, hogy

¹⁷ „The Nature of Literature”, i. m. 9—18; „The Function of Literature”, i. m. 19—28.

¹⁸ I. m. 14.

¹⁹ I. h.

az irodalomban van imitáció, de az irodalom specifikumának megközelítésében nincs semmi lényegbevágó fontossága, szerepe.

Miután az irodalmat elválasztották társadalmiságának ismérveitől, azaz specifikumának lényeges elemeitől, az irodalom funkciójáról szóló fejezetben már csak tautológikus állításokkal erősítetik, hogy az irodalom = irodalom. Feltehetően a pragmatikus filozófiai irányzat hatása nyilvánul meg abban, hogy az irodalom *funkciójának* kérdését már fejtegetésük legelején az irodalom *hasznosságának* kérdésével helyettesítik. Ezt követően bebizonyítják, hogy az irodalom hasznossága másodlagos jelentőségű, nem-irodalmi vonatkozás. Bár védelmezhető nem-irodalmi (morális, politikai, pedagógiai stb.) meg gondolatok alapján, az irodalom természetével, specifikumával nincs semmi lényegesnek tekinthető kapcsolata. Ily módon, a formális logika azonosság-elvét egy fejlődő, bonyolult társadalmi jelenségre alkalmazva jutnak el egy ilyen tautológikus végkövetkeztetéshez: „a költészetnek sok lehetséges haszna van. Fő és elsődleges funkciója a hűség saját természetéhez.”²⁰

Ennek a tautológikus gondolatmenetnek az alapja az a metafizikus felfogásuk, hogy az irodalom esztétikai értékelése számára az irodalom sajátos, specifikus értéke a fontos, s ez olyasmí, ami semmi más nem helyettesít és semmi mással nem helyettesíthető.²¹ Így az irodalom ugyan sok más dolgot „helyettesíthet”, például utazást, közvetlen élményszerzést; az irodalmi mű lehet történelmi, társadalmi dokumentum — mindennek azonban nincs jelentősége sajátos, speciálisan irodalmi természete és funkciója szempontjából. Ezt az állításukat minden módon igyekeznek meggyőzővé és nyomatékosá tenni. Megjegyzik, hogy „A költészet természetéből következik a haszna: minden tárgy, illetve a tárgyak minden osztálya arra használható a leghatékonyabban és legésszerűbben, amire való, amire legközpontibban való”.²² Ezt a nyomatékosítást szolgálja ez a kijelentésük is: „Az, hogy a művészetet, az irodalmat, vagy a költészetet komolyan vesszük, azt jelenti, hogy valami olyan hasznosságot tulajdonítunk neki, ami sajátlagosan illik hozzá.”²³ Ez a sajátlagosan hozzá illő hasznosság Warren és Wellek szerint tehát nem más, mint „a hűség saját természetéhez”.

Ebből a *circulus vitiosus*-ból a horatiusi *dulce et utile* olyan értelmű meghatározása sem szabadít ki, hogy az *édesség* az érdektől mentes kontempláció gyönyöre, a *hasznosság* pedig az élvezetes, az esztétikai értelemben vett komolyság, a befogadás komolysága. Nincs is itt másról szó, mint arról, hogy egy erősen *l'art pour l'art* jellegű irodalomfelfogást sejtető kommentárként ez a meghatározás is azonosul a *meghatározatlan* irodalmi specifikum *hatásával*. Másutt kijelentik, hogy bár a költészetnek nem feladata tudás és ismeretek közlése, vagy közvetítése, maga a költészet a tudás és megismerés egyik formája. Kiderül azonban, hogy megismerésének tárgya „az esztétikai kvalitások”²⁴ — s mivel ezek aligha különböznek a költészet specifikus esztétikai értékeitől, ez a „megismerő funkció” (!) sem szabadít ki a tautológia rossz köréből.

Van azonban ebben a fejezetben egy olyan rész is, amely veszélyesen közel viszi a szerzőket a tűzhöz: kis híján majdnem rákényszerülnek arra, hogy az irodalom társadalmi tartalmát lényegi, meghatározó elemnek ismerjék el. Ettől azonban annyira megriadnak, hogy itt még a formális logika által diktált következtetéseket sem hajlandók levonni. Arról van szó ugyanis, hogy a szerzők megkülönböztetik a jó és rossz értelemben vett propagandisztikus tartalom behatolását az irodalomba. Az utóbbiról megállapítják, hogy a művész „tudatos, vagy tudattalan törekedése arra, hogy az olvasót az élet iránti attitűdjének elfogadására rábírja”²⁵ nemcsak lehetséges, hanem szükséges is a nagy művészetben, s ilyen értelemben

²⁰ I. m. 28.

²¹ I. m. 22.

²² I. m. 19.

²³ I. m. 21—22.

²⁴ I. m. 24.

²⁵ I. m. 26.

minden művész propagandista, vagy legalábbis minden őszinte, felelősségteljes alkotó erkölcsileg kötelezve van arra, hogy propagandista legyen. „A komoly művészetben — írják — bennfoglaltatik egy olyan életszemlélet, amely filozófiai terminusokban, sőt rendszerek terminusaiban is kifejezhető. A művészi koherencia (amelyet olykor »művészi logikának« neveznek) és a filozófiai koherencia között van valamilyen korreláció. A felelősségtudatos művész nem törekszik arra, hogy az érzelmet a gondolkodással, az érzelmi fogékonyságot az értelmi felfogással, az érzés őszinteségét az élmény és a reflexió adekvátságával keverje össze. Az az életszemlélet, amelyet a felelős művész érzéki módon világosít meg, nem olyan egyszerű, mint azok a nézetek, amelyek mint »propaganda« válnak népszerűvé; továbbá az életnek egy adekvát módon komplex víziója nem is tud, mintegy hipnotizáló szuggeszció módján indítani kísérletlen, vagy naiv tette.”²⁶

Mivel a szerzők „komoly művészetről” és „felelősségtudatos művészekről” beszélnek, jogunk van feltételezni, hogy az ilyen művészeknek az életről alkotott és a műveikben kifejezésre jutó (esetleg filozófiai rendszerek terminusaiban is kifejezhető) koncepciója, víziója nemcsak „adekvát módon komplex”, hanem a maga komplexitásában *adekvát* is: vagyis életigazságuk megfelel az élet igazságának, a valóság, a társadalom törvényszerűségeinek. Ez pedig amellet szól, hogy épp a nagy művészek nagy alkotásai, vagyis a „komoly művészet” alkotásai lényegi jelentőségű, a formára is kiható társadalmi tartalommal vannak telítve, a maguk módján eligazítást nyújtanak a művészetnél is komolyabb, gazdagabb, mélyebb, bonyolultabb, sőt „esztétikaibb” életben, tükrözik a valóságot — egyszerűen: társadalmi funkciót teljesítenek. A szerzőket azonban nem érdeklik tartósan a „komoly művészetnek” ezek az igen komoly vonatkozásai. Nekik csak azért fontos ez a példálózás, hogy ezzel is aláhúzzák a közvetlenül is cselekedetekre mozgósító, szerintük rossz értelemben propagandisztikus irodalmi művek nem-irodalmi jellegét. Sőt ebbe a kontrasztba talán még azt is beleértik, hogy voltaképpen irodalmi funkciót csak a rossz értelemben propagandisztikus, gyenge művek teljesítenek.

Mindebből világosan kiderül, hogy Warren és Welles kiindulópontja egy *őncélú irodalom* feltételezése. Ezért igyekeznek minden olyan tulajdonságot és viszonyt leválasztani az irodalom és az irodalmiság fogalmáról, ami megszüntetné az irodalom tisztán *őncélú* jellegét. Ehhez az *őncélú irodalomhoz* kapcsolódik egy *őncélú irodalom* szemlélet: az irodalomnak az az „irodalomközpontú”, „belsőleges” megközelítése, amelynek kifejtésére Warren és Welles Irodalom-elméletében csak a „külsőleges” megközelítésekkel való alapos leszámolás után kerül sor. Miközben ezekben a „külsőleges megközelítést” tárgyaló fejezetekben szinte megtisztítják a terepet az irodalom *őncélú* vizsgálata számára, állandóan utalnak arra, hogy e *külsőleges*, az irodalom lényegi vonásait megragadni képtelen módszerekkel szemben csak a „belsőleges” megközelítés tudja megoldani a felvetett problémákat.

Így érkezünk el az ígéret földjére, a „belsőleges megközelítés” tárgyalásához. Bevezetőlül megjegyzik, hogy „Az irodalomtudományi munka természetesen és egyszerű kiindulási pontja maguknak az irodalmi műveknek az interpretációja és elemzése. Elvégre csak maguk a művek indokolják a szerző életére, társadalmi környezetére és az irodalmi folyamatra irányuló egész érdeklődésünket.”²⁷ Arra a kérdésre, hogy mi az irodalmi mű, a szerzők így válaszolnak: „olyan normák struktúrája, amelyek csak részben elégülnek ki, miközben számátalan olvasó élményévé válnak.”²⁸ A normák vagy jelek rendszerének jó példájaként ismertetik Ingarden struktúra-elméletét, s közben nagy elismeréssel adóznak az orosz formalistáknak, akik, mint írják, arra törekedtek, hogy megszüntessék a tartalom és forma különválását a műelemzés során. Warren és Welles nem veszi tudomásul, hogy az ismertetett struktúra és

²⁶ I. m. 27.

²⁷ I. m. 139.

²⁸ I. m. 151.

általában a formalisták és strukturalisták által felvázolt műalkotás-modellek alapvető hibája éppen az, hogy miközben a struktúra révén megoldottnak vélik és félreteszik a tartalom és forma bonyolult ellentmondásait, magát a művet teszik félre. Ami a struktúrában megmarad, nem más, mint a mű formájának élettelen váza, amelyben a látszólag tartalmi jegyek is csak mint a forma ragasztékai, csak mint formai elemek vannak jelen. A tartalom és forma egységét viszont nem is lehet megőrizni, ha a művet mindenáron önmagába zárt teljességnek tekintjük. A cseh strukturalizmus kimagasló képviselője, Ján Mukafovský, aki olykor még arra is hajlandó volt, hogy bírálata alá vegye a strukturalista koncepciókat, jól sejtette, hogy a műalkotással kapcsolatban döntő, lényegi szerepe lehet a művön kívüli, az ő szavaival élve „esztétikán kívüli” elemeknek. Csakis így lehet megragadni az irodalmi művek esztétikai kvalitásait.

Ingarden tudomásul vette a struktúra-elméletnek ezt a következményét, vagyis azt, hogy a struktúrával nem ragadható meg a mű esztétikai értéke, kvalitása. Bár az irodalmi mű esztétikai értékének megközelítéséhez a struktúra fölfejtését jelölte ki célravezető útként, magának az esztétikai értéknek a megismerését csakis irracionális, misztikus *intuíción* révén tartotta lehetségesnek. Warren és Wellek azonban elégedetlen ezzel a *credo quia absurdum*-mal és megpróbálja racionálisan megokolni az istenség létezését. Kijelentik, hogy „a struktúra nem létezik normákon és értékeken kívül. Nem foghatjuk fel és nem elemezhetjük a műalkotást anélkül, hogy ne utalnánk értékekre. Maga az a tény, hogy egy bizonyos struktúrát »műalkotásnak« ismerünk fel, értékítéletet foglal magában. A tiszta fenomenológia tévedése az a tévedés, hogy ilyen szétválasztás lehetséges, hogy az értékek rátevéődnek a struktúrára, »megtapadnak« a struktúrákon, vagy a struktúrákban. Az analízisnek ez a tévedése rontja le Roman Ingarden élelműjű könyvének értékét — ő ugyanis a műalkotást az értékekre való utalás nélkül próbálja elemezni. A dolog gyökere természetesen a fenomenológusnak abban a feltételezésében van, hogy létezik az »esszenciák« örök, nem-időbeli rendje, amelyhez csak utóbb adódnak hozzá az empirikus individualizációk.”²⁹ Szívesen egyetértene Warren és Wellek bírálatával, a baj csak az, hogy magukról az értékekről ők sem tudnak többet mondani annál, hogy az az értékítélet, amellyel a műalkotást műalkotásnak fogjuk fel — „értékítéletet foglal magában”. Ez azonban struktúrán kívüli értékítélet, sőt az esetek többségében az ilyen eleve való értékítélet meg is előzi a mű struktúra-szerinti elemzését. Ha tehát a struktúra szemügyre vételének a következménye mindössze az, hogy megerősít vagy megismételt egy már elhangzott értékítéletet, akkor az összefüggéseiből kiragadott mű struktúrájának a vizsgálata nem zárja ki elvi módon az értékítélet tévedéseit, sőt lehetőséget nyújt, hogy szubjektív, esetleges ítéleteinknek adjunk nyomatékot a műelemzés struktúra-szerinti véghezvitele során. Az pedig egyre megy, hogy a struktúrára saját impresszionista kritikánkat vetítjük-e rá esztétikai érték kategóriájaként, avagy eleve kijelentjük, hogy az esztétikai kvalitás a racionális elemzés útján nem, hanem csakis irracionális úton, intuíción segítségével ragadható meg. Warren és Wellek azonban nemcsak azért elégedetlen az Ingarden-féle struktúra-elmélettel, mert a következetes fenomenológus álláspontja lehetetlenné teszi az irodalom specifikumának, esztétikai értékének, belső törvényszerűségeinek racionális megközelítését, hanem azért is, mert a struktúrán kívül lebegő időtlen értékek feltételezése eleve kilátástalanná tenné a szerzőknek azt az igyekezetét, hogy a strukturalista műközpontúságot kiterjesszék az irodalom történeti szemléletére is. Ahhoz azonban, hogy erre csak kísérletet is tehessenek, előbb revidéálniok kell Ingardennek a struktúra létezőmódjáról vallott felfogását.

Warren és Wellek a fenomenológia álláspontjával összhangban járt el akkor, amikor az irodalom természetének taglalása során nem ismerte el, hogy az irodalom a nyelven kívül más társadalmi vonatkozásokban is „létezik”. Megvolt ez az összhang akkor is, amikor az irodalom funkcióját öncélúságának, teljes autonómiájának, önmagabizartságának hangszólásával üres tautológiákkal „határozta meg”, és amikor az irodalmi művet mint struk-

²⁹ I. m. 157.

túrát elválasztotta minden „külső”, társadalmi kapcsolatától, hangsúlyozva, hogy az irodalmi mű önmaga által, *sui generis* az, ami. Az, hogy féltették az irodalom ismeretelméleti szerepét, teljes mértékben összhangban volt a neopozitivisták filozófiai irányzatoknak azzal a vonásával, hogy — Christian Wolff kezdeményezése nyomán — mereven elválasztják egymástól a gnoszeológiát és az ontológiát. Amikor azonban az irodalmi mű történetiségét kell igazolniuk, rákényszerülnek arra, hogy a fenomenológia terminusaival manipulálva *megengedjék* az irodalmi mű társadalmi létezését. „A mű” — írják — „kollektív ideológiában létezik, vele változik, s csak egyéni élmények útján hozzáférhető, s ezek az élmények a mű mondatainak hangstruktúrájára vannak alapozva.”³⁰ Azokkal szemben, akik az irodalmi művet az írott vagy hangosan elmondott szöveggel azonosítják, leszögezik, hogy az irodalmi mű nem fizikai jelenség. A pszichologizmussal vitázva kijelentik, hogy nem is elméleti tárgy, de nem is ideális tárgy — ez Ingarden felfogásának bírálata —, vagyis nem olyan, mint egy háromszög, egy szám, vagy a pirosság fogalma. E hármas lehetőség összeegyeztetésével jutnak el arra az álláspontra, hogy az irodalmi mű olyan ideális tárgy, amely a nyelv realitása révén a kollektív ideológiában létezik, s a nyelv révén válhat az egyes individuumok elméleti élményévé. A mű létezésének ez a meglehetősen „dialektikus”, sőt „materialista” meghatározása, társadalmi létének hallgatólagos elismerése megadja számukra annak a lehetőségét, hogy beszéljenek a mű történetiségéről, létezésének dinamikájáról, s így állítsák fel az irodalom általuk javasolt „perspektívikus” szemléletére vonatkozó tételeiket. A mű fejlődése, mint írják, követhető a róla szóló korábbi nyilatkozatok, olvasói élmények, más művekre gyakorolt hatásai alapján. „Mégsem tagadható, hogy van egy lényegében azonos »struktúra«, amely korokon keresztül változatlan marad. De ez a struktúra dinamikus is, és miközben áthalad olvasóinak, kritikusainak és a művészeknek az elméjén, maga is változáson megy keresztül. Így a normák rendszere növekszik, változik, s bizonyos értelemben mindörökké csak részlegesen és tökéletlenül lesz realizálva.”³¹ Megjegyzik, hogy a mű értékelése mégsem szubjektív önkény és relativizmus kérdése, mert „mindig lehetséges lesz meghatározni, melyik nézet ragadja meg a tárgyat a legteljesebben és a legmélyebben”.³² Ezen a ponton, mint általában a mű értékét és értékelését illető pontokon, a szerzők a szubjektum jó ízlésére hivatkozva áthárítják a problémát arra a *társadalomra*, amelyről egyébként nem vesznek tudomást. A statikus és dinamikus irodalomszemléletet összeegyeztető *perspektívikus* felfogásuk megalapozást nyert pusztán azáltal is, hogy az egyes irodalmi mű társadalmi létét feltételezni tudták. Ezzel azonban az irodalmi folyamatot csak művek viszonyára szűkítik le, mivel az irodalom egészének társadalmi létét, mint azt korábban láttuk, tagadják és mint „külsődleges” szempontot elutasítják. A társadalmi tartalmától és funkciójától megfosztott irodalom számukra csak egyedi művek egymással alkotott viszonyainak kaleidoszkóp-szerű ábráit mutatja. Mivel az irodalmat művek, műfajok stb. „struktúrájának” tekintik, lényegében a „belsőleges” szempontot csak úgy lehet érvényesíteni, hogy azonos műfajokhoz tartozó, különböző időpontokban létrejött műveket hasonlítunk össze (műfajtörténet). E belsőségen belül mód nyílik a motívumtörténet kutatására is. Azt is megengedik, hogy a szerzők személye szerint is osztályozzuk a műveket. A szerző persze „külsődleges” szempont marad, viszont így egy életmű, vagy az életmű egy része már tanulmányozható a „belsőleges megközelítés” alapján is. Nagy erőfeszítést tesznek a szerzők azért, hogy e szoros kereteken belül, vagy ha lehet ezeket eklektikus módon tágítva, támpontot nyújtsanak az irodalmi művek objektív történeti és esztétikai értékeléséhez. A történeti rekonstrukció elvét valló hisztoricizmussal és az aktualitásban megragadó esztétizáló kritikával vitatkozva kifejtik, hogy az irodalomtörténésznek nem a művel egykorú múltbeli időpont, vagy a jelen szempontjából kell megítélni az irodalmi alkotást, hanem egy olyan harmadik idő szempont-

³⁰ I. h.

³¹ I. m. 156—157.

³² I. m. 157.

jából, amely sem a bírálat, sem a műalkotás létrejöttének a korával nem egyidejű. Ez annyit jelent, hogy „át kell tekinteni egy mű interpretációjának és kritikájának egész történetét, s ez kalauzol a mű teljes jelentéséhez”.³³ Továbbá: „Képesnek kell lennünk arra, hogy egy műalkotást saját korának és a következő koroknak az értékrendjéhez tudjunk kötni. Egy mű öröke is (azaz megőriz bizonyos azonosságot) és »történeti« is (azaz kinyomozható fejlődés-folyamaton megy át)”.³⁴ A szerzők hangsúlyozzák, hogy a kortárs írókat is történeti perspektívában kell tanulmányozni, de a múlttal foglalkozó irodalomtörténésznek is kritikusnak kell lennie ahhoz, hogy a műveket értékelni tudja. Viszont az a kritikus, aki nem ismeri a mű történeti háttérét, még azt sem tudja kellő biztonsággal megítélni, melyik mű nem eredeti, és így megmarad az impresszionista kritika vélekedő szintjén.

Ezekből az idézetekből és utalásokból kiderül, hogy a történetiségnek még oly szűk értelmű felvetése is sok és fontos szemponttal gazdagítja az irodalom tanulmányozását. Ez azonban nem feledtetheti el azt, hogy amikor Warren és Wellek kísérletet tettek arra, hogy irodalomelméleti rendszerükben az esztétikai szempontot a történeti szemponttal összeegyeztessék, lényegében eltávolodtak a mai polgári irodalomtudomány iskoláinak álláspontjától, sőt ezzel az eltávolodással félreérthetetlenül bírálták is ezeknek az iskoláknak a történetitlen irodalomszemléletét. Nem feledhetjük el azt sem, hogy ez az eltávolodás csak akkor vált lehetségessé, amikor — saját irodalomszemléletüknek és kiinduló tételeiknek ellentmondva — „megengedték” az irodalmi mű társadalmi létezésének feltételezését. Ezek az ellentmondások lényegében irodalomelméleti rendszerük belső, logikai ellentmondásai, de olyan ellentmondások, amelyek épp elvi, világnézeti alapjaik elégtelenségéből következnek. Világos, hogy a szintézisre irányuló hatalmas erőfeszítésük, sőt engedményeik, kompromisszumaik révén sem valósítható meg az irodalom konkrét történeti és esztétikai értékelő szemléletének szintézise a polgári tudomány és filozófia alapjain.

*

Ha e szintézis-kísérlet tanulságait összegezzük, mindenekelőtt látnunk kell, hogy a műből való kiindulás nem a polgári irodalomtudomány iskoláinak privilégiuma, hanem egészen természetes az a törekvés, hogy a marxista irodalomelmélet is a műalkotás sajátosságai-ból, törvényszerűségeiből, viszonyaiból kiindulva alkosson átfogó tudományos rendszert.

Az egyes műalkotás vizsgálatából azonban csak akkor juthatunk el az irodalom legáltalánosabb mozgástörvényeinek a feltáráshoz, az irodalom specifikumának a megragadásához, ha a műalkotást annak tekintjük, ami: viszonyok góciának, sajátos ellentmondások által meghatározott önmozgást végző jelenségnek, amely önmagában egész is, és részekre is tagozódik, de ugyanakkor részként jelenik meg egy nagyobb egység; az irodalom vonatkozásában. Mind a maga létében, mind az irodalom széles folyamataival, illetve magával az irodalommal alkotott viszonyaiban *par excellence* társadalmi és történeti jelenség. Viszonyai kimeríthetetlenek: mély, belső viszonyban áll a nyelvvel, alkotójának egész valójával, befogadóival, más művekkel, stílusokkal, nagy, korszakos irányzatokkal, eszmeáramlatokkal, történelmi fordulatokkal, s végső soron valamennyi viszonyát meghatározzák a társadalom anyagi alapjai. A mű tehát az irodalom leglényegesebb viszonyainak a csírait tartalmazó sejt. Vizsgálatával bebizonyosodik, hogy az irodalom társadalmi termék és társadalmi tudatforma; hogy létének és funkciójának ezt a dialektikus egységet az egységben rejlő éles belső ellentmondás teszi elevenné, mozgékonnyá, fejlődésképpessé. Ez az ellentmondás éppúgy magában rejtja a lét és tudat, valamint a tartalom és a forma ellentmondását, mint azoknak a gazdasági viszonyoknak a természete, amelyek a társadalom és az irodalom fejlődését meghatározzák. Így bebizonyosodik, hogy az irodalom képes a valóság aktív visszatükrözésére, képes a társadalmi

³³ I. m. 34

³⁴ I. m. 35.

fejlődés törvényei által meghatározott feltételek alapján sajátos, belső fejlődésre, s e fejlődés közben a visszatükrözés módjainak, irányának, mélységének kimeríthetetlen lehetőségeit a társadalom és a saját fejlődése által konkrétan meghatározott módon érvényesíti.

A műből való kiindulásnál azonban nem szabad elkövetnünk azt a hibát, hogy a mű, vagy az irodalom specifikumának megközelítése és elhatárolása végett úgy választjuk le róla a kevesbé lényegesnek tűnő jegyeket és ismérveket, hogy e művelet közben lényegi jegyeket, ismérveket, döntő viszonyokat, esetleg egész ellentmondás-oldalakat is leválasztunk. Könnyen ilyen tévedésbe eshetünk, ha szemünket mereven a célra, a megismerni kívánt esztétikai kvalitásra fűggesztjük — pontosabban arra a valamire, aminek előfeltevéseink, munkahipotézisünk, esetleg, mint Warren és Wellek esetében is láthatjuk, osztálytartalmú előítéletünk szerint a mű esztétikumának kellene lennie. Warren és Wellek látszólag igen szívós következetességgel választja le az irodalomról mindazon tulajdonságokat, amelyek — ismét látszólag — semmiképp sem tartozhatnak az irodalom specifikumához. Ők azt a speciális esztétikai kvalitást keresik az irodalomban, *ami semmi mást nem helyettesít, és semmi mással nem helyettesíthető*. Ez az eljárás, amely végeredményben az *öncélú irodalom* fogalmához vezetett, tanulságos megvilágításba helyez minden metafizikus eljárást, akár idealista, akár materialista törekvésekkel párosul. Szó sincs arról, hogy az irodalomnak és az irodalom specifikumának pótszerként valami mást kellene helyettesítenie, de arról igen is szó van, hogy az irodalom és az irodalom specifikuma „különböző és gyakran ellentmondó vonatkozásokban áll minden egyébbel, ergo önmaga és más”.³⁵ Ez a „másság” nem jelenti azt, hogy egy más dolgot „helyettesít” — ahhoz, hogy erre teljes mértékben alkalmas legyen, meg kellene szüntetnie az önmagával való azonosságot. Aligha van tehát értelme annak, ha arra vágyunk, hogy az irodalom specifikumát olyan tiszta, desztillált valamiként nyerjük ki az irodalmi műből, vagy akár az egész irodalomból, ami csak önmaga és semmi más. Ezzel kapcsolatban Hegelt idézzük: „... mivel ragaszkodnak ehhez a *mozdulatlan* azonossághoz, melynek a különbözőség az ellentéte, azért nem látják, hogy ezzel azt *egyoldalú* meghatározottsággá teszik, amelynek mint ilyennek nincs igazsága.”³⁶ (A kiemelések Lenintől.) Az egyoldalú meghatározottság még a formális logika szabályai szerint sem lehet igaz (ahogyan nem igazak az irodalom funkciójára vonatkozó Warren—Wellek-féle tautológiák sem), s az ilyen „azonosság” híjával van mindennek, ami a tárgyat a valósághoz, a történeti fejlődéshez köti, s ami valóságos meghatározottságában a tárgy ellentmondásosságát, s ezen keresztül önmozgatóását biztosítja.

Még csak az sem elegendő, ha beérjük a tárgyunkban észlelhető *bármely* ellentmondás megragadásával. Marx a Tőkében az árucseré *lényeges* ellentmondásainak feltárásával jutott el az érték meghatározásához. Nem elégedett meg azzal a felszíni ellentmondással, a kereslet és kínálat viszonyával, amely látszólag „kézenfekvő” megoldás volt, hanem képes volt arra, hogy az értéket tudományosan, a társadalmilag szükséges munka mennyiségével határozza meg. Ehhez, mint Engels és Lenin kifejti, az indukció és dedukció, az analízis és szintézis, a történeti és logikai „egybeesése” kellett. Hallatlan anyagismeret, a kapitalizmus történeti útjának ismerete tette lehetővé Marx számára, hogy ebben az egyetlen sejtben tárja fel a kapitalizmus valamennyi ellentmondásának csíráját. Hasonlóképpen, ha az irodalmi műben rejlő belső ellentmondásokról van szó, akkor sem ragadhatunk meg valamely tetszésünk szerint kiválasztott ellentmondásnál. Már az esetleges, nem szükségszerű vonások leválasztása közben úgy kell eljárunk, hogy az egyes mű mindvégig megőrizze azokat a lényegi vonásokat és ellentmondásokat, amelyek magukban rejtik azoknak az ellentmondásoknak a csíráit, amelyek az egész irodalom sajátosságait és mozgásait meghatározzák. Ehhez az irodalmi jelenségek nagy tömegét, az irodalom történeti fejlődését kell behatóan tanulmányoznunk, s ennek alapján meg kell fontolnunk azt is, hogy az irodalom egésze, élő, mozgó valósága

³⁵ V. I. LENIN Művei 38. Filozófiai füzetek. Budapest 1961. 120.

³⁶ I. m. 117.

sohasem tökéletes remekművek panteonja. Látszólag könnyebben közelíthetjük meg az irodalom specifikumát, ha a kiindulópontnak tekintett irodalmi alkotást bizonyos tökéletes remekművek modelljével azonosítjuk. Látszólag ezzel máris nagy lépést tettünk az irodalmi mű specifikumának, esztétikai kvalitásainak, az irodalom specifikumának megragadása felé, hiszen leválasztottuk a csupán történelmi, társadalmi dokumentumoknak tekinthető, művészszerűen tökéletlen alkotások tömegét. A valóságban viszont óriási lépést, s többnyire visszavonhatatlan lépést tettünk meg abban az irányban, amely a mű „tisztán művészi”, „tisztán irodalmi” specifikumához vezetne, ha egyáltalán volna ilyen, csak önmagával azonos, mozdulatlanba dermedt specifikum. A valóságban a remekművek tökéletében is van egy relatív mozzanat, az önmaguk másletébe való átmenetnek egy olyan mozzanata, melynek révén közösségre lépnek más, kevésbé tökéletes, az esztétikai értékekben rejlő belső ellentmondást kevésbé kifejtett fokon tartalmazó irodalmi művek egész sorával. A remekművek esztétikai tökéletének és a nem-remekművek történelmi, társadalmi dokumentum-voltának látszólag szélsőséges, egymást tagadó esetei között nincs szakadék. Ezek az esetek nem válnak el egymástól metafizikusan, s szembenállásuk sem holmi csökönyös, metafizikus ellentét. Ezek az egymást kizáró ellentétek — irodalmiság és társadalmiság, remekmű és dokumentum, a mű esztétikai kvalitásai és a műbe foglalt történetiség — egy és ugyanazon ellentmondás oldalai, s ebben rejlik a művek esztétikai kvalitásának más-léte és önmagával való szoros azonossága. Ugyanígy az életben és a társadalomban sem válik el teljes mértékben az esztétikai vonatkozás az egyéb társadalmi és anyagi vonatkozásoktól.

Az irodalomelmélet tehát nem utasítja el magától a társadalmi és történelmi dokumentumoknak tekinthető irodalmi művek tanulmányozását, hanem megérti, sőt tudományosan igazolja az irodalomtörténet tudományának azt a törekvését, hogy behatón foglalkozzék velük, nem is csak mint szociológiai dokumentumokkal, hanem mint olyan irodalmi művekkel is, amelyek a társadalmi tartalom és esztétikum egymásba való átmenetének sajátos, konkrét módozatait képviselik. Ezek az „átmenetek” az irodalmi folyamatban meghatározott, adott esetben igen jelentős funkciókat töltenek be. Fontos szerepet töltenek be az ilyen művek műfajok fejlődésében, irányzatok életében, s rajtuk keresztül is megnyilvánul az irodalom küzdelme, hogy a művészt mind társadalmiságában, mind pedig a maga sajátos esztétikai életében egyre mélyebben és teljesebben tudja megragadni.

Az esztétikai értéknek ez az ellentmondás-tartalma nem mossa el azokat a különbségeket, amelyek mű és mű között fennállnak. Mihelyt lemondunk arról, hogy az abszolúte tökéletes remekművek és az abszolúte tökéletlen „dokumentumok” merev ellentétében gondolkodjunk, azaz az „irodalmi” és „nem-irodalmi” művek merev kategóriáiban — az átmenetek vizsgálatával megérthetjük az irodalmi művek hierarchiájának, elavulásának és marandóságának problémáit. A legnagyobb műalkotások értéke is a *művészinek* és a *dokumentumnak* ebben az ellentmondásában jelenik meg. Amikor például Marx a görög művészet halhatatlan remekeinek az értékéről beszél, utal a görög mitológiára, mint a népképzelet által már *művészi* módon feldolgozott természeti és társadalmi formára, amely a művészet anyaga, de a görög művészet értékének nagyságáról és marandóságáról szólva elsősorban arra hivatkozik, hogy ez a művészet emberi (társadalmi és történelmi) *dokumentum*.

Ha így közelítjük meg az irodalmi műveket, már az első lépéseknél világossá válik, hogy az irodalom társadalmi jellege nemcsak az irodalom nyelvi jellegében fejeződik ki, sőt nem is elsősorban abban. A társadalmi jelleg az irodalomnak lényegi, meghatározó oldala, amely áthatja és meghatározza ennek a relative önálló tudatformának minden sejtjét és minden viszonyát. Az irodalom sem egyszerűen egyes művek összege, rendszere, struktúrája. Még azzal sem mondunk eleget, ha a művek, műfajok stb. szintéziséről beszélünk. Az egyes mű felől megközelítve is látszik, hogy az irodalom maga a társadalmiság: művön kívüli és műveken kívüli, sőt irodalmon kívüli viszonyok átmenete művön, műveken, és irodalmon belüli viszonyokba. Ezekhez a külső és belső viszonyokhoz az írók, olvasók, fordítók, előadók,

az irodalom intézményei, sőt az irodalmon kívüli intézmények is mind szorosan hozzátartoznak. Az irodalom létfeltétele a társadalom, az irodalom a társadalom életének része, de ugyanakkor el is távolodik tőle, hogy funkcióját teljesíthesse és visszatükrözhesse a társadalom mozgásait. Függvénye a társadalmi fejlődésnek, de relatív önállósággal bír sajátos belső törvényei révén. E belső törvények működését a társadalmi lét feltételei határozzák meg, s így belső fejlődése szintén a társadalmi lét egyik vetülete, amely hat arra a módra is, ahogy az egyes, az irodalmi fejlődés folyamatától korántsem függetlenül létrejövő művek visszatükrözik a társadalom életét.

E visszatükröző funkciójának teljesítése közben az egyes mű megőrzi formájának és tartalmának egységét abban az értelemben, hogy formája és tartalma nem valamely szürke és unalmas „megfelelés” viszonyában, hanem eleven, mozgalmas, gazdag tartalmú ellentmondásban, az ellentmondások egész sorában egyesül. A mű formája ugyan nem választható el a mű tartalmától anélkül, hogy meg ne szüntetnénk magát a művet, de lehetnek a formában vagy a tartalomban olyan elemek, amelyek egyúttal egy irodalmi folyamat, stílusirányzat, típus- és motívumvándorlás részeként is feltűnnek. Mind a forma, mind a tartalom régi és új elemek viszonyát is tartalmazza, s a mű a maga létével beiktatja ezeket az új elemeket és új viszonyokat az irodalmi fejlődésfolyamatok menetébe: új elemeket ad hozzá egy stílusirányzathoz, vagy megváltoztatja a műfajról addig alkotott koncepciókat.

Az irodalmi mű elemzésében nagy segítséget nyújthatnak az olyan módszerek is, mint amilyeneket a strukturalizmus termelt ki működése folyamán. Látnunk kell, hogy a formának az a kifejtése, amelyre a struktúra rétegei és viszonyaik alkalmat adnak, igen gazdag lehet, sőt megközelítőleg ki is mérítheti azokat a szférákat, amelyekben a közvetlen, szorosan vett formai elemzés végbemegy. Más szóval azt is mondhatjuk, hogy a struktúra nem a mű valóságos egységét, hanem a mű formai egységét „őrzi meg”. Így a strukturális elemzés lehetőséget nyújt a formai komponensek belső összefüggéseinek a megragadására, de mivel független a meghatározó tartalmi oldaltól, ugyanígy lehetőséget nyújt önkényes belemagyarázásokra is. Végeredményben a struktúra alapján végzett elemzés objektív érvénye kizárólag egy külső mozzanaton, az elemzést végző személy szubjektív magatartásán múlik. Ennek a szubjektív magatartásnak igen nagy lehet az objektív érvényessége még azokban az esetekben is, amikor a gyakorlott kritikus elemzés közben csak az impresszióira, beleérző képességére, „intuiciójára” támaszkodik. Ehhez persze az kell, hogy az impressziói ne valamilyen önkényes magatartást fejezzenek ki, hanem olyan objektív érvényű elemeket tartalmazzanak, amelyek bizony nem valamilyen csodálatos „intuíciónak”, hanem a kritikus szakmai ismereteinek, kritikus gyakorlatának és kifinomult esztétikai érzékének köszönhetőek. Az így meglevő tudása és képességei révén tudja a strukturális elemzést az élő, valóságos mű vonásaival gazdagítani. A gyakorlatban többnyire így járnak el még azok az irodalomtudósok, maga Ingarden is, akik a művek autonómiájáról stb. értekeznek. Ez azonban nemcsak gyakorlati, hanem elvi kérdés is, mégpedig egyike azoknak az alapvető kérdéseknek, amelyeket a marxista irodalomelméletnek tisztázni kell.

A struktúrának ez a semlegessége azonban csak igen relatív semlegesség. Látszólag igaz ugyan az, hogy mivel a strukturalista egyenlőségjelet tett a tartalom és a forma közé, egy semleges „középre” tudta redukálni a mű egészét. Csakhogy a strukturalista ugyanakkor meghatározó funkciót is juttat a struktúrának: ez a semleges közép nála mint szervező közép, mint rendező elv is szerepel. Ezzel a struktúra maga magától, minden külső erőfeszítést szükségtelenné téve azonosul a mű formájával. Ez az önátadás nem esik nehezeire, hiszen a struktúrát, ha nem is feltűnően, már akkor a formára redukálta a formalista irodalomtudós, amikor a művet autonóm egységnek, önmagába zárt organikus egésznek fogta fel és megszakította vele minden irodalmi és társadalmi kapcsolatot.

A struktúra problémája tehát arra hívja fel az irodalomtudomány figyelmét, hogy az irodalmi mű csak a tartalom és a forma ellentmondásának szem előtt tartásával elemezhető,

és hogy egy olyan meggondolás, amely egy szervező középére — jelen esetben a struktúrára — vetíti rá a mű esztétikai kvalitását, tulajdonképpen csak egy más síkra próbálja eltolni ezt az ellentmondást, vagy — és ez a strukturalisták többségének nyilvánvaló szándéka — az ellentmondás kikerülésével, kikapcsolásával lehetővé teszi azt, hogy szubjektív önkényünk szerint döntsük el, mit tartunk meghatározónak: a formát-e, vagy a tartalmat. Ők persze a formát választják, hiszen ebben látják a tiszta esztétikumot. Mint már jeleztük, az a törekvés, hogy az esztétikai kvalitást ilyen „tisztá” egységben őrizzük meg, feltételezi a merev azonosság, a „tisztá” esztétikum létezését. Az ilyen álláspontból aztán olyasféle tautológiák következhetnek, amelyek lényegében csak annyit jelentenek, hogy az esztétikum, illetve a struktúra a szervező közép, és ez szervezi meg a mű esztétikai hatályát. Ahhoz, hogy a mű specifikumát, esztétikai értékét megragadjuk, a benne rejlő ellentmondásokat, többek között a tartalom és forma viszonyában jelenlevő ellentmondást kell úgy megvizsgálnunk, hogy vizsgálatunk alapja a mű „külső” viszonyainak figyelmes, beható vizsgálata. Ez a konkrét történeti és esztétikai vizsgálatot nem helyettesíti az, ha a struktúrára, vagy bármely más néven nevezett középső kategóriára ruházzuk át ezeknek az ellentmondásoknak az eredményét. Éppen az eredmény, a mű értéke az, amit el kell érünk az ellentmondások feltárásán keresztül.

Tanulságos a struktúra-probléma vizsgálata egy más vonatkozásban is. Látnunk kell ugyanis, hogy a marxista irodalomelmélet sem helyettesítheti az irodalom ismeretelméleti vonatkozásainak kizárólagos hangsúlyozásával e tudatforma belső mozgástörvényeinek a tudatforma létezőmódjának és a műalkotások létezőmódjának a tanulmányozását. Az irodalomról nem lehet csak úgy beszélni, mint valamely testetlen, anyagtalan tükrőről. Az irodalomnak megvannak a maga dimenziói, áramlatai, folyamatai, amelyek az ilyen anyagtalan, testetlen tükrőről készült absztrakt általánosításokat a gyakorlatban nagyon is alaposan módosítják. Az irodalom és az irodalmi mű csak a létezés és tükrözés dialektikus ellentmondásának megragadásával érthető meg. Minden bonyolult viszonyának csírája benne van ebben az ellentmondásban, s csak így válik érthetővé a stílusirányzatok és a nagy korszakos irányzatok szerepe az irodalmi visszatükrözés fejlődésében, s így válik érthetővé az is, hogy miközben egy mű teljesíti a maga visszatükröző funkcióját, egy nagyobb irodalmi fejlődésfolyamat részeként teszi ezt. Ez a folyamat hat a visszatükrözés módjára, de ugyanakkor erre a folyamatra is visszahat az a mód, ahogyan a mű a valóságot tükrözi.

Az egyes mű *létezőmódjának* vizsgálatából kiderül, hogy a mű mint társadalmi termék válik egy társadalmi funkció hordozójává, s mint ilyen létezik a társadalomban. Közvetlen valósága, „természeti anyaga” a nyelv, amely egyúttal az író „anyagai” között is fontos helyet foglal el. Az író az alkotófolyamat során más „anyagokkal” is dolgozik, más „anyagokat” is megmunkál, de ezek az „anyagok” (élmények, benyomások, gondolatok) tudatiak, és csak a nyelven keresztül közvetíthetők más személyek tudatával. A nyelv mint társadalmi jelenség, valamint a tudat mint a társadalmi fejlődés terméke, lehetővé teszi az irodalom társadalmi létezését. A műnek az a belső ellentmondása pedig, hogy alkotás és visszatükrözés, éppúgy része társadalmiságának és művészségének, mint a művészi forma és a társadalmi tartalom ellentmondása.

A visszatükrözés társadalmi, történeti szerepére már utaltunk, itt azonban meg kell még jegyeznünk, hogy az a szubjektív elem, amely a műben mint alkotásban megjelenik, megnöveli a tükrözés aktivitását, és aktívan hat a művet befogadó olvasóra is. Mint Marx írja: „A műtárgy — ugyanígy minden más termék — műértő és a szépség élvezésére képes közönséget terem. A termelés tehát nemcsak tárgyat termel az alany számára, hanem alanyt is a tárgy számára.”³⁷ Az esztétikai szubjektum kialakítása tehát nem lehetséges az esztétikai objektum aktív közreműködése nélkül. Ez azonban utal arra is, hogy a művészet nem

³⁷ MARX KÁROLY: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Szikra, Budapest 1951. 17.

kullog a közönség érzésének nyomában, hanem alkotásaival „a szépség élvezésére képes közönséget teremteni”.

Az esztétikai objektum már ilyen aktívan hatott az alkotás folyamatában az őt létrehozó alkotóra is abban az értelemben, ahogy az emberi munka objektuma visszahat az emberi tudat fejlődésére. A mű maga pedig alkotójától elszakadva is magával hordozza ezt a viszonyt. Az alkotásban benne rejlik az alkotó: képes újra meg újra szubjektumot teremteni magának, amennyiben a létezőmódjának feltételeit a társadalom biztosítja. E nélkül a társadalmon kívül, a szükséges anyagi és tudati feltételek híján persze még a leghatalmasabb alkotó-energiákat magába sűrítő mű sem képes újraalkotni az őt befogadó szubjektumot, s ezáltal önmagát. Az egyszer már létezőt nem lehet nem-volttá tenni: azok a művek, amelyek elveszettek tekinthetők vagy végképp elavultak, a maguk módján, a maguk létezése idején hatottak az emberi fejlődésre, s „megőrződtek” legáltalánosabb hatásuk folytán.

Az a mű, amely hosszú időn át, folyamatosan képes újraalkotni közönségét, bizonyoságot tesz rugalmasságáról, amellyel különböző korokhoz és társadalmi feltételekhez alkalmazkodni tud. E mozgása közben gazdagítja befogadóit saját múltjának emlékeivel, más művekkel alkotott viszonyainak tudatával. A társadalom történetének árában sodródó nagy művek sorsa ez az állandósult nyugalom és aktivitás, ez a kimeríthetetlen gazdagság és folytonos gazdagodás, ez a türelmes készség, hogy miközben megőrzik egyéniségüket, mind újabb meg újabb viszonyokba lépjenek más művekkel, alkotókkal, olvasókkal, előadókkal, s hogy így szerzett tapasztalataikat bölcsen továbbhordozzák magukban, örömet bocsátván minden érdeklődő rendelkezésére. Művekre hatnak, irányzatok és műfajok fejlődését, technikáját befolyásolják. Némelyikük, ha kelletlenül is, eltűri epigonjai hízelkedését, bár tudja, ezek az ő hitelét rontják. Mások kevésbé nyájasak, inkább szigorúak és merevek, hogy elriasszák maguktól a léhaság közeledését. Akad agg mű, mely holmi kisded művek, pajkos paródiák gúnynyilait is testében hordja már, de korával nem csappan életereje. Még filmezhet is.

A mű élete persze a valóságban nem a mű mint olyan tulajdona, hanem az irodalom és a társadalom életének és fejlődésének a visszatükröződése. Éppen a mű létezőmódjának ez a fajta társadalmisága teszi az irodalmi mű sorsára vonatkozó irodalomtörténeti kutatásokat rendkívül tanulságossá, de általánosságban is elmondhatjuk, hogy a létezőmód és a visszatükrözés együttes vizsgálata, akár egyes műről, akár irodalmi folyamatokról, műfajokról, irányzatokról, egyes írók életművéről van szó, mindennél élesebben veti fel az esztétikum társadalmiságának és történetiségének problémáit. Mindezt már az egyes mű létezésének legkezdetibb, csíra-szakaszában is meg lehet ragadni, s éppen ez indokolja az alkotó-folyamat mindenoldalú, alapos vizsgálatát. Jogosult az a törekvés is, hogy az írói pálya, illetve az egész életmű esztétikai oldalait elemezzük azok konkrét társadalmi, történelmi összefüggéseiben. Ez lényegében az íróportré feladata is, s ezen a téren már nagy eredményeket ért el a marxista irodalomtörténet. De ugyanilyen jogosult a művek stilisztikai, formai elemzése, szem előtt tartva, hogy a legkisebb részletkérdés megragadása is csak akkor objektív érvényű, ha nem szakítjuk el valóságos összefüggéseitől.

*

Mint minden tudománytól, az irodalomtudománytól is megköveteljük, hogy figyelmét tárgyára és azokra az összefüggésekre összpontosítsa, amelyek tárgyának sajátos jellegét és mozgástörvényeit meghatározzák. Ugyanakkor minden tudománytól, s így az irodalomtudománytól is elvárjuk, hogy elmélete, módszerei és eszközei megfeleljenek feladatának, tárgya sajátos jellegének. Ilyen értelemben irodalomközpontú a marxista irodalomtudomány, és ilyen értelemben van különös jelentősége a marxista irodalomelmélet fejlesztésének. A marxista irodalomtudományban, amely az irodalmat valóban annak tekinti,

ami — s nem változtatja át öncélú, valójában céltalan jelenséggé —, az irodalmiság és társadalmiság, az esztétikai értékelés és a történeti vizsgálat nem merev ellentétekként jelennek meg. A marxista irodalomtudomány nem veti el más tudományok vívmányait és segítségét, sőt művelői nagyon is tisztában vannak azzal, hogy gyakran éppen az egyes tudományágak és tudományok határterületein, érintkező pontjain lehet igen eredményes kutatásokat folytatni.

A marxista irodalomtudomány szerves része az irodalomelmélet, amely összegezi az irodalomtudomány eredményeit és lehetőségeit, megragadja az irodalom belső törvényszerűségeit, s így hozzájárul mind a tudomány, mind az irodalom fejlődéséhez. Tévedés volna tehát, ha egy polgári szemléletű irodalomelméleti szintézis-kísérlet kudarcának láttán azt hinnénk, hogy egy ilyen szintézisnek nincs gyakorlati jelentősége, hanem pusztán csak „logikai konstrukció”. A marxizmus klasszikusai több ízben hangsúlyozták a logikai rendszerek jelentőségét és kifejtették, hogy a logikai nem más, mint az esetlegességektől megtisztított, döntő, lényegi törvényszerűségeiben megragadott történeti. „Hegel és Marx művét folytatni annyit jelent — írja Lenin —, hogy *dialektikusan* fel kell dolgozni az emberi gondolat, a tudomány és technika történetét... és a »tisztán logikai« feldolgozás? Az egybeesik. Az egybe *kell*, hogy essék, mint a Tökében az indukció és a dedukció.”³⁸

Úgy tűnik, éppen a logikainak és a történetinek ez az egybeesése hiányzik Warren és Wellek művéből — s a marxista irodalomelmélet éppen e lenini útmutatás alapján tudja létrehozni a történeti és esztétikai irodalomszemlélet szintézisét, amelyben a konkrét irodalmi jelenségeket átfogó társadalmi, irodalomtörténeti és esztétikai törvényszerűségek nem metafizikus absztrakciókban, hanem eleven tartalmukat, történeti érvényüket megőrző dialektikus fogalmakban, törvényekben nyernek kifejezést.

Йожеф Сили

«ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЦЕНТРИЗМ» ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Важнейшие, влиятельнейшие направления буржуазного литературоведения — швейцарская феноменологическая школа, американский неокритицизм и т. д. — выступили против позитивистского и духовно-исторического направлений; стоя на идеалистической основе, они излагают антиисторический взгляд на литературу и под лозунгом «литературного центризма» выдвигают как самую главную, основную задачу литературоведческого исследования — исследование структуры отдельных произведений вне общественных и всяких других взаимосвязей.

Работа Остина Уаррена и Ренэ Веллека «Теория литературы» (1949 г.) пытается сопоставить этот статический формалистический взгляд с динамическим историческим взглядом. С этой целью, разрушая логическое единство феноменологической системы, сужают литературный процесс до рамок отдельного произведения и не способны воспринимать литературу как часть общественного развития. Их полезные наблюдения, являющиеся итогом их практической позиции, трезво расширяют рамки жесткой феноменологической системы и как бы суммируют их собственный научный опыт. Однако их исключительно индуктивный метод не может привести к охвату литературного процесса в его целостности и единстве. Для этой цели необходимо совместное применение индуктивного и дедуктивного методов исследования, кроме того исходной позицией должно служить единство литературы как части общественного развития, своеобразно развивающейся формы общественного сознания, — определяющееся ее общественной функцией. Только таким путем можно прийти к пониманию диалектики отдельных произведений, художника, направления, литературы и общества, а также художественного отражения и художественного творчества.

³⁸ V. I. LENIN, i. m. 129—130.

Balassi Bálint végrendelete

Az ItK. 1961/6. számában (LXV. 710) közölte Komlowszki Tibor a nagy költő végrendeletének latin fogalmazását, melyet a szepesváraljai hiteles hely szerkesztett és közli, hogy megkerült ugyanott a magyar nyelvű — eddig is ismert — végrendelet eredeti szövege, amiről eddig is tudtuk, hogy Szepesváralján lehet.

A két végrendelet nem azonos. A latin nyelvűnek ugyan csak az eleje került elő, de több olyasmit is nyújt, mit eddig nem ismertünk. A szepesi kanonokok bevezetője ugyanis összes adataival együtt a magyar végrendeletből hiányzik. Így nem tudtuk, hogy maga a költő kérte két kanonok Liptóújvárra érkezését, mert ágyban fekvő beteg volt, és hogy a költő ott is végrendekezett. Betegsége igen súlyos lehetett, mert bár a kanonokok 1585. október 9-én jártak Újvárra, Bálint még a következő évben is (július 25-én) — most már felesége is beteg volt — ágyban feküdt a kiküldött kanonokok tanúsága szerint, kik közül az egyik nem is volt a korábbival azonos (Odolinsky Miklós Sárossy Tamás helyett. Vö. ÖM. I. 348). Ez a súlyos kór okozta, hogy a költő alig 31 éves korában már végrendekezett. A betegség súlyosságára jellemző különben a végrendelet kétségbeesett könyörületet kérő hangja is.

A baj csak az, hogy az újonnan talált hiteles helyi szövegezésből csupán az első rész került elő. Az örökség részletezéséből csak a nagyobb vagyontárgyak és egynéhány fegyver említése van meg a latin szövegben.

Mi a két végrendelet egymáshoz való viszonya, és miért van egyáltalán két végrendelet? A magyar végrendelet Királyfalván, Keéri Ferenc ügyvéd birtokáról van keltezve és a tanúk is Zólyomból valók. Viszont a két testamentum kelte majdnem azonos: a magyar 1585. október 3, a kanonokok Újvárra érkezése pedig boldog Gallus előtti szombat, vagyis október 9-re van jelezve. Mivel a magyar végrendelet a bevezetéstől eltekintve lényegében azonos intézkedéseket tartalmaz, azt kell hinnünk, hogy a királyfalvi testamentum az előbbi és annak alapján fogalmazták meg a szepesváraljai kanonokok is az ő latin okmányukat. Ezért van a magyar végrendelet is Szepesváralján.

A költő és felesége között különben a viszony ekkor még igen jó lehetett, miről a magyar végrendelet féltő, aggodalmas hangja is tanúskodik. Két év múlva még mindketten ágyban fekvő betegek, mikor a szepesi kanonokok előtt áttérnek a katolikus vallásra és csak 1587 augusztusában, a véglesi bírakhoz írt levelében beszél Balassi „egész familiájának tisztességében” járó dologról (ÖM. I. 361), ami a házasságtörésre célozhat. Alighanem fiát várta már az asszony, mikor a végrendelet készült.

A hiteles helyi változat arra vall, hogy Balassi mindenképpen biztos akart lenni dolgában és a magyar végrendeletnél a tanúk nagy száma ellenére is többre tartotta az egyházi személyek „locus credibilis”-ének közreműködését. Mindenáron biztosítani akarta születendő gyermekének, illetve feleségének vagyunkáját, mert az özvegyeknek nem volt irigylésre méltó sorsuk e korban.

A mikrofilm nagyítása alapján megállapítható, hogy a végrendelet csakugyan nehezen, itt-ott egyáltalán nem olvasható, mint a kiadó mondja, de mégis javasolnám a következő javításokat.

Kiadás:

1. sor: Nos capitulum v. universis
4. sor: Saarossium
10. sor: Wymar

Eredeti:

Nos Capitulum etc. universis
 Saarossi (az -um végződés a sorban kitörölt névhez, Gregorium Polianychoz tartozik)
 wý war

13. sor: sed mente (parites) et anima
 15. sor: necessaria heredum
 19. sor: in praedicta arcem
 19. sor: Wywar
 20. sor: cuiusmque
 22. sor: ter mille florenos viennenses
 29. sor: edunt

sed mente per omnia sanus
 necessaria suorum (?) heredum
 in praedict[a arce] (a zárjelbe tett részt az
 arcibus miatt áthúzták)
 Wý war
 cuiuscumque
 ter mille florenos Viennae
 cedunt

A 711. lapon:

2. sor: Christina Dobo
 2. sor: paratu (?)
 7. sor: hunc
 11. sor: in arce Saarospathak
 15. sor: alterum argento solum
 18. sor: Johannes [Horvat?]
 19. sor: deargentatus

Christina [melegy] Dobo
 parte (?)
 hosce
 in arce [patha] Saarospathak
 alterum argento puro
 Johannes horway
 deargentatum

Nagyon örvendetes, hogy a magyar nyelvű végrendelet is előkerült Szepesváraljáról, mert, mint Komlovcszki összehasonlításából kiderül, a Döbrentei Gábor másolatából származó közlés távolról sem pontos, holott eddig mindenki s így kritikai kiadásomban én is, erre voltunk szorulva. Igen kíváncsún lenné, ha az egész szöveg pontos, betű szerinti közlésben állna rendelkezésünkre. Így a nyelvutatók is használhatnák.

Eckhardt Sándor

Vándorlantosként halt-e meg Felvinczi?

A XVII. századi hivatásos színjátszásunk első név szerint ismert kezdeményezőjéről, Felvinczi Györgyről azt olvassuk a Régi Magyar Drámai Emlékek c. kiadvány (sajtó alá rendezte Kardos Tibor és Dömötör Tekla, Bp. 1960.) bevezetésében (I. 207), illetőleg a Comico-Tragoedia jegyzeteiben (II. 474), hogy élete utolsó éveit valószínűleg „vándorolva, diétákon, vásárokon, nagy urak udvaraiban töltötte, s saját műveit adta elő a régebbi vándorlantosok módjára.” Ahogyan erre hivatkozás is történik, Ferenczi Zoltán képzelte így el a szintársulat-alakítással és a színjátszással kudarcot vallott vállalkozó sokat hányatott életének befejezését.¹

Már régebben napvilágra kerültek azonban olyan okmányok, melyek ennek a feltevésnek ellene mondanak.²

Ingatlancseréről, házladásról szóló hivatalos iratok, bizonyáglevelék ezek, melyeken ott szerepel Felvinczinek, mint Kolozsvár „hűtös szolgabírája”-nak az aláírása és pecsétje. Róla szóló utolsó hírünk, eddigi ismereteink szerint, 1713. márc. 11-ről kelt.

Romániai tanulmányutamsorán olyan adatokra találtam, melyek érdekes vonásokkal egészítik ki szerzőnk életének éppen legkevésbé ismert két életszakaszát, tanulóéveit és öregkorát. A Kolozsvári Unitárius Kollégium fasciculusainak átvizsgálása ifjúságának kilenc esztendejéről (1664—1673) tárt fel új mozzanatokat; a kolozsvári áll. és akadémiai (volt EM) levéltárakból előkerült okmányok pedig végképp megdőntik Ferenczi elképzelését, és megadják halálának idejét.

A fasciculusok tanúsága szerint öthetes frekvenciát követően, 1664. okt. 4-én írják be a novíciusok (az akadémiai tagozat I. évfolyama) sorába. 1669. máj. 1-én megy iskolamesternek Torockóra, ahol valószínűleg két évig tanít, mert utódja 1672. máj. 14-én indul oda hasonló célból. 1672. febr. 3-án lesz a szintaxisták osztályának tanítója a kolozsvári kollégiumban, és e mellett a tisztsége mellett, ugyanennek az évnek május 27-én megválasztják szeniornak. Szeniori feljegyzései a fasciculus II. 285—294. lapjain olvashatók, az utolsó beírás 1673. ápr. 12-ről való. Ekkor történt ismeretes szerelmi botránya, amely miatt tisztét elvesztette, félévi carcerre ítélték, ahonnan azonban két és fél hét múlva megszökött.

¹ Adatok az iskolai színjáték és Felvinczi György életéhez. ItK 1897. 84.

² SZABÓ T. ATTILA: Adatok Felvinczi György életéhez. ItK 1932. 422—423.

A fasciculusokból ezenkívül megállapítható, mikor milyen tisztséget töltött be a *societas togata* szervezetében. Neve többször előfordul a fegyelmi vétséget elkövetők között is, annak bizonyosságául, hogy nehezen fegyelmezhető, korlátokat nehezen tűrő, szenvedélyes, forrófejű ifjúval van dolgunk. Meg kell említenünk szeniori feljegyzéseit, melyekben elődjeitől eltérőleg kevesebb a számadás, a gazdasági vonatkozás, de több a naplószerűség. Feljegyzi az országos és helyi eseményeket. Egy szeniorsága alatt íródott pasquillusról való megemlékezése (Szentpáli: *Imago veritatis*, 1672) pedig azt mutatja, hogy volt érzéke kora társadalmi és politikai fonákosságainak észrevételére, és saját műveiből is bátrabban olvashatunk ki hasonló jellegű véleménynyilvánításokat.

Egyetlen adatunk van arról, hogy Felvinczi jelen volt a diétán 1698-ban. A *Protonotaria ditsireti* utolsó versszaka mondja ezt. Minden valószínűség szerint azonban nem szórakoztatónak, hanem hivatalos deáki minőségben. Ezekben az években számtalan bizonyítékunk van arról, hogy jogi dolgokkal foglalkozik. Előbukkant a 90-es évek végéről Verbóczy Tripartitumának általa készített másolata. 1697-ben megírja a *Procuratoria dicséretét*, ahol már a peres eljárások teljes ismerőjeként áll előtűnk. A *Protonotaria ditsireti* 1698-ban készült. Előkerült egy kolozsvári jogszabály- és rendeletgyűjtemény általa készített másolata 1699-ből. (Ennek egy részét, „A kolozsvári successorol való tractatust” 1705-ben is lemásolja!) 1701-ben az ő ajánlásával jelenik meg Szentpáli Ferenc versekbe szedett Tripartitum-compendiumának második kiadása (RMK I, 1625). A jövő évek prokuratora készül itt új életpályájára.

Igy mutatják őt be a város törvénykezési jegyzőkönyvei. A kolozsvári áll. levéltárban őrzött 1708–1716. évekről szóló kötetének tanúsága szerint (elveszett az 1705–1708-as évek kötete, az 1692–1705-ös éveké pedig jelenleg nem található a helyén) 1708-ban tizenegyszer szerepel prokurátorként vagy plenipotenciárusként. A kötetből hiányzanak az 1709. márc. 8-a és az 1711. márc. 9-e közti időkről szóló feljegyzések. Ezt követően az év végéig még tízszer olvasunk róla hasonló szerepben. 1712-ben csak 4 ízben találkozunk nevével. Nagyon hiányosak az 1713. évről szóló feljegyzések, 1714-ről pedig semmi sincsen. 1715-ben Felvinczi neve újra előfordul, de csak két ízben. Márc. 27-ről Tecsert János perében azt olvashatjuk vele kapcsolatosan: „minthogy az akkor szolgáló Biro ebben a causaban most Procurator és testis is nem lehetett lennie...” Ez azt mutatja, hogy mint szolgabíró ügyvédeskedett.

Utóljára prokurátorként 1715. szept. 18-án említik. A következő bejegyzés 1716. febr. 17-ről már halálával kapcsolatos. A város jegyzője, Handsáros János tudósít, hogy: „Szolga Biro Felvinczi György Uram meghalván, eo kegyelme helyet esketteték bé Ekart Mihály Uram szolgáló biroi hivatalra. Isten eo kegyelme segellje ezen hivatalban.” (147. l.)

A fenti adatok kétségtelenül igazolják, hogy Felvinczi 1696-ban Bécsből hazatérve hamarosan felhagyott színjátszói terveivel, visszatért Kolozsvár városának szolgálatába. Ehhez a lökést valószínűleg a folyamodványában is emlegetett „violentus contractus”-ának peres lefolytatása adhatta, melynek feltehetően sikeres befejezése bírta őt hálára és kötelezte el a prókátorság felé.

„Colosvar Várossanak egyik hűtös Szolga-Birája”-ként szerepelt Felvinczi már 1693-ban is, amikor kiadta a *Jo Eggesegről* írott könyvét.³ De ez a hivatala ekkor rövid ideig tartott. Ugyanennek a könyvnek a következő esztendőben megjelent újabb kiadásából ez az aláírás már hiányzik. Nemsokára ezután kér és kap színjátszói engedélyt. Hogy mikor állott újra Kolozsvár szolgálatába, nem sikerült megállapítanunk. Mint szolgabírótól aláírt két újabb aktára azonban sikerült rátalálni.

Az egyik a kolozsvári állami levéltárból került elő. 1711. június 12-én mint „nemes Kolos Vár várossának egyik hűtös szolgáló Birája”, „Kolos Váratt lako nemes személlj”, a „hivatalos köz Birák” egyike egy szőlő eladásról szóló szerződést ír alá és lát el pecsétjével.

A másik a RNK kolozsvári Akadémiai levéltárában található. Az akta 1711. jún. 27-én keltezett, és a két kolozsvári szolgabírónak egy birtokperben való szerepléséről szól.

Varga Imre

³ Két egykorú iratot, 1693. okt. 18., illetőleg okt. 22-ről közölt FERENCZI: Adatok Felvinczi György életéhez. ItK 1898. 488–489.

Az alábbiakban József Attila három versének: a *Mama*, az *Ember* és a *Nyári délután* címűeknek a József Attila kritikai kiadás által nem ismert publikálására hívjuk fel a figyelmet. Mindhárom vers az *Ünnep* c. heti képes szépirodalmi folyóirat (szerk. Megyery Ella, majd gr. Bethlen Margit) 1936. évfolyamában jelent meg, az előbbi kettő másodközlésként, de a korábbi kiadásokhoz és az ismert kéziratokhoz képest több-kevesebb szövegteljesítéssel, a *Nyári délután* első közlésként. Figyelemre különösen ez utóbbi adat érdemes. A kritikai kiadás ugyanis nem tud arról, hogy versét József Attila valaha is közreadta volna, s úgy tartja számon, hogy az először a költő halála után, a Németh Andor által sajtó alá rendezett kötetben (József Attila összes versei és válogatott írásai. Bp. é. n. [1938.]) látott napvilágot. Főszövegül éppen ezért a vers egyik kéziratossági példányának szövegét teszi meg, amire most a korabeli kiadás előkerülése — a vers szövegvariánsainak gazdagítása mellett — szintén módosítólag hat.

A versek *Ünnep*-beli szövegteljesítései arról tanúskodnak, hogy azokat József Attila itteni közlésük előtt újra elővette, s a korábbi változatokhoz képest tovább csiszolta sorait. Az eddig ismert szövegekkel összevetve, a legjelentősebb eltérést az *Ember* c. szonett szövege mutatja, míg a másik két vers esetében elsősorban a *Mama* című változata meglepő. A szóban forgó kiadások szövegteljesítései a kritikai kiadás (József Attila Összes Művei. II. Bp. 1955.) főszövegéhez viszonyítva a következők (a szövegteljesítéseket a kiemelt teljes sorban a megfelelő részek *kurzív* szedése jelzi; eltérő interpunkció esetében a pont, vessző stb. előtt álló szó is *kurzív*):

Mama (Ünnep, 1936. jan. 9., 2. sz. 70. 1.) Cím: Mennybemenetel 2. sor: gondolok *mindig*, meg-megállva. 3. sor: Nyikorgó korszakkal *őleiben* 6. sor: *ordítottam*, toporzékoltam 7. sor: Hagyja a dagadt ruhát *másra!* 10. sor: nem szidott, nem is nézett *énrám*. 11. sor: A ruhák fényesen, suhogva, 13. sor: Nem nyafognék, de most már *késő*, 14. sor: most látom, milyen óriás *ő*, — 16. sor: *kékitőt* old az ég vizében.

Ember (uo. febr. 28., 9. sz. 425. 1.) 2. sor: Az *érdek* mint a *gazda* úgy *igazgat* 3. sor: *mindannyiunkat*. Tudja *ezt*, ki *gazdag* 4. sor: s *lassan* sejteni kezdi sok *szeget*. 6. sor: Csak öntudatlan falazunk a *gaznak*, 9. sor: S a *dallamot* *fújjuk* teli torokkal 12. sor: Erényes az, ki csalódni ügyes. 13. sor: *Ugy* teli vagyunk apró, maró okkal,

Nyári délután (uo. márc. 27., 13. sz. 618. 1.) 3. sor: *guggol*. Hátról nézve 4. sor: is látni, *hogy* ásitott. 6. sor: donganak az *üvegen*. 7. sor: *Lágy* szellők táncot járnak 15. sor: *Megterít* feleségem 17. sor: Az eget is a tájon 18. sor: vászontény lepi *el*. 19. sor: *Csillog*, mert *üvegtálon* 20. sor: ül, a *jöldieper*. 21. sor: Boldog *vagyok?* A kedves 24. sor: egy *vak* tehervonat.

Hogy József Attila hogyan került kapcsolatba az *Ünnep*-vel, nem tudjuk. De itteni verspublikációi aligha számítnak meglepetésnek, hiszen a folyóirat a kor majd minden jelentős írójától, költőjétől nagy számban közölt verseket, elbeszéléseket, cikkeket. Hogy csak a legkiemelkedőbb neveket említsük: Áprily Lajos, Babits Mihály, Erdélyi József, Főző Géza, Fodor József, Gelléri Andor Endre, Heltai Jenő, Illés Endre, Illyés Gyula, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kárpáti Aurél, Képes Géza, Kosztolányi Dezső, Laczkó Géza, Molnár Ferenc, Nagy Lajos, Nyírő József, Radnóti Miklós, Remenyik Sándor, Rónay György, Schöppflin Aladár, Sinka István, Somlyó Zoltán, Szabó Lőrinc, Szabó Pál, Szerb Antal, Szép Ernő, Weöres Sándor stb. Mégis, irodalomtörténeti kutatásunk eddig ennek ellenére sem igen vette figyelembe a folyóiratot. Igaz, anyagának egy része bizonyára másodközlés, de hogy mégsem mellőzhető, ezt a fenti József Attila-versek is bizonyítják.

Láng József

Herepei János

ADATOK RÉGI MAGYAR VERSEKRŐL

Egy 1600-ban készült kéziratos gradual

Thorday Máté s néhai Mark Miklós kolozsvár-városi egyháziak számadáskönyvükben többek között az alábbi tételeket jegyezték fel: 1600. június 22-én *Az Gradualt hogj Iratni kezttük, veotteonk pergamentet hozzáia* — fl. 7 den. 50. *Ugían annak Irasához, Bernard Doctortól veotteonk Igen feketé tentat: Item mastol Cinobriomot bersent, Czendelt* — fl. 1 den. 41. November 23-án *Az magiar Cantor hogi az Gradualt Irta az hartiaa, fizettem neki* — fl. 8 Egi keobeol buzat veottem neki — fl. 3 // 50.¹

E néhány számadási tételt érdemesnek látszik elemeznünk, minthogy bennök, valamelyes útmutatás található a XVI. század legutolsó évében készült kódexre vonatkozólag.

Kolozsvár lakossága ebben az időben kevés kivétellel az unitárius vallás követője lévén, ezért a város hivatalos vallása is ugyanez volt. Ez a magyarázata tehát annak a körülménynek, hogy az egyháziak is miért számítottak a városi tiszttségviselők közé. Tekintettel arra a körülményre, hogy a polgárok magyar és szász nemzetiségűek valának, ezért a gyülekezet is mind tiszttségviselőivel, mind istentiszteletük helyével együtt két párhuzamos egységre tagozódott. Tudnivaló, hogy a reformációval a protestáns vallások egyházi szertartásaikban visszatértek a hívek anyanyelvéhez s ennél fogva ha énekeskönyvüket — az előbb felsorolt adatok szerint — a magyar kántorral másoltatták le, e körülményből bizonyos, hogy annak szövege csakis magyar lehetett. Ebből tehát megállapíthattuk, hogy az idézett sorok egy 1600-ban másolt, unitárius templomi használatra szánt, magyar nyelvű kéziratos énekeskönyvre vonatkoznak. E kódex pedig hátyára íratott, külalakjában bizonyosan mindenben követve az évszázadok folyama alatt kialakult katolikus formákat. Minthogy pedig a gradualok alakja általában véve az ívrét-nagyság lévén, ugyanezt a méretet alkalmazták nemcsak a kézzel írott, hanem a nyomtatott példányoknál is, miként Keserői Dajka János — Geleji Katona Istvánnak 1636-ban Gyulafehérvárott kinyomtatott *Öreg Gradual-jánál* is látható.² Erre a mérethez különben a messziről való jól olvashatóság miatt volt szükség. Ugyanis már maga Dávid Ferenc kinyilatkoztatta *Az igaz és hamis Isten ismeretéről* írott könyvében, hogy a *sacramentumok reformálását a misén kezdték, a kürtök és orgonák használatát kizárták*.³ Ezért azután az egész XVI. és XVII. és részben a XVIII. század folyamán az erdélyi református és unitárius templomokban a hangszeres zene ismeretlen lévén, a kántor rendszeren a templom piacára állított *pulpitus* mellől irányította a hívekkel együttes éneklést. E *pulpitusra* feltámasztott énekeskönyv nyitott lapjairól tehát csakis a feltűnő nagyságú hangjegyeket és betűket tudta az énekvezér a helyzet kívánta távolságból is könnyen leolvasni.

Gradualunk kiállítása bizonyosan a gondosabbak közé tartozott, hiszen megírása nem csupán egyszerű fekete tintával történt, hanem más színt is használt hozzája az írást végző kántor. Tehát valószínű, hogy az egyes énekek címe, továbbá a kezdőbetűk, ezeken kívül pedig a szövegbeli különféle jelzések is színezettek voltak. Megtörténhetik, hogy itt-ott szegélydíszítést, sőt fejléceket s záródíszet is alkalmazott, tehát rajzolt, illetőleg festett is. Bár alig-alig hasonlíthatjuk össze e késői gradual megírójának munkáját az egykori könyvmásolók, miniatörök, vagy rubricátorok remekeivel, mégis írókészségének megfelelő példákaképpen idézem a budapesti egyetemi könyvtár tulajdonában levő XI. századbéli *Evangelica Graeca* egyik miniatűrének leírását. Ugyanis e képecskén Lukács evangélista van lefestve, amint calamusát (írónádját) a tintatartóba mártja. Íróasztalán íróeszközök láthatók, úm. horzsolókő, szivacs, kőrző, tintatartó, vakarókés, simító és üvegecske,⁴ mint amelyek nélkülözhetetlen kellékei

¹ Regestum Aedilium Mathaei Thorday et Nicolai Mark defuncti. 1600., 35—36. és 48. (A kolozsvári román állami levéltárban.)

² RMK. I., 658.

³ GÁL KELEMEN: A kolozsvári unitárius kollégium története. II., 70.

⁴ Könyvkiállítási Emlék. 1882., 258. sz.

voltak a kikészített bőrre való írásnak. Ez tehát a XVI—XVII. században sem volt másképpen, legfennebb csak a calamus helyett volt penna (lúdtoll) a másoló kezében.

Idézetünkben azt láttuk, hogy az egyháziak az *igen fekete tentát* Bernárd doktortól vették. Tudjuk, hogy az ilyen tinta gubacsból és koromból készült, előállítására pedig különleges szakértelmet kívánván, ezért készítésük a vegyészettel foglalkozók: doktorok, patikáriusok, meg alkímisták feladata volt. Ez tehát a magyarázata, hogy e tintát miért szerezték be Bernárd doktortól, aki emellett bizonyosan a legjobb minőségű főzetet állította elő! Az Óvárban lakó *Jacobinus Bernard* orvos városunk tekintélyes polgára volt, amit az a körülmény is bizonyít, hogy még politikai természetű szolgálatát is igénybe vette Báthori Zsigmond fejedelem. Tudjuk azt is, hogy az ő fia volt az a *Jacobinus János*, aki egészen fiatalon, mint Erdély kancellárja, 1603-ban a Brassó melletti Zernyesten vívott csatában Székely Mózes fejedelemmel együtt elesett.⁵

A tintán kívül használt egyéb festékeket bizonyosan valamelyik fűszerszámos árustól szerezték be az egyháziak, hacsak a kántornak előbbi munkájától nem maradt a felsorolaton kívül még másfajta festékkészlete is. Ebben az esetben megállapíthatjuk, hogy e kódex szövege és rajzai nem voltak változatosan színezettek. Hiszen már az alábbi példa is izelítőt adhat a könyvmásolókkal azonos színeket használó képirók festékeinek sokféleségéről. Így olvassuk Teleki Mihály kővári főkapitány udvarának címeres postálkodásáról írott diáriumban: 1677. október 7-én az *kepironak ilyen Festekei nem leuen, az Ur hozatot neki Udvarbiro Ur[am]jalta!:* *Indit két fontot, Lazurt egi fontot, Miniumot ket fontot, Arany sargat ket fontot, Rudnicot ket fontot, Veres bersent egi fontot, Timsot ket fontot, Szigyarto Esöteket egi Vekat.*⁶ E nyersanyagokat azután megtörve, feloldva, ha kellett megfőzve, rendesen kis tömlőcskébe töltögetve vették használatba.

E kódex tartalmára vonatkozólag a következő megállapítás tehető. E gradual íratását megelőző időben jegyeztetett fel, hogy 1599. február 28-án a magyar *psalterium csinálására pergamentumot vesznek 1 frt. 70 denáron*, március 2-án 2 frt. 25 den.-on, március 19-én 1 frt. 80 denáron és bizonyos mennyiséget 1600. január 22-én.⁷ Ezt a magyar zsoltafordítást is hihetőleg ugyanez a magyar kántor másolta hártára. Így tehát itt bizonyosan két külön énekeskönyv megírásáról számolt be a sáfárpolgár, mégpedig a zsoltaírókat tartalmazó *Psalteriumról* és a dicséreteket magában foglaló *Gradualról*. Ez az utóbbi jórészen azokat az énekeket egyesíthette, amelyek Dávid Ferenc és társai által összegyűjtve 1575 táján nyomtatásban is megjelentek, sőt az 1623. évben ugyancsak Kolozsvárt nyomtatott *Ajlatos Isteni Dicziretek*⁸ könyvének énekei közül is hihetőleg nem egyet már e gradualban is megtalálhatunk volna. De akár helyes e feltevésünk, akár nem, elég az hozzá, hogy e kódex bizonyosan olyan énekeket is tartalmazott, amelyek az 1575-beli énekeskönyvben még nem lehettek benne, viszont olyanokat is, amelyek szövegük miatt az 1623. éveibe már nem vették fel. Ugyanis e fél évszázad idejére esik a Dávid Ferenc-i hitfelfogás miatti támadások és küzdelmek első szakasza.

A nagy reformátornak 1579-ben bekövetkezett halála után valóban olyan idők szakadtak az unitárius vallást követőkre, amikor nyomtatott énekeskönyvüknek újólagos kiadására egyelőre nem is gondolhattak; emiatt azután az előállított szükséglet is kényszerítette az egyházat, hogy kéziratos kódexekkel pótolja a nyomtatásbeli sokszorosítást.⁹

Ezt az énekeskönyvet Szabó T. Attila összefoglaló munkájában *Kolozsvári gradual* elnevezéssel sorozza be, megjegyezvén, hogy a fentebb előrebocsátott idézet az eddig ismert legrégebb unitárius kéziratos gradualok egyikének emlékét tartotta fenn.¹⁰ Egyúttal hivatkozik Várfalvi Nagy István és Kányaró Ferenc közleményeire, mint akiknek más, néhány esztendővel korábban készült unitárius énekeskönyvekről is van tudomásuk.

Ennek a gradualnak sorsát nem ismerjük, annyi azonban bizonyos, hogy ma már nincsen meg. Nem lehetetlen, hogy megírása után rövidesen már meg is semmisült, ugyanis Basta tábornok 1603-ban a piaci templomot és az óvári iskolát minden hozzátartozandóságaikkal együtt elvette az unitáriusoktól s a sekrestyében elhelyezett könyvtárat feldúlatta és megégettette,¹¹ elpusztítva sok, ma már bizonyosan pótolhatatlan értéket.

⁵ Magyar Történelmi Emlékek. II., írók, XXXI., 21. és BÓNIS GYÖRGY és VALENTINI ANTAL: *Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve*. 7—12.

⁶ Diarium a címeres postálkodásról Teleki Mihály kővári főkapitány udvarában, 1674—1679. (Kézirat a Székely Nemzeti Múzeumban.)

⁷ GÁL KELEMEN. II., 73.

⁸ RMK. I., 342., 529.

⁹ SZTRIPSZKY HIADOR és ALEXICS GYÖRGY: *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban*. 135.

¹⁰ SZABÓ T. ATTILA: *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI—XIX. században*. (Zilah, 1934.) 85. l. 85. sz.

¹¹ GÁL KELEMEN. I. o., 42., II., 187.

A legrégebbi magyar vonatkozású kárták a XVI. század utolsó negyedéből ismeretesek,¹ ettől az időtől számítva azután csak az 1645–46. esztendőben, továbbá 1660-ban, majd meg az 1670-es évtől kezdődőleg találunk ismét reájuk.² Minthogy a máig legkorábbinak tudott lakodalmi kártára már 1651-ből van adatunk,³ bizonyos, hogy a temetési nyomtatványok szokása sem halt ki a XVI. század utáni fél évszázad folyamán. Hiszen mindkét fajta kárta előállítási formája az egylevelesen való nyomtatás, ezért kétségtelen, hogy a kifüggesztés célját kellett szolgálnia úgy, amiként később is a gyászjelentést tűzték fel a templom vagy a ház ajtajára, meg a gyászredőzetre, sőt ugyanennek a módnak sokszorozottan történt alkalmazását sejtjük a kis Apafi György 1664. december 21-i kolozsvári temetésének leírásában. Ugyanis az unitárius kollégium egykori seniora szerint: „A felséges és nagyságos fejedelem Apaffi Mihály kisebb fia, Apaffi György csecsemő meghalván, nagy ünnepélyvel, a nemesek és polgárok nagy számától kísérve, behozatik, mindenütt czimerek lévén aggatva és a Calvinisták templomába temetik.”⁴ Nagyon valószínű, hogy a Közép-utcán, a Nagy-piacon, a Torda- és a Farkas utcán végig, mint ahol a temetési menetnek el kellett haladnia, nemcsak a festett címerrek, hanem a Bethlen Miklós szerint is⁵ nélkülözhetetlen kárták is ki voltak függesztve.

Az egyeveles kárták után való kutatás közben végtére egy olyan adatot jutottam el, amely ilyenféle nyomtatványaink XVII. századbeli nyomát — az eddig ismerteknél — évtizedekkel helyezi korábbi időre.

Az 1630. esztendőbeli kolozsvári sáfárpolgárok — mint hivatalos elszámolásuk tárgyát képező kiadásaikat — a többek között felsorolták a Bethlen Gábor fejedelem temetésére Gyulafehérvárra igyekvők itteni étkeztetési és fuvarköltégeit. Így jegyezték fel 1630. január 17-én „Erkezek Saros Patakról, Demeter Deak, hatod maguál, az kik az eo Felsege Koporsóira, Verseket hoztanak Patakról. Eodem die Kis Peter viszgy hat Eokren az Sáros Patakyl elől jaro kilentz Deakokat, az kik az Verseket viszgy Vrunck koporsóyára” (Tordán keresztül). Három nap múlva, január 20-án ismét „Erkezek Saros Patakról 14 Deak az kik Feyeruárra az Temetesre mennek, Azzonyunktól erős parancholattyok leuen.”⁶ Tehát az előljáró diákok napokkal megelőzték a teljesebb diákküldöttséget, hogy idejében átadhassák a temetés rendezőinek a maguk tiszteletadását jelentő verseket.

A verseket vivő küldöttség vezetője hihetőleg *Tur-Terebesi Demeter* volt; ő ugyanis 1623-ban írta alá a sárospataki iskola törvényeit s bár 1627-ben Munkácsra vitetett rektor-nak,⁷ de gyakori példa alapján feltételezhető, hogy a scholamesterségből ismét visszatért Patakra öregdiáknak.

A sáfártól feljegyzett adat előrebocsátása után tekintetbe veendő, hogy az említett versek semmiképpen sem tévesztendőek össze sem a XVIII. században szokásos, koporsóra rögzített néhány versoros szövegű ércéblával, sem a fejedelmek temetésére ötvös munkával készített verses felirat nélküli címerrel, vagy a holttestre magára helyezett, életrajzot tartalmazó, kisméretű fémtáblával. Különben is a patakiak versei már csak azért sem lehettek valószínűleg is koporsóra szánt feliratok, mert maradandóbb jellegű, sokszorosításra nem szánt rendeket más iskolának sem deákjaival, sem mestereivel nem készíttettek volna, mert hiszen erre hívatottak csakis a Bethlentől alapított fehérvári academicum collegiumnak alig néhány hónappal megelőzőleg érkezett, kiválóan tudós külső országokbeli professzorai lehettek. Különben is az ők ilyes fajta alkotásaikra is van adatunk, így Senczi Molnár Albertnek 1634-ben bekövetkezett halálakor Alsted professzor kétsoros epicediont, Bisterfeld pedig 20 soros sirverset szerzett.⁸ Ezenkívül — látni fogjuk — Bethlen halálára is írtak verseket.

A pataki diákok szerzeményeivel párhuzamosan összevetendő az az adat, hogy az 1673. március 17-én Fogarason elhunyt és május 28-án a kolozsvári Farkas utcai templomban fejedelmi pompával eltemetett özvegy Szentpáli Jánosné Bornemisza Zsuzsanna, a fejedelem-asszony testvére, temetésére készült kártára kinyomtatott 38 különböző verset nem a kolozsvári, hanem a Fehérvárra menekült sárospataki kollégium diákjai szerzették.⁹ Tehát nem annak a városnak a tanulói, ahol a nyomda volt s ahol az elhunyt örök nyugvóhelyét lelte. Lehetsé-

¹ MAJLÁTH BÉLA: Régi magyar egyleveles nyomtatványok a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. M. KvSze. 1891. 67. — SZTRIPSZKY HIADOR és ALEXICS GYÖRGY: Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbéli román fordításban. 125.

² HARSÁNYI ISTVÁN: Miskolczi Csulyak István élete és munkái. Debrecen 1926. 17. — SZILÁGYI SÁNDOR: Vértanúk a magyar történetből. Pest 1867. 147. — ZOVÁNYI JENŐ: Egyleveles nyomtatványok. ItK. 1895. 83.

³ HERPEI J.: Adatok a RMK. I. és II. kötetéhez. Kolozsvár 1939. 7.

⁴ BENČZÉDI GERGELY: Unitárius halottak és temetések. Ker. Magvető. 1886. 223.

⁵ Teleki Mihály levelezése. Kiadja: GERGELY SÁMUEL. VIII. 80.

⁶ A kolozsvári sáfárok számadáskönyvei. 1630. 70. 266. 73. (A kolozsvári állami levéltárban.)

⁷ GULYÁS JÓZSEF: A sárospataki főiskola diákjai. Egyháztörténet. 1943. 117.

⁸ SZATHMÁRI PÁP SIGMUND: Senczi Molnár Albert. Erdélyi Predikatori Tár. 1837. VII. füzet XXXIV.—XXXV. 1.

⁹ HERPEI J.: Adatok. 8.

ges, hogy a nagy halottakat, mint patrónusukat, mindenik főiskola diáksága külön-külön nyomtatványban tisztelte meg, mint ahogyan Teleki Mihály fejedelmi tanácsos leányának Apafi Miklóssal 1676-ban tartott esküvője alkalmával három különböző rendbeli kárta is készült,¹⁰ bárha az is megtörténhetik, hogy ha tartalmuk különböző is volt, keletkezésük mégiscsak egyetlen forrásra vezethető vissza. Ezt a feltevést az a körülmény is támogatná, hogy Bethlen temetésén bárha a váradi, a debreceni, a kolozsvári s bizonyosan a fehérvári diákok is nagyobb küldöttséggel jelentek meg, forrásunk azonban egyikőjükéről sem számol be, hogy — a patakiakon kívül — még mások is hoztak volna magukkal verseket.¹¹ Ezzel szemben mégiscsak elég azt tudnunk, hogy a sárospatakiak előjáró küldöttsége valóban hozott magával verseket; ezek azután semmiképpen sem lehetnek mások, mint kárta-alakban nyomtatott epicedionok, amelyek vagy a kassai Schulz-féle, avagy a lőcsei Brewer Lőrinc-féle könyvnyomdában láthattak napvilágot. Ugyanis a sárospataki könyvnyomtató műhely csak 1651-ben kezdette meg működését.

Az elmondottak összegezése előtt — az adatoknak szembetűnőbben való párhuzamba állítása kedvéért — még egyszer jó lesz idéznem a sáfárpolgár 1630. január 12-i feljegyzését: „Erkezek Saros Pataktól, Demeter Deak, hatod magauál, az kik az eo Felsege Koporsoiara, Verseket hoztanak Pataktól.” E mellé most már állítsuk az „epicedion” (epicedium) szónak az 1585-ben megjelent Calepinus-szótár szerinti értelmezését, mégpedig „Vialaki(!) haláláról írt versek, (auagy) koporso vers”.¹² Tehát jelentősen is halotti, illetőleg temetési emlékverseket határoz meg s így mindenképpen azonos Apor Péternek „az régi erdélyiek temetésiről” írott visszaemlékezésében említett szertartási kellékkel: „Voltanak az megholtinak dicséretéről való kinyomtatott versek is chartakon felfüggesztve.”¹³

E versekkel kapcsolatosan gondolhatnánk még több leveles formában készült kiadványra is, tekintettel azonban arra a körülményre, hogy az ilyen füzet a temetésnek nem lévén nélkülözhetetlen kelléke, azért annak megjelentetése — minden eddigi ismert példa tanúsága szerint — már csak azért is a temetési beszédek és búcsúztatók kiadási idejére maradt, mivel rendszeren azokkal együtt kinyomtatva képezett egyetlen gyűjtelékes kiadványt. Különben éppen Bethlen Gábor temetésére készült többleveles „Epicedia”-ról is van tudomásunk. Ez a 4° nagyságú, négy számozatlan levél terjedelmű nyomtatvány 1630-ban Gyulafehérvárott Jacobus Effmurdit Lignicensis vezetése alatt állott fejedelmi nyomdában készült. Tartalma a három külső országbeli professzortól költött verseket foglalja magában, mégpedig egy zsidó, egy görög és három latin nyelvűt Alsted, két latint Piscator és egy latin verset Bisterfeld alkotásaként.¹⁴ Nagyon valószínű, hogy e füzetkében foglaltak még kárta-formában is megjelentek, mert hiszen a temetkezési kárta, mint külföldön is elterjedt szokás, Bethlen temetési ünnepségéről sem hiányozhatott. Minthogy pedig a sárospataki diákok verszetei sem lehettek mások, mint nyomdai sokszorosítások, sőt az adatainkból nyert bizonyosságunk csak a kártával való azonosságot engedheti meg, ilyenképpen minden habozás nélkül megfelelhetünk a címben felvetett kérdésre: Bethlen Gábor temetésére valóban készült verses szövegű kárta!

De hogy állításunkban még ennél is bizonyosabbak legyünk, beszámolunk arról is, hogy az Alstedék „Epicedia”-in kívül még egy másik nyomtatvánnyal kapcsolatosan is feltételezhető, hogy egyleveles alakban is kinyomtatták. Ugyanis Váradi K. Mihály, a váradi iskola kontraskribája „Prodromvs Funestus” címen az elhunyt fejedelm emlékére 12 negyedrényi számozatlan levelen megjelentetett, párhuzamos latin és magyar verset szerzett s 1629-ben Debrecenben Rheda Péter által kinyomatta.¹⁵ Ennek latin címét magyarul úgy adhatnók vissza, hogy temetési előhirdetmény, de talán azt is mondhatnók, hogy gyászjelentés, ámde a „funestus” a „funus”-ból származván, tulajdonképpen nem a temetésre való meghívást, hanem magát a halálozás bejelentését érthetnők alatta. Minthogy tehát bizonyos, hogy a mai gyászjelentés feladatát semmiképpen sem tölthette be, ezért többleveles formában szétosztásra szánatott, sőt ha egyleveles alakban is megjelentették, éppen ezért föltétlenül az elhunytat magasztaló hirdetmény célját kellett betöltenie.

Kolosi Török István verses könyvének megjelenési ideje

Szabó Károly Abrugyi első nyomtatott könyvéül Kolosi Török Istvánnak évszám nélkül Kolozsvárott megjelent „Az Aszszonyi-Nemnek Nemességéről méltóságáról és ditsireti-

¹⁰ HEREPEI J.: Apafi Miklós és Teleki Anna házasságkötése alkalmával készített egyleveles nyomtatványok. Erd. Múz. 1944, 480—81.

¹¹ A váradi diákküldöttség 30, a debreceni 48 főből állott, a kolozsváriak két hatókrós szekérnyien voltak. Sáfár. 1630, 74, 75, 83, 84, 267.

¹² MELICH JÁNOS: Calepinus latin—magyar szótára 1585-ből. 106.

¹³ APOR: Metamorphosis Transylvaniae. (1927. évi kiadás) 28/B. lev.

¹⁴ KRISTÓF GYÖRGY: Zsidó, görög és latin gyászversek Bethlen Gábor temetésére. Erd. Múz. 1931, 90—97.

¹⁵ DÉZSI LAJOS: Váradi K. Mihály latin—magyar verse Bethlen Gábor haláláról. Bp. 1899.

ről való Rythmusok” című, ma azonban már csak egyetlen példányban ismeretes munkáskáját tartja. Kormeghatározása azon az alapon történt, hogy az 1631. esztendőben kinyomtatott, 1632. évi „Calendarium” ajánlásában Abrugyi, a kolozsvári városi tanácshoz intézve szavait, azt mondotta, hogy „az elmúlt esztendőben a Könyv nyomtatásbéli munkámnak első sngéjét Kegyelemeknek szeretettel offeraltam és ajánlottam volt.” Szabó Abrugyinak e kijelentését hozzá fűzi Kolosi Török verse utolsó szakaszában foglalt évszámmegjelöléshez:

„Mikor az hat száz felett ezer el tölt volna,
Es harmintz azok után változva forgana,
Az virágzó Iffiuság nekem is szolgálna,
Ez verseket rendelém hirül hogy maradna.”¹

Ezek egybevetése alapján merete tehát e munka megjelenését az 1630. esztendőre helyezve, Abrugyi „első zsengejé”-nek, vagyis legelső nyomtatványának tartani. Ezzel szemben azonban, ha kissé figyelmesen vizsgáljuk meg mindkét nyomtatványt Szabótól közölt könyvészeti leírását, már ebből is mindjárt megállapíthatjuk, hogy az egyébképpen halhatatlan érdemű tudós ítéletében mégiscsak tévedett. Ugyanis Kolosi Török versezettének a meghatározottabban 9—17 esztendővel későbbben kellett nyomtatásban megjelennie, mint ahogyan Szabó meghatározta.

A bizonyítást annak a körülménynek a megállapításával kell kezdenünk, hogy Abrugyi az 1632. évi kalendárium ajánlását a kolozsvári tanácshoz intézve, arról emlékezett meg, hogy „első zsengejé” is neki ajánlotta, már pedig Kolosi Török versének ajánlását nem is ő, hanem maga a szerző ellenjegyezte, sőt nem is a kolozsvári tanácshoz, hanem „Nemzetes Kemény Kata Aszszonynak Buni Bethlen Ferencz fő hopenester, Fejér vármegye főispánja és táblai hitess assessor neje”-hez intézve.

Már Lukinich Imre észrevette, hogy Szabó Károly tévedett az időhatározásban, mert hiszen — amiként I. Rákóczi György naplójában feljegyezte — 1633. „25. die Jan. Mentünk Gerendre Bethlen Ferencz lakodalmára, vévén el Kemén János hugát”², így tehát az esküvő három évvel későbbben történt, mint ahogyan Szabó sejtette. Ennek alapján lapalji jegyzetben Lukinich azt állapítja meg, hogy „Kolosi Török István Rythmusai legfeljebb az 1633. év folyamán jelentek meg”.³ E helyzet feltárásánál azonban megáll, elfogadva ezt a határpontot, pedig ezzel Bethlen Ferencz életének eseményeiben is téves eltolódások állanak elő, hiszen az a kijelentése, hogy „Bethlen Ferenc is alig néhány év alatt (1633-ig) Fejér megye főispánja, táblai ülnök és főudvarmester lett”,⁴ nem felel meg a valóságnak. Ha azonban az ismeretes személyi adatokat vesszük vizsgálat alá, megtaláljuk, hogy a Kolosi Töröktől felsorolt méltóságok jó néhány évvel 1630, sőt 1633 után ruháztattak rája. Így találjuk, hogy a fejedelem 1635. január 8-án, 31-én, valamint 1637. május 3-án hozzá intézett leveleit még mindig csak mint „primario Aulæ nostræ familliar”-nak s csak 1637. június 14-étől kezdődőleg, mint „tabulæ nostræ judiciarie jurato assessori nostri”-nak címezteti.⁵ Körülbelül ötnegyed esztendő múltával Haller Gábor naplójában azt jegyezte fel, hogy „Anno 1638. September 7. Fejérvár. Bethlen Ferencz uram tétetett fő hopenesterré.”⁶ Majd arra is van adat, hogy Fehér megye főispánságát 1639-ben nyerte el.⁷ Ilyenképpen tehát az is bizonyossá válik, hogy e verses emlékek legkorábban csak 1639-ben jelenhetett meg. Ezzel szemben Bethlen, bár 1653. június 15-én meghalt,⁸ s miként a kolozsvári unitárius iskola diákfőnöke feljegyezte: 1653 augusztus 6-án Tek. és nztess Bethlen Ferencz úr temetésére utazott az ifjak küldöttsége,⁹ felesége azonban túlélte őt.¹⁰ De Kolosi Török könyvecskéje kiadásának időpontját nem szabad egészen a késői évekig kitolni, minthogy az 1648. évszámmal megállít az a nemleges bizonyíték, hogy a főudvarmester az eddigi méltóságok mellé ekkor a konziliáriusságot is elnyerte, erről azonban a vers ajánlása még nem emlékezett meg.

A felsorolt határpontokat összevetve, azt állapíthatjuk meg, hogy e verses könyv csakis az 1639—1648. évek valamelyikében hagyhatta el a sajtót. Az 1630—33. esztendőbeli nyomtatás cáfolatául szolgál különben még az elől idézett záróversszak maga is, ennek harmadik sorában ugyanis a szerző azt adja tudtunkra, hogy a vers szerkesztésekor, vagyis 1630-ban „Az virágzó Iffiuság nekem is szolgálna”. E kijelentéséből tehát az következik, hogy e könyvecske megjelenése idején az ifjúság már eltelt tőle, különben mi szükség lett volna erről

¹ RMK. I. 593. 621.

² KONCZ JÓZSEF: I. Rákóczi György naplója. Erd. Múz. 1900. 468.

³ LUKINICH IMRE: Keresdi báró Bethlen Ferencz, 1601—1653. Századok. 1908. 691.

⁴ I. h. 690.

⁵ LUKINICH IMRE: Adattár. Gen. Füz. 1908. 12. 29—31.

⁶ Erd. Tört. Adatok. IV. 51.

⁷ LÁZÁR MIKLÓS: Erdély főispánjai. Századok. 1887. 400.

⁸ Hidvégi Nemes János naplója. Tört. Tár. 1902. 242.

⁹ Ker. Magvető. 1886. 219.

¹⁰ Századok. 1887. 400.

egyáltalában beszámolnia? E versszak tehát a kinyomtatás előtti utolsó simítgatáskor toldott hozzája. Éppen ezért azt hiszem, hogy a megjelenés idejét a 40-es évekre határozhatnók meg.

Az „aszszonyi-Nemnek nemessegeröl... való Rythmusok” nyomtatási idejének helyesbítése után most már az a kérdés vetődik fel, hogy ha nem ez a művecske, akkor mégis mi lehetett Abrugyi „Könyv nyomtatásbéli munkájának első sengéje”? E talányra, vagy egykori elnevezéssel szólva: „mesé”-re is immár kétségnélküli határozottsággal megvan a felelet, mégpedig ez az 1631. esztendőbeli kalendárium; amelyet jó előre: még 1630 őszére ki kellett nyomtatnia. Tótfalusi Kis Miklós a nyomdai hasznáról elmélkedve említi, hogy csak a kalendárium „az egy a’mi hasznot hajt Erdélyben”.¹¹ Abrugyi tehát annál kevésbé mulaszthatta el az alkalmat, hogy amúgysem bőséges bevételét naptárkiadással is ne gyarapítsa, minthogy az öt megelőző kolozsvári tipográfusok különben is megkezdték e kalendáriumcskák megjelentetését.¹² Ennek a kiadványnak pedig a nyomdász nemcsak kiadója, hanem igen gyakran szerkesztője is lévén, önmaga írhatta meg az ajánló sorokat, amelyekért azután a megtisztelt testülettől külön ajándékban is részesült. Tótfalusi szerint az ívekben összeszedett kötetlen példányokat (exemplárokat) a könyvkötőknek darabonként 6 pénzén adta el, a fűzött példányok ára pedig könyvárusi forgalomban legalább is egy susták,¹³ vagyis 12 denárius volt. Ezzel szemben ugyane század első felének derekán: 1624. november 3-án ajándékba vitt s bizonyosan bekötött naptárért „András deák az Typographus” 3 forintot kapott Kolozsvár tanácsától.¹⁴ Nem lehetetlen, hogy hat évvel később Abrugyi is ugyanennyit kapott jutalmazásul.

Az 1632. esztendei naptár ajánlásában tett célzást tehát — az elmondottak alapján — az 1631. esztendőbeli kalendáriumra kell vonatkoztatnunk. Ennek az állításnak határozott megerősítése jelentkezik magának az egyetlen példányban előkerült 1631. évi naptárnak ajánlásában. E szerint „Abrugi György Könyvnyomtató” e kiadványát is csakugyan Kolozsvár város tanácsának dedikálta.¹⁵ Így tehát ez vala „Könyv nyomtatásbéli munkájának első sengéje”! Ebből a körülményből azután az is következik, hogy nyomdavezetői működését az 1630. év nyarán kellett megkezdenie, minthogy a naptárak megjelenése évszázadokkal ezelőtt is a megelőző ős elején szokott megtörténni, nehogy versenytársai eddigi vásárlóinál megelőzzék.

Gyerőffi Györgyről írott ének töredéke (1670 körül)

A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában levő *Heshusius Tilemarus Sexcenti errores pleni blasphemis in deum* című könyv bekötési táblájának hátsó borítólapján szélteben írott verstöredék olvasható. E sorok annak idejében a hátsó őrlapon folytatódtak, e folytatás azonban mára már maradék nélkül hiányzik. Ez a körülmény egy erőteljes nyelvezetű, fordulatos képekből felépített, eléggé jó verselésű énekünk pusztulását jelenti.

Keletkezési ideje, a kézirat jellege után ítélve, a XVII. század harmadik negyede. Szerzője ismeretlen, bár valószínű, hogy a bejegyzővel azonos. Erre vall, hogy ugyane könyv bekötési táblájának előlő borítólapjára az előbbivel azonos kéz a Szcenci Molnár Albert-féle XXX. zsoltár első és második versszakát másolta le, hasonlóképpen a Gyerőffi-féle töredék első két sora ugyancsak a Szcenci Molnár zsoltárai közül a XXXVII-nek kezdő két sorával szó szerint azonos, úgy annyira, hogy emennek sorvégződéseit a versszak további rimeléséhez még csak át sem alakította, a szótagszámot pedig a következő sorok ütemméreteihez még csak ki sem bővítette a különben ügyesen verselő szerző, aki hihetőleg valamelyik kálvinista schola valóságos, avagy végzett diákjával lehetett azonos. Őt azonban aligha találnók meg abban a Boyti Andrásban (Andreas Boytinus-ban), aki nevét — mint e könyv tulajdonosa — az előbbiétől eltérő, korábbi eredetű kézírással írta be ebbe a könyvbe.²

E versből megmaradt néhány rend tehát így hangzik:

*Ne boszonkodgyát a gonosz tevokre,
Midőn ő nekik jól vagyon dolgoz,
Arany juvoból is csak szel az mi ki jó
Üdvari remenség alom s essős idő*

¹¹ M. Tótfalusi K. Miklósnak... Mentsége. Kolozsvár, 1902. 39.

¹² HERPEI J.: Adatok a RMK I. és II. kötetéhez. 14—15.

¹³ Tótfalusi: I. m. 39.

¹⁴ HERPEI: I. m. 14.

¹⁵ RMK. I, 1791. sz.

¹ Francfortum ad Moenum. 1577.

² Boyti András nevét, mint származási helyét adó község Bihar megyében fekszik s ezért valószínű, hogy nevezett az 1660-ban elpusztult jeles váradai iskola tanítványa volt.

Gyerőffi György Uram de Gyerő Monostor,
El bucsuzek töltünk Ország Gyűlésekor,
Az halak jegyében vala a nap akkor,
Tartozzunk mert reánk is meg el jut a sor,

Ma mindössze csak ennyit tartalmaz e könyvbejegyzés. E sorokat azután gondolataira bontva, először is megállapíthatjuk, hogy e verstöredék két részre tagolható. Az első négy sor tehát a főtételt: az előre bocsátott tanulságot foglalja magában, azt bizonyítván, hogy a szerző a vers hősenek legalábbis erkölcsi igazságot szándékozik szolgáltatni. Mármint a bevezető sorok: *Ne bocszonkdgyál a gonosztevőkre, / Midőn ő nekik jól vagyon dolgok*, miként már mondtuk, a XXXVII. zsoltár Szenczi Molnár-féle fordításának két első sorával azonos.³ E főtételt kiegészítő gondolat: *Arany juvóból is csak szél az, mi ki jó*, régi közhasználatos közmondásunk. Erdélyi János ezt „Arany tömlőből is csak szél a mi kijő” változatban ismeri,⁴ de ugyanez megtalálható Dugonicsnál is.⁵ A tanulságot befejezőképpen *Udvari reménség, álom s essős idő* gondolattal kerekíti ki. Ez ugyancsak régi igazságunk: közmondásunk, amelyet Erdélyi János „Udvari kegyelem, álom, essős idő” változatban gyűjtötte össze,⁶ de már Pázmány Péter is alkalmazta ezt a gondolatot: „Ezek tsak conversatiok, udvari szó-járások, mellyek mellett éhesen marad hasad, ha magadra nem vigyázz” intésében.⁷ Tehát itt udvarias, türes, szófia-beszédet jelent.

Ezek után a vers tárgyának, vagyis Gyerőffi György történetének, vagy esetének megnevezése következik, mondván hogy *Gyerőffi György Uram de Gyerő Monostor / El bucsuzek töltünk Ország Gyűlésekor*. Ezzel azután szorosan összefügg a következő két sor, amely a megindulandó esemény rossz végét jelenti be: *Az halak jegyében vala a nap akkor*. Az 1638. évi löcsei kiadású „Minden esztendőre szolgáló örök Calendarium” szerint a nap február 9-én lép a halak jegyébe és március 11-én távozik onnan.⁸ Ez az időpont most már Gyerőffi életének alább ismertetett eseményeivel hozva összhangba, biztos időhatározóul s egyúttal e vers valószínűleges tartalmának meghatározójaként is szolgál, különösen ha figyelembe vesszük azt a körülményt is, hogy egy XVIII. század végi Kolozsvárt megjelent „Álom magyarázó könyvecske” a hallal kapcsolatosan hét megfejtést közöl, ezek mindenike azonban kivétel nélkül rossz jelentésű. Ebből tehát azt következtethetjük, hogy a halak jegyében kezdeni valamit, bizonyosan rossz előjel. Erre célozhat az utolsóként megmaradt sor is: *Tartozzunk, mert reánk is meg el jut a sor*, ezt ugyanis egy dunántúli „Ha úgy jött a sor, hát bele kell nyugodnunk”¹⁰ mondással vehetjük össze, versünk azonban még azt is hozzáfűzi, hogy óvakodjunk (tartozunk) tehát.

E töredék értelme a megmaradt formában éppen töredék voltánál fogva nem egészen világos. Jelentését csak a benne előforduló Gyerőffi György személyazonosságának megállapítása után kísérelhetjük meg helyreállítani.

A főrendű magyargyerőmonostori Gyerőffiek családfáján a XVII. század második felében, vagyis e verssorok keletkezése idején valóban előfordul a György név, mint Gyerőffi Jánosnak és Apaffi Margitnak, a fejedelem testvérének fia.¹¹ E Gyerőffi Györgyről tudjuk, hogy mint 24 éves ifjú az 1657 januáriusában megindított lengyelországi hadjáratban II. Rákóczi György seregével szállott hadba, miután azonban e szerencsétlen vállalkozást Rákóczi végül is békekötéssel akarván úgy-ahogy megmenteni: július 22-én Czarny-Ostrowban súlyos feltételek megtartására kötelezte magát.¹² Szalárdi szerint: *Azon békességnak megerősítésére (pedig) Apaffi István a fejedelem sógora, kinél Lorántfi Kata asszony vala és Gyereőffy György zálogol a megírt ígéreteknek megteljesítéséig a lengyel generálok kezébe adattak vala*.¹³ Ennek árán Rákóczi maga megszabadult ugyan, azonban a saját személye helyett kezelői maradt Apaffi István és Gyerőffi György már hiába várakozott arra, hogy a fejedelem megfizesse a lengyeleknek megígért egymilliókét-száz ezer forintnyi óriási összeget, ami azután szabadulásukat is jelentette volna.

Ezen közben az erdélyi seregnek tatár-rabságba való hurcoltatása, Erdély-országnak török, meg tatártól való végigpusztítása és zsarolása, valamint az egymást hamarosan fel-

³ CSÁSZÁR ELEMÉR: Szenczi Molnár Albert zsoltárai. (ItK. 1914: 411.)

⁴ ERDÉLYI JÁNOS: Magyar közmondások könyve. 13. lap 245. sz.

⁵ MARGALITS EDE: Magyar közmondások. 20.

⁶ Erdélyi. 400. lap 8068. sz.

⁷ Magyar Nyelvtörténeti Szótár. III., 837.

⁸ MEDGYESI PÁL: Praxis Pietatis, 1638. évi löcsei kiadásához csatolva A3 levelen, és SZENTPÉTERY IMRE: Chronologia. 18.

⁹ A „tartozzunk” szót itt tartózkodjunk, óvakodjunk értelemben használták.

¹⁰ Magyar Tájszótár. II., 418. (Lehr A.: Toldi. 45.)

¹¹ KÖVÁRI LÁSZLÓ: Erdély nevezetesebb családai. 99–100. és NAGY IVÁN: Magyarország családai. IV., 467–68.

¹² SZILÁGYI SÁNDOR: II. Rákóczi György. 194.

¹³ Szalárdi János Siralmas Magyar Krónikája. 319–20.

váltó négy fejedelemnek trónjuk és az ország megszilárdítása körüli küzdelme nem engedett sem időt, sem módot a tatár fogságban sínylő raboknak, avagy a lengyelországi túsoknak közpénzen való kiváltására. Ezért kellett tehát Gyerőffinek is Lanczhutban, Lubomirszki marsall várában tizenegy esztendőig raboskodnia.¹⁴

1664. január 11-én innen írta levelét Bornemisza Anna fejedelemasszonynak, könyörög-vén neki, ne engedje, hogy a tatár rabságból kiszabadult rokona, Mikola Zsigmond az ő javai-val tovább hatalmaskodjék.¹⁵ Majd kilenc évi raboskodása után 1666. október 9-én túsztársá-val: Apaffi Istvánnal együtt innen folyamodott nagybátyjához, Apaffi Mihály fejedelemhez megszabadításuk iránt.¹⁶ Szabadságát azonban csak 1667 novemberében nyerhette vissza, miután váltságdíjának előteremtése céljából jószágait tizenegyezerhatszáz magyar forintért az eközben meghalt Apaffi István özvegyének elzálogosította. Kiszabadulása után most már első gondja volt, hogy anyagi ügyeit valamiképpen rendbe hozza, mert hiszen anyyija sem maradt, amiből családját eltarthatta volna. Váltságdíjának megtérítése iránt tehát kéréssel fordult az ország rendeihez, amire az 1670. évi február hónap 15-én Fehérváron tartott ország-gyűlés XIII. pontja úgy ítélkezett, hogy azt az elhunyt fejedelem özvegye, Báthori Zsófia tartozzék Gyerőffinek megtéríteni, mivel maga is elismerte, hogy a túsok Rákóczi György helyett való zálog voltak.¹⁷

Gyerőffi élete főbb eseményeinek felsorolása közben e pontnál föltétlenül meg kell állanunk. Ugyanis megállapíthatjuk, hogy az eseményeket elindító 1657. január 17-én Visken tartott országgyűlés idejében, amelyen hadba való szállása után Gyerőffi is meg részt vett, a nap az állatkörnek „vizöntő” jegyében állott, ellenben a tizenhárom esztendő múltával, vagyis 1670. február 15-én kezdődött diéta valóban a „halak” jegyével jelzett hónapban folyt le. Ezzel az időhatározással tehát megkaptuk versünk kétség nélküli tárgyát, illetőleg a cselekmény elindulását abban az országgyűlési határozatban, amely a fejedelmi adott szó ellenére a hatalmas vagyonú özvegy fejedelemasszony önzése következtében keresztülvihetlenné vált. Hihető, hogy a vers e kezdet után még megénekelte Gyerőffinek Báthori Zsófiával való tárgyalását. Erről az özvegy fejedelemasszonynak az erdélyi rendekhez 1669. március 22-én Borsiban keltezett soraiból annyit tudunk meg, hogy Gyerőffi még az elmúlt ősszel levélben felkereste őt, most pedig az országgyűlés március 1-én írott átiratában kívánja mind Gyerőffi, mind néhai Apafi István váltságdíjának megfizetését. Noha — szerinte — Rákóczi nem is a maga, hanem csak az ország nevében ígérhette meg a lengyelektől kívánt összeg megadását, ezért tehát a családi vagyonból való visszatérítés törvényellenes kívánság, ellenben ha Gyerőffi személyesen s Apafiné megbízottja által felkeresné (egy nagyon körmönfontan megszerkesztett mondat szerint), a rendeknek kedveskedni kívánván, hajlandó őket illendő s jó válaszs-zal visszabocsátani.^{17a} A megcsonkult vers folytatását különben nemcsak a megmaradt bevezetés után következő tárgyalás szükségszerűsége kívánja meg, hanem az a külsőség is bizonyítja, hogy a kézirat megmaradt utolsó sora nem ponttal, hanem vesszővel végződik. Gyerőffi kísérletezésének meghiúsulásával azután hihetőleg be is fejeződött az ének, minthogy a bevezetésben tudunkra adott gondolat kifejlésének egységét megzavarná az a helyzet, hogy Gyerőffi nagy veszteségét most már maga Apaffi s az ország akarta némiképpen kárpótolni s ezért előbb a fejedelmi tábla ülnökévé, majd az 1674. december 18-án kivégeztetett Bánffy Dénes elkobzott javainak kirendelt biztosává, 1679-ben Kolozs megye, 1680 után pedig Doboka megye főispánjává, ezenközben török portai követé, majd Erdély önállóságának megszűnése után főkegybírói tanácsossá tétetett.¹⁸ Ezeken a tisztségeken kívül birtok-adományt is kapott, így a Bánffy Dénes javainak szétosztásakor Máko és Gorbófo kalotaszegi falvak jutottak tulajdonába.¹⁹

Czegei Vass György naplójából végül is arról értesülünk, hogy hányatott élete után 1694. 12. *Martii hajnalban halt meg az úr Gyerőffi György uram itt Kolozsvárt* s március 21-én Szamosfalván temették el.²⁰ Nem valószínű tehát, hogy Gyerőffi életének nyugodtabbra fordult utolsó éveit megéneklésre érdemes tárgyat szolgáltatnak volna s ez a körülmény is bizonyítja, hogy a vers tárgya csupán csak az 1670. év eseményeiben gyökerezik.

(Felolvasás 1936-ban az EME szakülésén.)

¹⁴ LÁZÁR MIKLÓS: Erdély főispánjai. (Századok. 1887: 709—11.) és JÁNCsó BENEDEK: Erdély története. 160.

¹⁵ SZÁDECEK Lajos: Székely Oklevéltár. VI., 288—89.

¹⁶ I. h. 314.

¹⁷ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. XV., 98. és 116—17.

^{17a} Árpádai. Honi történetek zsebkönyve. I. év. (1833.) 285—88.

¹⁸ Századok. 1887: 709—11. és 1888: 730—39. és PETRI MÓR: Szilágy vármegye monográfiája. V., 548—49.

¹⁹ JAKÓ ZSIGMOND: A gyalui vártartomány urbáriumai. XXIII. és 216.

²⁰ Czegei Vass György és László naplói. 182. — FERENCZI ZOLTÁN: Cserei Mihály feljegyzései. (Történelmi Tár. 1893: 237.) — A kolozsvári unitárius egyházfiak 1676—1709. évi számadáskönyve. (Az egyház-község levéltárában.) Keresztény Magvető. 1887: 251.

A Pozsonyban megjelent *A Magyar Hirmondó* 1780. január 8. napján kelt számában Baróti Szabó Dávid három új könyvéről számolván be, ismertetésüket a következő sorokkal kezdi:

„A' Németek eddig elé úgy vélekedtenek, hogy most az élő nyelvek közül egygy sints, az övéket ki-vévén, a mellyenn minden táttatnak (Syllabának) bizonyos mértéke volna; és hogy ezen okra nézve egyedül tsak ők koholhatnak a régi Görögöknek és Rómaiaknak szabások szerént verseket. De ez tsak attól vólt, hogy tellyességgel nem esmérték nap-keleti szomszédjaikat. Mert a Magyarok, Tsehek és Tótok azon módonn nem tsak a sorok végekenn egygyező, hanem mértékre vett verseket-is írhatnak s írának régtől fogva, sőt előbb-is, hogy sem a Németek, a kiknek hat lábu verseik igen alkalmatlanok; mivel mind ugrándozók: kevés olyan szavaik lévén, a mellyekben egymás után két hoszszú táttat következnek. Én a leg-régibb Magyar könyvekben (az énekeket ki-veszem), Római szabású verseknél egyebeket nem-is találtam. Sőt olyan közönségesek azok a Magyaroknál, hogy némelly káromkodásokat-is azokba foglaltak. Sz. Ágostonnak a múlt Száz elejénn fordított egygy elmélkedése felett ilyen vers vagon:

*A ki világ szerető, mire, jól meg-lássá, menendő,
Az út jár mélyen, rakva veszélytel igen.”¹*

A közlő tehát e disztichont a XVII. század elején fordított munka elején (felett) hihetőleg kézírással felírva találta. Ennek keletkezési ideje — természetesen — nem ismeretes, sőt az sem tudható, hogy vajon önálló-e, avagy csak kikapott részlete-e valami nagyobb verszetnek? De e két sor, akár kézírásos, akár pedig nyomtatott emlék után vált ismeretessé, eredeti forrása mégiscsak ismeretlen maradt, ugyanis Szent Ágostonnak XVII. század eleji kiadású, magyar nyelvre fordított elmélkedése ma ismeretlen, minthogy a Régi Magyar Könyvtár csak egy 1591. évi nagyszombati kiadású, „Szent Ágoston Doctornac elmelkedő . . . imadsagit . . . magyarra fordeta. Peechi Lvkach” című könyvet ismer, ennek pedig a jelígeje a CL. zsoltság: „Minden lelec cicherie az vrat”. Ezenkívül van egy 1689. esztendői debreceni nyomtatású „A' Léleknek Istennel való magános beszélgetési, mellyek elsőben amaz emlékezetes Ágoston Doctortul Deák nyelven irattak: mostan penig . . . Magyar nyelvre fordittattak. Erdődi János . . . által”.² Ezek azonban nem egyeztetethők a *Hirmondó* adatával. Nem lehetetlen, hogy az 1591. esztendőben megjelent munkának második kiadása is volt, amely az első munka után 10—20 év múlva jelent volna meg.

A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában egy olyan Régi Magyar Könyvtári kötetet találtam, amelybe egy Komáromi János nevezetű ifjú a XVII. század harmadik harmadából származó kézírással a fentebbiel csaknem egészen megegyező vessoropárt jegyezt be.

*„A' ki világ szerető mire meg tekintse menendő
Ez út jár mélyen rakva veszélytel igen.”³*

Csódalatos, hogy ez a helytelen szórenddel és mondat szerkezettel összeűtött, avagy jórészt vessoropár két forrásban is megmaradt. Feltételezhető lehetne, hogy talán éppen furcsasága (grotesksége) tartotta volna életben. Ezzel szemben bizonyos, hogy a *Hirmondó* tudósítója nem mint különösséget, hanem a magyar nyelvnek klasszikus versmértékű verselésére való alkalmas voltára idézi példaképpen. Éppen ezért nem is lehet csodálkozni azon, hogy ha ehhez hasonló erőltetett nyelvezettel és magyartalan szórenddel meg szerkesztett írácskák többes számban is készültek, mint például ugyancsak a református kollégiumban talált XVII. század végéről való nyakatekert bölcsmondás is tanúsítja:

„Minden nap irogass akarsz ha friss iro lenni.”⁴

XVII. századbéli találós mesék

Az elmúlt századokban széltében el voltak terjedve a külföldi mintára szerkesztett szó- és értelemjátékok. Mai szemmel nézve ezeket mind tartalom, mind forma tekintetében kezdetleges és értéktelen gyermekjátékoknak tartjuk, Pintér Jenő szerint *diákoknak való gyöngye*

¹ A Magyar Hirmondó. 1780. január 8-i számának 23. lapján.

² RMK. I, 249, 1372.

³ Könyvtári jelzése legutóbb RMK. 197. sz. volt.

⁴ Könyvtári jelzése legutóbb RMK. 518. sz. volt.

rimelések,¹ pedig valamikor komoly emberek is foglalkoztak velők. Éppen ezért szétszórt régi emlékeik mégis csak összegyűjtendőek volnának, hiszen a maguk idejében nem tarthatták kisebb becslések az igazi költői termékekénél. Ha e túlbecsülésüket ma nem is ismerhetjük el, azt azonban már alá kell írunk, hogy mégiscsak hozzájárultak az elme élesztéséhez. Közülük bárha a azójátékokat tartották többre, ma látjuk, hogy inkább az értelemjátékok kívánnak valamivel több elmeélt. E műfajt, amely rendszeren versbe szedett formát viselt, a múlt század elején *rejtett szónak*, vagy *mesének* hívták;² ezt az utóbbi elnevezést különben már a XVII. században is megtaláljuk, latin neve pedig a görög eredetű *aenigma* volt. Természetes, hogy figyelmünkre csupán a magyar nyelven szerkesztettek méltathatjuk, mivel csakis ezeket lehetséges a magyar szellem fejlődéstörténetének keretébe is beleilleszteni. Harsányi István a sárospataki főiskola könyvtárából 37 darab XVII. és XVIII. századi verses találós mesét közöl.³ Ezekhez csatoljuk a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában gyűjtött alábbi XVII. századbeli meséket.

A felsorolandó három találóskérdés közül csak egyet találtam kéziratban, míg nem kettő nyomtatásban jelent meg. Ennek ellenére mégis a kéziratok közé kell számítanom, minthogy ez az írásfajta egészen az első folyóiratok kiadásáig tulajdonképpen nem volt nyomtatásra szánva, ezért azután egészen egyedülálló helyzet, hogy már a XVII. században is találtunk kinyomtatott mesét. Ugyanis Balassi Bálint *Aenigma* című költeményét nem lehet ide sorozni, minthogy azt csak az *ides szerető*-jéhez intézett jelképszerű találós mesének mondhatjuk.

Apafi Miklósnak és Teleki Annának 1676. szeptember 9-én tartott lakodalmi alkalmatosságára — az örömapa megrendelésére — a kolozsvári református kollégium diákjai üdvözlő verseket szerettek s azokat felfüggesztésre szánt egyleveles nyomtatvány-formában, úgynevezett kárta-képpen a kollégium nyomdájában kinyomatták.⁴ Ennek mai fennmaradt egyetlen példánya 1933-ban került napvilágra a megnevezett intézet nagykönyvtárának egyik bedeszakázott vakablakából.

I. Apafi Mihály fejedelem naplójába feljegyezte, hogy 1676. szeptember 9-én indultam (Uzdi-) Szent-Péterre az Apafi Miklós lakodalmára. 11.-(én) Szent Péterről ebédre mentem Gerebenesre.⁵ Teleki Mihály kövári főkapitány tehát leányának a fejedelem unokaöccsével való esküvője alkalmára olyan nagy lakodalmat csapott, hogy azon maga Apafi is két egész napig udv ri népével, valamint a havasalföldi és a moldovai követekkel együtt részt vett.⁶ Az ünnepség külső díszéhez tartozott, hogy az örömapa elhozatta a kolozsvári kálvinista diákságot is, akik közül többen erre az alkalomra készített és ki is nyomtatott versüket szép fennszóval bizonyosan el is szavalták, illetőleg el is énekelték. Tudjuk, hogy Teleki ekkorra három, különböző szövegű kártát nyomtatott, amelyek közül az egyik nem maradt reánk,⁷ míg nem a Radvánszky-féle levéltárban őrzött egyetlen példány csupán egy hosszabb lélegzetű verset, a kolozsvári református kollégiumban levő harmadik fajta pedig 27 verset foglal magában. Ezek közül 25-öt latinul szerkesztettek, ellenben kettő magyar nyelven íratott meg. Ez a két utóbbi verseszke műfajilag a találós kérdések közé tartozik, s mint ilyen bizonyosan a legelső nyomtatásban megjelent magyar nyelvű „mese”. Közülük az első így hangzik:⁸

M e s e

Istennek kertében fel nőt Liliom szál
A tövisek között te szépen virágzál
Ki-jövéll közülök tövissé változtál
S' tövisseken termet gyümölcsöket hozál
Már vig szível mondgya törsőköd két ága
Szerelmes szép Fiam a' te Anyád Ura
Tenéked nagy Apád, Anyádnak-is Apja
Te pedig énnekem néki-is vagy Fia.

Stephanus Havattövi. Al(umnus) Col(legii)

¹ PINTÉR JENŐ Magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. III., 375.

² Hasznos Múltak. 1827. évf.

³ ItK. 1918: 315—21.

⁴ Szerző: Adatok a Régi Magyar Könyvtár I. és II. kötetéhez. 9.

⁵ I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelem naplója. Közli: TÓTH ERNŐ. (Erdélyi Múzeum. 1900. 214.)

⁶ Hidvégi id. Nemes János naplója. Közli: TÓTH ERNŐ. (Történelmi Tár. 1902. 552—53.)

⁷ Szerző: Apafi Miklós és Teleki Anna házasságkötése alkalmával készített egyleveles nyomtatványok. (Erdélyi Múzeum. 1944: 480—81.)

⁸ A nyomdai technikai nehézségekre való tekintettel a szóközepe hosszú s-et, valamint a fölébe írt e betűvel jegyzett ü és ő hangokat a ma használt betűjelekre írtam át.

E találós mese első szakaszában: a tövisek között felnőtt lilomszál a bibliai képek körébe utal s ezért a második versszaknak is valamelyes vallási vonatkozású megfejtéshez kell vezetnie. Így tehát nem is fordulhatunk máshová, mint a középkor, sőt az újkor első két századának gondolatvilágán is uralkodó dogmákkal való szélsőséges játékokhoz, amelyek olykor igen nagy együgyűségekre is képesítették az okoskodókat. Ilyen szörnyszülött lehet ez a találós mese is, melynek létrehozása csupán azért bocsátható meg, mert diákocská szerzeménye. Megfejtése ugyanis csakis Isten és a Szentcsalád lehet. Meg kell még jegyeznünk, hogy e mese megszerkesztéséhez az elindító gondolatot Havattövisnek a kolozsvári református egyházközség címere adta, minthogy annak tartalma: a tövisek között nyíló lilom.⁹

A vers szerzőjéről, Havattövi (Havadtöi) Istvánról mindössze csak annyit sikerült megtudnunk, hogy a kollégiumban az 1674. december 18-án megöletett Bánff Dénes alumnusa volt, majd valamelyik osztály tanítóságát nyerte el,¹⁰ a kollégiumból pedig vidéki tanítóságra vitetett,¹¹ azután meg bizonyosan papságot nyert el.

A másik találós mesét ugyancsak ezen a kártán találjuk:

Mese mese:

Musáknak tárháza ámbár gazdag légyen,
De ha három öltő dolog ott nem leszen,
Vagy ez hármok közül bár csak edgyik éppen,
Ne légyen, mindgyárást Musa szegény leszen

Caspar Serédi

E mese megfejtéseképpen a papirost, a tollat és a tintát gondolhatjuk. E négy sor fogalmazása különben együgyű, verselese pedig fogyatékos s csak éppen a szerzőül megnevezett gyerek személye miatt tarthat számot valamelyes érdeklődésre. E fiúcska ugyanis, aki valamelyik klasszis, vagyis alsóbb osztály tanulója lehetett, föltétlenül azonos göröcsöni Serédi István Kraszna és Középszolnokmegyei főispán, fejedelmi helytartó (gubernátor) és felesége, szentlászói Kamuthi Kata unokájával, illetőleg nagyfalvi báró Serédi Benedek ugyancsak Középszolnokmegyei főispán és Ujlaki Borbála fiával: az állhatatlan br. Serédi Gáspár szendrői kapitánnyal, a nagynevű család egyik utolsó tagjával.¹² Mégis e verseszke igazi szerzője aligha a megnevezett gyerek, ugyanis ekkortájtban szokás volt, hogy az iskolában tanuló nemes gyerekek — minthogy nevők a kártákról nem maradhattak el — az alkalmilag készítenő üdvözlő verseket tanítójukkal, vagy valamelyik jól verselő diákkal írták meg. Erre határozott bizonyítékot találunk Rettégi György emlékirataiban,¹³ ugyanis 1762. április 20-án Désen elhunyt sógora: Aczél Gábor temetésén elhangzott prédikációkat kinyomatta, hozzájuk csatolva igen szép epicediumot írtam a Zsigmond fiam neve alatt a clariss(imus) Husztival.¹⁴ E valószínűleg azután nyugodt lélekkel vonatkozathatjuk a megelőző század ilyenfajta termékeire is.

A harmadik találós kérdés ugyancsak a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában maradt meg, mint egy 1684-ben Debrecenben megjelent könyv¹⁵ bekötési táblájának hátsó belső borítólapjára kézírással feljegyzett verseszke:

Fejer lovat latek egy fejer mező(b)[en]
Harom mezitelen ember vette közb[en]
Hasítva a feje hogy jobb[an] mehessen
Dolgáb[an] mert elő nem mehet maskeppen

E négy soros mesét valószínűleg az a (Sár-)Pataki János örököltette meg, avagy maga szerezte, aki e könyv ugyanazon borítéklapjára nevét 1695-ben feljegyezte. Ez a diák pedig azzal a S.Pataki Jánossal volt azonos személy, aki az 1698. szeptember 11-én elhunyt Bátai B. György kolozsvári lelkipásztor emlékére kinyomtatott kártára latin nyelvű verseskét szerzett.¹⁶ Ő azután — a diákok névsorának megjegyzése szerint — a kollégiumból a kentelkei

⁹ Szerző: A kolozsvári református egyházközség címere. (Református Szemle. 1938. 429—31. és 462—66.)

¹⁰ Apáczai-album 55. lapján. (A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában.)

¹¹ A kollégium tanulói névsorának korábbi eredetű töredékében (a 4. lapon) neve mellé az vezetett be, hogy ad Paedagogiam ductus. A későbbi másolású névsorban tévedésből egy másik diákra vonatkozó megjegyzés íratott Stephanus Hovattói neve után.

¹² ESZTERHÁZY JÁNOS: Adalék a Serédy család történetéhez. (Századok. 1880: 222—223.) — NAGY IVÁN: Magyarország családai. X., 154—55. — THALY KÁLMÁN: Őt ismeretlen magyar nyomtatvány a Rákóczi-korból. (Századok. 1879. 806—07.)

¹³ TORMA KÁROLY: Rettégi György emlékiratai. (Hazánk. 1884. II. kötet 237.)

¹⁴ Huszti György a kolozsvári ref. kollégiumnak 1741—67-ig volt professzora. (TÖRÖK ISTVÁN: A kolozsvári ev. ref. kollégium története. II., 52—57.)

¹⁵ ROSAEUS ALEXANDER: Virgilius Evangelizantis Christiados Libri XIII. (Debrecen, 1684.)

¹⁶ Bátai B. György temetési kártájának egyetlen példánya a kolozsvári Farkas utcai templom papi székének hátára van felszegezve.

papságra búcsúzott ki.¹⁷ Az általa írott találós kérdést azonban már nem mondhatjuk szellemellenek, mert a különben könnyen kitalálható megfejtésben a három ujjal közrefogott hasított fejű lúdtollnak a fehér papirosra való serény igyekvése — természetesen egy kis képzelőtehetséggel — valóban leginkább a száguldó fehér lóhoz hasonlítható.

Különb az ilyenféle összehasonlítgatásoknál a ló gyakori képül szolgált; így például a Harsányi Istvántól közölt 37 találós mese közül háromban is megtalálható a paripa.¹⁸ Ezenkívül még a diák-képzelőtehetség — bizonyos helyhezkööttsége következtében — nem felejtkezhetett meg a számukra nélkülözhetetlen írószerszámokról sem; ezek hasonlóképpen előfordulnak a Harsányitól közölt versecskék között, valamint a közvetlenül megelőzőleg bemutatott mesében is.

Ismételjük: mindezek a mesék távol állva a természetes népi meséktől, csupán csak a tudálékoskodó elme szüleményei.

Benei György és Huszár Mihály ispotálymestereket dicsőítő vers

(1694)

Kolozsvár város ólevéltárában a számadások csoportjában találtam a fenti címben megnevezett időleges városi tisztviselők számadáskönyvét.¹ E magyar nyelven vezetett könyv harmadik lapjára az íródeák következő cimaratot jegyzett fel: „Benei Györgynek az Tiszteletes Reformata Szász Natorol választott Ispotály Mesternek Rationale registruma pro A(nn) o 1692 die vero 1 Martij, incipiendo usque ad Annum 1693 usque ad diem 28 Martij prout sequitur auxiliante Deo.” Az első őrlap 1.-gyel jelzett lapjára pedig az alábbi latin sorokat szerkesztette a számadást másoló írnok:

NB. Encomiu[m] Magistror[um] Ptochodochij Civitatis Colosvár nunc fungentiu[m] Generosor[um] Dominor[um] Georgij scilicet Benei: & alterius Michaelis Huszár, ratione recuperationis iam pridem amissi boni, velut Decimar[um], quoque undam agror[um] arabilium, ad Hospitale pauper[um], vulgo Szent Lélek appellatu[m] pertinentiu[m] ad finem suburbij versus orientem siti aedificatum In Anno D. 1694. Die 10 Mens[is] Februar[i]i conscriptu[m]. Ez pedig magyarra fordítva azt jelenti, hogy a kolozsvári városi szegények menedékházának jelenleg szolgálatban levő mestereit, elsősorban is Benei György, másodsorban pedig Huszár Mihály urakat dicsőítő sorok, amelyek a keleti irányban elterülő hóstát végén alapított, általánosan Szent Lélekről nevezett szegények ispotályához tartozó, korábban elvesztett, de már ismét visszaszerzett javairól, úgymint dézsmáiról és egynehány szántóföldjéről vezetett számadásuknak az 1694. évi február hónap 10. napján történt összeírása alkalmával szerzettettek.

Közvetlenül e bevezetés után még ugyanazon s a következő lapon 11 szakaszra osztott összesen 44 soros magyar vers következik:

Isten tárházának io gondviselőj,
 Annak Chorbánnának² nyitói, s, zároj,
 Christus Szegényinek hű Komornyikaj,
 Kik vadtok ez helyben serény Tisztartoj,
 Mint hogy tisztetekről meg emlekeztetek,
 Jo tselekedetet az hűhöz tettetek,
 Es hivatalok(nak) iol meg feleltetek
 Ezért nagy iutalmat Istentől vegyetek.
 Mert a' mit ez előtt majd husz Esztendőkkel,
 Istennek Szent Lelke közlöt Szegényekkel,
 Ezt az irigy Szivek töllök vötték völt el,
 Most tū meg nyertétek kegyes serénységgel.
 Ez volt ez Városon édgý ieles Ispotály,
 Szent Léleki névvel: noha most pusztán áll,
 Nagy betsűben volt ez a' Szent Királyoknál,
 Mert sok Buza Dézmát általok ott láttál.
 Kít telhetetlenek nagy erőszakoson
 El huztak vontak volt tsalardul, s, ravaszon
 Már ez után az lesz számokra rakáson,

¹⁷ A kolozsvári ref. kollégiumi tanulók névsorának első másolata szerint. (A kollégium levéltárában.)

¹⁸ ItK. 1918. 315—21.

¹ 36. köteg XIV. sz. ívrétű füzet. (A kolozsvári román állami levéltárban.)

² Korbán = ajándék. (MAKLARI PAP L.: Bibliái egyezményes szótár. 303.)

Nem volt eddig a' ki illy hibát meg lásson.
 De mint hogy ez dolgot az Úrnak szent Lelke,
 Mind ez ideiglen igen neheztelte,
 Kegyes szíveteket im fel ingerlette,
 s, Csak tű általatok ez iót most meg lelte.
 Ugy van: mert elsőnek Benej György neve,
 Melly Déák, s, Görögből Magyarra ha menne,
 Jól menny szánto vető éppen tsak azt tenne,
 s, Szegényekhez ennek szíve hogy ne fülne?
 Másitoknak neve Huszár, s, ez is vitéz,
 Mihály penig, ki mint Isten, maid arra néz.
 Lelki képpen ennél mint szű erőss, mind kéz,
 Tisztbéli társával iora mindenik kész.
 Mert édgy társaságban a' mit miveltetek,
 Isteni buzgoság szerzette köztetek,
 Ez utánnis ioban mind elébb mennyetek.
 Hogy a' szent Istennek kedvében legyetek.
 Nem volt ez úgy hiszem, kevés fáradsággal,
 Mert illy io helyben áll nagy ügygyel, s, nagy baijal,
 De hogy ezt tettétek itt ez Isputállyal,
 Ezt tselekedtétek az Isten Fiával.
 Jutalmot munkátok Istennel talállyon,
 Emberek közöttis io hiretek folyon,
 Kedves Aldozatul Isten előtt állyon,
 Menyben Coronátok fényesen foroglyon.

A verset *Scriba M. T.* íródeák írta alá mint szerző. Személyazonosságát azonban nem sikerült megállapítanom, sőt meddő fáradság is lenne a „T” betűvel kezdődő kolozsvári családok Márton, Mihály, vagy Miklós keresztnevű tagjait fogni vallatóra.

A verset jó ütemérzékkel képzett, középen metszett 12 szótagos sorok alkotják, 4 soros rímelve pedig nem rosszabb a korabeli írók e nemű szellemi termékeinél. Mégis ez az alkotás nem nevezhető költeménynek, minthogy hiányzik belőle a lendület s az érzelem igazi mélysége, jóllehet mondanivalóját eléggé tetszetősen adja elő, sőt bizonyos leleményességre vall a Szent Lélek szóval való szójáték, valamint az ekkor szélteben használt és jelen esetben is alkalmazott fellengős szöföjtegetésnek a vers alap gondolatába való eléggé ügyes beleillesztése, miként Benei György nevében: bene ű (latinul) = jól menj, *γεωργος* (görögül) = földműves, Huszár Mihályéban pedig: a huszár (magyarul) = lovas vitéz és Mikael = kicsoda olyan mint az Isten!³ Hiányzik azonban a cselekvény részletezése, amely valóban becsebbé tette volna e verszetet. Így azután benne leginkább csak a helytörténeti vonatkozást értékelhetjük, amely az ispotállyal, ezzel a kevéssé ismert, régi, nemes célú intézménnyel függ össze, minthogy benne egy olyan eseményre vonatkozólag találunk célzást, amelyről eddig még csak sejtelmünk sem volt.

E verssorok tehát Benei Györgynek és Huszár Mihálynak az 1692–93. számadási évre megválasztott ispotálymestereknek érdemeit magasztalják. Közülök Beneit a reformáta szász nátióról,⁴ míg Huszárt az unitária religiójú magyar részről⁵ választották meg ispotálymesterül. Személyi adataik közül mindössze csak azt állapíthattuk meg, hogy Benei 1694-től az 1710. év legelején bekövetkezett haláláig a kolozsvári kálvinista egyházközség quartási tisztét töltötte be.⁶ Utóljára kurátorképpen említik, mint akinek atyjafiai voltak Posztócsináló Márton és Kötélverő Keresztélyné.⁷ Valószínű, hogy ő maga is e mesterségek valamelyikét folytatta, minthogy a nagyobb céhek tagjai között nevére eddig nem bukkantam rája. Huszár Mihály pedig foglalkozására nézve aranyműves s mint ilyen 1694- és 1700-ban a másodcéhmesteri tisztséget viselte.⁸ Az 1691. esztendőben ő volt az első ispotálymester. Városuk és egyházuk életében tehát már mindkettő derék szerepet vívó egyén volt, amikor az 1692. esztendőben arra a nem könnyű feladatra vállalkoztak, amivel e dicsőítő verset is kiérdemelték.

³ MAKLÁRI PAP: i. m. 350.

⁴ Benei és Huszár számadáskönyve. 3.

⁵ Huszár M. 1691. évi ispotálymester számadáskönyve.

⁶ Számadó, vagyis gazdagdandnok, aki az egyházközség jövedelmeit, többek között a dézsmáknak az egyházközség részére jutó negyedét is kezelte.

⁷ A kolozsvári ref. konzisztórium „Series rerum” című jegyzőkönyvének 20, 53, 56, 59, 80, 82, 114, 115. l. (Az egyházközség levéltárában) és „Rationarium Rerum et Bonorum” című leltárkönyvnek 7/A. levelén. (Az egykori ref. kollégium levéltárában.)

⁸ JAKAB ELEK: Kolozsvár története. III., 35.

Nem tudom megállapítani, hogy mikor történt és mi volt az oka a Szent Lélek-ispotály nagy romlásának, elég azonban hozzá, hogy a hivatását netalán egészen a XVII. század hetvenes éveig híven teljesített intézmény a század végére már pusztában, vagyis elhagyottan, netalán romokban állott.

Jól ismert helyzet, hogy a XII. század közepe táján a franciaországi Montpellier-ben alapított s magát a Szent Lélek-ről elnevezett betegápoló szerzet alig egynegyed század lefolyása alatt az egész katolikus Európában elterjedvén, Magyarországnak is csaknem minden városában megkezdette emberbaráti működését.⁹ Az egyházi rendekről azután tudjuk, hogy klostromokban laktak, amelyeknek főépülete a templom s ehhez csatlakozott a szerzetesek rendháza, valamint a szegényápolást vállalt rendeknél még maga az ispotály épülete is. E kórházak létesítését azután nemcsak királyi adományok, főképpen azonban magánosok törekvései tették lehetővé. A világi elemeknek ilyen irányú buzgóságát legjobban példázzák egy későbbi korból idézett kegyes szavak, amelyeket a mohácsi ütközetben elesett béteki Drágfi János országbíró 1526. augusztus 24-én a mohácsi csatamezőn kelt végrendeletében intéz gyermekeihez: „Az Ispotályra nagy gondot viseljete; a' Szegények benne meg ne éhezzenek, ... mert az én lelkem üdvössége ezektől függ.”¹⁰

Kolozsvárott Nagy Salatiel és Katalin nevű feleségének 1559. április 18-án írott adományleveléből értesülünk arról a helyzetről, hogy a Szent Lélekről és Boldog Jób patriarkáról nevezett két ispotály a város Szamosfalva felőli hóstátjában van.¹¹ Hihető, hogy e két külön alapítású kórház — egymás támogatása céljából — közös teleptömböt alkotott, amit az a körülmény is bizonyíthat, hogy a Boldog Jób ispotály neve ettől kezdve többször már nem is fordul elő, hanem e két intézmény egészen a város kezelésébe kerülvén, hihetőleg már a XVI. század derekán egygé olvasztatott össze.

Lehetséges, hogy a világi javakkal rendelkező szerzeteknek jobbágiai, vagy legalábbis szolgálai is voltak, akik családostól hasonlóképpen a klostrom védelme alá húzódva, a köréje épített házakakban helyezkedtek el. Minthogy a Szent Lélek-rend ispotályai egészségi okokból rendszeren folyóvíz partjára, többé-kevésbé elkülönítve, épültek,¹² ezért a város falain kívül külön kis telepet alkottak, amelyet idővel a klostrom oltalmát kereső külvárosi polgárok lakhelyei egész kis városrészévé növelhettek.

Az egyház tulajdonát képezett világi javaknak az 1556. évi kolozsvári országgyűlés határozatára történt elkobzása s a szerzetes rendeknek eltávolítása következtében Kolozsvár kórházai és menhelyei mindenestől a város kezelésébe mentek által, feladatuk teljesítésében azonban semmi zökkenő nem következett be. Ezt bizonyítja többek között a sanyarú 1603. háborús és inséges esztendőben írott feljegyzés is, amely szerint „az zegenek zama az also espotalban 8 mostan. az eleot teobben Voltanak”,¹³ valamint Bethlen Gábor 1613. december 12-én kelt adománylevele, amely a Xenodochium Sanctae Elisabethae-vel egyszerre a Xenodochium Sancti Spiritus-t is kiváltságaiban megerősítette, továbbá I. Apafi Mihály 1666. augusztus 23-i keltezésű rendelete, amelyben elődeitől a Colosvar városában levő két ispotály számára adományozott 2000 kőso évenkénti kiadását rendelte el.¹⁴ Mindennek ellenére az 1692—3. esztendei számadáskönyv tanúsága szerint a század utolsó negyedére a Szent Lélek-ispotály már pusztává leve s bár a dicséretesen buzgó Bencei és Huszár ispotálymesterek e derék intézményt újra fel akarták éleszteni, azonban ez — úgy látszik — mégsem sikerült. Ugyanis az 1704. évi kurucjárás idején Szakál Ferenc naplójában azt jegyezte fel, hogy „Die 21 maji Felesen és igen bátoraságon kimenvén mind németek, mind ráczok, kolozsváriak főtt Szamosfalva felé, a tizenhárom városan alól, vagy a mint régen hitták az ispitályon alúl”.¹⁵ Tehát Benceiek hivataloskodását követő egy évtized múltával e helyről már úgy emlékeznek meg, hogy „régén” ispitálynak hívták. Bencei és Huszár érdeme — meddő fáradozásuk ellenére sem kisebb, mint hogyha valóban sikerült volna e derék emberbaráti intézményt új életre kelteniök.

⁹ RATZINGER GYÖRGY: Az egyházi szegényápolás története. I., 416—418. és 319—322., valamint RUPP JAKAB: Magyarország helyrajzi története. I—III.

¹⁰ Protestáns Figyelmező. 1873. 94.; BUNYITAY VINCE: A váradi püspökség története. I., 152.; Tudományos Gyűjtemény. 1818. (VIII. köt.) 27.

¹¹ JAKAB ELEK: Oklevéltár. I., 391—92.

¹² RATZINGER: i. m. I., 321.

¹³ Városi számadáskönyvek. 10. locullus XV. könyv. 104. lap. (A román állami levéltárban.)

¹⁴ Az ispotályok számára adományozott fejedelmi oklevelek. (Eredetijük a ref. eklzsia levéltárban.)

¹⁵ Történelmi emlékek a Magyar Nép községi és magán életéből. II., 67.

(1694)

A kolozsvári református kollégium levéltárában egy XVII. század végi írással írott 8° nagyságú szálló lapocskát találtam,¹ amelynek szövege 12 szakaszra osztott 48 soros verset tartalmaz. A sorok pedig szabályos középmetrussal 12 szótagból képeztek s egy-egy versszakot 4 ilyen sor alkot sorvégi négyes rimeléssel.

A vers, bárha ütemezése és rimelése gyakorlott verselőre mutat, tartalmilag azonban nem emelkedik a szokásos búcsúztatók fölé, minthogy gondolatai, hasonlatai az egykori prédikációk közhelyeként ismeretesek. Kivételt egyedül csak az utolsó két versszakban feldolgozott gondolat képez, amely eléggé ötletesen hasonlítja a koporsót „ágyas ház”-hoz, ahonnan a megholt magát kipihenve, megnyugodva kél fel (az örök életre). Ámbátor ezt a hasonlatot sem mondhatjuk eredeti képnek, mivel alapvonásait a bibliában találjuk meg,² beállítása azonban egyéni és fordulatoss.

Edes kedves atyám ki vagy Venter Mátyás —
ki engem tartottál házadnál fél³ nem más,
Fogjatkozásimról kérlek hogj meg bocsás
Az nagy Ur [ste]ntől szállyon read áldás

Aldás mondom szállyon jo tetemenyidert,
körülöttem való dajkálkódasodert
mert Atyai keppen valamint hozzád fért
öltálmaztál, kiért az Urtól végj nagj bért.

Ólly utra indultam mellyről többé soha —
vissza ném⁴ térhetek ez földi hazába,
De utánnam várlak nem sok idő múlva
Az örökké való fénjes meny országba.

Kissebb Venter Matyás tenéked mit mongjak.
Gonoszt nem mondhatok, mint hű Atyafinak.
Gyümölcsét gjakorta láttam jó vóltodnak
hozzám való kegjes Atyafiságodnak,

Mint gjarlóság alá vettetet embér —
Vétettem ellened gjakor hetvénhétszer.
De még bocsás-mert im rám érkezet az szer⁵
Az haláltól, az ki mindeneket léver.

Kedvés édes őcsém vegjed végső szómot,
Keservésen tölled el búcsuzásomot
Istennék ajánlak teged mint tagomot
Az egek Urától végj kedves jutalmot.

Ventér György ki nekem vagy kissebbik őcsem
Ki váltképen való nagj gjönyörűsegem
ki az többi között vagj tagom és vérem
Visellye gondodot az Ur Istent kerem.

Az felseges Isten tápláljon mint Atyád —
Es az jó igasság vezéreljen mint Anyád —
Kiket ha éltedben követsz neked megád
minden jokot s leszen kegjelmes te hozzád.⁶

¹ Elegyes feljegyzések csoportja.

² Ésaiás próféta könyve 26. részének 20. verse: „Eredj el azért én népem menj bé a te ágyasházadba, és zárd bé a te ajtód a te utánad: rejtésd el magadat egy kevéssé, egy szempillantásig, míg az én haragom elmúlik.” Az ezt megelőző vers különben így kezdődik: „Megelevenednek a te halottaid, az én testemmel egybe feltámadnak” stb.

³ Föltart — Calepinusnál: educio, enutrio, innutrio (MELICH JÁNOS: Calepinus latin—magyar szótára 1585-ből. 350., 364., 539.) — A Münchener kódexben: Joouoe Nazaretbe, hol fel tartatot uala. (Magy. Nyelvtörténeti Szótár. III., 468.)

⁴ E búcsúztató é-zó, vagy ennek valamelyik illabiálisan ejtett változatú nyelvjárási területén íródott. A szerző bár nem mindenütt, de több helyen ezt a hangot „é”-vel jelezte is. (Igy: fél tartottál; ném; tenéked; embér; hetvénhétszer; még bocsás; léver; kedvés; keservésen; Istennék; Ventér; nekem; illýen; néktek.)

⁵ Magy. Nyelvtört. Szótár (III., 193.) példái közül: Reá iuta a szer (Heltai: Újtestamentum. 02. és Az pápi tisztne rendi szerint reá iuta az szer. (Károlyi Gáspár: Biblia. III., 49. b.)

⁶ A vessor második tagja eredetileg így hangzott: *kikkel te magadot tápláld*. Ez azonban át van húzva.

Környülöttem Álló kegyes keresztyének —
 Ferjfiak s Aszszonyok, ifiak, es vének
 Az kik tisztességet nékem hogj tegjetek,
 Illyén szép sereggel tudom ugj jöttetek.
 Szolgálatom néktek én nem ajálhátom
 Mert im el végesztem látyátok futásom.
 kis fáradságtokot nem szányátok tudom
 Mellyért az Ur Isten algon meg kívánom.
 Nyugodni akaró ember nyugodalmat
 keres ő magának csendes Agjas házat
 Az hol meg pihenést tanál, s végre onnat⁷
 fel kél meg ujjulva, mint jól meg nyugodot.
 hozzatok elő hat én agjas hazamot
 Mellybe be zárjátok hideg tagjaimot
 tegjetek az földben es had nyugogjam ott
 Illyen modon várom az utolsó napot —

A vers maga nem mondja meg a búcsúzó nevét. A benne megnevezett személyek: a halott apja: *Venter Mátyás*, öccsei pedig *Mátyás* és *György*. A közelebbi meghatározást azonban máshonnan, de ugyancsak a kollégium nagykönyvtárából nyerjük. Ugyanis Czeglédi István: *Dagon* ledülése című⁸ munkájának őrlapjaira írt családi feljegyzéseket találunk, amelyek a *Venter család* három férfi tagjától erednek,⁹ mégpedig a magát meg nem nevezett családfőtől, továbbá ugyancsak név nélküli fiától, valamint Mihály nevezetű unokájától.

Eszerint e feljegyzések ismeretlen keresztnévű családfőjének négy gyermeke volt: Sámuel, Péter, Mátyás és György. Így azután a kézírás azonosságától eltekintve a személynevek egyezése is bizonyít az apa: a versben megnevezett id. *Venter Mátyás* személyazonossága mellett, aki a Maros mentén kálvinista lelkipásztor lehetett. Minthogy pedig a versbeli halott az apjától s a testvéreitől mind elbúcsúzik, azonban az édesanyjától nem: ebből tehát bizonyos, hogy ez ekkor már nem élt. A családi feljegyzésekből pedig azt látjuk, hogy a feljegyző első felesége: Palottkai Kata 1692. november 26-án múlt ki e világból, mígnem második feleségét: Dániel Juditot, 1694 húshagyó keddjén vette el s minthogy a mostoháról sincsen a versben említés téve, bizonyos, hogy az elhunyt gyermek halálozási ideje e két időpont közé osztható be.

Ezek után, ha a halott nevét keressük, azt a négy gyermek közül vagy az 1684. január 4-én született *Sámuellel*, vagy az 1686. január 14-én világra jött *Péterrel* kell azonosítanunk, minthogy a másik kettőtől a búcsúztató mint előkről emlékezik meg. A Genealógiai Füzetekben is közölt családi feljegyzés szerint azonban „Anno 1694 die 14 Januarii ez világból kimúlt ezen *Venter Sámuel* fiam. Nem kicsiny szomorúságomra lőtt halála, mint igen kedves, maga szeretettő fiannak, melynek haláláról egész életemben megemlékezem.” Feltűnő pedig e nagy szomorúság egy tíz napos gyermek elhunytá fölött s nem tudjuk megérteni, hogy is lehet egy ilyen parányi csöppség „magaszeretettő”, akiről „egész életemben megemlékezem”. Ezért tehát helyesebb a nyomtatott közlemény helyett az eredeti kéziratot venni vizsgálat alá. Ott azután valóban 1684-et láthatunk halálozási időpontul, azonban azt is észre vehetjük, hogy az évszám (valószínűleg helytelen visszaemlékezés következtében) csak későbbi átjavítása az 1694. évnék.¹⁰ Ilyenképpen azután a 10 esztendő gyermek halálával kapcsolatba hozva, már inkább megérthető az apa nagy bánata.

A fenti verssorokkal búcsúzó gyermeket most már csakugyan azonosíthatjuk az 1694. január 14-én elhunyt *Venter Sámuellel*, éppen ezért az iránta megnyilvánuló áradózó szeretetet véve figyelembe, meg se kísérelünk egy *Venter Péter-féle* egyeztetést, minthogy bár ez sem érte meg az 1694. évet, azonban *Sámuelnél* is fiatalabb korban múlt ki.

Az 1694. január 14-e tehát nemcsak *Sámuel* halálát, hanem egyúttal e búcsúztató keletkezési idejét is jelzi. A szerző nevének megállapítása sem nehéz. Ugyanis a kéziratban két helyen is találunk lényeges javítást, ami azt jelenti, hogy ezt maga a versíró cselekedte a saját kéziratában. Minthogy pedig ugyanezzel a kézírással rótták papirosra a családi feljegyzések korábbi keletű szövegét is, kétségtelen ebből, hogy e búcsúztatót maga a gyászoló apa: *idősebb Venter Mátyás* szerezte a temetés alkalmára. A szerzetés helye Maros-szék valamelyik községe, hihetőleg (Mező-) Madaras, mint ahol az apa református lelkipásztor volt

⁷ Az utolsó áthúzott négy szótág így volt: *tagjainak*.

⁸ 4° Kolozsvár, 1670.

⁹ KÖBLÖS ZOLTÁN: Családi följegyzések. III. A *Venter* családról (1684—1766). (Genealógiai Füzetek. 1908.: 104—05.)

¹⁰ Ugyanígyen átjavítás történt ifj. *Venter Mátyás* születési événél is, ahol 1689-ről 1696-ra átjavított évet végül mégis csak visszahelyesbítették 1689-re.

A Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában megvolt Pfeifferus J. Ph.-nak 1689-ben Königsbergben és Lipcsében megjelent „Graecorum Gentilium Libri IV.” című művének kötött példánya; ennek azután előlő oldaljára 1818—19. évből származó bejegyzéseket, mígsem a hátsó oldalon ugyane kézzel írott alábbi rimes sorokat találtam:

*Ne band edes Viragom hogy így elem vilagom
Elyed Teis nem banom Tiszta Szívöl kívánom —
Este rosam ne jöjj hozam mert estve vigyázn(a)k reám
Ha eljössz is tsendesem (!) járj ablak alatt halgatozal
Ne nezz ream ne ne vess. mert [me]gtudjak h(ogy) szerettz
Ha meg tudják h(ogy) szerettz nekem bizon nem kellesz
Edes Rosam Te veled meg beszelní sem lehet —
Ollyant Kapunk eleget kívül beszelní lehet
Faj a Szívem Szivedért Fekete két Szemedert
Gyenge rosa Viola Szívem Vigasztaloja*

E verssorok alá közvetlenül hozzacsapott „Kedden este kezdődött a kosztom” szavak bizonyítják, hogy a feljegyző csakis valahonnan vidékről bekerült kosztos diák lehetett, aki hihetőleg nemcsak egyetlen verset akart megörökíteni, hanem emlékeztetőül több, bizonyosan újonnan tanult ének első versszakát írta le.¹ E tíz sor ugyanis nagyon valószínűleg öt önálló éneket foglal össze. Ezt nemcsak az értelmi összefüggés hiánya, de még az is bizonyítja, hogy a harmadik-negyedik sor négyszer nyolc szótagból áll, mígsem a többi sorpárnak minde-nike négyszer hét szótagból van összeszerkesztve. Ezenkívül állításunk mellett dönt az az emlékünks is, amelyet Szabó T. Attila közöl „Ismeretlen irodalomtörténeti adatok erdélyi kéz-irattárakból” című cikkében. Közleményének 1831—32 táján leírt egyik éneke ugyanis az alábbi sorokkal kezdődik:

„Estve késő ne járj hozzám
Mert sokon vigyáznak reám
Ha el jössz is tsendesen járj
Ablakomon halgatozzál”

Eddig tehát — három szótagtól eltekintve — megegyezik a fenti verses rendek harmadik és negyedik sorával, ezután azonban így folytatódik:

„Záros ajtom nyitva tartom
Fris galambom bebotsátom” . . . . .²

Ennek tehát már éppen semmi köze sincsen a sepsiszentgyörgyi verses emlék lejegyzett sorai-hoz, valószínűnek tarthatjuk azonban, hogy a feltételezett öt külön ének mindenike egykor népszerű szerelmi ének vala.

Sólyom Jenő

A SOPRONI MAGYAR TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA ÉS BERZSENYI DÁNIEL

Legutóbb Bodolay Géza foglalkozott a soproni evangélikus iskolai Magyar Társaság könyvtárának fejlődésével. A jegyzőkönyvek alapján közli, hogy 1808-ban, 1833-ban és 1846-ban hány kötet volt a könyvtár állománya. „Részletes könyvtár-jegyzékük — írja —, amely a Társaság emlékei közt található, 1856-ból való.” Ismerteti e könyvjegyzéket, nyilván úgy, mint első fellelhető.¹

¹ Könyvtári jelzése: 322/1689. sz.

² ItK. 1931. 489.

³ Adatok a soproni Magyar Társaság szabadságharc előtti életéből. It. 1958. 243—263. Az idézet a 246. lapról.

Ennél sokkal régibb könyvjegyzékei is maradtak fenn a Soproni Magyar Társaságnak. Ezeket az Evangélikus Országos Levéltár őrzi.² A „Különféle elavult könyvjegyzékek” egykor feliratú iratcsomóban vannak töredékek, amelyek esetleges összefüggése és keletkezési ideje bizonytalan, viszont van hat egészben maradt könyvjegyzék, pontosabban szólva ezek közül egy olyan, amely félbemaradt, egy pedig inkább könyvtári naplónak lenne nevezhető. Irodalomtörténeti szempontból ez a legfontosabb.

Ez a könyvtári napló a levéltári csomó legrégibb darabja. Hiányzik az előzéklevele, és az sem állapítható meg, hogy kemény fedele valaha is volt-e a kötetnek. Az első megmaradt levélen máris ott van az „első” könyvjegyzék „A Magyar Társaság Olvasó Könyv Tár Catalogussa” címmel. Alcíme: „A M[agya]r Társaság Könyvei.” Ez az alcím arra szolgált, hogy feltüntesse a különbséget a Társaság tulajdonában és a „társak” tulajdonában levő, de kölcsönözhető könyvek között.

Már „A Magyar Társaság Könyvei” alcímű jegyzék is több réttől, ezért aligha lenne megállapítható, hogy a napló elkezdésekor mely könyvek voltak a Társaság tulajdonában. A jegyzékben összesen 39 tétel van. Annyi látható, hogy a legelső bejegyzéskor csak 17-et tartalmazott.

1. A' Hadi Történetek első Szakassza 1789.
2. A' M[agya]r Hirmondo I Szakassza 1792.
3. A' Minden Gyűjtemény V. sz. 1791.
4. Kampe erköltsős könyvetskijje. Magyarra fordította Földi Ferentz 1789.
5. Alzir Szomorú Játék, melyhez toldattattak a' régi és új Historianak válogatott darabjai Pézteli Jozsef által. 1790.
6. Az ember' Gyűlölés és meg bánás Kotzebue Szerént, fordította Koré Sigm.
7. A' Védelmeztetett M[agya]r Nyelv. 1790.
8. A' M[agya]r Társaság eránt való Jámor Szándék 1790.
9. Kroneg Kodrussa. Szomorú Játék ött fel vonásokb[an].
10. A' Szerelem példája.
11. Gyöngyösi István Karikliájja, Murányi Venussa és Kemény Jánossa. Budán 1763.
12. Tornyos Péter egy Vig Játék. Illei János szerzette 1789.
13. A' Gyermekek nevelésről való rövid oktatás. Perlaki Dávid írta 1791.
14. J. N. Revai Latina. Jaurini 1792.
15. Hervey Sirhalmi és Elmékedése ford. Pézteli Jozsef 1790.
16. A' M[agya]r Korona rövid Historiájja írta Pézteli Jozsef 1790.
17. Igaz Katholikus Magyar a' ki Magyar Danielnek Rövid meg Jegyzéseire az ország Törvényeiből meg felel 1790.

E jegyzék második felében az alcímtől eltérően néhány tétel közös használatra átvett könyveket jelez, ha ugyan nem ajándékozókát jelöl.

A társaktól kölcsönözhető könyvek jegyzékei is legalább két réttől. Az előbbi könyvjegyzékkel szinte bizonyosan ugyanegy időből valók a „társak” könyveinek katalógusai, mégpedig Lakos János 10, Ihász Imre 55 tétellel, továbbá valószínűleg még e kezdeti időből Ajkay Pál 3, Kis János 7 tétellel. Ellenben későbbi e bejegyzés: „1796-ban Ezen társaink költsönözék könyveiket a Bibliothekába” 3 névvel és 7 tétellel.

Már 129 tételt tartalmaz: „Könyveik” [!] Laistroma 1796 midőn által adóda kezemhez.” Más helyen levő bejegyzésből következtetve, ez így értendő: ... amidőn a bibliothéka átadódott.³

Ezután kölcsönzési feljegyzések következnek, felismerhetően több rétegben, és úgy látszik, hogy a kölcsönzők második rétege 1796-ban kapcsolódott be a könyvtár használatába, tehát azután, hogy új kézbe került a könyvtár gondozása.

A napló vége felé újra találunk egy könyvjegyzéket 50 tétellel.⁴ Ennél azonban sokkal érdekesebbek a könyvtárral kapcsolatos bevételekről és kiadásokról szóló feljegyzések. Itt nyilvánvalóan különbözik a naplóbeli sorrend és az idő rendje. Az írásdiktusok azonosságából úgy vélhető, hogy a naplót kezdő kéztől valók e feljegyzések: „Az Ujjságokra fűzetek 1792 a második fél esztendőre” és „Az előfűzető Uraknak neveik”. Az előbbiekből többsége 36, az utóbbiaké 30 krajcárt fizetett.⁵

² Dunántúli Egyházkerület levéltára. Soproni Teológiai Akadémia. Önképzőkörök. Az iratcsomó feltehetően az idő tájt került a soproni liceum főiskolai tagozata önképzőkörének a levéltárába, amikor a Bodolay Géza által ismertett könyvjegyzék készült. A főiskolai önképzőkör levéltárának jegyzékében pedig az A. 24. tételszem alatt eredetileg így regisztráltak: „Könyvjegyzék (7 db)”. Valószínűleg ezért és egy ceruzával hozzájegyzett „Nincs” miatt kerülte el a kutatók figyelmét.

³ A napló számozatlan 8. lapján. Vö.: „115.” jelű lap.

⁴ A napló „112.” jelű lapján.

⁵ A napló „117.” és „118.” jelű lapján.

A napló többi évadatait is egybevetve, 1792-ben állapíthatjuk meg a napló elkezdésének évét. 1799-ben még mindenestre történtek benne feljegyzések. A rétegződés további vizsgálatához azonban szükséges lenne a nevek, számadások összevetése a Társaság jegyzőkönyveiben levő adatokkal. Addig is feltételezhető, hogy a napló elkezdése Lakos János jegyző (akkori kifejezéssel: író vagy notarius) lendületességével függ össze. „Működése korszakos jelentőségű” — írta róla Kovács Sándor, a Társaság első száz éve történetének írója.⁶ 1792-ben lett jegyző, és az ő működése alatt, az 1792—93. tanévben történt a Társaság tulajdonképeni szervezése.⁷ Az ő indítványára választott a Társaság praesest, tanár-elnököt, és talán még az ő tevékenységéből születtek a Társaság új, 1793. évi törvényei. Ezek újonnan szabályozták a különböző tagok jogait és kötelességeit. A diákok közül kikerülő rendes tagok két-félék voltak: „munkás” és „hallgató” vagy „időre” tagok.

Az előbb említett „előfizetők” valószínűleg egy átmeneti időszakban fizették a többnyire 36, ill. 30 krajcárjukat, akkor, amikor már hozzáfogtak, hogy anyagi alapot vessenek a könyvtár gyarapításának, de amikor még nem szabályozták újonnan a tagságot.

Visszatérve a könyvtár „első” katalógusához, megállapítható, hogy abban benne van az a hat kötet, amelyet 1790-ben a Társaság ajándékol kapott a Hadi Történetek szerkesztőitől.⁸ De már keveredve újabb szerzeményekkel, ami általában jellemző a Társaság könyvjegyzékeire. A naplóbéli három könyvjegyzék nemcsak gyarapodásról tanúskodik, hanem rendezgetésről is, de ennek elve aligha lenne kideríthető.

A könyvtár új rendezésének emléke a levéltári csomóban az 1806. évi katalógus-kötet. „A Sopronyi [Jemes] Magyar Tanuló Társaság’ Könyvtárában található [!] Könyveknek újabb Rendje úgy a’ mint a’ Könyvek meg vagynak számolva és újabb Rendbe szedve 1806. Noszlopy József Könyvtárnokság.” 219 kötet jegyzékét tartalmazza, de a betűjezettség látszatát kelti, folyóiratot egyet sem nevez meg. A félbehagyottság annál inkább nyilvánvaló, minthogy a jegyzőkönyv tanúsága szerint 1808-ban 462 kötete volt a könyvtárnak.

Jellege révén a levéltári csomó ismertetése során ide kívánczik egy évszám nélküli könyvjegyzék, amely ugyan tartalmaz már az 1820-as évek második feléből való tételeket is, de a később ismertetendő katalógusoktól különbözően és az előzőekkel egyezően szintén folyamatosan adja a könyvcímeket, összesen 851 tételszám alatt.

Más jegyzékcsoportot alkot három szak szerinti katalógus az 1822—1824. évekből, több mint három évtizeddel megelőzve a Bodolay Géza által ismertetett 1856-beli, ugyancsak szak szerinti katalógust. Úgy látszik, az volt akkor a rend, hogy évenként lemásolták a „található [!] könyvek lajstromát”. Az évenkénti gyarapodást azonban mégis bajos belőlük megállapítani, mert egymásba kapcsolódóan gyarapodást is tartalmaznak; valószínűleg egy időben több lajstrompéldányt is használtak. A szakok ezek: 1. Tudományos művek. 2. Versek. 3. Románok. 4. Játék Darabok. 5. Folyó írások. Az első szak címét azonban korántsem lehet a mi szóhasználatunk szerint érteni, mert — úgy látszik — ebbe a „szakba” került mindaz, ami máshova nem volt besorolható, pl. Mikes Kelemen Törökországi Levelei is.

Csupán egy szakkatalógus-fogalmazványban tükröződik a törekvés az ismeretek közti különbségtételre; tehát a „tudomány” szó megfontolt alkalmazására. Itt A.a. csoportjel alatt élre jutnak a grammatikák, katalógusok, és aztán külön csoportokba kerülnek „az erkölcsi és vallásos könyvek”, és viszont „a természetet és természetieket tárgyzók”, valamint megint külön az „orvosi munkák”. Ez a szakkatalógus azonban — abból következően, hogy a könyvek raktári (?) száma többször eltér a XIX. sz. harmadik évtizedéből fennmaradt teljes jegyzékek számaiktól — a Társaságnak már egy későbbi korszakából való, nem abból a négy évtizedes időszakból, amelyben az ismertetett könyvjegyzékek keletkeztek.

Ez a tájékoztatás, részletekbe menő ismertetés nélkül is, bizonyára elegendően mutatja, hogy a Soproni Magyar Társaság könyvjegyzékai, ideértve az első évtizedbeli könyvtári naplót, jó források a magyar irodalmi művelődés történetéhez. Többek közt fogható, bár negatív, adalékok nyújtanak ahhoz az emlékezéshez, amelyet Kis János vetett papírra, hogy ti. a Társaságot alapító diákok hozzájutottak a francia felvilágosodás legjobb műveire. A Társaság első évtizedéből fennmaradt könyvjegyzékek azt mutatják, hogy nem annak könyvtára és nem a „társak” használatra bocsátott könyvei adtak erre lehetőséget, hanem — amint ezt megint Kis Jánostól tudjuk — máshonnan, nevezetesen Wietoris Jonathán professzor könyvtárából kapták a diákok az új szellemű olvasnivalókat.⁹

E negatívummal szemben viszont már statisztikailag is felmérhető az az eddig is tudott tény, hogy a „társak” közös használatra bocsátották könyveiket. A könyvtári napló e művelődési társulásnak szép dokumentuma.

⁶ A soproni ev. lyceumi Magyar Társaság története 1790—1890. Sopron, 1890. 9.

⁷ BERECKY SÁNDOR: A soproni ev. lyceumi Magyar Társaság első 10 évének története 1790—1800. Fyglő. XVIII. kötet. 1885. 241—249., kül. 243.

⁸ Vö. BODOLAY I. m. 246.

⁹ Kis János Emlékezései életéből. 2. kiadás. Budapest, 1890. 56, 67, 363.

Irodalomtörténeti szempontból pedig az ad e naplónak különös fontosságot, hogy számos kisebb irodalomtörténeti név — Kis János, Németh László, Lakos János, Ajkay Pál, Ihász Imre, Beliczay (akkor még Bellitz) Jónás¹⁰ — mellett kétszer is találkoznunk benne a soproni evangélikus gimnázium egyik legkiválóbb neveltjének, Berzsényi Dánielnek a nevével.

Ezek a reá vonatkozó bejegyzések új adatok a *Berzsényi Dániel és a Magyar Társaság közti kapcsolathoz*; eddig — úgy látszik — elkerülték a kutatók figyelmét. A legújabb Berzsényi-irodalomból véve a példákat: „Berzsényi és íróbarátai” című művében Horváth János ezt írta: „Az iskolabeli Magyar Társaságnak a fennálló szabályok szerint még nem lehetett tagja, ha akart volna is, de az üléseket bizonyára látogatta”;¹¹ Vargha Balázs szintén csak feltételezi, hogy Berzsényinek — diák korában — kapcsolata volt a Magyar Társasággal, „az iskola elhagyása után jelentkezett külső tagnak, hogy a könyvtárt használhassa”, és ez 1798-ban történt.¹²

A fennmaradt könyvtári napló kettős tanúsága szerint Berzsényinek igenis már diák korában volt kapcsolata a Magyar Társasággal, használta annak könyvtárát, mégpedig feltehetően az 1792—93. tanévben.

Évre talán csak további kütfővizsgálattal meghatározható időpontban, de valószínűen 1792-ben 30 krajcárt fizetett az „előfizetők” sorában, avégett, hogy a könyvtárt használhassa.¹³ Bár e bejegyzés pontosan ez: „Az Előfizető Uraknak neveik”, ez mégsem állja útját annak, hogy Berzsényit mint diákot lássuk a névsorban, mert két név mellett külön is ott találjuk az „ur” megjelölést, tehát nyilván csak a kívülálló kedvéért írtak „urak”-at a címbe, például „Belitz Ur”-ra tekintettel; Bellitz, utóbb Beliczay Jónás ugyanis akkor már mint iskolamester működött, sőt előbb sem volt tanulója a soproni iskolának.

Berzsényi feltehetően abban az időszakban lépett a könyvtár használatára „előfizetők” sorába, amikor még nem rendezték a tagságot, tehát 1793 előtt. De úgy látszik, hogy a könyvtárat azután is használhatták diák és kívülálló „előfizetők”, miután már szabályozták, kik lehetnek a tanulók közül munkás, ill. időse tagok. Akár ilyenén, akár olyanná csakis meghívás útján válhatott egy tanuló.¹⁴ Berzsényit tehát nyilvánvalóan nem hívták meg a Társaság tagjául. Ez az oka annak, hogy a tagok sorában hiába keressük a nevét, nem pedig az, hogy még nem érte el a megkívánt felső osztályokat, vagy hogy akár más okból is, ő maga nem jelentkezett tagul.

Azt nem tudjuk kétségtelenül, hogy 1792—93-ban milyen osztálynak volt a tanulója, de feltehető, hogy syntaxista volt, tehát az alsó osztályok közt a legfelsőbe járt. E feltevéshöz számba kell vennünk Berzsényi iskolázatásának az adatait.

Azzal a számítgatásra, következtetésre épült nézettel szemben, hogy 1790-ben lett a soproni evangélikus gimnázium tanulója, okmányyszerű bizonyosság van arra, hogy már 1789-ben diákja volt. Fennmaradt a soproni evangélikus gimnázium tanulóinak a névjegyzéke 1789-ből, és eszerint a „legelső latin vagy harmadik alsó osztálynak” volt a tanulója a Vas vármegyei Hetyéről Berzsényi Dániel. (Az osztályokat felül kezdve számozták.) A névsorban előtte két másodunokatestvér áll, a Somogy vármegyei Vrácsikról, vagyis Újvárfalváról való Berzsényi József és Károly.¹⁵ A katalógusból következtetve akkor vez a kezdő osztály a gimnázium szervezetében.¹⁶

Kérdés azonban, hogy az 1788—89. vagy az 1789—90. tanévből való-e a névsor. Az utóbbi mellett hozható fel érvül, hogy a „nagyobb első és második osztály” összevont névsorában ott találjuk Kis János és Németh László nevét; a katalógus egyik mellékletén, az ösztöndíjasok névjegyzékében ők mint II. osztálybeliek vannak feltüntetve; 1791-ben már bevégezték soproni gimnáziumi tanulmányukat. A névsor tehát csak az esetben származnék az 1788—89. tanévből, ha a II. osztály — amint a legtöbb osztály — két évfolyamból állott. Tetszetős viszont feltennünk, hogy e névsor az 1788—89. tanévi (június végi) vizsgákra készült, mert az iskola tanárai unszólva hívták azokra a főhatóság számba menő egyházkerületi inspektort.¹⁷

¹⁰ Vö. BODOLAY i. m. 249.

¹¹ Budapest, 1960. 10.

¹² Berzsényi Dániel. Budapest, 1959. 15.

¹³ A napló „118.” jelű lapján.

¹⁴ BEKECZY I. m., kül. 246.

¹⁵ Evangélikus Országos Levéltár. (Ezentúl: EOL.) Dunántúli Egyházkerület It-a. Jelzet: Nagy ióta. I. 1./54. Cs.III. A Berzsényi Dániel nevét magában foglaló iv felirata: Catalogus Discipulorum Classis infimae Latinae s. (= seu) Cl[ass]is IIIae minoris. — A rokonsághoz: NOSZLOPY TIVADAR: Berzsényi Dániel és családja. Kaposvár, 1910. I. tábla.

¹⁶ Éppen Berzsényi diákévei alatt változott a soproni evangélikus iskola tanrendszere. Vö. MÜLLNER MÁTYÁS: A soproni evang. főtanoda története. Sopron, 1857. 84. kk. PAYR SÁNDOR: Negyedfélszázados főiskola Sopronban. Sopron, 1907. 27. kk. NÉGYESSY LÁSZLÓ: Berzsényi iskolázásáról. EPHK 17. évf. 1893. 113—128., kül. 124.

¹⁷ EOL. Dunántúli Egyházkerület It-a. E. IV. 1./37. Cs. III.; E. IV. 2./47. Cs. III. — Egyébként is a felsőbb egyházi hatóságoknak megküldött tanulónévsorok rendszerint a tanév végén, a falusi iskolákban

1789-ben mindenesetre már kétségtelenül soproni diák volt Berzsényi Dániel. És épp, hogy nem bizonyos: már 1788-tól fogva az volt. 1788. október 13-i kelettel adott neki ugyanis Polgár István kissomlyói iskolamester bizonyítványt arról, hogy keze alatt egy évfolyamot végzett, és e bizonyítványt a szöveg bizonyossága és az akkori szokás szerint a felsőbb iskolába menettel szándékának okából ajánlásul adta. Az iskola irattára egykor az 1788. évi bizonyítványok között őrizte.¹⁸ Berzsényi tehát szinte bizonyosan már az 1788–89. tanévben tanulója volt a gimnázium akkori legalsó osztályának, annak ellenére, hogy talán az 1789–90. tanévben szintén az akkori legalsó latin osztályba járt. Ugyanis éppen 1789-ben változtattak a tanrendszeren, megszüntették az ún. donatust.¹⁹ Másikülben is lehetett két évfolyamnyi a legalsó osztály.

Berzsényi elemi iskolai „bizonyítványa” megdőnti azt az állítást, hogy előzetes iskoláztatás nélkül került Sopronba, viszont igazolja Döbrentei Gábor előadását, hogy Berzsényinek ott kellett pótlólag megszereznie a hiányzó ismereteket, hiszen mindössze egy évfolyamnyi ideig tanult hivatásos kéz alatt.²⁰

Annyi mindenképpen kétségtelen, hogy Berzsényi már soproni diák volt, amikor az 1789–90. tanév második felében, 1790. tavaszán a Magyar Társaság megalakult.

Berzsényinek mint diáknak és a Magyar Társaságnak a kapcsolatához a befejező időhatár 1795. júliusa. Ekkor jegyezte be róla Wietoris Jonathán tanár a problematikus értelmű „minősítést”: „Mores non probavit”. Már Négyesy Lászlónak feltűnt, hogy ez szokatlan kifejezés volt az anyakönyvben. Ezért alighanem a szokásos minősítési formuláktól függetlenül kell értelmeznünk, és sokkal inkább Berzsényinek az anyakönyvi feljegyzés első felében található jelígéjéhez kell kapcsolnunk.²¹ Jelígéje ez az ovidiusi mondás volt: Video meliora proboque, infiora sequor. Látom a jobb (erkölcsöt), helyeselem is, de az alábbvalót követem. Ez a mondás készíthette tanárát, hogy efféle értelmű véleményt jegyezzen fel tanítványáról: hát bizony jobb erkölcsöt valóban nem tanúsított. Ennél súlyosabb ítélet lett volna a jelíge

avasszal, a vizsgaprogram mellékleteként készültek. A szóban levő névsorok mégis azért problematikusak mert az osztályok megjelenésének időközben való módosulását tükrözik. De még ha az 1789–90. tanévben készültek is, akkor is legkésőbb 1789 ősz elején, mert azok a tanulók (Hegedűs István és Péterfy Ferenc), akik a Polgár István által 1789-ben kiállított alsó iskolai bizonyítvánnyal iratkoztak be a soproni iskolába, még nincsenek bennük.

¹⁸ NÉMETH SÁMUEL: Új adat Berzsényi Dániel iskoláztatásáról. Protestáns Tanügyi Szemle. X. évf. 1936. 137–139. — Berzsényi első tanítója, Polgár István 1766. január 23-án Zalagalsán született. Kiskamondon, Kertán és Téten járt első, 1779–1784. Sopronban felső iskolába. 1784 márciustól 1790. január vagy június 18-ig iskolamester volt Kissomlyón. (A hónapra nézve a források ellentmondanak egymásnak.) Wietoris Jonathán soproni professzor ajánlására vitte oda tanítóul az evangélikus gyülekezet inspektora, Takács Ferenc, Berzsényi Dániel majdani feleségének apja. Működése idején, közelebből éppen 1787–1788-ban, tehát Berzsényi Dániel kissomlyói tanulóskodásának az éveiben kezdődött a kissomlyói iskolának az a válsága, amelyet II. József iskolareformszándéka idézett elő. A helytartótanács azt kívánta Kissomlyótól és az egyházzal hoztatartozó Dukától, hogy a felekezeti iskolák helyett vegyes iskolát létesítsenek. Mind az evangélikus, mind a római katolikus lakosok kérték, hogy erre ne kényszeríttessenek. Közben Polgár István Győrbe küldték, hogy képesítést szerezzen a II. József szándéka szerint német nyelvű „normalis” iskolában tanításra. „Tanulta Polgár Győrtől a Normalist is, mely szerint tanítani abban az időben kiki átaljában keményen parantsoltatott”, — így jegyezte ezt föl 1801-ben egyik kissomlyói tanító-utódja. 1790-ben Zalagalsára ment át ún. prédikáló mesternek; mint ún. licenciatúsna felhatalmazása volt bizonyos lelkési teendők végzésére, nevezetesen prédikálásra. Az 1791. nov. 22-én Zalagalsán végzett esperesi egyházlátogatás alkalmával Tompos Balázs esperes a következőket jegyezte föl róla magán-naplójában: „Emberséges szeléd erköltsü egyéb eránt, de igen rőtön és emigy munkálkodik a Predikatioznak ki dolgozásában; holott Predikáló Mester, pedig könyvel sintsenek.” A gyülekezeti előjárók „mindnyájan úgy mutattak magokat, hogy kedvekre meg elégszenek egymással a” Hallgatók és a” Mester, de én igen könnyen ki nézhettem a” szegény fiatal mesternek szanakodásra méltó készületlenségét, és nagy erőtlenségét: éppen igen kevés a Theologia és sovány. Deakul intetem sok beszédet, hogy tanuljon tanuljon. Igérttem nékie költsön könyveket is...” Sajnos nincs szó tanítói működésének minőségéről, holott az előbbi jellemzéstől még lehetett jó pedagógus. Az 1795. évi esperesi vizitáció alkalmával nincs is semmi kifogás hozzáfűzve ahhoz a megállapításhoz, hogy „a praerons és predikáló mesterjek maga viseletivel többjire meg elégszenek a Hallgatók”. 1804-ben (I) lelkészé avatták, és attól fogva 1810-éig mint az ujonnan önállósult evangélikus gyülekezet lelkésze működött Galsán. 1810. dec. 10-én Kertára került lelkésznek, és ott működött haláláig, 1837. (I) szeptember 8-ig. Kertai működése első éveiből, 1813-ból ez a jellemzés maradt fenn egy esperesi látogatás jegyzőkönyvében: „Tanításával és magaviseletével az egész gyülekezet meg elégszik.” Munkája: Az igazaknak rész szerint hasznos, rész szerint káros halálak: melyről n. n. Pillich Ferencz ur eltakarítottatásán elmélkedett. Búcsúztató versekkel. Veszprém, 1805. (HRABOVSKY GYÖRGY: A dunántúli evangy. aug. conf. superintendencia' prédikátorai. Veszprém. [1806.] 127. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. X. Budapest, 1905. 1328. A kissomlyói evangélikus egyházközség lt-a. Jegyzőkönyv 1783–1803. kül. 13k., 20k., 283k. EOL, Veszprémi Esperesség lt-a. V. cs. 3., V. cs. 17., XXXIX. cs. 15., XLV. cs. 22. EOL, Dunántúli Egyházkerület lt-a. Lelkészsavatasi protocollum I. kötet, az 1796 utáni avatottak közt XXXVIII. sz. alatt önéletrajz; 1815. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvek, VI. cs. 8. Bókton Lajos zalagalsai és Sarkány András kertai evangélikus lelkész közlései.)

¹⁹ MÜLLNER I. m. 86. NÉGYESY I. m. 124.

²⁰ Berzsényi Dániel' összes művei. Közre bocsátá DÖBRENTÉI GÁBOR. 3. kiadás. 1. kötet. Buda, 1842 XVI. lap. Döbrentei maga sem mondja, hogy Berzsényi Sopronban járt először iskolába, sőt csak azt, hogy „közel tíz esztendőskoráig” nem taníttatta az apja. — GULYÁS PÁL felhasználta a Németh Sámuel közölte adalékot, de tévesen ír Egyházashetyét. Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. 3. kötet. Budapest, 1941. 165. kk.

²¹ I. m. 117.

második felére célozva azt írnia: bizony az alábbvaló erkölcsöt követte. Egyébként magát a jelíget sem szükséges Berzsényi terhére írunk, mert Ovidiustól származása ellenére is lehetett azt Pál morális pesszimizmusnak is nevezhető felfogása (Római levél 7. rész), tehát az iskola hivatalos tanítása szerint értelmezni, vagy Augustinus Vallomásainak hangulatát kiérezni belőle.

A könyvtári naplóban levő feljegyzések rétegződését vizsgálva és a Berzsényi soproni tanulásában mutatkozó egy évi szünet adatait mérlegelve, mégsem 1793-ban, hanem 1793-ban kell látnunk a diák Berzsényi és a Magyar Társaság közti kapcsolat megszakadásának évét.

Berzsényi soproni diákoskodása tudvalevően azért szakadt meg egy évre, mert — bár rövid időre — katonának állott, és ez epizód után az apja maga mellett tartotta. Feltehető, hogy 1793 őszén szökött meg a soproni diákeletről. Az a levél, amelyet Mesterházy Nagy János írt az apának, s amelyben értesítette őt, hogy Dániel el akar menni katonának, nem datálható 1794-re, mert a levél írásakor még él mind a két szülő, már pedig az édesanyja 1794. szeptember 9-én meghalt, a levél pedig egy tanév első felében, néhány héttel a vakáció után ment Sopronból Hetyére.²² Az a feltevés, hogy az 1793—94. tanévben szünetelt Berzsényi tanulása, egybevág Döbrentei közlésével, hogy ti. Berzsényi elmulasztotta a syntaxis osztályának, „melly Sopronban két esztendő”, fele tanfolyamát, és Wietorics kedvezéséből vette maga keze alá — 1794-ben — ékesszólási osztályába, vagyis a rhetorikaiba.²³

Szó lehetne tehát még arról, hogy Berzsényi az 1794—95. tanévben újra használta a Magyar Társaság könyvtárát; annak azonban nincs nyoma a naplóban, hogy megint előfizetvé vált volna, holott egyébként mások — köztük egyik rokona, József — kétszer is be vannak jegyezve mint könyvkölcsönzők.

Berzsényi Dánielnek — az 1792—1793. évekre feltételezhető — könyvkölcsönzéséről a napló első felében találjuk a bejegyzést, mégpedig az „előfizetők” sorában látott folyószámnak megfelelően a 19-es számú feljegyzésben. Ez alatt van közvetlenül a feljegyzés a Göndözt József által kölcsönvett könyvekről 1796. október 12-i dátummal, és ez végső megerősítése annak, hogy Berzsényinek már jóval 1798 előtt volt kapcsolata a Magyar Társaság könyvtárával.

Berzsényi Dániel neve alatt a következő könyvcímeket olvassuk:

Revai Holmie. Etelka. Révai Versei. Troja veszed. Ovid. változati. Horváth Ádám Téli Éjtszakái. Indusok böltsekedése. Kodrus. Revai Szüleményei. Zakariás Levelei. Kasandra. I. Mindenes Gyűjtemény. Szerelem gyermeke. Gezner Idilliumi. Ember Gyűllölés és meg bánás. Magyar Játék Szín II.

A könyvcímek egyenként át vannak húzva — annak jeléül, hogy Berzsényi a könyveket visszaadta.

E kölcsönzési bejegyzési tételek közül egyedül ez problematikus: Horváth Ádám Téli Éjtszakái. De ez bizonyára elírás a Legrövidebb Nyári Éjtszaka helyett.²⁴

A többi kölcsönzési bejegyzés azonosítható:

Költeményes holmi egy nagyságos elmétől ... Közrebocsátotta Révai Miklós. Pozsony, 1787. Orczy Lőrinc műve.

Dugonics András: Etelka. I—II. kötet. Valószínűleg a második kiadásról van szó, amely 1791-ben jelent meg (Pozsony és Pest); az 1796-ból való könyvtári jegyzékben ezt találjuk.

Révai Miklós elegyes versei, és néhány apróbb kötetlen írásai. Pozsony, 1787.

Dugonics András: Trója' veszedelme. Pozsony, 1774.

Az Orras Ovidnak deákiból fordított Változói. Győr, 1792. Publius Ovidius Naso Metamorphosésének fordítása Sándor Istvántól.

A régi indusok böltsekedések az az: példákkal jó erkölcsökre tanító könyvetske, melyet ... Magyar nyelvre fordított [!] Báji Patay Sámuel. Eger, 1781.

²² MERÉNYI OSZKÁR: Berzsényi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei. Budapest, 1938, 90kk. Merényi maga is a 13. lapon kérdőjelet tesz az 1794-es évszám után, tudván, hogy az édesanyja 1794 őszén már nem élt. NÉGYESZ (I. m. 125.) szintén arra következtetett, hogy Berzsényi 1793-ban ment katonának, s az 1793—94. iskolai évet töltötte otthon. — Thulmon Jánosnak Nikláról 1795. dec. 31-én az apához, B. Lajoshoz írt levele semmi kapcsolatban sincs Berzsényi Dániel katonának állásához. Itt már nem a soproni tanulás abbamaradásáról van szó, hanem arról, hogy Berzsényi Dániel házasodni akar és evégett jussa kiadását kéri. „Szege meg nekíe Kedves Soghor-Uram az kenyeret, és mivel már nem vesző [!], hogy hajtani lehetne, eresze [!] utnak, mondja reá édesatyai áldását, és velem együtt munkálodjék Házassága eránt.” Merényi i. m. 93.

²³ A ²⁴ A ²⁵ A ²⁶ A ²⁷ A ²⁸ A ²⁹ A ³⁰ A ³¹ A ³² A ³³ A ³⁴ A ³⁵ A ³⁶ A ³⁷ A ³⁸ A ³⁹ A ⁴⁰ A ⁴¹ A ⁴² A ⁴³ A ⁴⁴ A ⁴⁵ A ⁴⁶ A ⁴⁷ A ⁴⁸ A ⁴⁹ A ⁵⁰ A ⁵¹ A ⁵² A ⁵³ A ⁵⁴ A ⁵⁵ A ⁵⁶ A ⁵⁷ A ⁵⁸ A ⁵⁹ A ⁶⁰ A ⁶¹ A ⁶² A ⁶³ A ⁶⁴ A ⁶⁵ A ⁶⁶ A ⁶⁷ A ⁶⁸ A ⁶⁹ A ⁷⁰ A ⁷¹ A ⁷² A ⁷³ A ⁷⁴ A ⁷⁵ A ⁷⁶ A ⁷⁷ A ⁷⁸ A ⁷⁹ A ⁸⁰ A ⁸¹ A ⁸² A ⁸³ A ⁸⁴ A ⁸⁵ A ⁸⁶ A ⁸⁷ A ⁸⁸ A ⁸⁹ A ⁹⁰ A ⁹¹ A ⁹² A ⁹³ A ⁹⁴ A ⁹⁵ A ⁹⁶ A ⁹⁷ A ⁹⁸ A ⁹⁹ A ¹⁰⁰ A ¹⁰¹ A ¹⁰² A ¹⁰³ A ¹⁰⁴ A ¹⁰⁵ A ¹⁰⁶ A ¹⁰⁷ A ¹⁰⁸ A ¹⁰⁹ A ¹¹⁰ A ¹¹¹ A ¹¹² A ¹¹³ A ¹¹⁴ A ¹¹⁵ A ¹¹⁶ A ¹¹⁷ A ¹¹⁸ A ¹¹⁹ A ¹²⁰ A ¹²¹ A ¹²² A ¹²³ A ¹²⁴ A ¹²⁵ A ¹²⁶ A ¹²⁷ A ¹²⁸ A ¹²⁹ A ¹³⁰ A ¹³¹ A ¹³² A ¹³³ A ¹³⁴ A ¹³⁵ A ¹³⁶ A ¹³⁷ A ¹³⁸ A ¹³⁹ A ¹⁴⁰ A ¹⁴¹ A ¹⁴² A ¹⁴³ A ¹⁴⁴ A ¹⁴⁵ A ¹⁴⁶ A ¹⁴⁷ A ¹⁴⁸ A ¹⁴⁹ A ¹⁵⁰ A ¹⁵¹ A ¹⁵² A ¹⁵³ A ¹⁵⁴ A ¹⁵⁵ A ¹⁵⁶ A ¹⁵⁷ A ¹⁵⁸ A ¹⁵⁹ A ¹⁶⁰ A ¹⁶¹ A ¹⁶² A ¹⁶³ A ¹⁶⁴ A ¹⁶⁵ A ¹⁶⁶ A ¹⁶⁷ A ¹⁶⁸ A ¹⁶⁹ A ¹⁷⁰ A ¹⁷¹ A ¹⁷² A ¹⁷³ A ¹⁷⁴ A ¹⁷⁵ A ¹⁷⁶ A ¹⁷⁷ A ¹⁷⁸ A ¹⁷⁹ A ¹⁸⁰ A ¹⁸¹ A ¹⁸² A ¹⁸³ A ¹⁸⁴ A ¹⁸⁵ A ¹⁸⁶ A ¹⁸⁷ A ¹⁸⁸ A ¹⁸⁹ A ¹⁹⁰ A ¹⁹¹ A ¹⁹² A ¹⁹³ A ¹⁹⁴ A ¹⁹⁵ A ¹⁹⁶ A ¹⁹⁷ A ¹⁹⁸ A ¹⁹⁹ A ²⁰⁰ A ²⁰¹ A ²⁰² A ²⁰³ A ²⁰⁴ A ²⁰⁵ A ²⁰⁶ A ²⁰⁷ A ²⁰⁸ A ²⁰⁹ A ²¹⁰ A ²¹¹ A ²¹² A ²¹³ A ²¹⁴ A ²¹⁵ A ²¹⁶ A ²¹⁷ A ²¹⁸ A ²¹⁹ A ²²⁰ A ²²¹ A ²²² A ²²³ A ²²⁴ A ²²⁵ A ²²⁶ A ²²⁷ A ²²⁸ A ²²⁹ A ²³⁰ A ²³¹ A ²³² A ²³³ A ²³⁴ A ²³⁵ A ²³⁶ A ²³⁷ A ²³⁸ A ²³⁹ A ²⁴⁰ A ²⁴¹ A ²⁴² A ²⁴³ A ²⁴⁴ A ²⁴⁵ A ²⁴⁶ A ²⁴⁷ A ²⁴⁸ A ²⁴⁹ A ²⁵⁰ A ²⁵¹ A ²⁵² A ²⁵³ A ²⁵⁴ A ²⁵⁵ A ²⁵⁶ A ²⁵⁷ A ²⁵⁸ A ²⁵⁹ A ²⁶⁰ A ²⁶¹ A ²⁶² A ²⁶³ A ²⁶⁴ A ²⁶⁵ A ²⁶⁶ A ²⁶⁷ A ²⁶⁸ A ²⁶⁹ A ²⁷⁰ A ²⁷¹ A ²⁷² A ²⁷³ A ²⁷⁴ A ²⁷⁵ A ²⁷⁶ A ²⁷⁷ A ²⁷⁸ A ²⁷⁹ A ²⁸⁰ A ²⁸¹ A ²⁸² A ²⁸³ A ²⁸⁴ A ²⁸⁵ A ²⁸⁶ A ²⁸⁷ A ²⁸⁸ A ²⁸⁹ A ²⁹⁰ A ²⁹¹ A ²⁹² A ²⁹³ A ²⁹⁴ A ²⁹⁵ A ²⁹⁶ A ²⁹⁷ A ²⁹⁸ A ²⁹⁹ A ³⁰⁰ A ³⁰¹ A ³⁰² A ³⁰³ A ³⁰⁴ A ³⁰⁵ A ³⁰⁶ A ³⁰⁷ A ³⁰⁸ A ³⁰⁹ A ³¹⁰ A ³¹¹ A ³¹² A ³¹³ A ³¹⁴ A ³¹⁵ A ³¹⁶ A ³¹⁷ A ³¹⁸ A ³¹⁹ A ³²⁰ A ³²¹ A ³²² A ³²³ A ³²⁴ A ³²⁵ A ³²⁶ A ³²⁷ A ³²⁸ A ³²⁹ A ³³⁰ A ³³¹ A ³³² A ³³³ A ³³⁴ A ³³⁵ A ³³⁶ A ³³⁷ A ³³⁸ A ³³⁹ A ³⁴⁰ A ³⁴¹ A ³⁴² A ³⁴³ A ³⁴⁴ A ³⁴⁵ A ³⁴⁶ A ³⁴⁷ A ³⁴⁸ A ³⁴⁹ A ³⁵⁰ A ³⁵¹ A ³⁵² A ³⁵³ A ³⁵⁴ A ³⁵⁵ A ³⁵⁶ A ³⁵⁷ A ³⁵⁸ A ³⁵⁹ A ³⁶⁰ A ³⁶¹ A ³⁶² A ³⁶³ A ³⁶⁴ A ³⁶⁵ A ³⁶⁶ A ³⁶⁷ A ³⁶⁸ A ³⁶⁹ A ³⁷⁰ A ³⁷¹ A ³⁷² A ³⁷³ A ³⁷⁴ A ³⁷⁵ A ³⁷⁶ A ³⁷⁷ A ³⁷⁸ A ³⁷⁹ A ³⁸⁰ A ³⁸¹ A ³⁸² A ³⁸³ A ³⁸⁴ A ³⁸⁵ A ³⁸⁶ A ³⁸⁷ A ³⁸⁸ A ³⁸⁹ A ³⁹⁰ A ³⁹¹ A ³⁹² A ³⁹³ A ³⁹⁴ A ³⁹⁵ A ³⁹⁶ A ³⁹⁷ A ³⁹⁸ A ³⁹⁹ A ⁴⁰⁰ A ⁴⁰¹ A ⁴⁰² A ⁴⁰³ A ⁴⁰⁴ A ⁴⁰⁵ A ⁴⁰⁶ A ⁴⁰⁷ A ⁴⁰⁸ A ⁴⁰⁹ A ⁴¹⁰ A ⁴¹¹ A ⁴¹² A ⁴¹³ A ⁴¹⁴ A ⁴¹⁵ A ⁴¹⁶ A ⁴¹⁷ A ⁴¹⁸ A ⁴¹⁹ A ⁴²⁰ A ⁴²¹ A ⁴²² A ⁴²³ A ⁴²⁴ A ⁴²⁵ A ⁴²⁶ A ⁴²⁷ A ⁴²⁸ A ⁴²⁹ A ⁴³⁰ A ⁴³¹ A ⁴³² A ⁴³³ A ⁴³⁴ A ⁴³⁵ A ⁴³⁶ A ⁴³⁷ A ⁴³⁸ A ⁴³⁹ A ⁴⁴⁰ A ⁴⁴¹ A ⁴⁴² A ⁴⁴³ A ⁴⁴⁴ A ⁴⁴⁵ A ⁴⁴⁶ A ⁴⁴⁷ A ⁴⁴⁸ A ⁴⁴⁹ A ⁴⁵⁰ A ⁴⁵¹ A ⁴⁵² A ⁴⁵³ A ⁴⁵⁴ A ⁴⁵⁵ A ⁴⁵⁶ A ⁴⁵⁷ A ⁴⁵⁸ A ⁴⁵⁹ A ⁴⁶⁰ A ⁴⁶¹ A ⁴⁶² A ⁴⁶³ A ⁴⁶⁴ A ⁴⁶⁵ A ⁴⁶⁶ A ⁴⁶⁷ A ⁴⁶⁸ A ⁴⁶⁹ A ⁴⁷⁰ A ⁴⁷¹ A ⁴⁷² A ⁴⁷³ A ⁴⁷⁴ A ⁴⁷⁵ A ⁴⁷⁶ A ⁴⁷⁷ A ⁴⁷⁸ A ⁴⁷⁹ A ⁴⁸⁰ A ⁴⁸¹ A ⁴⁸² A ⁴⁸³ A ⁴⁸⁴ A ⁴⁸⁵ A ⁴⁸⁶ A ⁴⁸⁷ A ⁴⁸⁸ A ⁴⁸⁹ A ⁴⁹⁰ A ⁴⁹¹ A ⁴⁹² A ⁴⁹³ A ⁴⁹⁴ A ⁴⁹⁵ A ⁴⁹⁶ A ⁴⁹⁷ A ⁴⁹⁸ A ⁴⁹⁹ A ⁵⁰⁰ A ⁵⁰¹ A ⁵⁰² A ⁵⁰³ A ⁵⁰⁴ A ⁵⁰⁵ A ⁵⁰⁶ A ⁵⁰⁷ A ⁵⁰⁸ A ⁵⁰⁹ A ⁵¹⁰ A ⁵¹¹ A ⁵¹² A ⁵¹³ A ⁵¹⁴ A ⁵¹⁵ A ⁵¹⁶ A ⁵¹⁷ A ⁵¹⁸ A ⁵¹⁹ A ⁵²⁰ A ⁵²¹ A ⁵²² A ⁵²³ A ⁵²⁴ A ⁵²⁵ A ⁵²⁶ A ⁵²⁷ A ⁵²⁸ A ⁵²⁹ A ⁵³⁰ A ⁵³¹ A ⁵³² A ⁵³³ A ⁵³⁴ A ⁵³⁵ A ⁵³⁶ A ⁵³⁷ A ⁵³⁸ A ⁵³⁹ A ⁵⁴⁰ A ⁵⁴¹ A ⁵⁴² A ⁵⁴³ A ⁵⁴⁴ A ⁵⁴⁵ A ⁵⁴⁶ A ⁵⁴⁷ A ⁵⁴⁸ A ⁵⁴⁹ A ⁵⁵⁰ A ⁵⁵¹ A ⁵⁵² A ⁵⁵³ A ⁵⁵⁴ A ⁵⁵⁵ A ⁵⁵⁶ A ⁵⁵⁷ A ⁵⁵⁸ A ⁵⁵⁹ A ⁵⁶⁰ A ⁵⁶¹ A ⁵⁶² A ⁵⁶³ A ⁵⁶⁴ A ⁵⁶⁵ A ⁵⁶⁶ A ⁵⁶⁷ A ⁵⁶⁸ A ⁵⁶⁹ A ⁵⁷⁰ A ⁵⁷¹ A ⁵⁷² A ⁵⁷³ A ⁵⁷⁴ A ⁵⁷⁵ A ⁵⁷⁶ A ⁵⁷⁷ A ⁵⁷⁸ A ⁵⁷⁹ A ⁵⁸⁰ A ⁵⁸¹ A ⁵⁸² A ⁵⁸³ A ⁵⁸⁴ A ⁵⁸⁵ A ⁵⁸⁶ A ⁵⁸⁷ A ⁵⁸⁸ A ⁵⁸⁹ A ⁵⁹⁰ A ⁵⁹¹ A ⁵⁹² A ⁵⁹³ A ⁵⁹⁴ A ⁵⁹⁵ A ⁵⁹⁶ A ⁵⁹⁷ A ⁵⁹⁸ A ⁵⁹⁹ A ⁶⁰⁰ A ⁶⁰¹ A ⁶⁰² A ⁶⁰³ A ⁶⁰⁴ A ⁶⁰⁵ A ⁶⁰⁶ A ⁶⁰⁷ A ⁶⁰⁸ A ⁶⁰⁹ A ⁶¹⁰ A ⁶¹¹ A ⁶¹² A ⁶¹³ A ⁶¹⁴ A ⁶¹⁵ A ⁶¹⁶ A ⁶¹⁷ A ⁶¹⁸ A ⁶¹⁹ A ⁶²⁰ A ⁶²¹ A ⁶²² A ⁶²³ A ⁶²⁴ A ⁶²⁵ A ⁶²⁶ A ⁶²⁷ A ⁶²⁸ A ⁶²⁹ A ⁶³⁰ A ⁶³¹ A ⁶³² A ⁶³³ A ⁶³⁴ A ⁶³⁵ A ⁶³⁶ A ⁶³⁷ A ⁶³⁸ A ⁶³⁹ A ⁶⁴⁰ A ⁶⁴¹ A ⁶⁴² A ⁶⁴³ A ⁶⁴⁴ A ⁶⁴⁵ A ⁶⁴⁶ A ⁶⁴⁷ A ⁶⁴⁸ A ⁶⁴⁹ A ⁶⁵⁰ A ⁶⁵¹ A ⁶⁵² A ⁶⁵³ A ⁶⁵⁴ A ⁶⁵⁵ A ⁶⁵⁶ A ⁶⁵⁷ A ⁶⁵⁸ A ⁶⁵⁹ A ⁶⁶⁰ A ⁶⁶¹ A ⁶⁶² A ⁶⁶³ A ⁶⁶⁴ A ⁶⁶⁵ A ⁶⁶⁶ A ⁶⁶⁷ A ⁶⁶⁸ A ⁶⁶⁹ A ⁶⁷⁰ A ⁶⁷¹ A ⁶⁷² A ⁶⁷³ A ⁶⁷⁴ A ⁶⁷⁵ A ⁶⁷⁶ A ⁶⁷⁷ A ⁶⁷⁸ A ⁶⁷⁹ A ⁶⁸⁰ A ⁶⁸¹ A ⁶⁸² A ⁶⁸³ A ⁶⁸⁴ A ⁶⁸⁵ A ⁶⁸⁶ A ⁶⁸⁷ A ⁶⁸⁸ A ⁶⁸⁹ A ⁶⁹⁰ A ⁶⁹¹ A ⁶⁹² A ⁶⁹³ A ⁶⁹⁴ A ⁶⁹⁵ A ⁶⁹⁶ A ⁶⁹⁷ A ⁶⁹⁸ A ⁶⁹⁹ A ⁷⁰⁰ A ⁷⁰¹ A ⁷⁰² A ⁷⁰³ A ⁷⁰⁴ A ⁷⁰⁵ A ⁷⁰⁶ A ⁷⁰⁷ A ⁷⁰⁸ A ⁷⁰⁹ A ⁷¹⁰ A ⁷¹¹ A ⁷¹² A ⁷¹³ A ⁷¹⁴ A ⁷¹⁵ A ⁷¹⁶ A ⁷¹⁷ A ⁷¹⁸ A ⁷¹⁹ A ⁷²⁰ A ⁷²¹ A ⁷²² A ⁷²³ A ⁷²⁴ A ⁷²⁵ A ⁷²⁶ A ⁷²⁷ A ⁷²⁸ A ⁷²⁹ A ⁷³⁰ A ⁷³¹ A ⁷³² A ⁷³³ A ⁷³⁴ A ⁷³⁵ A ⁷³⁶ A ⁷³⁷ A ⁷³⁸ A ⁷³⁹ A ⁷⁴⁰ A ⁷⁴¹ A ⁷⁴² A ⁷⁴³ A ⁷⁴⁴ A ⁷⁴⁵ A ⁷⁴⁶ A ⁷⁴⁷ A ⁷⁴⁸ A ⁷⁴⁹ A ⁷⁵⁰ A ⁷⁵¹ A ⁷⁵² A ⁷⁵³ A ⁷⁵⁴ A ⁷⁵⁵ A ⁷⁵⁶ A ⁷⁵⁷ A ⁷⁵⁸ A ⁷⁵⁹ A ⁷⁶⁰ A ⁷⁶¹ A ⁷⁶² A ⁷⁶³ A ⁷⁶⁴ A ⁷⁶⁵ A ⁷⁶⁶ A ⁷⁶⁷ A ⁷⁶⁸ A ⁷⁶⁹ A ⁷⁷⁰ A ⁷⁷¹ A ⁷⁷² A ⁷⁷³ A ⁷⁷⁴ A ⁷⁷⁵ A ⁷⁷⁶ A ⁷⁷⁷ A ⁷⁷⁸ A ⁷⁷⁹ A ⁷⁸⁰ A ⁷⁸¹ A ⁷⁸² A ⁷⁸³ A ⁷⁸⁴ A ⁷⁸⁵ A ⁷⁸⁶ A ⁷⁸⁷ A ⁷⁸⁸ A ⁷⁸⁹ A ⁷⁹⁰ A ⁷⁹¹ A ⁷⁹² A ⁷⁹³ A ⁷⁹⁴ A ⁷⁹⁵ A ⁷⁹⁶ A ⁷⁹⁷ A ⁷⁹⁸ A ⁷⁹⁹ A ⁸⁰⁰ A ⁸⁰¹ A ⁸⁰² A ⁸⁰³ A ⁸⁰⁴ A ⁸⁰⁵ A ⁸⁰⁶ A ⁸⁰⁷ A ⁸⁰⁸ A ⁸⁰⁹ A ⁸¹⁰ A ⁸¹¹ A ⁸¹² A ⁸¹³ A ⁸¹⁴ A ⁸¹⁵ A ⁸¹⁶ A ⁸¹⁷ A ⁸¹⁸ A ⁸¹⁹ A ⁸²⁰ A ⁸²¹ A ⁸²² A ⁸²³ A ⁸²⁴ A ⁸²⁵ A ⁸²⁶ A ⁸²⁷ A ⁸²⁸ A ⁸²⁹ A ⁸³⁰ A ⁸³¹ A ⁸³² A ⁸³³ A ⁸³⁴ A ⁸³⁵ A ⁸³⁶ A ⁸³⁷ A ⁸³⁸ A ⁸³⁹ A ⁸⁴⁰ A ⁸⁴¹ A ⁸⁴² A ⁸⁴³ A ⁸⁴⁴ A ⁸⁴⁵ A ⁸⁴⁶ A ⁸⁴⁷ A ⁸⁴⁸ A ⁸⁴⁹ A ⁸⁵⁰ A ⁸⁵¹ A ⁸⁵² A ⁸⁵³ A ⁸⁵⁴ A ⁸⁵⁵ A ⁸⁵⁶ A ⁸⁵⁷ A ⁸⁵⁸ A ⁸⁵⁹ A ⁸⁶⁰ A ⁸⁶¹ A ⁸⁶² A ⁸⁶³ A ⁸⁶⁴ A ⁸⁶⁵ A ⁸⁶⁶ A ⁸⁶⁷ A ⁸⁶⁸ A ⁸⁶⁹ A ⁸⁷⁰ A ⁸⁷¹ A ⁸⁷² A ⁸⁷³ A ⁸⁷⁴ A ⁸⁷⁵ A ⁸⁷⁶ A ⁸⁷⁷ A ⁸⁷⁸ A ⁸⁷⁹ A ⁸⁸⁰ A ⁸⁸¹ A ⁸⁸² A ⁸⁸³ A ⁸⁸⁴ A ⁸⁸⁵ A ⁸⁸⁶ A ⁸⁸⁷ A ⁸⁸⁸ A ⁸⁸⁹ A ⁸⁹⁰ A ⁸⁹¹ A ⁸⁹² A ⁸⁹³ A ⁸⁹⁴ A ⁸⁹⁵ A ⁸⁹⁶ A ⁸⁹⁷ A ⁸⁹⁸ A ⁸⁹⁹ A ⁹⁰⁰ A ⁹⁰¹ A ⁹⁰² A ⁹⁰³ A ⁹⁰⁴ A ⁹⁰⁵ A ⁹⁰⁶ A ⁹⁰⁷ A ⁹⁰⁸ A ⁹⁰⁹ A ⁹¹⁰ A ⁹¹¹ A ⁹¹² A ⁹¹³ A ⁹¹⁴ A ⁹¹⁵ A ⁹¹⁶ A ⁹¹⁷ A ⁹¹⁸ A ⁹¹⁹ A ⁹²⁰ A ⁹²¹ A ⁹²² A ⁹²³ A ⁹²⁴ A ⁹²⁵ A ⁹²⁶ A ⁹²⁷ A ⁹²⁸ A ⁹²⁹ A ⁹³⁰ A ⁹³¹ A ⁹³² A ⁹³³ A ⁹³⁴ A ⁹³⁵ A ⁹³⁶ A ⁹³⁷ A ⁹³⁸ A ⁹³⁹ A ⁹⁴⁰ A ⁹⁴¹ A ⁹⁴² A ⁹⁴³ A ⁹⁴⁴ A ⁹⁴⁵ A ⁹⁴⁶ A ⁹⁴⁷ A ⁹⁴⁸ A ⁹⁴⁹ A ⁹⁵⁰ A ⁹⁵¹ A ⁹⁵² A ⁹⁵³ A ⁹⁵⁴ A ⁹⁵⁵ A ⁹⁵⁶ A ⁹⁵⁷ A ⁹⁵⁸ A ⁹⁵⁹ A ⁹⁶⁰ A ⁹⁶¹ A ⁹⁶² A ⁹⁶³ A ⁹⁶⁴ A ⁹⁶⁵ A ⁹⁶⁶ A ⁹⁶⁷ A ⁹⁶⁸ A ⁹⁶⁹ A ⁹⁷⁰ A ⁹⁷¹ A ⁹⁷² A ⁹⁷³ A ⁹⁷⁴ A ⁹⁷⁵ A ⁹⁷⁶ A ⁹⁷⁷ A ⁹⁷⁸ A ⁹⁷⁹ A ⁹⁸⁰ A ⁹⁸¹ A ⁹⁸² A ⁹⁸³ A ⁹⁸⁴ A ⁹⁸⁵ A ⁹⁸⁶ A ⁹⁸⁷ A ⁹⁸⁸ A ⁹⁸⁹ A ⁹⁹⁰ A ⁹⁹¹ A ⁹⁹² A ⁹⁹³ A ⁹⁹⁴ A ⁹⁹⁵ A ⁹⁹⁶ A ⁹⁹⁷ A ⁹⁹⁸ A ⁹⁹⁹ A ¹⁰⁰⁰

²⁴ Pozsony, 1791. Sokkal kevésbé valószínű, hogy Faludi Ferentz Téli Éjtszakái (Pozsony, 1787) helyett történt az elírás. Végül gondolhatnánk még Horváth Ádám Holmi-jának 2. darabjára (Győr, 1793), mert ebben a második vers: „1788-dik Esztendőnek utolsó éjtszakája”. De amíg az előbbieket a Péczeli József által kiadott „Yung éjtszakái” című könyvvel együtt megvoltak a könyvtárban, addig Horváth Ádám Holmi-ja nem található a könyvjegyzékekben és a kölcsönzési feljegyzésekben.

Kodrus. Szomoru játék öt felvonásban. Mellyet németből fordított Tövissi L. Baro Bálintint János. (H. n.) 1784. Cronegk Codrus-át Szrógh Sámuel is lefordította, mégis az előbbi fordításról van szó, mert az 1796-os jegyzék az 1784-es évszámot jelzi.

Két nagyságos elmének költeményes szüleményei ... Közre bocsátotta Révai Miklós. Pozsony, 1789. Barcsai Ábrahám és Orczy Lőrinc költeményeit adta ki Révai.

Zakkariásnak [így] a' pápa titkos író-deákjának az austriai tartományokban lett valóságos megvilágosításról, Romából költ levelei az ő lelki barátjaihoz ki-adattattak egy eretnek-által. Fordítottak olasz-nyelvből. 1786. eszt. (H. n.) Szatsvai Sándor volt a fordító.

Kassandra, melyet frantziából fordított Báróti Sándor. I—VII. rész. Bécs, 1774. A bejegyzésben a mű címe utáni szám először V-ös benyomását kelti, de megállapíthatóan áthúzott I-es. E hét részes művet a kölcsönzők nem vették ki egyszerre, hanem kötetenként, legfeljebb kettesével.

Mindenes Gyűjtemény. I—VI. darab. Komárom, 1789—1792. Ezek közül szinte bizonyosan az „V-dik negyed”-ről van szó, mert a legkorábbi katalógus 3. tétele ez: „A Mindenes Gyűjtemény V. sz. 1791.”, és az 1796-beli jegyzék szintén csak ezt a darabot említi a 26. szám alatt.

A szerelem gyermeke. Egy Nézőjáték 5 Felvonásban. Kotzebue Augustus ... után, az originális Kiadás szerint. Buda, 1792. (= A Budai Magyar Théátrum. Első szakasz. I. Darab.) Verseghy Ferenc fordítása.

Geszner idylliumi. Fordította Kazinczy Ferentz. Kassa, 1788.²⁵

Az ember' gyűlölés és a' meg-bánás. Vígssággal és szomorúsággal elegyített játék öt felvonásban. Szerzette Kotzebue, fordította Kőrösi Sigmond. Bécs, 1790.

A Magyar Játék-szin. Második kötet. Pest, 1793. A következő színművek vannak benne: Mw. Soós Márton: A meg-szomorított ártatlanság ... 1792.; Ifjabbik Zsitvai Ferenc: A szerencsétlen alkancellár; Metastasio (Rudnyánszky Karolina fordításában): A pusztasziget. Ez az utolsó tétel az azonosíthatók közül az egyetlen olyan, amely 1792 után megjelent könyvről szól, ez is feltehetően már 1793 első negyedében megjelent.

Berzsenyi könyvkölcsönzéseit megnyugtatóan csak akkor lehet majd beállítani költői fejlődésének történetébe, ha előbb számba vesszük a következő körülményeket: milyen volt a verskötetek, regények, színművek, ismeretterjesztő könyvek aránya általában a XVIII. század végén közforgalomban levő magyar könyvek között, de különösen is a Magyar Társaságtól kölcsönözhető közt, továbbá: a naplóbéli feljegyzések szerint milyen arányban kölcsönöztek ki a többi diákok regényeket, színműveket, verses köteteket stb.²⁶

De egy ilyen és még más szempontok alkalmazásával véghezvitt vizsgálódás előtt is megállapítható két jelenség.

Berzsenyi kikölcsönözte Gessner Kazinczy-fordította idilljeit. 1808. december 13-án ezt írta Kazinczynak: „Nékem iskolai tudományom nints; mikor nékem azt még tanulni kellett volna, már én akkor Horáttal [!] és Geznerrel társalkodtam ...”²⁷ E közléséből most már semmit sem kell leszámítanunk, mintha Gessner fordítójának a rokonszenvét akarta volna vele megnyerni; nem kell a hízegés rovatára könyvelnünk.

A kölcsönzési tételek egynegyede, 16-ból 4 színmű. Mivel pedig a Magyar Játékszín második kötete három színművet tartalmaz, Berzsenyi összesen hat színművet olvashatott e kötetekből. Vajon ez az arány egyéni érdeklődést mutat-e a színművek iránt, vagy ugyanilyen volt diáktársaiban? Mindenképpen figyelemre méltó az, hogy két Kotzebue-művet kölcsönzött a könyvtárból. Amikor két évtized múltán tevőleges érdeklődést is mutatott a dráma iránt, 1815-ben arra kérte Kazinczyt és Döbrenteit, figyelmeztessék őt Kotzebue hibáira. „En ezt az embert — írta Kazinczynak — annyira becsülöm, hogy félek ne hogy az ő hibájába essem.”²⁸ Szinte azonos szóval írta ugyanaz nap Döbrentének: „... én ezt az embert annyira szeretem, hogy az ő hibájának megismerésére elégtelen vagyok”.²⁹ Kotzebue színműveinek kedveléséről tanúskodik már öt évvel korábban Szemere Pál Kazinczyhoz írt levele Berzsenyi első budai-pesti látogatásáról. E tudósítás szerint 1810 tavaszán Berzsenyi megnézte a pesti magyar színházban Kotzebue egy színművét, az előadás után vita támadt Kotzebue értékéről a vele volt társaságban, s ebben Kölcsey is ott volt. E vita közben Ber-

²⁵ Ihász Imre könyveinek jegyzékében 15. sz. alatt. Gessner korábbi magyar fordítójának, Könyi Jánosnak két Gessner-fordítása szintén megtalálható ott (29. „Geznerből fordított Ábel halála.” 30. „Az első hajós Geznerből.”), tehát Berzsenyinek éppen meglelt volna a lehetősége azokat kölcsönözni, de aligha kétséges, hogy a Kazinczy-fordításról van szó.

²⁶ A Berzsenyi László elbeszélése alapján feljegyzett családi hagyomány is tudott, habár tévedéssel keverten, Berzsenyi Dániel könyvtárházsnaláról. „A költő tagja volt a lyceumi 'Magyar társaság'-nak, de annak működésében nem vett részt, hanem a könyvtárt annál inkább igénybe vette.” Noszlopy I. m. 15.

²⁷ MERÉNYI OSZKÁR: Berzsenyi Dániel levelei Kazinczy Ferenchez. Debrecen, 1942. 3. Vö. VÁCZY JÁNOS: Kazinczy Ferenc levelezése. 6. kötet. 1896. 1384. (sz. levél. 148. lap.

²⁸ MERÉNYI I. m. 59. VÁCZY I. m. 13. kötet. 1903. 3052. sz. levél. 307. lap.

²⁹ MERÉNYI I. m. 56.

zsenyi így nyilatkozott: „Én nem ismérek olyan író, a ki szívemhez úgy tudna szólni, mint Kotzebue . . .”³⁰ Ezek a nyilatkozatok új fényt kapnak abból a tényből, hogy Berzsenyi már mint soproni diák, 16—17 éves korában kézbe vett Kotzebue-színműveket.

Horváth János, amikor megjelölte „A Somogyi Kupa”, másképp „Kupa támadása”-nak is nevezett drámatörredékhez vezető út főbb pontjait, mint feltételezhető lehetőségre célzott azzal kapcsolatban, hogy „színi előadást látott Sopronban”: „onnan s olvasmányból ismerhette Kotzebue-t”.³¹ Berzsenyi éppen azokban az években, amelyekben a Magyar Társaság könyvtárát használta, akár nyolc Kotzebue-darabot is láthatott a soproni német színházban, köztük azokat is, amelyeket magyar fordításban kölcsönvett a könyvtárból.³² Amit Horváth János feltételezett, hogy ti. a drámatörredékhez vezető út Berzsenyi soproni diákélményeiből indult ki, igazolódott.

³⁰ Váczy i. m. 7. kötet. 1896. 1726. sz. levél. 403.kk. — Szemere Pál levelébe Kazinczy jegyezte be Berzsenyi budai-pesti látogatásának feltételezett napjait. E betoldások szerint Berzsenyi 1810. március 29-én a pesti magyar színházban egy Kotzebue-darabot nézett meg barátaival, másnap pedig a pesti német színházban egy „Ritterschauspiel”-t. De a levél betoldott idő-adatai nem illenek össze a pesti színházak ismert műsoraival. A „Magyar játék-színi almanak, Pest 1811” (OSZK Színháztörténeti Osztály, Zsebkönyvgyűjtemény 246.) szerint a pesti színházban 29-én Hamlet-et játszották. A közeli napokat nézve, Kotzebue-darabot adtak március 25-én (A kisvárosiak), április 1-én (a Szökött katonát, egy ismeretlen szerző „Kiki saját háza előtt seperjen” című vígjátékán kívül), 4-én a Szerelm gyermekét. A legérdekesebb az lenne, ha éppen ezt látta volna Berzsenyi, mert amint most már tudjuk, ez diákkori olvasmánya volt. Az „Ofner und Pesther Theater-Taschenbuch auf das Jahr 1811. von J. P. Cserny et J. Oertel. Pesth, 1811” (uo. Zsebkönyvgyűjtemény 128.) szerint a pesti német színházban március 30-án nem volt előadás. Kádár Jolán kutatásán (A budai és pesti német színészet története 1812-ig, Budapest, 1914) túlmenően hasznos lenne megállapítani, hogy az akkortájt előadott színművek közül melyik volt lovagi színjáték. Az is lehetséges, hogy Berzsenyi és barátai a német színházban láttak Kotzebue-darabot, és az után támadt a vita Kotzebue értékéről. Ott március 27-én, április 1-én játszottak Kotzebue-t.

³¹ I. m. 138.

³² VATTER ILONA: A soproni német színészet története 1841-ig. Budapest, 1929. 42.kk, 112.k.

EMLÉKEZÉSEK ADY ENDRÉRŐL

1. kötet. Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és magyarázatokkal kiegészítette Kovalovszky Miklós. Bp. 1961. Akadémiai K. — MTA Irodalomtörténeti Intézet. 659 l. (Új Magyar Múzeum, 5.)

Utóéletével — bár fellépésük és pályájuk megfutása között csaknem egy évszázados az időbeli differencia — csak a Petőfié vetekszik. S ha sok minden keveredett, kavargott is a rá való emlékezetekben — szerelmi pletykák, érvényesülni akarás stb. —, mégis: egészében a nemzet adta össze ezt az Ady-képet. Pedig komoly tilalomfák meredtek a legjobb szándékú emlékezők elé is: maga Ady Endre ásta le azokat jó mélyen, kiverhetetlenül, lírája humuszába. Már az Új Versekben ott van a tiltakozó szó: „Ne lássatok meg?” Szürke ország királya volt a vers első címe, de a kötetbe már ebben a címében is gesztust jelentő formájában került be:

„Amíg nem láttok, nem ékesíttek,
Nem rubrikáztok, addig: vagyok.”

mondta ki az új verseit író költő, aki a maga páratlan tudatosságával, tisztánlátásával érezte azt is, hogy lírája önmagában többet mondhat az öt esetleg csak félig értők „rubrikázásánál”. S hogy Adyt nagy költészete kibontakozásától mennyire foglalkoztatta és kísértte ez az aggodalom, tanúsítja a „Vér és arany”-beli vers: „Ha a szemem lefogták”:

„Öh, elégtétel éjszakája,
Öh, gyönyörűség éjszakája:
Szememet már lefogták szépen
És senki sem emlékszik rája.

Senki sem tudja, mint néztem rá,
Kire haraggal, kire kéjjel?
S ostoba kis emlékezők
Indulnak útnak szerte-széjjel.”

A vers annyira önmagáért beszél, hogy értelmezni sem kell. Utóéletéhez pusztán annyit, hogy az „ostoba kis emlékezők” sor lett a legfőbb félelemforrás: nem hiszem, hogy távol járnék az igazságtól, ha kimondom, hogy még legbensőbb barátai, élete titkai tudói egyikét másikat (pl. szinte bizonyosan: Bíró Lajost) is ez riasztotta el emlékeik papírra vetésétől.

Ady azonban nem elégedett meg a versbeli tilalommal: amikor Ignóus privát életére, egyéni vonásaira célozva írt egy-két

mondatot a „Ki látott engem?”-ről szólva: felszisszent. „E pár sor írás egy nagy haragból, egy hosszú, veszekedő cikk tervéből maradt meg s dokumentumnak jegyződik ide” — írta mindjárt az első mondatában, s azért idéztem én is, hogy „dokumentumként”, mintegy végakaratként lássuk mi is — és okuljunk belőle: mi ingerelte Adyt erre a nagy haragra: „... csodálatosan tetszett ezúttal neki egy-egy jelzőig, mondatocskáig elcsúsztatnia a ceruzáját a poéta emberi és polgári személyiségére. Vén csont már e poéta s van egy olcsó szellemességgé, de nem rossz axiómája: élete nyitott könyv, csak éppen tán nem fiatal leányok kezébe való, pláne mikor ezeket kezdi érdekelni legjobban.” A kis glossza „A poéta élete” tündető címmel két évvel az *Elbocsátó szép üzenet* után jelent meg — s ez a mondat pontosan fedi is a Léda és a Csinszka korszak közötti, az élete hajóját ifjú karok kikötőjébe horgonyzó Adyt. A következő mondatok azonban már ismét máig meggondolkoztatóan súlyosak: „Ám e költő aktív költő, élete, egzisztenciája még mindig a vers... S azóta se tudom elhinni, hogy egy élő, író és küzdő poéta emberi remeksei még inkább gyarlóságai éppen egy nagyszerű barát útján fussanak szét a megismertségbe. Éppen eléggé jogtalan, tolakodó és ostoba módon kíséri a szegény »neves« költő-ember életét a snobok és rajongók érdeklődése s legendagyártó kedve. Meg nem nevezett poéta azt szokta mondani, hogy egy társadalomnak, egy publikumnak legalább hússzor jobban kell ellátnia egy ilyen emberét, hogy jussa legyen elvárnia tőle magánéletében is a mindig grandiózusz, őrzött stílusos és megcsodálni valót... Most éppen csak egy kis grimász akart ez lenni az író privátéletébe szemtelenül bebukuskálók felé... De nem kell látszatra sem rászabadítani az irodalmiaskodó plebszt a poétának úgyis kinok és kinok között egyensúlyozott életére.”... Mit tagadjuk: Adynak sok mindenben igaza lett: sok ostoba kis emlékezős íróddal s sokan lebbentgették illetlenül, avatatlanul és feleslegesen az író privát életének fátylát. Pedig Ady gesztusai mellett ott élt a kortársak

tudatában két háború közötti irodalmunk nagyhatású alakjának, Szabó Dezsőnek riasztóan kegyetlen aforizmája: „A zseni meghal, eltemetik. Sírján dudva és barátok nőnek.”... Mégis — Ady szerencséjére is — sem az Ő szava, amellyel az ostoba kis emlékezőket előre megbélyegezte, sem Szabó Dezső mondása nem riasztott vissza minden közelében élő; nem akadályozhatta meg az emlékezések áradatát: azok mégiscsak megszülettek.

*

Hatvany: Így élt Petőfi-jének öt vaskos kötete után kézbe kaptuk az Adyra való emlékezések elsőkötetét is: az Ady családra, az érmindszenti gyermekeikre, s a nagykárolyi s a zilahi diákkorra való emlékezéseket tartalmazza ez a kötet. Szinte az utolsó órában indult meg a gyűjtő munka, ahogy Kovalovszky is céloz rá: Ady születésének nyolcvanadik évfordulója adta meg az utolsó elgondolkoztató figyelmeztetést s egyúttal lökést hozzá. A gyűjtés munkáját Kovalovszky Miklós széleskörűen értelmezte: forrásai között ott találjuk a még élő kortársak emlékezéseit. Több mint kétszáz ilyen személyt sikerült felkutatnia: a számat nyilván az emlékezés-gyűjtés egészére kell értenünk. Forrásai között szerepel ezeken túl sok ismeretlen, kéziratossá vagy az irodalomtörténeti kutatás körén kívül rekedt s elfeledett emlékezés, valamint egy sereg Ady-dokumentum is. Az is csak helyeselhető vezérlő-elve, hogy „elsősorban új vagy ismeretlen, nehezen hozzáférhető anyagot akar átadni s ezért aránylag kevés ismert, nagy név szerepel benne.” (12.) Hiszen ez a gyűjtemény — minden olvasmányossága, néha egyenesen lekötően érdekes volta mellett is — nem a széles olvasóközönség számára készült elsősorban, hanem, akik legalábbis „nem középiskolás fokon” ismerik és akarják ismerni Adyt: az Ady életművével tudományosan foglalkozóknak, költészetét mélyebben megérteni akaróknak segít. Ebben az összefüggésben Kovalovszky jogosan tételezi fel a korra vonatkozó alapvető művek — Ady Lajos könyve, az Ady-múzeum két kötete, s a többi — ismeretét, s csak helyeselhető, hogy ezekre éppen csak lapszámszerűen utal s inkább új emlékező-alanyokat kutatott fel, ill., ami talán még nagyobb tette: a két háború közötti sajtó Adyra emlékező tömegéből biztos kézzel választotta ki a legfontosabbakat, a tudományos érdeklődésre számotartathatókat. Közreadó módszerével akkor is egyetértünk, amikor nem szabadja szét kronológikusan az egy tömbben kibukott emlékezéseket, mert így egészen azok, másrészt: nyolcvan felé járó, nem litterátus emberektől igazán nem lehetett kívánni, hogy a költő életének korszakai rendjében emlékezzenek. Kovalovszky idő-

rendi súlypontjuk szerint helyezi el gyűjteményében az emlékezéseket. Ez viszont bennünket is arra kötelez, hogy az 1896-on túlmutató tanulságokat is számba vegyük.

*

Taine óta közhely a művészetben a miliő fontossága: ennek a közel hétszáz oldalas kötetnek igazi trousseau-ja, hogy épp a családról és a gyerekkoráról bukkantak fel a legbőségesebb és talán a legértékesebb adatok is. Ez valóban igazi újdonság, hisz eddig minderről alig tudtunk többet, mint amit Ady Lajos könyvében s az Ady-múzeum egy-két cikkében lehetett olvasni (Ady Lajos, Nagy Sándor, Kőmíves Nagy Lajos írása). Megszólalnak a rokonok s rég felejtett családi titkokra, ügyekre derül fény. Adyban elevenen élt a családi hagyomány s mint költő is bőven merített belőle. Örülünk kell hát a rokon tanúságtételeknek, mert a művet magyarázzák — s így Ady érzékenysége sem találhatna bennük kivételt. L. Ady Mariska: Családi emlékek, Czuczka Emma: Ady Dániel házassága; s mások emlékezéseiből az Ady-ösökről tudunk meg többet, — a Pásztor-ágra való *πασχάλλω* azonban inkább eredeti anyagot feltárók. Bár az apai rokonság is foglalkoztatta képzeletét — Kovalovszky az „Öreg Szilágyi István” novellában valószínűleg jól sejtí Lompértot és Ady apai nagyapját —, mégis: az anyai örökség összehasonlíthatatlanul inspiratívabb szerepet játszott művészetében. A vallomástevő Ady-íróskor hitelesítik Kovalovszky Miklós summázását: „Ady mindenestre úgy érezte, hogy költői tehetségét, idegeinek érzékeny nyugtalanságát anyai őseinek, a Pásztoroknak köszönheti.” (98.) „Egy sor szabálytalan egyéniség és tragikus életsors villan élénk a gyér adatokból és célzásokból is.” (27.): mennyire igaz ez arról a családról, amelynek felmenői között öngyilkosok csakúgy voltak, mint hitehagyottak. Literátus emberek voltak a Pásztorok: harmadízigen visszamenőleg kimutatható, hogy református papok anyai ágon az ösők. S ebből a rokonságból válik ki határozott egyéni arcúval édesanyja testvére, Pásztor Ida, a többször emlegetett nagynén. A Pásztorok leszármazottai így beszélnek róla: „Ady mint gyermek nagyon szerette a mesét. Élénk képzeletének kibontakozását érdekes történeteivel, meséivel nagyban elősegítette rajongva szeretett nagynénje: Pásztor Ida, aki színésznő volt Kassán s igen sokat tartózkodott Érmindszenten. Ida nénye az ifjú Adyra eleven kedélyével és elmesésével nagy hatással volt, s hatott költői tehetségének felébresztésére.” (86.) Mindezt csak megerősítik Ady autobiografikus írásai. Kovalovszky is jól sejtí benne azt a „fatális nagynénit”, akitől Ady nyolcéves korában Kisfaludy Sándor: Regék-jét kapta. Őt gyá-

szolja az akkoriban meghalt Kincs Gyulával együtt 1916 újév táján. Szőjük azonban már itt tovább a következtetések fonalát s Kovalovszky magyarázatait egészítsük ki azzal, hogy minden bizonnyal neki szólnak *A halottak élen* prólogjából a szép sorok:

Hát ahogyan a csodák jönnek,
Úgy irtam megint ezt a könyvet.

Se nem magamnak és se másnak:
Talán egy szép föltámadásnak.

Se nem harcnak, se nem békének:
Édes anyám halott néjének.

Ő tudta, látta, vélte, hitte,
Hogy ez a világ legszebbikje.

És úgy halt meg, hogy azt se tudta:
Mi lesz itt az okosság útja.

Ennek az egy arcnak a felvillantása is jól példázza: mennyire az utolsó pillanatban indult meg az emlékezések gyűjtése, hiszen: mennyivel többet kellene tudnunk erről a nagynéniről. Ugyanígy tisztázásra várna még Pásztor Dániel rejtélyes hitehagyásának oka és története, valamint az Ady édesanyját örökbefogadó Kabay-családról is jó lenne többet tudni. Az eddigieket ismerve is érthető azonban Ady büszkesége az anyai ősökre. S bár genealógiailag az anyai a literátus-ág —, többen mégis inkább az apában látják Ady költői tehetségének igazi inspirálóját. Ha az emlékezések külsőleges mozzanatait nézzük, nyers, durva, a művészettel szemben értetlen, a költő Adyt soha nem értő (pontosabban: a költészetet, mint hivatást nem értő) ember arca bontakozik ki előttünk. A rá emlékezők közül a tiszteletadás főhajtásával említem először Papp Aurélt, Ady gyerekkori játszótársát, a kiváló festőt, aki Ady gondolatait is értette, s oly rokonszenves szerénységgel ismeretségnek nevezte kettőjük kapcsolatát. Hogy Erőndszenten ma épségben áll Ady-szülőháza, hogy a háború alatt széthordott ereklék egy része ismét együtt van — az neki köszönhető. Az ő fáradhatatlan buzgalmának eredménye volt az ismét szépen kibontakozott Ady-kultusz. Személyében is példázta: a Duna-medencében hogy élhet két egymásra utalt nép kultúrájuk kölcsönös megbecsülésében egyenlőségben és testvériségben. Életem kivételes ajándékai között tartom számon, hogy második erdélyi utamon ő kalauzolt az Adyt nevelő szatmári és érmelléki tájon (Szatmárnémetiben, Kaplonyban, Nagykarolyban, Tasnádon, Érkávason — Erőndszzettel szomszédos község, Papp Aurél szülőfaluja — s természetesen Erőndszenten jártunk együtt). Itt volt román pap az ő nagybátyja, Papp Gyula: Ady barátja, akiről cikkeiben is megemlékezett. Erőndszenten láttam, hogy milyen tisztelet veszi körül a magyar és román parasztság köréből egyformán a

haladó magyar múltat, Ady emlékét ápoló művészt. 1960 augusztusában halt meg: legyen ez a pár sor megkésztettnekrológia ennek a nemes embernek, aki igazán minden tiszteletet megérdemel a magyarságtól. Most sem tehetek mást, mint annak idején az Igaz Szóbeli írását méltatva: első helyen kell említenem emlékezéseit (az egyik azonos az előbb említettel): Ő a kötet talán legjelentősebb emlékező egyénisége: írásai művészi szintre emelkednek! Utolsó beszélgetésünkön említette, hogy tervezi az Ady-család érmindszenti történetének, életének teljes felderítését. Milyen pótolhatatlan kár, hogy ez már nem valósulhatott meg — hisz ez valóban első kézből való, hiteles kép lehetett volna —, de milyen nagy érték az a pár töredék is — ezek önmagukban így is egészek —, ami mégiscsak elkészült: „Rajongásig szerette a földet — írja Ady Lőrincről —, amelynek megszerzéséért volt határtalanul szorgalmas, amelyet különbul dolgozott meg, mint bárki a falujában”... „S ezzel arányban növekedett lelkében a nem dolgozók és az urak iránti ádáz harag, lenézés és sokszor gyűlöletig csapongó csúfondároskodás.” (104.) De figyeljünk csak, hogy milyen hangsúlyosan említi az apa és fia közötti egyező vonásokat is: „Nagy fia, Ady Endre természetének alapvonásai ugyanazok voltak, mint apjáé, Ady Lőrincé.” (150.) S az apára való emlékezéseknek ezt a vonulását, a revoltáló vonás hagyományozódását vette észre egy másik erdélyi tanú, Szentimrei Jenő is, akitől még én is hosszú beszélgetésekben hallhattam személyes emlékeit Adyékrol: „Meg kell vallanom; rám Ady Lőrinc a meleg tekintetű, nyájás »ides«-nél is mélyebb benyomást tett. Őt tekintem a forradalmár Ady első egyenesági felmenőjének.” (124.) Somogyi Endre, a zilahi diákbárát, akivel „A tárcatárgyakról” vitatkozott a Szilágyban, már megosztja a szülőktől örököltetó lírai tehetséget, de azért az általa juttatott „apai örökség” is tetemes és az előzőket erősíti: „Az bizonyos, hogy ha a költői kedélyt s hajlamot anyjától örökölte is, sok volt benne apja nyakas, felcsattanó magyarságából, s tőle eredt megalkudni, alázkodni nem tudása, az anyagiak fontosságának érzése, lényének s még kifejezőmódjának is rap-szodikussága.” (118.) S az utolsó megjegyzése egy olyan vonást villantott fel, amire csak az édesapát személyesen jól ismerők, vele gyakran beszélők figyelhetek fel: Nagy Sándor zilahi tanár, Ady és az egész család jó barátja írt arról először az Ady-múzeumban, hogy milyen hasonló vonásokat fedezett fel Ady újszerű költői nyelve és az öreg Ady beszéde között; Oláh Gábor Ady szüleirol szóló szép esszéjében is felvillan az az ötlet, hogy Ady a stílusát, merész asszociációit, jelzőit az apjától örökölte, ill. az ő észjárásában, beszédében is felfigyelhetett arra. „... a beszédje kiha-

gyásos, ugrásos, néha zavaros ... sok homályos sorának, kifejezésének ez az apai szellemi örökség a magyarázata". (114.) Sajátos egyéni beszédmódjáról írt egyik riportjában Szalacsi Rácz Imre debreceni tanár is: „Néha szól egy-egy szót, de nagyon kell ügyelni az értelmére, mert fia apjának bizonyul a szavak rendezésében. Nem mindennapi szavak, úgy érvényes, ahogy mondja; mint Endre, a nagy fia, ahogy rakta a szavakat.” (121.) Egy másik emlékező, Papp Aurél tanúságára is hivatkozva, csak apai örökségként tartja számon a lírát. (168.) S hogy ez a látszólag „primitív”, karakán magyar mennyire nem mindennapi lélek volt — azt saját szavai árulják el: milyen okosan, emberien, az élet ősforrása mellett élők természetes bölcsességével beszélt egyszer a fia sorsáról: „... én ezt a jövőt — az életét feltettem ... Ezért akaszkodtunk össze néha. Én nemcsak nagy embert, hanem boldog embert is akartam a fiamból nevelni. Szép ez az ünneplés és jól is esik a szívemnek, de ugye nem vétek az ő emléke ellen, ha azt mondom, hogy inkább kevesebbet szenvedett volna, és a híre helyett inkább őt látnám magam mellett erőben, egészségben.” Aki ezeket a szavakat mondotta, minden volt, csak nem hétköznapi ember.

S talán vétünk az édesanya emléke ellen, ha ezt így kimondjuk? Korántsem, hiszen még mennyi minden marad számára, amit csak ő adhatott fiának: mindenekelőtt a megértést. Ő volt nagy fia igazi titoknok... s milyen finom ízlés nyilvánult meg még abban a filológia számára kétségtelenül jóvátehetetlen gesztusában is, hogy közös levelezésüket pesti útjára indulva — mintegy érezve, hogy már nem tér vissza Érmindszentre — megsemmisítette. „Hát Érmindszent nekem legeslegelőször is az édesanyámat jelenti” — írta atyai barátjának, Kabos Edének küldött levélformájú önéletrajzában. Az egyik unokatevő írta emlékezésében azt a jellemző vonást Ady anyjáról, hogy „akkor volt igazán elégedett, ha fia szobáját gazdagíthatta akármilyen kicsiséggel, ahová minden pillanatban hazavárta az ő szomorú fiát”. (56.) Ady Lőrinc titkolt szeretete mellett (erről egyébként maga Ady vallott *Katinkáig* c. önéletrajzi vonásokkal átszőtt írásában; hogyan magyarázta meg apja a pubertás-zavaraiban, megrázkódtatásaiban szenvedő zilahi diáknak az orvos szavait — a leglátványos kifejezéseket kikeresve a maga egyszerű, kemény szótárából) az édesanyja egyetlen kitárt kar, magához ölelés volt Adynak. S intelligenciája összehasonlíthatatlanul finomabb volt férjénél: míg az lényegében sohasem értette meg, ill. fogadta el fia „pályáját”, addig Pásztor Mária mindent elolvastott és mindent tudott, ami a fia körül történt. S amint egyes emlékezésekből kiderül: sok mindent értett is abból. Egyik-másik kortárs

úgy tudja, hogy meglepően jó íráskészsége is volt. „... mindent megérezett róla, mint a clairvoyante. A lángeszét is... egyetlen, végig-végig megbízható alátámasztója, lelki tartozéka az anyja volt.” (Dénes Zsófia: Ady szerette őket, 139.) De hisz fölőseges tanúkat idéznünk: elárulja ezt az az emlék-csokor, amit szerencsés leleménnyel Kovalovszky Miklós fogott egybe a különböző időpontokban adott interjúkból. (Az én ides Bandi fiam... 247.) „Tehetségében sohasem kétkedett, inkább csak annak eredetét kutatta fáradhatatlan buzgalommal” (255) — tudjuk meg a leghitelesebb forrásból. „... a szegfű volt a kedvenc virága” (252.) — árulja el a lírájából is ismert egyik fontos ihlető motívumot. S persze mindezen túl: megtestesítője volt az Ady költői önmitológiában oly nagy szerepet játszó Pásztor rokonságnak.

S ha már a milióval kezdtük: családokon, szülőkön túl fontos az életszabta környezet, amelynek lehetőség-határai sok mindenben megmagyaráznak az Ady-gyerekek életében s sok mindent jelentenek, mint gyerekkori élmény. S ha nem új is, még most is milyen legendaoszlatoan pontos Kovalovszky meghatározása: „Az Ady-fiúk gyermekkorában szüleik legfeljebb jobbmódú gazdaemberek voltak, valahol-középen a falu társadalmi ranglétráján, a több száz vagy éppen ezer holdas igazi földbirtokosok s az egyszerű parasztok közt. Életfelműjüket tekintve azonban az utóbbiakhoz álltak közelebb.” (28.)

A családon túl idézzünk fel még egy arcot Ady mindszenti környezetéből: Dr. Balássy Endrét. „Édesapám európai műveltségű ember volt. Az Ady fiúk roppant élvezték a társaságát. Elismerték, hogy sokat tanultak tőle. Endre eljött hozzánk este, egy darabig mindig az apámmal diskurált” (173) — lánya, Balássy Julianna írja ezt s mondta el nekem is élőszóban 58 őszén. A család: református; a múlt században a nemzeti eszme fáklyahordozói között voltak a nagy Wesselényi Miklóssal együtt. Kossuth oldalán vettek részt a szabadságharcban. Az Ady-kortárs és barát Balássy „külföldi egyetemeken végezte tanulmányait, világlátott, nagy műveltségű és befolyásos férfi volt” (190) — olvassuk egy másik emlékezésben. S ez utóbbi vonása, ti. befolyásos volta jótékonyan érvényesült Ady első párizsi útja megyei támogatásánál is. S feltételezhetjük, hogy a Balássy-család volt az a familia, akit Ady Lajos is említ könyvében, mint akiktől Ady diákkorában kötet számára hordta az olvasnivalókat. Talán-talán még az Amit a régi porták mesélnek c., a dszentri-kulturális állapottat felmérő írásának egyik élményi forrása is itt keresendő.

... Hogy kavarognak az emberi sorsok Ady körül. S mindezek, mint az őket kör-

nyező élet is — milyen gazdag ez a kötet a századutóljai magyar élet megelevenítésében: valósággal tárháza, etnográfiai hitelességű forrása a dzsentri, a féldzsentri-középosztályi, s a félközéposztályi-paraszti életnek! — a semmibe süllyed, ha nem jön Ady, aki nemcsak művészi képek sokával vetítette ezt az örökkévalóság falára, de a múltat s a környezetét is, mint az élete teljesebb megértéséhez szükséges fogódzókat, magához emelte a Halhatatlanságba: Ady is elmondhatta a rendkívüli életék mélyről feltörő vallomását: emberek csak azért születtek a Földre, hogy a Sors Nekik bejelentsen valamit... , avagy, hogy Ady nyelvén, *A magyar Pimodán* vallomást tevő szavaival mondjuk: „exaltált... familia, mely azért vibrált, remegett, kintlódott annyit, hogy zsenit teremjen”...

*

A családra és a gyermekkorra való emlékezésáradathoz képest nagyon szegény a négy nagykarolyi évre előkerült dokumentáció. Igaz, ezekre az évekre ismerjük Hetey Zoltánnak, Ady iskolatársának „Ady Endre — Ady Bandi” című könyvét. Értékét nagyban lerontja, hogy már ezekre az évekre és az ekkori Adyra is igyekszik visszavetíteni a maga 40-es évekbeli fasiszta, fajvédő, antiszemita világnézetét. Az iskolaévekre vonatkozó kérdéseink a mából visszavetítve csak ezek lehetnek: mi látszott akkor a későbbi Adyból, ill. mi olyat kaphatott, ami egész életútján elkísérte? A nagykarolyi piaristagimnázium szellemét intranzigensnek, 48-asnak és kurucnak mondják az emlékezők (286.). Rossz emlékeket nem hagyhatott benne semmiképpen ez az iskola: retrospektíve mutatja ezt az, hogy az antiklerikális harcait vívó Adynak soha nincs rossz szava a piaristákról. Sőt: egyenesen kiemeli, hogy őt még a régi piaristák tanították és így szabadszellemevé nevelődhetett. A „felkészülés éveit” ezek Ady számára — ha öntudatlanul is —, figyeljünk hát azokra a mozzanatokra, amelyek ezt segítették. Szelíd, csendes, komoly, elmélázó gyerekek írják le az akkori ismerőit, de azt is hozzátesszik: „Senki sem sejtette a benne lappangó tehetséget.” (269—276.) „... ki-tűnt szép magyar dolgozataival.” — olvashatjuk ugyanott. „Ellenben sokat, rengeteget olvasott” (281) — mondja egy másik emlékező. S ne menjünk el szó nélkül két olyan vonás mellett, amelyek Ady nagy költészete felé mutatnak: bár katolikus hatások már otthon, Érmindszenten is érhették, mégis — az emlékezők szerint — Nagykarolyban vett részt rendszeresen a katolikus szertartásokon (287), s katolikus énekismeretei is innen származhatnak igazában. (285.) Kell magyaráznunk, hogy milyen fontos ezt tudnunk arról a költőről, aki *A pócsi Mária-t* idézve, versébe belelve a profán litániát,

vallott a saját élete sorsos nagy ügyeiről!... Ismét egy újabb figyelmeztetés: mennyi érből ömlött össze Ady valóban egyetemes, korát intenzív-teljesességében kifejezni tudó művésze. Talán még *A papok Istené*-nek szétválasztó, az egyházat és a nép vallásosságát különítő, pontosabban: a „kell az ének, kell a zsoltár, kell a fohász, kell a hit” motívumok is ezekre a régi, gyerekkori élményekre mennek vissza. A művészi tradíciókkal átszőtt katolicizmus sejtelmes misztikája talán még jobban megérezte és értette vele a hitnek ezt az ősi funkcióját és vonását, mint a kálvinizmus célratörően rideg dísztelensége, póre racionalizmusa. Ami persze más, s nem kisebb lökést adott világnézete kialakulásához: a predesztinációba rejtett determinizmust. Nagykarolyból maradt ránk első verse is: egy névnapi köszöntő. Teljesen jelentéktelen írás. Sokkal fontosabb, hogy a nagykarolyi évekre emlékezők tudnak már gúnyverseiről, amelyek közül egyik a tanárára célzott (299—300.). Egyedi eset lehetett ez különben, hiszen művészetébe éppen tanárai vonultak be halhatatlanul: míg verseiben csak egy-egy hangulatfoszlányban, cikkeiben pedig inkább a nagykarolyiakra való utalással merül fel ezeknek az éveknél emléke, addig néhány kiemelkedően nagy, lírával aláfestett novellája modelljét kereshetjük biztosan nagykarolyi tanárai között. (*Szép papunk története, Timót paplemondása* stb.). Sugyanebben a műfajban örököltte meg a szállásadó városi környeztet, a városba, hivatalba húzódtott, szorult dzsentrit is (*Vig Arvay Ábrisa*). Egy szóval: a sovány emlékezés anyagából s Ady emlékező reminiscenciákkal átszőtt írásaiból is kiderül, hogy „sorsos” hely volt Nagykaroly is Ady Endre életében. Mint minden igazi tehetség, az élete egyetlen környező valóságát sem engedte kiaknáztatlanul, nyomtalanul elűnni művészetében.

Több mint háromszáz oldalt tölt meg a Zilahra való emlékezés: de lehet-e elég sokat írni erről a hegyek övezte magyar polgárvároskáról, amelyet Ady versei, cikkei sorában halhatatlanított, amelyet legdeterminánssabb felnevelőjének tartott? Milyen szerencse, hogy Kovalovszky Miklós — mintha csak sejtette volna, hogy majd rá vár az Ady emlékezők kritikái gyűjtése — még valóban az utolsó pillanatban megintérválhatta a negyvenes években a zilahi évek még élő tanúit (366. stb.). Nagy Sándorné a zilahi szüretekről és a zilahi ember nótájáról tett vallomását Dénes Zsófia öntötte formába (362—65.). De ugyanígy említhetjük Kincs Elek: *Innen hoztam* című írását; a zárkózottság magányából most kilép Fóris Miklós zilahi tanár: személyes emlékei feltolulása mellett ezt az igaz mondatot is olvashatjuk írásában: „Ember nem szenvedett annyit a magyarságról, mint Ady.” (329.) Kiderül az

is, hogy a mindig pénzgondokkal küzdő Ady-nak a zilahi tanárok között is volt egy „bankárja” — verset is dedikált neki — Bécsér Jánosnak hívták. Az emlékezősekből egy-szerre bontakozik ki a város nemesen tradi-ció 48-as, kurucos-toleráns-liberális-protes-táns szelleme és sajátos magyar kisvárosi polgárosultsága: Ady atyai jó barátjának, Kincs Gyulának apja is zilahi csizmadia mester volt (530.). S bár a céhek megszűné-sével a múlt század végén felbomlottak a régi keretek — s egyúttal a polgári fejlődésnek is szabadabb útjai lehettek volna, mégis: még ekkor is sokat őrzött ez a város a hagyomá-nyosan patriarkális atmoszférájából. Koválov-szky tájékozódásának sokoldalúságát látva, csak sajnálhatjuk, hogy nem kerülhetett a kezébe Kovách Géza *A zilahi céhek története* (Bukarest, 1958.) c. könyve, amely nem em-lékezés ugyan, de *A zilahi mesterségek, a cé-hek megszűntetése után* című fejezetben (156—161. l.) forrásértékűen, hitelesen eleveníti meg az Ady iskolai éveibeli zilahi társadalmat.

S ebben a városban pezsgő kulturális élet is volt: Petri Mór, Ady tanára jogos büszke-séggel sorolja fel a *Szilágy* Ady zilahi évtized-beli munkatársi gárdáját: az akkori magyar irodalom legjobbainak neveit találjuk azok között. A tanárok körében is sok volt a litterátus hajlamú ember: az újság szerkesztői is közülük kerültek ki. Ebben a környezetben az eredendő művészi érzékletű Ady ilyen vonásai persze hogy csak erősebben nyilvánulhattak meg. Egyik szállásadó asszonya fiának emlékezése felidézi a petróleumlámpa fényétől megvilágított, éjszakákat átolvasott diákok: „Majdnem az összes Jókai-regény ott tornyosult az asztalon.” (397.) Íme, itt van hát a forrása annak a hallatlan Jókai-szim-pátiájának és ismeretének, hogy élete vége felé, a Kőhalmi Béla-féle *Könyvek-könyve* számára adott vallomásában azt írhatta: „Jókai regényeit, olyikat talán negyvenedik-szer olvasom . . . , az első olvasás szenzációjá-val.” „Ady sokat olvashatott diákkorában a kollégium ifjúsági könyvtárából, de már könyvkereskedés is volt akkor a városban. Az intézet gazdag tanári könyvtárához nem igen tudott hozzájutni, mert ezt nagyon őrizték volt abban az időben” — tudjuk meg egy másik diáktárstól. (532.) Gazdag ez a kötet ezeken az oldalakon a századvégi diákelet felelevenítésében is: kiderül, hogy Zilahon is egy olyasfajta szellemi környezet övezhette Adyt, mint Csokonait Debrecenben. Igen virulens volt például a rigmusköltészet: tanár-csúfoló, falufelsoroló tartalmúakat olvasha-tunk ezek között (pl. 476.). Jellemző aztán a hagyomány nagyvonalúan nemes gesztusa: utólag mindezeket Ady nevéhez fűzik, holott sok esetben konvencionális, minden vidéken fellelhető versikék ezek. S ha már Csokonait említettük, mondjuk el azt is: szóbeli éretti-

ségi tételül is őt kapta. Milyen sorsosan fut össze mindez Adynál! S ezt nem ok nélkül írjuk: egész életében hallatlan fontosságuk van a pillanatnyi impulzusoknak. Bizonyára enélkül is őseként talált volna rá Csokonaira, sőt az is valószínű, hogy már akkor is nagyon szerette, de bizonyos az is, hogy ez a véletlen csak erősítette ezt a vonzódást. (523.) Említ-sük meg azt is — az érettségiről lévén szó —, Öreg János, Ady későbbi debreceni jogakadé-miai filozófia professzora volt az érettségi vizsgabiztos. (517.) Szinte az egyetlen ember jogászprofesszorai közül, akire „hatóan” emlékszik. Híresen szigorú embernek említi az egyik kortárs. Ez a vonása is meg kellett, hogy maradjon Adyban. Az iskolai évekből emeljünk ki még két olyan mozzanatot, amely egész életén át elkísérte. Petri Mór írja: „Sokat hallott az irodalmi órákon tőlem a víziókról és a csodás elemekről.” — Bár szavait erős kritikával kell fogadnunk, ugyan-is megpróbálta önmagát az Ady legnagyobb hatással levő tanárként beállítani — holott Ady világosan Both Istvánra, Kincs Gyulára és Kerekes Ernőre emlékszik így —, mégis érdemes erre a kis adatra Adynál felfigyelni, hisz első nagy versei egyikét ilyen címen adja ki az Új versekben: „Vízio a lápon.” (318.) Legalább ilyen fontos, ill. talán még fontosabb, mert kevésbé a műből visszaskövetkeztethető, hanem első-rendűen hiteles a már említett Somogyi Endre emlékezése, aki elmondja, hogy szokás volt az érettségi előtt álló osztálynak az alattuk járó osztályok vizsgáját meghallgatni. „A VII. osztályban az ő feleletét hallgattuk meg a magyarból. Mikes leveleiről felelt. Nagyon szépen. Nem volt sablonos, jótanulói lecke-felmondás, hanem színes, egyénítő előadás. Mondták, kedvenc témája volt ez évközben is, azért kérdezte ezt tőle Both, akinek ez szokása volt a vizsgákon. — Nem most utólag, nagyképpen találom ezt ki, de akkor, az érettségizendők fölényes, dicséretben fukar-kodó hangulatában állapítottuk meg, hogy nagyon szépen felelt a »kis Ady«. (543.) Mindez első forrása, élményi alapja lehet Ady kuruc verseinek, s azok közül is a magyar sorsról legmélyebben vallók egyikének, a Mikeshez adresszált *Az halottas ünnep* című-nek. Elekes Károly: *Az »Ifjúság« kora* című emlékezésében meglevenedik a zilahi diáklap története, s felszínre kerül a *Megunt élet* című vers. S bár ekkori verskísérletei már kétség-telenül többet ígérnek, mint a nagykarolyi versek, mégis milyen igazza van Somogyi Kálmánnak, Ady „riválisának” az önképző-köri elnökválasztáson: „Előttem mindig csodálatosnak tűnik fel, hogy egy ilyen óriási költői tehetség első jelei egész diáksága alatt nem csillantak fel erősebben” — s milyen lényeges az is, ahogyan folytatja: „míg a tanulásban nagyeszű fiúnak mutatkozott.”

(516.) Ezeket a sorokat olvasva lehetetlen Ady hallatlan okosságára nem gondolni s arra a későbbi kijelentésére, hogy: „Megcsinálom a lírát”. Ezt persze mindennapi költői tehetőséggel hiába mondta volna. Viszont arra is fényt vet, hogy „nagyeszűségével” tudatosan irányíthatta majd lírai tehetőségét. *Vetélytársak voltunk*: ezt a címet adta Somogyi Kálmán emlékezésének s igen gazdag a zilahai rész az ő vallomásán túl is az önképzőkori évekre utaló vallomásokban. Íme, egy-két pillanatkép: Somogyi Endre: „Nagyon csépeltem a derék balladát; (ti. a Márkó király-t. V. J.) szétszedtem Greguss alapján, elhomályosítottam Arannyal, ráncigáltam a Boileau oldaláról. Azután úgy esett, hogy valaki engem ráncigált. Hatalmasan megcibált és elvetett. S akkor előállott a poéta fiú és rövid megokolására albumba vettek.” (553.) Más helyen ugyancsak ő mondja el, hogy szokás volt az önképzőkörben a lírai versek tartalmát elmondani. Mennyire jellemző a későbbi nagy lírikusra a zilahai gimnazista tiltakozó gesztusa ez ellen az iskolás szokás ellen: „... mindjárt az első alkalommal felállt, s erősen kikelt ez ellen. — Micsoda abszurd és lehetetlen dolog egy lírai vers tartalmát elmondani akarni?! —” — őrizte meg szintén Somogyi Endre emlékezete Ady haragos szavait. (543.) Lehet-e „későbbi ellenzéki radikalizmusának... csíráját önképzőkori működésében” keresni? — kérdezhetjük mi is Kovalovszky Miklóssal: talán igen, de nem világnézeti princípiumok alapján, hanem az attitűdben, az iróniában sokkal inkább. (475.) S lehet-e ezt a sokfelől összehordott emlékezés-gyűjteményt éppen az önképzőkori évekre gazdagítani? Bármennyire hihetetlen: igen. Ez persze majdnem olyan, mintha egy jól rakott asztagot akarnánk éppen egy kévével megtámasgatni. De ki tudja: mikor lesz jó éppen az az egy kéve. Hátha egy szélviharkor éppen annak súlya menti meg az „életet”. Bölöni György abban a gazdag szempontú bírálatában, amellyel az egyik irodalomtörténeti munkát illette, közli Somogyi Kálmánnak hozzá írt levelét s mintegy enyhíti *Az igazi Ady* című, nagyszerű könyvének az önképzőkori elnökválasztásra vonatkozó passzusát, amely — nem utolsósorban Ady Lajos adatai nyomán — politikai színezetűvé, a hatalmon levő dszentri és a hatalmat áhítozó kurta nemes korai „harcává” nagyította fel ezt a kis epizódot: „Talán én magam is hibáztam — írja imponáló őszinteséggel a felejthetetlen Bölöni György —, amikor *Az igazi Ady*-ban túlságosan megláttam a diák Adyban a fejlődő osztályellen-tétet, ami ha lappangva meg is volt, gyűlö-letre nem vezetett. Adynak néhány év előtt elhunyt diáktársa, akivel szemben az önképzőkori elnökválasztáson megbukott, Somogyi Kálmán, kérésemre megírta az Adyval töl-

tött diákéveket, s ebben ezeket mondja: „Hidd el nekem, nem volt közöttünk semmi politikai vagy társadalmi ellentét, nem volt osztálykülönbség az önképzőkörben vagy az osztályban s nem volt demokrata, sem más-féle párt... Osztálytársaim közül többekről azt sem tudtuk, hogy kik a szülei, milyen családból való, ezt nem kerestük soha, annyira demokratikus szellem uralkodott közöttünk, még az a szegényfiú sem érezhetett lenézést vagy mellőzést, aki a gimnáziumban lakott bent ingyenes szálláson s úgynevezett kegykosztot kapott.” Ne igyekezzünk tehát mindjárt kettősséget látni Adyban” — figyelmeztet joggal Bölöni. (Itk, 1957, 148.) Ennek a passzusnak feltétlenül helye lett volna a könyvben. Persze, Kovalovszky enélkül is oly gazdagon dokumentálja az ügyet, hogy így is helyes kép bontakozik ki előttünk. Az önképzőkori elnökválasztáson való mellőzés egyik oka lehetett az is, hogy többek tanúsága szerint nem volt népszerű Ady zilahai diákkorában. De hát hogy is lehetett volna mindenki előtt népszerű az önképzőkör félelmes szavú, gúnyos, állandó bírálója. „Régi zárkózottságáról” beszél Somogyi Kálmán is (517.). Nyilván része volt ebben korai öntudatának is.

A legszebb portrét azonban a zilahai diákról Zsóka, Friedmann Erzsike hagyta ránk. Papp Aurél és Ady édesanyja mellett ő a kötet másik jelentős emlékező egyénisége. Milyen rokonszenves az ő attitűdje is, akárcsak a magamódján a Papp Aurélé volt: „Az a kis szerep, amit én az ő életében játszottam, nem jogosít fel engem arra, hogy irodalomtörténeti alakká toljam fel magamat. Szép volt, kedves volt, bennem él és velem hal, de többet belemagyarázni részemről ízléstelennek érzem.” (605—606., 615.) Szavai ellenére: jó hogy megszólalt, mert csupa fontos vonást figyelt meg a költőn: „Ady megfoghatatlan egyéniség volt. Öntudatának gögje miatt nehezen lehetett közelébe férkőzni... Úgy érzem, hogy csak egy hozzá hasonló zseni tudta volna megalkotni tökéletes képmását, vagy talán még az sem” — írja lényeglátásában is szkeptikusan. S az emlékezet gombolyító fonala ezután visszavezeti Zilahra: „Ady Bandi nem értett a lányok nyelvén. Csak ült mogorván mellettünk és hallgatott. Féltünk tőle. Már akkor is úgy élt, mint aki tudta, hogy életének minden apró részlete irodalomtörténeti érték lesz egyszer... Pedig a lányok futottak utána... Nagyon bele tudott látni az emberbe... Ha bűnbánóan, szomorúan rámnézett csodálatos szemével, minden sértődést elfeledtem. Mindig valami sajnálatra méltót éreztem benne, olyan mély bánat ült a két nagy szemében” (593., 95., 98.). Mások is emlékeznek „tűzben égő nagy barna szemére.” (568.) „Csodálatos szeme volt Bandi-

nak. Fénylőn ragyogott, amikor rámnézett, mintha bársonnyal simogatta volna végig az arcomat.” (617.) Úgy látszik, édesanyja szépségét örökölte, s mivel Ady nál minden sorsos: erre is figyelünk kell. Kedvenc színe is a barna lesz. (619.): Zsókanak, Lédának is barna a szeme! Nem lehetetlen, hogy itt fogamzik már Ady lírájának egyik legmélyebből ihlető motívuma, a Szem-szimbólum (Add nekem a szemeidet, Őrizem a szemed). S azt már valóban csak az érdekes kuriózus-egyezés-kedvéért írom le, hogy az Anatole France-ra, avagy Bartókra emlékezők szintén említik csodálatosan kifejező barna szemeiket! . . . S a zilahi rész lezárásakor sem mondhatunk többet, mint a családról, gyermekkorról szólva: éppen csak a legcsábítóbban gazdag kincseskamrák kulcsait mutathattuk fel. Mert mennyi minden van még a Zilahra emlékező írásokban ezen túl is: egy egész letűnt világ, elsüllyedt múlt minden szépségével, minden bánatával: egész emberi gazdagságával és tanulságával együtt.

*

„Mellékesen” . . . „Másfélszáz rövidebb-hosszabb Ady-kézirat (levél, vers, dedikáció, emlékkönyvi bejegyzés) és majdnem száz rá vonatkozó, vele kapcsolatos írásos dokumentum” s „több mint ötven eddig ismeretlen kép” került elő Kovalovszky gyűjtőmunkája során. (14.) Ennek csak egy része magyarázza az 1896-ig eltelt éveket. Kovalovszky közlési módszere — az emlékezők időrendre való fel nem bontása — miatt gazdag ez a kötet a családon, a gyermekkoron, a károlyi és a zilahi éveken túlmutató tanulságokban.

Ady állandóan érezte — szenvedte! — a költői élet terhét: ez derül ki egy sereg levélrészletből, emlékkönyvi bejegyzésből. „El ne tértessd magad a fáradtságos, bús, de mégis köteles, józan élettől, ha nagy okod nincs rá. Az a talentum valódi legyen ám! Még így is átok” — tanácsolta egyik rokonának. „Valaki, aki sokat hitt egyszer régen magáról, de ma sokért nem adná, ha mindig csak legyezőre írt volna. Ady Endre. 1909. I. 1.” — írta egyik különösen nehéz életperiódusában — a lezajlott duk-duk ügy után — Balássy Julianna legyezőjére. (174.) „Dithuskának, a kis leány-diáknak kevés verset, de szép, sok valóságot tanácsol Ady Endre” — ezt viszont Both István lánya emlékkönyvébe írta. „Hányatott ez a mi életünk, nehéz” — válaszolja egy kérésre, elutasítását indokolva a már beérkezett, pesti újságíró Ady Endre. Ezt a lelkiállapotot csak hallatlan öntudattal, magabiztossággal lehetett ellensúlyozni: „Csodálatos, Ady mennyire tisztában volt zsenijének nagyságával” — írja egyik korai ismerője, aki elmondja azt is, hogy már akkor kijelentette volna: „És nekem pedig szobrom lesz Budapesten.” (587—88.)

A szobor-motívum egyébként anyjához írott egyik ekkori levelében is felbukkan, s elkíséri Adyt egész pályáján: „én olyan nagy költő vagyok, nagyobb szobrom lesz Budapesten, mint a Petőfi Sándoré” — mondta később is egyik ismerősének. (67.) Korai újságírói ars poeticájára vet fényt válasza arra a szemrehányásra, hogy miért hagyta abba a jogászkodást: „. . . az a fontos — szerinte —, hogy az ember bepillantson a dolgok lényegébe, s akkor már van is mondanivalója.” (271.) Szunyoghy Farkas, aki *A zilahi kollégium poétája* címmel egész sorozatot írt Ady zilahi éveiről s különben is jó barátja volt, azt említi, hogy „A debreceni évek nagy vakációjában azonban már látszott Adyn az a lelkesült-ség, melyből ki kellett nőni eljövendő pályájának. . . A debreceni években már teljessen készen volt lelke az eljövendő pálya megfutására” — írja s szavait a nyári közös beszélgetésekkel hitelesíti. (462—63.) Ugyanakkor azt is fontos tudnunk, amit ismét csak Zsóka vall, de összhangzik Ady írásos akaratával is, hogy: „kiteljesedett költő korában 'szégyenversek'-nek nevezte ifjúkori szárnypróbálgatásait.” (603.) Magyarságáról is értékes vallomást őrzött meg az emlékezet: a református tanárok 1912-ben Zilahon tartották gyűlésüket és azon tószat-formájában megjegyzés hangzott el a Kincs Gyula meghívására jelen levő Ady írájáról is: „Magyarságomhoz szó sem férhet! . . . Stílusom és költészetem az én életem és becsületem, de magyarságom: az apostolságom és hivatásom!” (382.) — válaszolta önérzetesen. Páratlan költői önismeretéről őrzött meg becses adalékot egyik osztálytársa — Kulcsár András — is: „Legutolsó találkozásunk alkalmával, midőn véletlenül Horatius került közöttünk szóba, borzasztó önérzettel s ezen szavakkal: 'Horatius régi jó öreg poéta volt', székéről féloldalt hajolva, tenyerét és ujjait a padlóról alig arasznyi magasban szétterjesztve — mutatta nekem Horatius költői nagyságát. — És eközben kifejezhetetlen kifejezéssel nézett reám.” (566.)

A rá emlékező írásokban érdekes új adalék a nagydonronyi látogatásáról tudó (233.) 1901-es publicisztikájának fontos gondolkörét — a rutén „mentő” akciót leleplezőt — hozná közelebb, ha időben konkretizálható volna: érdekes az apja „darabontságáról” szóló hír (395.); egyik emlékező úgy tudja, hogy a falusiakkal nem érintkezett (74—75.): ennek azonban ellentmond olyan cikke, mint pl. „Jön a „Terület”. Édesanyja szavaiból Isten-hitére s a Léda-szerelemre derül világosság. (88, 250.) De olyan életrajzi jellegű mozzanatok is felbukkannak, hogy 1910-ben pályázott volna a munkásbiztosító pénztár számvevői állására, de kérénye elkésett. (39.) Egy másik emlékezésből megtudjuk, hogy „A száműzött Rákóczi ide-

jén” — „magából kikelve mondta, hogy Szekfű Gyula a bécsi kamarilla béreltje” (408.), s hogy mennyire féltette a magyarságot a világháború idején a német győzelemtől s a hazai németiségtől. (409.) Bőségesen merül fel emlékmorzsza, törmelék, a kritikai kiadás összes műfajú kötetéhez, a költői nyelve forrásaihoz, a régi magyar nyelv iránti érdeklődéséhez (39.); novellák modelljei s meséi sejlének át a gazdag családi örökségen (38., 90.), s természetesen újabb és újabb vallomások Adyról, az emberről: „Vallomások arról, hogy mint ember: jó volt, kedves volt, figyelmes és megértő volt” (547.) — fejezi be írását a sokat idézett Somogyi Endre.

*

A gyűjtésen túl Kovalovszky Miklósról árult a sajtó alá rendezés s a kiegészítő magyarázatok megírásának munkája is. Ami a gyűjtést illeti, az elemzett részek is bizonyíthaták: sokoldalúan körültekintő, több oldalról megvilágító Kovalovszky könyve. Egy helyütt — Zsóka különböző interjúinak össze-szerkesztése közbe — axiomatikusan is vall módszeréről: „Az anyagot lehető összefüggő tárgyi és időrendbe kapcsoltuk, csoportosítottuk, a többszörös ismétléseket egybevontuk, kiválasztva a legmegfelelőbb változatot, lehetőleg kiküszöböltük az ellentmondásokat. Az eredeti szövegezést azonban mindenütt megtartottuk.” (607—608.): ez természetesen csak egyik variáció ebben a módszerben is gazdag könyvben. Kovalovszky rá is kényszerült erre, ill. arra, hogy ha kell, más vonatkozású könyvből viszont kiemeljen részleteket: így is közel négyszáz oldal csak maga az emlékezés, pedig Kovalovszky a kutatók szemében alapvető könyveket joggal tételezett fel ismertnek. Gyűjtő munkáját nehezítette, hogy már Ady-körül is óhatatlanul megindult a legenda-képződés (181—84.), az emlékezet alakító munkája (607.), ahogy Kovalovszky szépen mondja, amivel Hatvanyinak is alaposan meg kellett küzdenie. S még valami: az egyes emlékezők konzervatív világnézete, idegenkedése a költő életformájától, vagy verseinek nem értése néha szintén torzíthatott az emlékezéseken, s így a költő alakján is. Kovalovszky ízlését dicséri az is, hogy „A poeta élete” körébe vágó szövegből nagyon kevés került be a kötetbe. (110—111., 189., 394, 569.). Ennyi gyűjtő-erény jutalmazása s ennyi gazdagság tetézéséként hadd hívjam fel Kovalovszky Miklós barátom figyelmét egy lehetséges emlékező alanyra: tavalyi rövid csehszlovákiai tanulmányutamon, Pozsonyban hallottam Szunyogh János komáromi vaskereskedő nevét — most talán Békéscsabán él —, aki Adyt állítólag gyermekkorában ismerte. Most már el tudom helyezni az Ady körüli embere között: minden bizony-

nyal a kötet egyik legterjedelmesebb emlékezője, Szunyogh Farkas rokonságába tartozik.

A kiegészítések, kommentárok, jegyzetek az első kötet több mint egyharmadát foglalják el. Az Ady-műben járatosak előtt ismert, hogy Ady milyen bőségesen hintette el írásai-ban életének darabkáit: Kovalovszky kiegészítő magyarázatai elsőrangú erényei közé tartozik, hogy ahol csak lehetett, konfrontálta a kötet szövegeit ezekkel a hiteles emlékeztőmbökökkel. Eközben tisztázott kérdéseket, elhatárolt személyeket (a két Ady E.). Kommentáló munkájának maga által is tudott érezhető fogyatékossága: a helyszíni (erdélyi) anyakönyvi, s más vonatkozású irattári — s persze: személyes — kutatás hiánya! „Titkok” persze még emellett a körültekintés mellett is maradtak: így mindjárt az, hogy miért Nagykarolyba s nem egyenesen Zilahra ment először iskolába a kis Ady. Bár a közölt emlékezések alapján is össze lehet állítani egy válasz-variációt. Az irodalomtörténeti tankönyvek felsorolása mellett szívesen olvastuk volna a többi tantárgyét is (történelem, latin, hittan, görög, de: mindet). Annál is inkább, mert Ady maga szinte minden tantárgyára emlékszik, utal is az azokból — ill. tanáraitól — merítettekre, hallottakra cikkeiben. Itt csak nagykarolyi történelemkönyveit hozom fel példának — Ribáry és Varga Ottó munkáit —, amelyeket egyik Budapesti Naplóbéli cikkében emleget. Találó viszont egy emlékkönyvi bejegyzés Zsóka-ra vonatkoztatása (579.); a *Hét krajcár-ról* írva nem Molnárné — Ady állítólagos szerelme —, hanem a *Csipkés Komárominé* című nagyszerű Móríc-írás merülhetett fel inkább Adyban (166); az 529. oldalon említett párhuzamot Ady kis szerelme és a *Fekete virágok láttál* képe között, még Ady hallatlan Valóság inspiráltságára gondolva is valószínűtlennek érezzük. Írjunk ide kiegészítésül két bibliográfiai adatot is: Kovalovszky egy helyütt felsorolja az Ady és Tisza problémakomplexum körüli irodalmat: toldjuk ezt meg egy fontos hozzászólással (Révai József: Schöpfung és Hegedűs, Új Hang, 1941. 3. 66—67.). Más helyütt utal az Ady és a zene kérdését tárgyaló írásokra; ezek közül azonban hiányzik a koronatanú vallomása; Papp Viktor: Ady és a zene c. emlékezése a Ny. 1919-es Ady-számában. A kommentárok nagy értéke az adatszertű tisztázáson túl, hogy — szűkebb körű feladatán túlmenően — Ady művészetének nem vizsgált kérdéseire irányítja a figyelmet (540, 556.); az adás-motívum költészetében (50.), családi hagyományokból is a kurucversek-genezisét tételezi fel (52.); tisztázza a Dózsa Györggyel való rokonságot. (78—79.)

Módszere: — minden emlékezést kritikai jegyzetek és kiegészítő magyarázatok követnek — szükségképpen vezet azonban néha tautológiára, de sokkal inkább ismétlésekre:

éppen csak oldalszám szerint sorolom fel ezeket — már csak terjedelmi okok miatt is, de hisz különben is a könyvet forgató olvasó rögtön érti, hogy mikre gondolok — a kissé zavaró, fásztó ismétlődéseket (48., 81., 145., 361., 410., 420., 470., 515., 520., 528., 534., 540., 563., 565., 572, 584., 591., 592., 606.) Hatvány „summálásai” szerencsésebben sikerült ilyen szempontból. Mintha nem bízna Kovalovszky még annak a szűk körű társaságnak a memóriájában sem, akinek a számára ez a gyűjtemény készült! Hiszen ha már eleve feltételezi az Ady-irodalom alapvető könyveinek ismeretét, akkor néhány, az emlékekben ismétlődő, s főként kirívó tévedés felismerését is előlegezheti. Azt tanácsolnánk hát, hogy a következő kötetekben ne emlékezésenként, hanem talán életrajzi, időrendi emlékezéségszerűen írja meg kommentárjait, s egyben korrigáló megjegyzéseit is: így mindjárt kisebb a lehetősége az ismétlődéseknek.

Minden vonatkozásban nagy teljesítmény azonban ez a vaskos kötet: akár a gyűjtést, akár a gondos sajtó alá rendezést, akár a nagy tudású kiegészítő magyarázatokat nézzük: a végső szavunk csak a teljes elismerésé. S ha ehhez hozzávesszük a gazdag dokumentációs és mellékletapparátust, családtörténeti és időrendi tábla, képek (még hozzá nemcsak az Ady családról, de pl. diákkori barátokról is), származási táblák, térkép-mellékletek, kéziratok hasonmásai, különféle részletes mutatók — bizvást elmondhatjuk, hogy hathatós segítőtje lesz a könyv Ady-hiteles, tudományos életrajza írójának.

Kovalovszky Miklós: Az élő Adytól az Ady legendáig és a legendáktól az igazi Ady-ig veszi számba kötetnyit írásában az Adyra való emlékezések tanulságait. Nagyon-nagyon igaza van amikor egészében

is igen szép, ötletgazdag, Adyra találó írásában így menti a bőséges jegyzeteket, kiegészítéseket és kommentárokat: „Ady költészetének eddigi magyarázataiban többnyire az elvontságok uralkodnak, holott a verseket elsősorban születésük konkrét körülményei közt kell vizsgálni.” (17.) Élet és mű egybeartozása, minden művészi vizsgálat kétszerkettője, de Adynál enélkül egy lépést sem lehet tenni. Aki nem innen indul el: spekulatív, megalapozatlan általánosságok hinárjába téved. Németh László írja egy helytaz emlékezések fontosságáról — amiktől maga is viszonygott egykor: „... az élet nyomai... A műemlékek mögött ők a természet... A kortársak visszaemlékezései, a legpontosabban és legrosszabb akaratúak is teljesebbé tehetik a művet, sőt ezek inkább, mint az irodalomba nagy áhítattal beleemlékezők.”

S e kötet ellen Adynak se lehetne semmi kifogása, hisz, hogy egy másik nagy írónkat, Mikszáthot idézzem, aki Jókairól írva maga is szembekerült ezzel a kérdéssel s felhasználta ilyen írásokat, „... a legszebb festéket az igazság adja a megörökíteni szándékolt archoz.” Igaz, vérbeli realista voltához híven rögtön hozzáteszi: „Nem a fotografusféle rideg igazság, hanem a művész igazsága.” (*Jókai Mór élete és kora* epilógjából.) Rajtunk, Ady magyarázókon is múlik, hogy a rideg igazság — az emlékezések kendőzés nélküli, de nem öncélúan vájkáló, családi titkokat ok nélkül feltáró áradata — mindig a művészt szolgálja: a művet magyarázza, azt segítsen jobban, mélyebben megérteni: annak a jelkét tárja fel.

S mert ez az igényünk, smert a további Ady-kutatásoknak ez nélkülözhetetlen előfeltétele — várjuk minél hamarabb a következő köteteket!

Varga József

PIRNÁT, ANTAL: DIE IDEOLOGIE DER SIEBENBÜRGER ANTITRINITARIER IN DEN 1570ER JAHREN

Bp. 1961. Verlag der ungarischen Akademie der Wissenschaften. 217 S.

Pirnát Antal könyve jelentős könyv, új korszakot nyit az erdélyi antitrinitárius mozgalom történetének kutatásában. Ő az első magyar kutató, aki felekezeti érzékenység vagy elfogultság nélkül nyúlt e fontos témához, amely — egyetértünk a szerzővel — nagyon fontos részlete a magyar reformáció történetének, s egyben fontos XVI. századbeli előzménye a XVIII. század polgári felvilágosodásának. Az erdélyi antitrinitarizmus 1571-től jelentkező radikális irányzatában a magyar teológiai gondolkodás kilép az egyházi keretből, s egy rendkívül bátor, eredményes és következetes biblia- és dogmakritika útján — Pirnát szavaival élve — „eljut a vallás csak-

nem teljes likvidálásáig”. A mű tárgya: e folyamat ábrázolása az irányzat irodalmi emlékei alapján.

Eredményeit látva, igazat kell adnunk a szerzőnek: a protestáns egyháztörténetírás, a református és unitárius kutatás dogmatikai megkötöttsége, hagyományos érzelmi szálakkal és aktuális személyi indulatokkal át-meg-átszótt szemléletmódja miatt nem tudta felismerni a magyar antitrinitarizmus fejlődésének ezt a menetét s e fejlődés értelmét, végső jelentését. Megérdemli az ítéletmondásban mértéktartó Pirnát kemény szavait: „Mind az, ami a kérdéstről íródott, nagyon vigasztalan és megbízhatatlan. A vallási előítélet durva törté-

nethamisítástól sem riadt vissza, egyházi törté-
néseink a XX. században is XVI. századba
való hitvitákat produkáltak.” Az antitrinitáriz-
mus történetének kutatása a jövőben sem
nélkülözheti az egyházi történetírás segítségét,
de ez minden bizonnyal értékesíteni fogja
további munkásságában a Pírnát könyvéből
adódó nagy tanulságokat.

Az antitrinitárius mozgalom, amelyet jobb
szó híján kell ezen a néven neveznünk, s
amelyet Pírnát olykor következtelenül, saját
érvelését gyengítve „*egyház*” szóval illet,
rendkívül bonyolult teológiai, politikai és iro-
dalmi törekvésekből összeötvöződő folyamat,
amely a XVI. század második felében átfújta
egész Európát, s hatása Erdélyből áttért
a királyi Magyarország területére és hosszú
időre meggyökeresedett a török hódoltság-
ban. A mozgalom egyetemes európai történe-
tének legfontosabb fejezete Erdélyben játszó-
dik le, Nyugatról kiszorulva Keleten veti meg
lábát, Erdélyben és Lengyelországban bonta-
koznak ki biblia- és egyházkritikájának szel-
lemi eredményei, radikális tanainak gyakor-
lati következményei. Méreteiben és eredmé-
nyeiben egyaránt tiszteletreméltó az a fára-
dozás, amelyet a lengyelre folytatnak anti-
trinitárius múltjuk felderítésére. Gondoljunk
pl. arra a nagy tanulmánygyűjteményre
(*Studia nad arianizmem*), amely Pírnát első
Paleologus-tanulmányát is közölte. Ez a tanu-
mány jelezte elsőnek azt, hogy a magyar
tudományosság végre felébredt közönyéből és
jelentőségéhez méltó módon kíván foglalkozni
az erdélyi magyar antitrinitárizmus történe-
tével. A Pírnát könyvét elismeréssel ismer-
tető külföldi recenzíók utalnak is erre a köte-
lességünkre, hiszen az antitrinitarizmus nagy
problémája csak a szakemberek nemzetközi
együttműködésével oldható meg. Pírnát kitű-
nő kezdeményezése után nem szabad újból
megrekednie a magyar kutatás munkájának.
Helyes, hogy a könyv nemzetközi jelentősége
miatt német nyelven jelent meg, de ne hall-
gassuk el a fordítás „hungarizmus”-októl
nyüzsgő németiségét. Pírnát német szövegét
igazában csak az értheti meg jól, aki magyarul
is tud és a szöveget olvasás közben vissza-
fordítja magyarra. A mű teológiai műveltségű
olvasói fennakadhatnak a pontatlan szavakon
és kifejezéseken. Szóvá kell tennünk azt is,
hogy ez a külföldnek szánt könyv nem elég
gondos és tetszetős kivitelben jelent meg.

Vessünk egy pillantást Pírnát könyvének
világánál a magyar antitrinitárizmus tör-
ténetére, amely — mint már mondtuk —
nem mindig azonos az erdélyi unitárius egy-
ház történetével. Hősi korszaka Arany Tam-
ástól (1561) a Dési Complanatióig (1636)
terjed. Arany Tamást, különösen ha erdélyi
működésére gondolunk, nem küszöbölhet-
jük ki az antitrinitárius mozgalom fejlő-
déstörténetéből, amely voltaképpen csak

akkor erőtlenedik meg, amikor az erdélyi
református fejedelmi hatalom megtöri és a
korábbi radikális tanításokkal szükségkép-
pen szakít, csaknem jelentéktelen egy-
házzá formálja Erdély nagy szellemi forra-
dalmát. E csaknem nyolc évtizedre terjedő
gazdag történetből Pírnát csak egy szakaszt
ragadott ki, azt a forradalmi évtizedet, amely
Paleologus fellépésétől (1571) Dávid Ferenc
peréig (1579), illetve haláláig terjed, de ezt
sem a maga történeti teljességében. „Csak
azokkal a szerzőkkel és művekkel foglalkoztam
— mondja könyve bevezetőjében —, amelyek
az 1570-es évek radikális polgári ideológiáját
képviselel.” Érdeklődése tehát nem terjed
ki a teljes antitrinitárius ideológiára, hanem
csak a radikális, a felvilágosodás irányába
előre mutató mozzanataira figyel, s ami
ettől az antitrinitárius ideológiában eltér
— gondoljunk a fantasztikus chiliasztikus
váradalmakra, a törökkötség problémájára
vagy a szombatosság eredetére —, azokra
csak utal. Ezek a rövid utaló mondatok,
egyébként Pírnát másutt megjelent tanul-
mányai is azt mutatják, hogy a szerző kitű-
nően ismeri az erdélyi antitrinitárius moz-
galom egész problematikáját.

Pírnát könyve irodalomtörténeti inté-
zetben készült, a szerző szándéka szerint
csupán irodalom- és kultúrtörténeti tanu-
mánynak, azokról a rendkívül fontos kéz-
iratokról, amelyeket antitrinitárius szerzők-
től másolatban a *Thoroczkai*- és a *Lisznai*-
kódex őriz. E két kódexet korábban is ismer-
ték már, hivatkoztak is rájuk, apró történeti
mozzanatokot emeltek ki belőlük, de senki
sem vette Pírnát előtt azt a fáradságot,
hogy ezeket el is olvassa. Az egyházi kutatás
sekélyes voltára mi sem jellemzőbb, mint
Borbély István véleménye Paleologus nagy
művéről, a *Catechesis Christiana*ról: egy hit-
vita jegyzőkönyvének vélte, s szerzőjét a
vita jegyzőjének. Pírnát roppant türelemmel
és szorgalommal, mély érdeklődéssel és pél-
dás gondossággal tanulmányozta át ezt a
kétezer lapra terjedő kéziratátömeget. A kó-
dexek kézíratai között olyan értékekre
talált, mint a *Catechesis Christiana* és a
Disputatio Scholastica, amelyek nem csupán
az erdélyi, hanem az egész nemzetközi anti-
trinitárius irodalom legértékesebb, s egyben
legművészibb alkotásai. A feltárt iratok esz-
metörténeti jelentősége igen nagy: jelzik az
antitrinitárius gondolkodás végső határait,
amelyeken túl már csak a vallás teljes lik-
vidációja következhetett volna, amint ez
néhány bátor antitrinitárius gondolatvilá-
gában meg is valósult. Vagyis az a folyamat
zajlott le Erdélyben, amelyről Harnack
beszélt, aki jól felismerte az antitrinitárius
dogmakritikában „a haladás őriási lehető-
ségét”, s azt is tisztán meglátta, hogy „éppen
a legkitűnőbb antitrinitáriusoknak sejtelmük

sem volt Luther és Zwingli hitfogalmáról, beérték a pusztá moralizálással s az észbeli felvilágosodással” és „ha irántuk a 16. században türelemmel lettek volna, akkor ez valószínűleg az evangéliumi hit felbomlását vonta volna maga után, legközelebb a Kálvini-befolyás területein”. Amit Harnack valószínűségnek mondott, az Erdélyben bekövetkezett. Pirnát könyve remek, meggyőző illusztráció Harnack tételének igazolására.

Nagy szellemi dráma zajlik tehát előttünk az erdélyi antitrinitarizmus történetében, de ebből a drámából a kutatás figyelmét eddig csak egyetlen mozzanata, Dávid Ferenc bukása ragadta meg, s ezt sem a maga történeti valóságában ábrázolta. A további kutatás érdekében fel kell tennünk ezt a kérdést: vajon helyes volt-e, hogy Pirnát csak egy részletet emelt ki a történeti folyamatból, annak is csak egyes, bár éppen a legfontosabb forrásait állította az olvasók elé. Kérdeznünk kell, vajon helyesek-e azok a korlátozások, amelyeket magára szabott, amikor könyvét eltervezte és módszerét megállapította. Hasznosnak bizonyult-e, hogy csak a korunkat közvetlenül érdeklő, csak a leglényegesebb jelenségek és eredmények előadására szorítkozott — olyan szűkszavúsággal, amely szinte egyedülálló tudományos irodalmunkban. Mi a magyarázata ennek az aszkézisnek éppen egy olyan kutatónál, aki sokkal többet tud tárgyról, mint amennyit könyvében elmondott belőle. Ki volt-e szabva mondanivalójának határa vagy a terjedelem volt korlátozó? Ha ez történt, nagy hiba történt! Főként azért, mert — különösen külföldön — ronthatja Pirnát nagyértékű és alapvető könyvének hitelét.

A mű bevezetőjében — néhány oldalra ösztömrítve — kapjuk a téma felvetését, a módszer meghatározását és az egy évtizedre visszatekintő történeti előzmények tömör summáját. A történeti visszatekintésben — jelentőségéhez mérten — nincs szó az erdélyi antitrinitarizmus első szakaszának szellemi vezéről, a „*fatalis doctor*”-ról, Blandratáról, és nem bontakozik ki előttünk Dávid Ferenc meghökkentő és igen elgondolkoztató christológiai válsága sem eredetében, sem folyamatában, amely arra kényszerítette őt, hogy Paleologushoz forduljon tanácsért. Ezzel a lépésével idézte fel a *non adorantismus* s mind azt, ami főképpen Paleologus hatására bontakozott ki az erdélyi antitrinitarizmus mozgalomban. Erről azért kell szólnunk, mert az antitrinitarizmus fejlődése a radikális irányzat fellépéséig éppoly mértékben tisztázatlan, mint volt a radikális irányzaté Pirnát kutatásai előtt, s a fejlődésnek erre a kezdeti szakaszára is érvényes a szerző elmarasztaló kritikája az „*egyházias*” történetírásról. Vagyis hiányzik az a biztos,

tudományos értékű alapvetés, amelyre teljes biztonsággal lehetne felépíteni a további fejlődés konstrukcióját. A kutatásnak ezt a hiányosságát Pirnát könyve is megszenvedte: nem nyújt, mert nem is nyújthat pl. Sommerről és Paleologusról szólva többet, mint a feltárt iratok gondos értelmezését a szerzők vázlatos életrajzában keretében.

Itt említjük meg Pirnát könyvének fel tűnő hiányosságát: ő is — mint általában az egész antitrinitarizmus irodalom — mellőzi Paruta személyének és befolyásának megbeszélését, nyilván azért, mert a kódexekben nem maradt fenn nagyobb irata. Pirnát őt a mérsékelt unitárius Blandrata köréhez számítja. Egy darabig valóban Blandrata nagyenyedi házában lakott, amint ezt Pirnát értékes forráspublikációja is bizonyítja, de 1573 őszén Dávid Ferenc házában, Kolozsvárott volt családjával. Erdélybe Morvából került, ahol a radikális anabaptisták közösségében találjuk. Jelentőségére utal az is, hogy a Pirnát által említett irata (*De uno vero Deo Jehova*) 1578-ban Loskban nyomtatásban is megjelent, és pedig Budny egyik vitáirátával együtt (*Brevis Demonstratio, quod Christus non sit ipse Deus, qui est Pater*). A *Disputatio Scholastica* bizonyítja, hogy Paruta jelentőségét Paleologus is felismerte. A további kutatás feladata tisztázni Paruta munkásságát és jelentőségét. Kétségtelen, hogy Blandrata tanítványa volt, de amint éppen egy értékes — sajnos csak töredékben megjelent — magyar tanulmány mondja: „Amikor azonban Paruta csatlakozott Sommer, Neuser és Paleologus „*non adoramus*” teológijához, Blandrata egyre bizalmatlanabb lett vele szemben és amikor ez a veszélyes mozgalom a maga teljességében kibontakozott, Parutát már nem tartotta követőjének.”

A művek elemzését olvasva csak dicsérhetjük Pirnát alapos tájékozottságát, mindig a jelenség lényegére tapintó remek intuícióját; a kódexekben talált iratok teológiai-világnézeti értékelésén aligha fog változtatni a további kutatás. Jól ismeri és jól megismerteti azt a különös, érdekes világot, Erdély szellemi forradalmának világát, amelyet ő fedezett fel a két kolozsvári kódex irataiban. De könyvében van egy nyugtalanító mondat arról, hogy a szövegek olyan problémákat is vetettek fel, amelyeket nem tudott megoldani. Ezeket azonban — mint mondja — könyvében meg sem említette, mert ezek szerinte csupán másodrangú jelenségek. Ezt nem jól tette: az antitrinitarizmus kutatásban a másodrendű kérdések is nagy jelentőségűek, s könnyen meglehet, hogy elsőrendű kérdésekként fognak jelentkezni, hiszen sok tekintetben még csak a kérdések felvetésénél tartunk, s valószínű, hogy még nem is jutottunk el minden probléma felismeréséig és megoldásáig.

Pirnát könyve valójában tanulmány-sorozat az erdélyi antitrinitárizmus radikális korszakának legfontosabb személyeiről: vitázóiról és íróiról. Külön-külön tanulmányban beszél Sommerlól és Paleologusról, majd a heidelbergi menekültekről: Neuserről és Vehe-Gliriusról. A sorozat utolsó tagja Dávid Ferenc perét tárgyalja, gondos vizs-zatekintéssel az eljárás történeti előzmé-nyeire. Az utolsó fejezet előtt álló fontos tanulmányban a lélek halhatatlanságát tagadó három erdélyi prédikátor ügyéről van szó. A könyv nem is lehet más, mint a tárgyat több oldalról megvilágító s önmagukban is megálló tanulmányok sorozata, mert a szerző eleve lemondott a folytonosság és teljesség elvének alkalmazásáról.

Erdély ebben a korban s még azután is menedékhelye az üldözött, menekülő vagy éppen csak élelmes és könnyelmű, de mindenképpen érvényesülni vágyó szabadgondolkodóknak. Pirnát éles, tárgyilagos tekin-tete valamennyiük jellemében felismeri a kalandorokra jellemző vonásokat, de nem törekszik arra, hogy emberi valóságukban is megragadja őket, pedig jellemük és sorsuk részletesebb ábrázolása közelebb hozta volna őket az olvasóhoz. Valóban, kisebb-nagyobb mértékben mindannyian kalandorok voltak, de lehet-e a XVI. században más egy szabadgondolkodó, mint kalandor — kérdezhet-nénk némi megszorítással —, ha életben akar maradni, meg akar élni, tanait és meggyőződését érvényesíteni akarja; számukra ez az egyetlen lehetséges életforma. Viszon-tagságos, változatos sorsukban századok múltán is átérezzük a reformáció századának kialakulatlanságát, izgalmát és bizonytalan-ságát. Csak sajnálni tudjuk, hogy Pirnát nem fordít elegendő gondot a művében meg-tárgyalt antitrinitárius szerzők életsorsának felderítésére, és hogy ezen a téren nem érvé-nyesül eléggé az a törekvése, hogy források alapján dolgozzék. Példaképpen megemlí-tem, hogy Paleologus életrajzát kutatva meg-elegedett Costil kitűnő Dudith-monográfi-ájával, de nem ment utána a Costil által ajánlott forrásoknak, pedig ezek még tovább vezették volna Paleologus életének felderí-tésében, s így könnyen kitölthette volna az irodalomból és forráskiadványokból az élet-rajzában mutatkozó tízesztendő hézagot.

Paleologus nem tűnik el szemünk elől az inkvizíció börtönéből való szökése után; 1562 elejétől egészen lefejeztetéséig — ha nem is mindig elég részletességgel — de főbb vonásaiban mégis nyomon tudjuk kísérni sorsának alakulását. De hogy mit csinált, merre járt az 1562-t megelőző évtizedekben, erről valóban csak szűkszavú, szórványos adataink vannak. Azonban ezek az adatok is nagy jelentőségűek. Teljesen hiteles bécsi forrásból tudjuk, hogy török szolgálatban

is állott — mikor máglyára vitték, abba a török köntösbe öltöztették fel, amelyet el-fogatásakor nála találtak —, s ez a körülmény elfogadhatóvá teszi chiosi útjára való visszaemlékezésének sok, valószínűtlennek látszó adatát. Pirnát ama következtetései, amelyeket az útirajzhoz fűzött, helytállóak. Bizonyos, hogy Paleologusnak a török és a nyugati világban — úgy látszik, Melancthon környezetében is — sok befolyásos ismerőse volt, ezért a *Disputatio Scholastic*-ben nem túloz annyira, mint ahogy azt gondolhat-nánk.

A Paleologus-kutatást nagyon megnehe-zíti — Pirnát ezt is jól megfigyelte —, hogy a műveiben előforduló életrajzi adatok nem megbízhatóak. Hajlamos volt még bizzar túl-zásokra is, amikor saját személye, munkás-sága vagy jelentősége került szóba. Pa-leologus császári házból származtatta magát, de a kihalt Paleologusokhoz éppúgy nem volt köze, mint a többi Paleologus nevet viselő kortársának. Akkor sem mondott igazat, amikor Paleotto bíboros testvérének adta ki magát és a bíborosnak tulajdonította viszon-tagságos sorsát. Családi neve Massilara volt, az ellene indított egyházi perekben ezen a néven említik őt. Helytállónak látszik az az adat, hogy 1520-ban született, hiszen Dudith öreg embernek mondja őt elfogatásakor. Nagy tekintélye lehetett a nyugati országok-ban is, jó példa erre a szász fejedelem fel-háborodása, amikor híret vette Paleologus elfogatásának. A nyugat-európai antitrinitá-rius kutatás egyre nagyobb figyelmet tanusít iránta, különösen azóta, amióta Kot profesz-szor a vatikáni levéltárban megtalálta Servet védelmében írt művének (*Contra Calvinum pro Serveto*) kivonatát. Paleológus, „a nagy ismeretlen”, „éppoly kalandos, mint titokzatos múltú férfit, finom elméjű és merész gondolkodó s figyelemre méltó helenista”. Ezeknek az idéze-teknek világánál látjuk — nemzetközi mér-tékkel mérve is —, mily nagy jelentőségű Pirnát felfedezése és feldolgozása, s azt is fel kell ismernünk, hogy meg kell találnunk a módot a kódexekben levő Paleológus-iratok kiadására.

Teljesen homályos a nyugati országok-ban való bolyongása, arra azonban még nem került elő adat, hogy antitrinitárius tanokat hirdetett volna; ilyen gyanú a bécsi udvar-ban és hosszas csehországi tartózkodása alatt sem merült fel ellene. Nem tudjuk, mi volt az az eretnokség, amelybe háromszor is visszaesett, de ha ezek antitrinitárius tanok lettek volna, sem a pápa (IV. Pius), sem a tridenti zsinat atyái nem bántak volna vele akkora türelemmel, mint ahogyan tették. Mennyire érdekes, hogy Olaszországba való visszatérése után nem fogta el újra az ink-vizíció, a tridenti zsinat alkalmával szabadon vitatkozhatott ő, a teológia doktora két

püspökkel és hogy a pápa az ő ügyében magának tartotta fenn a döntést azért, hogy valami jogtalanság ne érje. Egy homályos utalásból arra lehet következtetnünk, kimélték, hogy esete nyugtalanságot ne keltsen a Keleten élő keresztények valamiféle közöségeiben. Prágában is, ahol a Melanchton-tanítvány Collinus környezetében élt, s ahol sok ellenséget szerzett magának, senki sem gyanúsította antitrinitárizmussal.

Tridenti tartózkodása két okból is fontos a magyar kutatás számára: először azért, mert a magyar Draskovich püspök ad róla véleményt a bécsi udvarnak, tehát a zsinaton résztvevő magyar püspökök ismerték Paleologust, s feltehetjük: Dudith és Paleologus ismeretsege tridenti eredetű. Másodszor azért fontos, mert Pirnát szellemes feltételezése szerint a *Disputatio Scholastica* „mennyei” zsinatában Paleologus a tridenti zsinatot karikírozta.

Nem térhetünk ki ama súlyos kérdés felvetése elől, amely — véleményem szerint — egyik sarkkérdése az erdélyi antitrinitárius mozgalom radikális szakaszának: mi indította Dávidot arra, hogy éppen Paleologus tanácsát kérje ki christológiai problémájában. Osztom Pirnátnak azt a véleményét, hogy e levelet megelőzően Paleologus nem volt, életrajzi adatai szerint nem is lehetett Erdélyben. Azt hiszem, Pirnát téved, amikor a probléma felvetését Dávid sajátos lelki alkatából magyarázza. A problémát — úgy gondolom — nem Dávid, hanem — a Paleologus fellépését megelőző erdélyi christológiai fejlődés készítette elő, kétséggkívül Dávid hatékony közreműködése nélkül, vagy éppen ellenére. Abban azonban egyetérthetünk Pirnáttal, hogy a *non adorantismus* tanát, e tan minden következményeivel együtt Paleologus vitte győzelemre Erdélyben, de Dávid figyelmét bizonyára Sommer irányította Paleologusra.

Paleologus jellemének és magatartásának találó rajzát nyújtja az erdélyi Squarcia-lupus Socinus Faustus-hoz írt levelében: „*Paleologus ut audio, doctissimus, magnus philosophus, theologus, disputator, exercitatus in contentione acerrimus, audens, pertinax, facundus item, Graecus demum in caelum avolans, si iusserit venter.*” Paleologus jelentőségét a kortársak világosan látták: „*Quid si cognitum haberet, ut quidem ego habeo, quot malorum caussa, non isthic tantum in Transylvania, sed in Ungaria quoque, in Lithuania, et aliis in locis Paleologi auctoritas, et scripta fuerint? An non ipse primus omnium in provincia ista, sententiam illam maxime impiam et detestandam de non adorando neque invocando Christo, una cum aliis compluribus pestilentissimis erroribus docuit et scriptum reliquit? Nonne eius doctrina hodie, quae a quibusdam Francisci Davidis doctrina*

esse creditur, integrae eaeque non paucae Ecclesiae in Ungaria foedissime sunt corruptae?”

A kortársak azt is helyesen látták, hogy az erdélyi *judaismus* a *non adorantismus* gyümölcse volt. Pirnát könyvének egyik külföldi ismertetője a *De Tribus Gentibus* foglalkozva annak a véleményének adott kifejezést, hogy Paleologus tanítása a kereszténység, a mohamedanizmus és a zsidóság lényegbeli azonosságáról török tapasztalataiból és szimpátiájából táplálkozott, s az ottmán világ felé egyengette az utat. Ha — Pirnát tanácsát követve — Paleologus utóéletét kutatjuk Erdélyben, el fogjuk utasítani ezt a feltevést és benne, a nagy racionális gondolkodóban a *judaismus* útegyengetőjét fedezzük fel. Paleologus nagy műveit a Gerendi-család udvarában írta, mint a család pártfogoltja, talán éppen udvari papja. Helyére — távozása után — Bogáti Fazekas Miklós került, ő fordította le, szintén a Gerendi-udvarban Paleologus *Commentarius in Apocalypsin* c. munkáját és egy másik művét, viszont a *zsidózás* Erdélyben a Gerendi-udvarból indult ki, s az első erdélyi szombatosokat „*Gerendisták*”-nak nevezték. Az antitrinitárizmus nagy látomása a három nagy vallás közeli egygyélteléről nem kevésbé misztikus és megfoghatatlan, mint a három személyű egyisteneg dogmája és amint Pawel Grzegorz jóvendőlése bizonyítja, nem az ésszerű megfontolások, hanem a messiánisztikus váradalmak világába tartozott. Ez a példa is jól mutatja, hogy Paleologus és társai racionális gondolatait csak akkor tudjuk helyesen értelmezni, ha ezeket nem szakítjuk ki természetes történeti környezetükből. Ha ezt a módszert alkalmazzuk, Paleologusnak és az erdélyi szabadgondolkodók társaságának történeti jelentősége nem csökken, sőt inkább megnövekszik, mert világosan látjuk létrejöttük körülményeit és indokait.

Íme, Paleologus esete mutatja, hogy Pirnátnak csak a leglényegesebb történeti és életrajzi adatokra szorítkozó szűkszavúsága — gondoljunk még Sommer részleteiben is jól ismert életrajzára — az antitrinitárius személyiségek ábrázolásában inkább hiba, mint erény. De — hozzá kell tennem — éppen a magam tapasztalásából tudom, milyen fáradtságos, időt rabló munka feltárni — csak megközelítőleg is — az országról-országra hanyódó-vetődő antitrinitáriusok életét.

Ízig-vérig racionális gondolkodó az erdélyi antitrinitárizmus történetében egyedül csak Sommer. Bizonyos, hogy Paleologus ő reá is hatást gyakorolt, de semmiképpen sem merném mondani, hogy Sommer Paleologus tanítványa volt. Paleologus műveiben, amint ezt Pirnát jól megfigyelte, nem tudja sohasem egészen levetkezni a scholasticát: Som-

mer a klasszikus tudományok embere, a filológia ébresztette fel benne a kételkedést. Persze, a korabeli szabadgondolkodók szeretlen fantáziája olykor őt is elragadta: amidőn pl. arról beszélt, hogy a Háromság egyes személyeit a pogány filozófia teremtetette meg, Krisztus kettős természetét Homérosz *Odysseidájából* magyarázta, s Krisztus ősképeinek Héraklész tekintette. Feltételezhetjük, ha valóban hitelt érdemlőek az adatok, hogy szülőföldjéről, a Drezda mellett levő Pirnából hívták meg a kolozsvári iskolába, ahol talán rektori tisztet is viselt, s ebben a minőségben elődje lehetett Paleologusnak. Az egykorú forrás szerint az ő közvetlen egyénisége, „*bőáradású*” érvelése tette fogékonnyá Kolozsvár polgárait a radikális unitárius tanok elfogadására. Nem lehetetlen, hogy tanait Németországból hozta magával Erdélybe. *Acontius-jordítása* valóban olyan jelentős cselekedet volt az antitrinitárius ideológia kialakítására, mint ahogyan azt Pirnát megállapítja, tractatusainak és egyéb iratainak részletes vizsgálata különösen azért lenne fontos, hogy pontosabban feltárhassuk Paleologus műveihez való viszonyát. Mostani ismereteink birtokában úgy látszik, hogy a radikalizmusban ő ment a legmesszebbre: az ember lélek problémáját vizsgálva messze meghaladta Paleologust. Pirnát figyelmét elkerülte Radecius érdekes tudósítása: „*Omnium vero atrocissimum illud est, quod ipse Faustus Socinus tribuit Sommero, dogma, negatae puta resurrectionis mortuorum.*” A *Refutatóról* szólva tekintetbe kell vennünk Blandratának Duthithhoz írott egyik leveléből azt az adatot, hogy Paleologus írásban hozzászólt Sommer véleményéhez. Valószínű, hogy az erdélyi antitrinitarizmus történetének további kutatása még sok újat fog feltárni Sommer személyéről és tanításairól.

Az erdélyi antitrinitarizmus kutatása azért is nehéz feladat, mert tanai — különösen a mozgalom radikális szakaszában — nem erdélyi földön termettek, nem magyar elmékben alakultak ki. Pirnát könyve mindenkit meggyőzhet arról, hogy az antitrinitarizmus Erdélyben külföldi import, de mégis jóval több, mint külső hatások befogadása, mert azok az idegenek, akik merész tanaikkal Erdélybe jöttek, ezeket itt, az egy ideig szinte korlátlan lehetőségek világában fejlesztették ki rendszerré, s formálták ki az erkölcsi magatartást is szabályozó normákká.

A heidelbergi menekültek esete mégis azt bizonyítja, hogy Erdély is gyakorolt hatást a nyugati antitrinitarizmusra. Sylvanus ladenburgi superintendens halálos ítélettel végződő drámáját, társainak: Neusernek, Vehe-Gliriusnak és Suternek menekülését, s aztán Neuser tragédiáját voltaképpen az erdélyi antitrinitarizmus hatása idézte

fel — szinte minden részletében. Nincs még egy olyan mozzanata az európai antitrinitarizmus történetének, amelyet akkor részletességgel és gondossággal írtak volna fel, mint éppen a heidelbergi pert. Alig lehet megérteni, hogy sem a Pirnát könyvét ismertető nyugati kutatók, sem Pirnát kezéhez nem jutottak el ezek a fontos források és Horn kitűnő összefoglalása az eseményekről. A kutatás általában megelégszik a Lessingnél található forrásokkal.

Sylvanus 1566-ban még a református orthodoxia egyik védelmezője. Kételyei a háromságtan igazságáról akkor erősödtek meg benne bizonyossággá, amikor a lengyel református Lasitius közvetítésével kezébe került Blandrata könyve, amelyet Simmler vitairatára írt cáfolat gyanánt. Sylvanust, a „*doctus philosophus*”-t bízták meg — feltehetjük, hogy a provokáció szándékával: cáfolja meg Blandrata írását. A cáfolat készítése közben ismerte fel teljes határozottsággal: a *Bibliában* egyetlen bizonyító érvet sem lehet találni a Háromságról és Krisztus istenségéről. Ekkor fordult el az orthodoxiától, s lett radikális gondolkodású antitrinitáriussá. Neuser más utat járt meg, benne a Korán tanulmányozása ébresztette fel a biblia- és dogmakritikát. Vehe-Glirius és Suter csak másodrendű részesei a heidelbergi antitrinitárius mozgalomnak. A gyanú egyre erősebben körülvette Sylvanust és Neusert, menekülésre kellett gondolniuk. Mikor Bekes az erdélyi fejedelem követségében Speierben tárgyalt, titokban találkozott vele, s általa levelet küldtek Blandratának. Neusernek Szelim szultánhoz írt levelén csak azok csodálkozhatnak, akik nem ismerik azokat a naiv váradalmakat, amelyeket az egész reformáció, tehát nem csupán ennek antitrinitárius ága táplált a törökök megtéréséről. Még félszázad múlva is akad olyan rajongó, aki egyenesen a szultánt akarja rábeszélni a conversióra. Neusernek ezt a nevezetes levelét ebbe a történeti környezetbe kell helyoznunk, hogy helyesen tudjuk értékelni. A magyar antitrinitárius kutatás egyik elsőrendű feladata a törökösség problémájának tisztázása, s nem szabad megriadnunk attól, hogy ez a munka átvezet majd minket az antitrinitarizmus racionális világából az antitrinitárius eschatológia világába, hiszen a XVI. század szellemiségében ez a kettő egymástól elválaszthatatlan. Mennyire másképpen nézzük a szultánnak írt levelet, ha tekintetbe vesszük azt a magyar családi levéltárból előkerült szöveget, amely arról szól, hogy a törvény és evangélium könyveit törökre fordítva, valaki a szultán figyelmébe ajánlja. A heidelbergi menekültekről szóló fejezet egyetlen olyan részlete Pirnát könyvének, amely lényeges kiegészítésre szorul.

A heidelbergi ügynek van egyéb magyar

irodalmi vonatkozása is. A pfalzi uralkodó, III. Frigyes a kor híres teológusát, Zanchit megbízta azzal, hogy írjon cáfolatot az 1568-as gyulafehérvári hitvita antitrinitárius tételeire. Így született meg a kor terjedelmében és jelentőségében legnagyobb vitairata az antitrinitáriusok ellen. A könyv Báthori István erdélyi fejedelem figyelmét is felkelte és protonotáriusát, a Paleologus levelezéséből is ismert Sulyok Imrét bízta meg, hogy vásárolja meg számára Bécsben Zanchi könyvét (*De tribus Elohim sive de uno vero deo*). Az is szorosan hozzátartozik az erdélyi antitrinitárizmus történetéhez, hogy Zanchi könyvére viszont Paleologus készített 150 lapos terjedelmű cáfolatot. Ez az adat is világosan mutatja: milyen erős szálakkal szövődik össze az irodalmi viták területén is az erdélyi és a nyugati antitrinitárizmus. S még egy érdekes adatot a heidelbergi ügyhöz: Sutterről — akinek életrajzát szintén jól ismerjük — az a hír járta, hogy Paleologus neve alatt rejtőzött.

Milyen mértékben vett részt a Pírnát könyvében részletezett roppant átalakulásban Erdély társadalma? Ma már senki sem gondolja többé, hogy az erdélyi antitrinitárius mozgalom a magyar reformáció plebejus, társadalmi változtatásokra is hajlamos balszárnya volt. Pírnát jól látja: a mozgalomnak két erős bázisa az udvar és néhány magyar vagy magyar—német vegyes lakosságú város polgársága volt. A szász városok falait nem törte át az áradat, amely Erdély és a Részek falvait és mezővárosait teljesen elborította: „Az imperitum vulgus nem tudta, mit műveljen, mert mind a két vallás, úgy mint a Calviniana és az Ariana valóban keltette magát a szegény ítélet nélkül való vulgus előtt. De mivel a király választá magának az Ariana vallást, majd mind az ország erre hajol vala... Akkori napokban hallottál volna egész Erdélyben minden helyeken a köznéptől sok esztelen disputációt és pántolódást: *fatun, városon, étel-ital között, estve-reggel, éjjel és nappal*” (Borsos Sebestyén). Egyelőre csak kérdés formájában szólhatunk arról, hogy a „XVI. század magyar társadalmának egyes

rétegei meddig jutottak el a polgári gondolkodásmód kijformálásában és elsajátításában”. Arra kell törekednünk, hogy a további kutatás során, óvakodva minden *praeconcepta opinio*-tól, minél pontosabb választ tudjunk adni a kérdésre. Azt hiszem, az antitrinitárius tanítás mélyebb gyökeret vert a falvakban, mint gondoljuk, a magyar parasztság racionális gondolkodása nem idegenkedett a teológiai racionalizmustól sem akkor, sem később. Gondolhatunk arra is, hogy a szélsőségesen Zwinglianus Kálmáncsehi Márton kultuszi radikalizmusa is egyengette az utat az antitrinitárius radikalizmus előtt. A *Catechesis Christiana „mennyei”* zsinatán az antitrinitárius predikátorok egyedül Zwinglinek adóznak tisztelettel.

Még néhány szót Blandratáról. Az ő magatartásáról, különösen Dávid perében, még nem mondjuk ki az utolsó szót addig, míg nem tisztázzuk a kolozsvári jezsuiták részességét a Dávid-per felidézésében és Blandrata viszonyát a jezsuitákhoz. 1579-ben a jezsuita atyák így vélekednek róla: „*Blandratae, signifieri arianorum, mira erga nos charitas et benevolentia*”, s reménykedtek közeli megterésében, amelyre nyomatékosan fel is szólították.

Pírnát Antalban a magyar tudományos-ság megtalálta az alkalmas kutatót az antitrinitárizmus nagy problémájának felderítésére. Alkalmas ember arra, hogy az egyre erősödő nemzetközi antitrinitárius kutatás világában méltóképpen vegyen részt a munkában, amelyet Erdélyre és Magyarországra nézve csak a magyar kutatás végezhet el. De bizonyára ő is felismerte már, hogy olyan sokrétű és bonyolult jelenséget, mint az erdélyi antitrinitárizmus, nem lehet csupán az irodalomtörténet eszközeivel megragadni. A lengyel példát kell követnünk: minden lehetséges oldalról kell a problémához közelítenünk.

A magyar antitrinitárizmus történetének kutatása a jövőben sem lehet egyéb, mint Pírnát úttörő, alapvető munkájának folytatása.

Esze Tamás

RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA, XVII. SZÁZAD, 3. KÖTET

Szerelmi és lakodalmi versek. Sajtó alá rendezte Stoll Béla. Bp. 1961. Akadémiai K. 751 l. 8 t.

Még a megelőző XVI. század poézisét is jobban ismertük eddig; azt legalább kiadták valamikor, kötetekbe rendezték, ha azóta rá is férne a bővítés és korszerűsítés. Ami vers-

féle azonban a függetlenségi harcok évszázadából megmaradt, amit tűzvészek, dúló hadak meg nem semmisítettek, közömbös unokák el nem kótyavetyéltek, csak mosta-

nában hordják egybe, adagolják kötetekbe a kutatók. Hogy mi minden gyűlt föl szekrényeikben, jó tíz éve a kívülálló is sejti. Az antológiák, válogatások — elsősorban Klaniczay, Esze Tamás, Kiss József és Stoll munkái — egy halomra való ismeretlen kincset csillantottak föl, meglepetést és gyönyörűséget keltve az érdeklődőben. Hanem arra aligha számított kívülálló, hogy 15 testes kötetet tölt majd meg a föltárt hagyaték, hogy egy alig száz esztendeje afféle perzselt pusztaságnak tűnő korszak elsüllyedt mezein ennyit tallózhatunk valaha is össze.

A megindult sorozat egyik legvonzóbb kötete a mostani, a névtelenségre kárhozott szerzők szerelmi versei. Mint a bevezető szöveg teszi, kényszerűségből különül el a többitől: a kronológiai bizonytalanság volt a legfőbb oka, hogy e verseket nem osztgatták szét az egyes kötetek rendjébe. A kényszerűség azonban nyereséggel járt ezúttal: lehetővé teszi a műfaji egység jegyében való teljesség szemléltetését.

Ez a kis egység önmagában is lenyűgöző arányú. Majdnem háromszázféle, a variánsokkal együtt mintegy félezer szöveget fog egybe: ennyi hát a névtelenség XVII. századának teljes szerelmi lírája, ma ennyit ismerünk belőle, ennyi tekinthető hitelesnek. (A népi hagyományból és a későbbi kézírásokból kihámozható rokon szövegeknek se szeri, se száma. A stíluselemzés módszerével egyszerű ezek közül is jó néhány hitelesíthető lesz.) Nem szorultak ki a töredékek sem, még a sornyiakra is utal a jegyzetek bevezetője. Nagyon helyesen. A teljességhez tartozik a törmelék, a torzó csakúgy, mint az igénytelennek tűnő. (Sajnálatos, hogy a sorozat első kötetéből kirekedtek a kalendáriumi disztichonok, vagy Magyar István aprócepre disztichonok fordításai. Nemcsak azért hiba ez, mert egyikük-másikuk eleven és friss, hanem mert verseléstörténeti becsük van. Talán a szerkesztő módot találnak rá, hogy valahol pótolják a mulasztást.)

Aki egy kicsit is bibelődött régi szövegekkel, sejtheti, mennyi veszélyesség húzódik meg egy-egy ilyen kiadványban. Píszmogó, szívós, szaporátlan robot, sokszor nemzedékeké. Megviselt versesfüzetek, egérrágta levelek egykori kibetűzői, közreadói csakúgy, mint a mostaniaké, az egybevetőké, kiegészítőké, rendszerezőké, jegyzetelőké: Stoll Béláé és kutatótársaié. Pontos, szép és alig megbecsülhető munkát végeztek.

Hanem ha valaki esztétikai meglepetést hajszol ebben a teljességben, csalódik. Olyasmint a *Hét Évszázad*, a *Szöveggyűjtemény*, a *Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig*, a *Virágének* és *mutatóndók* igényes, gondos tárai után nemigen talál. Nem mintha megkapó *részletek* nem tolnának itt is, ott is elélné, egész azonban — ki nem szemelt, föl-

fedezetlen, egész versnyi remek — alig-alig. Hogy kivétel mégis akad, utalhatok a HAINAL jelzésű, bájos menyasszonykeltő énekekre: *Kelj fel, ki valád, te szép leány...*

Beszéltek pár éve olyasmiről, hogy a publikálatlan énekek között Balassi-versekkel vetekedők lappanganak. Sajnos, nem lappantak.

Egyéb tapasztalatok is növelhetik fanyalgásunkat. Ritka például az ép szöveg. Zavar-talanul, egészsében aránylag keveset élvezhetünk. Értelmetlenségek, zökkenők szep-lősitik a legtöbbet, egy pongyolább alkotási mód, de még inkább a többrendbeli másoló hanyagsága, érzéketlensége, a papír megviseltsége folytan. Roncsolt, hiányos strófák, sorok lépten-nyomon. Bosszantó terjengősség ugyancsak: vagy már eleve érvényesülő, barokkos szöszaporítás, vagy — különösen a nagyon kedvelt, sűrűn lekormólt énekek jellegzetességéként — toldozgatás-foldozgatás a másolók pennái alatt. Sok aztán a szokványosság, a tartalmatlan ömlengés, a fölösleges, félművelt mitológizálás.

A XVII. század névtelen szerelmi lírája mégis, mindezzel együtt, büszkén vállalt, nagy hagyományunk. Tüze nyers és egyetlen, füstöt és pernyét bőven lök, de egy tártabb, hadakozó kor zabolátlan egészsége lobog benne. Kazinczy óta kulturáltabb, csiszoltabb formákat is öltött a magyar szerelmi vallomás, de a mi küzdelmes, vész-szagú esztendőkkal terhes félszázadunk költője — hívják Ady Endrének, József Attilának vagy Nagy Lászlónak — a közelebbi atyafiságot nem a polgárisodó szobalíra mivésével, hanem vele tartja, az egykori, hánytvetett, verselő vitézzel.

Műfaji egységgé kerekedik a szerelmi és lakodalmi versek könyve, de az egység korántsem egyhangúság. Tomboló, szilaj, nyertő vad vallomások váltakoznak benne fegyverben elstutogott, délceg gyöngédségekkel, nemesen egyszerű, már-már népi tökéletességű alkotások mesterkélt és mesteri cikornyákkal, stilizált költőiség elterpedt, részletező naturalizmussal, keleties pompában pávázó, nehéz színek, vérre menő, borsos ugratások, öncélúan groteszk gajdolnivalók, keservek és mámorok.

Egy-egy szálon elindulva — például az udvari-főúri szagú, szívesen sablonokra hagyatkozó stilizáltság, vagy a bumfordi, vaskos verbalizmus szálán — kisebb-nagyobb fejezetekre bonthatnánk a tematika és névtelenség sugallta egységet.

Többféle felfogás nyilatkozik meg a versek megformáltságában.

Az egyik egyszerű, már-már „népi”. Az efféléket kapta föl legszívesebben és oldotta a maga hagyományába a jobbágyparasztság.

A másik nyakatekertebb fogalmazású — mint Az erős mágneshez hasonlatos súlyom

(35. sz.) — vagy olyan körmönfont formalizmusban tobzódó, mint a *Lölköm Kata*, *szerelmes lölkem, szívem Kata* (19. sz.), és a 7—7 rimű strófákra csigázott *Jövel az táncban énvelem, én szép társom* (22. sz.). Ezekben már bezzeg semmi „népi”. A népköltészet bőven él játékos és rapszodikus megoldásokkal — a gyermekmondókákban, regösénekekben például —, de azok más természetűek, mint a barokk irodalmi ízlés ritmustornái.

Versforma meglepően sokféle akad. (Tanulmányos volna egyszer összegyűjteni, szemügyre venni a régi magyar költészetben fellelhető formákat. Alighanem kedvezőbben vélekednénk egykori „szegényes” verstechnikáinkról.) Van itt tizes (felező és 4+6-os osztású), van tizenegyes (6+5, illetve 4+4+3 osztású), kanásztáncritmusú (8+5 és 8+6 egyaránt), hetes, és van több más, de mindekenkelőtt tömördek tizenkettes és nyolcas. E két utóbbi a magyar népköltésnek is uralkodó sorfaja; klasszikus népballadánk például csak e két lehetőséget ismerik. Érdekes, hogy a nyolcas — amelynek olyan fontos szerep jut a XIX. század népi-nemzeti irányzatában („ősi nyolcasként” emlegetik és szigorúan felezik, holott sem régi, sem népi költészetünk nem él vele ilyen szabályos-egyhangúan) — a XVIII. század környékén hosszú évtizedekre kiszorult, és csak nagy elvétve tűnik föl, például Csokonai egy-két versében. Sorfajaink közül is talán leginkább a magyar tizenkettes mindmáig követhető fejlődéstörténete ugyancsak kutatót igényel. Elég leírni egy sor nevet — Batizi, Ilosvai, Balassi, Zrínyi, névtelenek, Gyöngyösi, Bessenyei, Ányos, Csokonai, Petőfi, Arany (külön a Toldi, a Toldi estéje és a Buda halála szerzője), Szabolcska, Ady, Illyés, Juhász Ferenc, népballada, újabb népdal —, hogy megértjük: mennyi elütő verselési technika, mennyi más zene, mennyi külön lehetőség egyazon szótagszámon belül.

Strófaszerkesztés dolgában változatosak és leleményesek a névtelenek, ez azonban korántsem tűnik ki eléggé, mert a gyakoribb formák — elsősorban a négyesrimű tizenkettes, a négyesrimű nyolcas és a „Balassi-strófa” túltengése — az egyhangúság látványát keltik.

A régi századok névtelen költészetéről beszélve minduntalan a népköltészet is szóba kerül. E kiadvány jegyzeteit — jellemzően — ellepi a népköltési gyűjtemények megannyi szövege.

Mi következik a sűrű hasonlóságból? Hogy ez a két fogalom végül is egybejártszik? Hogy a népköltészet alig más, mint a régi korok költészetének továbbkoptatása? Afféle levett urasági holmi, egy kicsit megparasztosítva? Vagy hogy a névtelenek kéziratossága voltaképpen népköltészet?

Egyik következtetés sem állhat meg.

A „gesungenes Kulturgut” elcsépejt vádjára nem akarok kitérni; aki a népi kultúrában egy kicsit is járatos, tudja, hogy ezzel jobb csínján bánni. A nép valóban sokat fölszedett a régi századok írott (és énekelt) költészetéből: ez többnyire elűt a saját hangjától, vagy annyira a maga képére és hasonlatosságára gyúrta, hogy az eredmény inkább nevezhető népinek, mint bármely másnak. Történhetett azonban fordítva is: a népi, az íratlan dal játszott bele a tanult, a papírra fogalmazó poéta versébe. Nyilván így sodródott a 173. ének IV. variációjába egy strófa:

Meg kell a búzának érni,
Mert mindennap a fény éri.
Meg kell szívemnek repedni,
Mert mindennap a bú éri.

A szöveg népi hagyományunkban elég elterjedt, változataival itt is, amott is találkozunk a gyűjtők. Lükő Gábor azt bizonygatja róla az *Ethnographia* lapjain, hogy szerkesztési módja, rímelése (aaxa) nagyon ősi, megegyezik bizonyos ázsiai népek dalával, sőt formulák és szavak is azonosak.

Aztán ott van az *Ajak vérén termett* kezdetű ének (157. sz.). Első két mesterkélt strófája után egészen másfajta hangra kapjuk föl a fejünket. Például:

— Honn vagy-e, honn vagy-e, lelkem szép asszonyom?
— Honn vagyok, honn vagyok, gyönyörű virágom!

Jövel bé, jövel bé, szerelmes virágom
Serem is jó vagyon, borom is jó vagyon.
Innod is jót adok, enned is jót adok —
Neked ön kupából, másnak fa kupából.

Ez nem a kéziratos költészet hangja! Ez a hang, ez a szerkesztési mód másféle atyafiságra vall. Például a székely balladáké. Azért írásos emlékeinkben találkoztunk még itt-ott hasonlóval: mindenekelőtt a Fanchali-kódex Pajkos énekében. Aki azt alkotta, írástudó ember létére is nyakig benne élhetett még íratlan hajdani kultúránkban.

Arról van szó tehát, hogy a népi közösség formáló elve, stílusa, költői szemlélete nem azonos az irodalomba belekóstolt, egyéni verseléével.

Ennélfogva a kéziratos költészet — bármennyire is névtelen, sőt bármennyire is plebejusi — bajosan tekinthető népköltészetnek. Bajosan, legalábbis ha a népköltészetet klasszikusan értelmezem, azaz nem fogom vele egy kalap alá mindazt, amit a jobbágy-paraszság időről-időre fölkapott, vagy akár megőrzött (a zsoldároktól kezdve a ponyva-

históriákig, a kántorrigmusokig, a slágerekig), sőt a mégoly *paraszi* dilettantizmus termékeit sem sorolom hozzá, hanem olyan ősi gyökerekből táplálkozó íratlan és közösségi költészetnek fogom fel, amely ugyan sokféle hatást befogadhatott, megemészthetett, és meglehetősen sokrétű, de a megformálás rendszere és a benne megnyilatkozó szemlélet folytán elég jól körühatárolható stílusis egységet alkot.

A névtelen kéziratok vers nem egy hasonló vonása mégis szembeötlő és figyelemre érdemes. Személytelen líra többnyire ez is, akár a népdal. A szerzőről mit sem tudunk, legfeljebb puszta név. (Nagyon jó érzékre vall Stoll eljárása: a csak névről ismert verselőket magától értőddően a névtelenség közé osztja be, de a Teleki-énekeskönyv egy anoním szerzőjét — „mert annyi minden megtudható volt róla”, és mert név híján is néhány versével „egy költői *oeuvre* birtokosa” — a RMK egy későbbi kötetére tartogatja.) A névtelen líra egy része (gondoljunk a szegénylánypanaszokra) plebejusi szerzőre vall. A szöveg közpréda, boldog-boldogtalan ronthat-javíthat rajta; ahány kézírás, annyi változtatás, sokszor lényeges és jellegmódosító: vagyis variálódva terjed, akárcsak a népi vers. Nagy hányada minden dátumozási kísérletnek makrancosan ellenáll, sőt a nagyon eltérő változatok esetében hiába állapítjuk meg az ősfoma, az eredeti keletkezési idejét vagy akár szerzőjét, mikor a variáció (esetleg egy évszázaddal később) egy más izlés, más felfogás jegyeit viseli, és csak a váz közös, az meg, ami egy alkotásban inkább lényeges, már nem.

Érthető hát, hogy régi irodalmunk egészében a névtelen kéziratok költészet gondot okozó, külön ügy egy kissé. Van, aki már csak emiatt is szívesen áttuszkolná a népköltészetbe. Dehát onnan is kiűt. Személytelensége — amely személytelenség olyan markáns vonása a népinek — korántsem következetes. A szerző jelzi, pár szóval vázolja esetleg, hol, milyen körülmények között, mikor írta versét. A versfőkbe belemesterkedi nevét, vagy a szerelmét, vagy éppen a megbízóját, illetve a vers végén utal magára. A kézen-közön való terjedést sínylő módosulások a papírhoz kötődnek: félreolvasásokból, elírásokból, kifejezésekből származó tökéletlenségek inkább, mintsem a szabad kombinálásokat igénylő szellem megnyilatkozásai. (A szájhagyományra utalt nép az avult vagy az idegenszerű szövegekbe hadar bele hasonló értelmetlenségeket. Így lesz a regösének *szövénekéből sövények*, a betlehemes köszöntő *Parnasszusából barmaszos*.) A papíron koholt ének függetlenedik a szájról szájra való hagyományozás kényszerítette törvényszerűségektől, vonzza a cikornya, a rímekkel túlterhelt versforma. Még az egyszerűbbek sem tagítanak a négyes rímtől. (Népköltési kiad-

ványokban ilyenféle külsőségek kiöltő árulói a régi költői eredetnek.) Gyakoriak a műveltségi utalások, az antik istennevek például. A félműveltek vagy a népi sarjak is valamilyen irodalmi mintához igazodnak. A szemlélet, a gondolkodás spekulatívabb, mint a népköltészetben, a szerkesztés, a sorfűzés mesterkéltőbb, a hang könnyen oktatóba, magyarázkodóba fordul, a képek, hasonlatok is más rendszerből valók.

A névtelen kéziratok költészet legfeljebb átmenet irodalmi és népi alkotás között. Lényege szerint az irodalomhoz tartozik, de egyben-másban emlékeztet a népköltészetre, abból számos jellegzetességet fölszívott, azt számos költői vívmánnyal gazdagította, megtermékenyítette, módosulásokra készítette.

A szerelmi és lakodalmi versek gyűjteménye nagy tárház, de egyúttal további kutatásokat, tisztázásokat sürget. Például éppen a népköltészet és a régi magyar költészet kapcsolatainak tisztázását. (Talán egyetlen további kötet sem ennyire nyilvánvalóan.) A jobb kronológia megállapítása érdekében való majdani „behatóbb stílusvizsgálatokra” a bevezető már céloz. A tömérdek szövegromlás megriktatása végett nem ártana egy alapos restauráció, különös tekintettel a közönségnek szánt kiadványokra. Minthogy minden eddig föllett variáns itt végre együtt van, a híres *Őszi harmat után* példálé epebben, tökéletesebben vonulhatna be a jövő antológiába, mint ahogy most ismerjük. (És ideje volna megszabadítani szükségtelenül rátapadt kezdőstrófájától, a *Boldogtalan vagyok-tól*.)

Végül néhány apróbb észrevétel, vélekedés kiegészítés.

Ami az egyes szavak értelmezését illeti, a 20/l. szöveg 2. sorában fordul elő a rejtélyes *tiztorra*.

Rementelen keppen minap teortenetbeől. Egy seteth barlangban talalek tiztorra. Siualkoduan yeoue egy ember eleomben.

Eckhardt értelmezésében — *tisztásra* — Stoll kételkedik. Szerintem: *tűztóra*.

A 14. sz. 19. sorában a *vagi szwuöülnekj* aligha a *süvölt* (fűtől) valamilyen alakját rejt, inkább a *szövének* szót.

Ugyanitt a 10. sorban a *nezem meliben* valóban „nézem mélyebben, alaposabban” volna? Nem inkább a kert mélyében (au fond) lát valamit a köd feltisztulta után a poéta?

Az 55. sz. 6. sorában a *tercel fel* alighanem *tetszél fel* (feltetszik a nap).

A 34/III. versfői végig értelmesnek látszanak: KATAMNAKEREMER = Katámnak öröme.

A 169. sz. gajdban a *kislice* („Sós túró, sótalan málé, lapos kislice”) valamilyen savanyútejt jelentő szláv szó módosulásának hat.

A 18. ének 54. és a 24. ének 5. sorában előfordul a *menyei kecske* kifejezés. Zrínyin

kívül egy Csongrád megyei játékdalban is megjeljük szó szerint: „Haj, haj! Mönnyei kecske, Gyöngye mönnyecske!” (MNGy II. 297. o.) Okosabbak azonban ettől sem vagyunk.

A népköltési gyűjtesekben — és még itt ott — föllelhető variánsok számát valamelyest szaporíthatom:

A 105. számú szöveget („Mint az útonjáró...”) Mátyási József is belefogalmazza egy lakodalmi köszöntőjébe (Semminél több Valami, 1794. 20. o.), sőt jegyzetben latin nyelvű, disztichonos megfelelőjét is közli. Kérdés: idézi-e valahonnan, vagy saját fordítói játéka?

A 201/I. vers 5. strófájának népi változata-
it gyarapítja a Budai Ilona ballada zárása (Krizsa 585. sz., illetve — a kézirásos lejegyzés alapján — Csanádi—Vargyas 15. sz.):

Immár olyan vagyok, mint út mellett a
fa:) Aki ott elmenyen, ágaimot rontja,
Ágaimot rontja, s a sárba tapodja.

A 128. ének 6. strófájában: „Ezt soha nem hittem, hogy asszonyom szülte, Talán az szolgáló az pincében lelte.” Vö. egy Sopron megyei pünkösddőlő soraival (Soproni Elek: A kultúr-sarok gondjai, 1940. 257. o.):

A mi királynénkat nem is anya szülte:
A hajnali csillag táplálta-nevelte.

A 36. sz. 12. sorának népi változata a jegyzetben idézett moldvai szövegben kívül Dancsuj Dávid székelyföldi balladájában van meg (MNGy III. 35. o.):

Adjon Isten annak ezernyi ezer jót,
Ki az én bölcsőmet megrendítette vót.

A töredékes, kurta 254. szöveg több sora emlékeztet néphagyományban élő elemekre. A 7. sor („Szerelem, szerelem, egy kis szőrös verem”) mintha a „Szerelem, szerelem, átkozott győtrelem” kezdetű, nagyon elterjedt dal travesztálása volna. A 9-10. sor („Engedd meg édesem, hadd üljek öledben. Megengedem, rúzsám, ülj mellém, vilójám”) Kriza Vadrózsáiban fordul elő hasonlóan (237. sz.):

Öngedd meg, édesőm, hogy újek öledbe,
Két kicsi kezemöt tőgyem kebelödbe,
Nem bánom, édesőm, új a göröbenbe.
Két kicsi kezédöt tödd az égő tűzbe.

A 14. sorra („Kertemben ültettem gyönyörű pálmát”) ilyenféle szövegek felelnek (Boda, Baranya m., Berze Nagy, I. 265. o.):

Én vagyok, én vagyok
Ennek a gazdája, (ti. Ióé)
Én ültettem a cédrusfát
A Duna partjára.

Másutt *rózsáját* ültetnek, és a *tenger* part-
jára.

A 33/I. kezdeténél („Jelen vagyom már az üdő”) utalhatott volna a jegyzet a 200. énekhez fűzött variánsokra, pl. „Oh gyönyörű tavasz-idő” (az Oláh Geczi énekéből). Ez utóbbinak igen hasonló változata a Kolozs megyei Magyarvalkóról való (Vikár-hagy. VII. 245. sz.):

Idő, idő, tavasz-idő,
Szerencsétlen új esztendő.
Akit akarsz, megújítasz,
Engem mind csak szomorítasz.

A 275. ének 6. strófája („Bánkódgyál, elhadlak, míg élek, ohajtlak”) nemcsak egy XVIII. századi szöveg kezdetével rokon, hanem egy régies menyasszonybúcsúztatóban is hasonlóan — háromszor ismétlődve — hangzik (Jásztelek, Szolnok m., MNT III/A 275. sz.):

Síratok, itt hagylak,
Még élek, ohajtlak, —
Így tetszik énnékem,
Édes-kedves apám.

A 141. sz. 5. sorához („Nem volnék én még vén, csak az ló rázott el”) vö. a MNGy VIII. 207. oldalán (Felsőőr, Vas m.):

Nem vagyok én beteg,
Csak a ló rázott meg,
Barna-piros kovácslegény
Szerelme ártott meg.

Ugyanitt a 8. szakasz erotikus utalásai („Jó lovam paripám az gatyában vagyom, Abrakos tarisznyám szép asszony nál vagyom” —) általánosan elterjedtek a népköltésben, különösen a lóval való példázódás. Az abrakos tarisznyát is emlegetik.

A szürrealista vágású „Ajak vérén termett sugár liliumszál” (157. sz.) a népi hagyományban fellengzőssé-misztikussá módosult: „Szi-várvány havassán felnyőtt rozmarint-szál, Nem szereti helyit, el akar bujdosni.” (Gyergyóújfalu, Csík m., Kodály, MF 1263/b sz., de megvan Krizánál is.) Egy moldvai változat így tudja: „Lévános havassán felnőtt rozmaringszál, Annak minden ágán drága gyöngyharmat száll.” A Lévános nyilván a Libanus, Libanon nevű bibliai hegy, ez módosulhatott szívárvánnyá is. Az *ajak vérét* azonban nem magyarázza.

A 143/I. 3. strófájának a „népköltészetig” követhető utóéletére hivatkozik a jegyzet, és az „Ó friss galamb, örülhetsz” kezdetű Kriza-szöveget idézi, egy másik változatot pedig a 32. jegyzetben. Mindezeknél épebb a Muskátli (97 magyar népdal) c. kiadvány 76. számú kétszakaszos dala. Jellegzetesen nem népi szö-

veg egyik sem, ritmikájuk rokon a XVII. századi „Bum elfelejtésére” (171. sz.) és a XVIII. századinak vélt „Im mindenek vig(as)ságra” (Virágénekek, 71. sz.) kezdetű énekével.

A szövegigazításokról:

Indokolt és helyeselhető, hogy a szerkesztő igazít módjával a romlott, megzökkenő sorokon, fölöslegesen becsúszott szótagokat elhagy, könnyen pótolható hiányzókat betold, hibás szórendet helyre egyenget. Milyen jó segítség ilyenkor a többi változat!

Egyik-másik javítás helyessége azonban vitatható.

A 188. szövegben például („Egy szép táncot jó kedvemből”) a rövid sorok szabály szerint nyolc szótagosak ugyan, de mintegy háromban ritmusugratás van, illetve annak is fölfogható („Keskeny derekat *kik* hordoznak”, „Mint citerának *ő* pengése”, sőt talán még az „Aggok irigyek igen bánják” is). A megjelöltek fölösleges szótagok volnának? Elhagyásukkal szabályosabbá vált a verselés, de kopárabbá is. (A „Kelj fel, ki valál, te szép leány” több strófafezdő sora hasonlóan ugratott ritmusúnak látszik, de az első strófa 3. sora — Szép hajnalnak harmatján — nyilván híjával van egy szótagnak.)

A 45. ének sorfaja a recitativ tizenegyes. Az első strófa 4. sorából — „Ugyanis az nekem nagy ajándékot adna” — törli a szerkesztő a *nagy* szótagot. Mit old meg vele? 12 szótagos lett, tehát továbbra is szabálytalan. Inkább a *nekem* eshetett volna ki.

A 168/I. negyedik strófájában ez áll:

Ő mejjén nagyon gyönyörű két szép arany alma,
Melly, ha kinyíl, olyan mint pünköszi rózsza.

Az igazításkor az első sorból kiűtött *szép* szót bementették volna a másodikba a pünköszi elé, a beszűrt a névelő helyett.

A 184. vers két hosszabb harmadik sora jegyzetet kap: „Lehet, hogy az eredeti strófa-képlet ez volt: 13/13/14/13; s a 3. sorok a többi analógiájára később megrövidültek. Ugyanez a jelenség mutatható ki a 209. sz. éneknél is.” Alighanem egyszerűbb a magyarázat: jómagam ritmus-elevenítő ugratásnak fogom föl a két rakoncátlan többlet-szótagot.

A 201/VI. 36. sorában a „Minden fekteként fejére halált vár” ilyen javítást kíván: „Mindenfelé tekint...”

A 225. sz. 18. sorában — „Rosa színű szép csokokat mert szája tsokolhat” — talán így volna igazítható: ajakokat.

Csak még annyit: élvezettel olvastam Stoll fanyar, tartózkodó jegyzeteit. Egy-egy régebbi, nekilendült szövegértelmezést csöndesen helyre-helyrebillent. Régi szerelmi költészetünk egyik remekéről, a két változatban is ismeretes 185. számú énekről — „Tudod-e, miért jöttem elődbe”, illetve „Hallod-e, ifjú, jöjj te egy szómra” — kimutatja, hogy „elejének forrása a biblia, első 8 versszaka meglehetősen híven követi Salamon Példabeszédeinek VII. részét”. Kitérő találat.

A 170. énekben előfordul a *polip* jelentésű *habornica* szó. Stoll méla furcsálkodással kommentálja: „Az ilyesmit csakugyan ették, mint a NySz egyik idézete is mutatja: Se csikot, halat, téstát s kemény rántottát sem szabad ennem, az *csigát*, *habarniczát* még említenem sem szabad.”

Ilyen elemekből szövődik a jegyzetelés lírája.

Csanádi Imre

BENKŐ LORÁND: A MAGYAR IRODALMI ÍRÁSBELISÉG A FELVILÁGOSODÁS KORÁNAK ELSŐ SZAKASZÁBAN

Bp. 1960. Akadémiai K. 548 I.

A nyomda már javában dolgozott Vanière Paraszti majorságának magyar kiadásán, amikor a fordító, Baróti Szabó, megdöbbenve értesült bizonyos hosszú magánhangzós betűk hiányáról: „referunt Typographi se vocales longas ō et ű nullas habere, imo nec spem earundem pro stato tempore procurandarum.” Már-már le akart mondani könyvének kiadásáról („oportuniori reservare temporis”), annyi kínos gondolat rohanta meg. „Ita enim cogitabam: sicuti, in versibus certo, iisque ad leges prosodiae exactis summam habendam rationem esse adcuratorum accentuum. Contra tamen eo illud incidit: multos, et praestantiores libros vel hoc tempore sine praedictis vocalibus in lucem emitti. Peritum Hungarum his ad rite pronuntiandum opus non habere...”

De nem mert magától dönteni, megvárta Molnár Jánosnak, „satúra felszabadító” cenzorának, véleményét („eas ad operis expressionem necessarias non esse”), s belenyugodott — hogy aztán tovább panaszkodjék nek ne csak ebben az autográf levelében (Cassoviae 29 Maji 1779), hanem a következőben is (jún. 8.), ahol a hosszú vokálisok betűinek hiányából már „in ipso portu naufragium” képzik meg előtte, egy oly művének elmerülésével, melyet pedig a „patria lingua” fejlesztésére készített. Ezt a magánhangzó-időtartam jelzéséhez szolgáló korai és ismeretlen adalékot nem azért ismertettem (a Slovenská Matica archívumából, ahol lemásoltam), mint-ha Benkő Loránd nem tudna Baróti Szabónak erről a gondjáról — nagyon is jól ismeri ezt a

költőnek egy nyolc évvel későbbi nyilatkozatából s idézi is (165. 184. 1.) —, azért ismertem, mert mindazzal együtt, amibe a hosszú vokálisok jelzésének problémája beágyazódik, ez a látszólag merőben formai (hangtani-helyesírási) gond irodalmi s irodalomtörténeti távlatot kap, s a költői „hangmérésen” túl a magyar nyelvű könyvek kiadásának, a helyesen olvasásnak, a mű értékének s kiadhatóságának kérdéseit veti fel a szerző elméjében, aki nem áttal e tárgyban levelezni reverendissimus feljebbvalójával.

Benkő Loránd tartalmilag igen gazdag, rendszerezését tekintve igen körültekintő nyelvtudományi műve a fenti értelemben nélkülözhetetlen és sokatmondó az irodalomtörténész számára is: nincs jóformán egy olyan — gondolatmenetének alárendelt adata s vele kapcsolatos közvetlen ítélete, ami ne kívánczoknál irodalomtörténeti összefüggések közé, s ne adna számos esetben komoly impulzust az irodalmi stílus kutatóinak s az irodalomtörténésznek.

Legelsősorban a Bevezetés és az Általános kérdések, több mint száz lapra terjedő elvi rendszerezését, terminológiailag tisztázó fejtegetéseit kell kiemelni, mint amelyek — az elméleti megalapozás nyelvtudományi vonatkozásaival egyetemben — fontos tanulságokkal szolgálnak az irodalomtörténetírás számára is. Nem lehet elismerés nélkül említenünk azt a mennyiségileg igen jelentékeny anyagot, melyet a 18. század második feléből vett közel harmadfélszáz írónak közel hatszáz műve jelent az egyenként 10–20 lapnyi tüzetes nyelvészeti vizsgálat szempontjából. E nyelvtörténeti források címei az 502–29. lapon olvashatók. A jegyzék tételeinek nyelvtudományi szempontú összeállítása, irodalmi sokoldalúsága mintaszerű, s azt sem állítom, hogy néhány — nem tudni miért — kimaradt írónak, ill. műnek figyelmen kívül hagyása oly hibákat eredményezett volna a nyelvi elemzésben, amelyek károsan befolyásolták volna a törvényszerűségek megállapítását is. Szóvá kell azonban tennünk, hogy Csokonai művei közül indokolatlanul szerepel oly kevés a jegyzékben s a feldolgozásban [nem fogadható el az a kijelentés, mely szerint „néhány íróval kapcsolatban csak a földolgozott koron kívüli művekkel gyarapíthattam volna a megvizsgált anyagot... az ilyen munkák... nem jellemzők a tölem tárgyalt korra (pl. ... Csokonai)"] — mert Csokonainak legtöbb műve készen állott 1800-ig s legnagyobb verseinek 1793–95 közti születését Vargha Balázs és Juhász Géza már megállapította], s Mátyusnak beszélt és írott nyelvről korántsem ad megnyugtató képet a Diateticának 1762-ben megjelent első darabja — az 1787 és 93 közt kiadott teljes Ó és Új Diatetica darabjai (mint látni fogjuk) feltétlenül megmásítják az 1762-i kötet alapján kialakított egyoldalú

ítéletet. — A forrásanyag imponáló mennyisége s feldolgozásának alapossága után szólnunk kell a monográfia tárgyáról és célkitűzéséről. Mint Benkő írja, „az irodalmi nyelvvel kapcsolatos legfontosabb mozzanatoknak, a nyelvi eszményiségnek és egységességnek, valamint a nyelvjárásokhoz való viszonyoknak a felderítéséhez az irodalmi nyelv »formai« elemei nyújtják a legnagyobb lehetőségeket” (6. 1.), ezért ebben a kötetben — mely csak első része egy monografikus sorozatának — az irodalmi nyelv alaki normájának (hangtani-helyesírási normájának) felderítésére vállalkozott. A feldolgozás szemléletében és módszerében tudatosan marxista és dialektikus (vö. az irodalmi nyelvi norma s a nyelvi provincializmus küzdelméről mondottakkal, 23. 1.), de sehol sem vulgarizál (pl. helyesen hárítja el azt a feltevést, hogy az író eszméi mondanivalója s nyelvének alaki-helyesírási vonatkozásai közt közvetlen kapcsolat állana fenn, 21. 1.).

Az Általános kérdések általános nyelvészeti tanulságai mind tartalmuknál fogva, mind az egységes szemlélet, szabatos terminológia kialakítására irányuló módszertani szigorukkal talán még értékesebbek és meggyőzőbbek az irodalomtörténész számára, mint a tárgy szempontjából az irodalomtörténetírásához közelebb álló fejezetekéi. A belső nyelvtípusok megnyugtató meghatározása, a nyelvváltozat és stílusváltozat elkülönítése (85. 1.), az írott (s benne a nyomtatott) nyelv meg a beszélt nyelv elhatárolása egymástól, különösen a nyelvi eszmény s a nyelvi norma fogalmai, ahogy a nemzeti nyelv két megjelenési formájával (az irodalmi nyelvvel és köznyelvvél) kapcsolatosan előkerülnek, a köznyelvi normának az irodalmi nyelvből való leszármazása és a szépirodalmi stílusváltozat igen nagy szerepének meghatározása az irodalmi nyelv létrejöttét illetően (94. 1. stb.) — megannyi szilárd elvi tétel, melyeknek figyelembevétele nélkül nemcsak a monográfia további részeit nem érthetők meg: az irodalomtörténész munkája sem építhető biztos alapokra, ha mellőzi ezeket az elvi szigorral s szinte mérnöki pontossággal (ám nem mechanisztikusan) kialakított s a nyelvi anyag bőségétől igazolt tételeket a korszak irodalom- vagy stílustörténeti feldolgozásakor. S a vitás vagy vitatott koncepciók közül is Benkő véleményét látom a legdialektikusabbnak (pl. a Kronológiai kérdésekben, 68–70. 1.), a legfogadhatóbbnak. Kiemelem s mint az irodalomtörténész (stílustörténész) számára is leghasznosabb fejezetét említem Az irodalmi nyelv sajátos kérdéseiről szólót (77–113. 1.), melyben a stílusváltozásoknak az irodalmi nyelvet „befelé tagoló” funkciója (100. 1.), a „formai” elemek „integrációs” — a „tartalmi” elemek „differenciációs” fejlődésmenete (107–8. 1.)

kap többek közt kimerítő meghatározást, ez utóbbi az 1800 utáni évtizedek feldolgozásában kiváltképp hasznosíthatóan.

Ismétlem: az irodalomtörténész, ha járatos is a nyelvtudomány alapfogalmaiban, különös örömmel üdvözlí s talán nagyobb elvi tanulsággal forgathatja ezeket az általános nyelvészeti fejezeteket, mint a rákövetkezőket, noha ezek tárgyukat tekintve jóval közelebb állanak az irodalomtörténészhez, mint a bevezető 110 lap fejtegetései. Az ezekre következő fejezetek ui. az általános bevezető tágabb, átfogóbb s teljesebb szemléletét a hangtani-helyesírási norma egyoldalúbb — s szükségyszerűen egyoldalú! — vizsgálatára szűkítik le, s így a szételemezett anyag megítélésében, elvi koncepciójában néhol kísért is valami szűkösség, mondhatni figyelmetlenség az irodalom iránt, ami az általános kérdések tárgyalása során nem tűnhetett fel. Éppen nem azt mondom, hogy ezek a további fejezetek nem volnának tanulságosak, nem egyszer úttörők is nyomdászati- és irodalomtörténeti vonatkozásokban: csupán azt teszem szová, hogy ott, ahol a vizsgálat már analitikusan, konkrétan nyelvi tényeken folyik, a nyelvészeti megítélés egzaktsága nem mindig párosul azzal az irodalomtörténeti elviséggel, mely Horváth János tanítása nyomán általánosan elfogadott. Hogy ez a tágan vett, csupán fejlődés-elvi irodalomtörténeti szemléletmód belé kell tapadjon az olyan nyelvészeti analízisbe, mely teljes egészében egy irodalomtörténeti korszak irodalmi műveiből vonta el példáit, magától értetődik — amivel korántsem kívánom az illusztris szerzőt irodalmi célzatú búvárlatokra serkenteni vagy ilyen jellegű eredeti megállapításokra kötelezni, mert ezeknek — mint ő maga írja a 26. lapon — valóban nem itt van a helyük.

Lássuk azonban előbb — röviden — a könyv további, nagy terjedelmű fejezeteit.

Az egész III. rész (Az irodalmi nyelvi szövegek elkészülésének külső körülményei) rendszeresség tekintetében talán a legimponálóbb az egész könyvben. Nyomdászattörténeti s így irodalomtörténeti érdeke is igen nagy. Benkő a kéziratok általános helyesírási egyszerűsítéseitől kezdve, a kéziratok alaposan differenciált típusain keresztül (szerzői kézirat, szerző diktálta kézirat, szerző csináltatta másolat, szerző tudta nélkül készült másolat stb.) lépésről lépésre nyomon követi a kiadói tevékenységet, számba véve a nyomdaipar helyzetét, anyagi felszerelését, személyi viszonyait is stb., és különösen értékes megállapításokat tesz a kézirat s a nyomtatvány, nyomtatvány és nyomtatvány viszonyáról, tisztázva a nyomdászok munkájának általános megbízhatóságát a szerzői nyelvallapot tükrözése tekintetében. Csak helyi jellegű, az egésznek értékét még csak nem is érintő korrekciót vagy kiegészítést tehetnénk egy párat [125: nem-

csak valószínű, hogy Bessenyei gondatlan volt, erről ő maga is nyilatkozott: „bánom, hogy hosszas igazításokat nem tehetek...”; 153: Baróti Szabó 1789-ben ki is adta Miltonfordításának hat énekét, Költeményes Munkáji I. kötetében — ez nem szerepel Benkő forrásjegyzékében; 155: Bertalanffi kifejezetten földrajzi-enciklopedikus munkája nem mondható „ismeretelméleti”-nek; uo.: a Bertalanffi szövegközlésében több hiba van; 176, 203, 220 stb.; a korrektúrával, Landerer elítélésével, nyomdai gondokkal, kiadói megbízásokkal kapcsolatban felhívom a szerző figyelmét Szőnyi Benjaminszékhez a pozsonyi liceumi könyvtárban található 15 igen érdekes — Mosóczi Institoris Mihályhoz írt — levelére, 1765 és 80 között; különben sem lehet eléggé ajánlani a Mosóczi Institoris-féle óriási levelezésnek nyelvtudományi feldolgozását]. Ilyen észrevételeink száma azonban a könyv nagy terjedelméhez s egészében igen pontos közléseihez képest elenyésző.

A következő három nagy rész (IV. Az irodalmi nyelvi norma kiművelésének elvi kérdései az egykori körülmények és nézetek tükrében. V. Az irodalmi nyelvi norma szilárdulásának gyakorlati színterei. VI. Az írók általános magatartása az irodalmi nyelvi norma alkalmazásában) teljes egészében igen tanulságos az irodalomtörténész számára, s szinte példamutató az olyan elmélyült elemző munkára, melynek keretei ugyan magától adódnak (pl. társulások, grammatikák, szótárak, hírlapok, folyóiratok stb.), ám azokat az irodalomtörténetírás még nem töltötte ki — a maga céljaira — oly egyenletes és teljességre törfő kutatómunkával, mint Benkő a maga nyelvtudományi vizsgálataiban. Részletmegjegyzéseket itt ugyan bővebben tehetnénk (Barótzinak talán mostoha megítélésétől kezdve, 259. l., a sajátos „leoninista” műszóig 335. l.), mégis célszerűbbnek tartjuk azokba az átfogóbb megállapításokba építeni be őket, melyeket Benkő irodalomtörténeti szemléletéről mondunk el a továbbiakban.

A legszebb, legizgalmasabb s e tekintetben — főleg a tudományos eredmények összegezése, a végkövetkeztetések levonása szempontjából — az Általános kérdések fejezetével vetekedő rész a VII. Az irodalmi nyelvi norma az egyéni írásgyakorlat tükrében című. Az írók nyelvének tipizálása után (három fő-típusa a provinciális, az átmeneti s a normatív) pontosan kimutatja, mily mélyreható eltolódások következtek be — a tárgyalt fél évszázadon belül az irodalmi nyelv „formai” állapotában — az irodalmi nyelvi norma javára. Végső tanulság: a magyar irodalmi nyelv úgy lépi át a 19. század küszöbét, hogy „formai” téren már egy egészen széles normatív alappal rendelkezik. A „formai” fejlődésben bekövetkezett nagy fordulat már 1790 előtt lezajlott.

Természetesen az írók nyelvének típusokba osztása is csak akkor egyértelmű, ha a megelőző elemzés minden tekintetben megbízható volt. A már említett Mátyusnak nyelvi hovatartozását pl. aligha lehet csak az 1762-i Diaetetica beszélt nyelvi provincializmusa alapján (374: erőss, küs, alugyék, fojik, bővöb stb.) meghatározni, mert az 1787 és 93 közt megjelent Diaetetica darabjai már a normához való erőteljes közeledését mutatják (példáin az 1792-i Ötödik darab-ból valók: 3. l. erős, 151: foly, 260: folytat, 754: kis gyermekek, 151: bővebben, 260: kezdjék, 387: vesztegetdjék stb. A fáradton, gondosan-formájú adverbiumokat még megtartja, 145. 387. lapon). Így tehát Mátyusnak az I/1. altípusba (erősen provinciálisba) való beosztása nem igazolható.

Egy vagy akár néhány ilyen hibának bekerülése sem változtatja meg azonban a nagy számok törvényszerűségein alapuló vizsgálat eredményeit, nem másíthatja meg azoknak a fejlődési tendenciáknak mibenlétét és irányát, melyeket Benkő nagyméretű rendszerezéssel s alapos elemzéssel mutatott ki a 18. század utolsó évtizedeiben.

Az a néhány kritikai megállapításunk sem változtat a mű nagy értékén, melyet az irodalomtörténetírás oldaláról kell megtennünk. Tárgyát, célját s módszerét tekintve Benkő nyelvtudományi alapon határozza el munkáját azon a korszakon s azon a kézirat és nyomtatott irodalom belől, melyet a felvilágosodás első szakaszának és magyar irodalmi termésének nevezünk. Ez az elhatárolás a tudomány-szak és a munka célkitűzéséből magától adódik. Amikor azonban a „külső” összefüggések feltárására irányuló törekvéseiről szól (22. 1.), vagy a nyelvtörténeti fejlődés külső okait sorolja fel (29. 1. stb.), mindig a *legtágabb* meghatározók körét vonja csak meg (földrajz, gazdaság, társadalom, politika, műveltség stb.), s a legközvetlenebbül meghatározó irodalomról, ennek elvi-fejlődéstani jellegzetességeiről vagy megfeledeznek, vagy a stb. közé utalja azokat. Írók-e vagy nyelvészek a kor irodalmárai? — kérdezi egy helyütt (237. 1.) — „nyilván mindkettőnek kell tekintenünk” őket, feleli rá nagyon helyesen, ám ennek következményeit nem vonja le kellőképpen. Úgy gondoljuk, hogy a tág és végső értelemben vett gazdasági, társadalmi, földrajzi stb. meghatározók *előbb* az irodalmi műben konkretizálódtak — vegyültek össze egymással, ennek szervezetében tükröztek nyelviileg azt a komplex valóságot, és pedig az irodalmi mű akkori szemléletének, tudatának s elveinek relatíve önálló uralma alatt — így a nyelvészeti vizsgálódás számára *utóbb* kiválasztott írói példaanyag nem közvetlenül érintkezik a gazdasággal, a társadalommal, a földrajzzal stb., hanem mindig az őt „hordozó” írói alkotás egészének köz-

vetítése útján. Nem tagadható, hogy Benkő az irodalomtörténetet igyekezett „nem figyelmen kívül hagyni” (25. 1.), az egyes írók nyelvi gyakorlatát irodalmi érdemeikre való tekintettel vizsgálta — több nem is lett volna szükséges az irodalomtörténetből, csupán az irodalomtörténeti *szemlélet* olyan alaptételeinek figyelembevételére lett volna kívánatos, amilyenek Horváth János tanulmányai óta ismeretese (világosság, magyarnyelvűség, poétaság, mely még nem jelent önálló szépirodalmiságot, sem írói eredetiséget, beékelődve a tudományos irodalom átfogóbb, régiesebb koncepciójába stb.). Úgy tetszik — s szakirodalmi hivatkozásainak némi szűkösségével bizonyítható is —, hogy Benkő ebben a kétségtelenül úttörő s igen nagy értékű munkájában nemcsak a másodkézből vett ismereteket, megállapításokat vetette el (s alapozta művét, nagyon helyesen, kizárólag a közvetlen forrásokra, 24. 1.), hanem olyan — szintén közvetlen forrásokon alapuló — irodalomtörténeti megállapítások elől is elzárkózott, melyek pedig nyelvtudományi ítéletét is finomíthatnák volna az adott tárgyban. Általában is érezni részéről valami bizalmatlanságot az előmunkálatokkal szemben — s ezért minden kitűnő részeredménye mellett sem találjuk különösebben újnak némelyik megállapítását (pl. azt, hogy „az író és nyomdász viszonya nem olyan egyszerű és könnyen megfogható kérdés, mint ahogy azt eddig gondoltuk”, 114. 1.) szövegkritikai vagy dokumentumkiadásaink ismeretében.

Ízlésproblémákkal itt-ott szembenezett a szerző (leoninisták vagy Édes Gergelyék, 397. 1.). Általában azonban — s ez nem is kifogásolható különösebben — mellőzte az egykorú ízlés kérdéseit. Megérthető-e azonban pl. Baróti Szabónak a 333. lapon hibáztatott költői szabadsága, ha nem vesszük figyelembe, hogy ő és némelyik társa a mindennapi élet való eltérés klasszicista költői szabálya értelmében követte azt a Vergilius, Ovidius példái nyomán kialakult kánont, hogy jelentésvitelek mellett a szórend összedobálásával kell poétizálni? S szabad-e plagizálók működéséről, plágiumról beszélni, hozzá erkölcsötlenéget is emlegetni ennek kapcsán (mint a 152—57. lapon olvassuk) egy olyan korban, amikor az írói eredetiség s tulajdonjog fogalma ismeretlen volt, s az eredetiség gondja épp csak felillant, mindjárt ki is hunyt Kármán 1794—95-ös írásai-ban? Amikor Kreskay saját versébe korábbi verseinek egyes részeit rakosgatja át, amikor Baróti Szabó Faludi prózáját írja át versbe, amikor a kölcsönzés, a mai értelemben vett el tulajdonítás megszokott gyakorlat volt? S mindez szoros összefüggésben a mű naiv klasszicista koncepciójával, melyen még egyáltalán nem vett erőt a „teremtő” romantika eredetiség-eszméje. S nem ezzel

a hibátlan-objektív műegészre irányuló, korántsem kiépült, de jellegzetes vonásaiban fennálló magyar klasszicista szemlélettel magyarázható-e a 18. század utolsó évtizedeiben is (majd különösen Kazinczy későbbi gyakorlatában) erős szövegkorrekció, szerzői vagy kiadói javíthatóság, melyről Benkő a 127., 140., 149. lapon s egyébtől is úgy ír, mint merőben nyelvi indíttatású (vagy a szubjektív gyönyörködést szolgáló) gyakorlathoz? Ha innen nézve nyelvfejlődési impulzusnak látszik, onnan, az irodalmi elvek felől tekintve, korszerű poétikai szándék kifejeződése a nyelvben, s maga is hat az irodalmi nyelvi normának alakítására (irodalmi nyelvi norma és klasszicizmus különben, véleményünk szerint, nagyon is bensőségesen függének össze egymással). S fogyasztóknak, sőt tévesnek is tartom azoknak az íróknak a megítélését, akiket Benkő „a norma hiányának tényébe való belenyugvás”-sal marasztal el (244–46. l.). Azt mondja róluk, hogy éppen nem képviseltek haladó irányzatot (246. l.). Nyilván csak norma-tudatuk hiányosságai (vagy megállapíthatatlansága) alapján állítja ezt, mert nyelvileg Bessenyei Sándort pl. éppen nem az elmaradottak típusába sorolja (455. l.). Ami pedig a norma-tudatot illeti, azt bizony a Györggyel hosszú ideig szoros kapcsolatban volt Sándorban félreszorította a mondanivaló mohó vágya. Irodalmi nyelvünknek „formai” vonásaival tudatosan nem sokat törődött, „tartalmi” vonásaival — a Benkő által jelzett értelemben — annál inkább, s ez kitűnik vallomásaiból, mely sajátosan egybecsendül a Tarime-nest író György szintűgy skeptikusnak tűnő vélekedésével („ha a gondolatnak sokasága benned nem találta, nincs mit sem rútul, sem szépen írni...”). Ugyanígy Bartsai

Lászlót sem rónám meg (245. l.) azért az egy mondataért („nem a szókra, hanem a dolgokra vigyáztunk”), mert az Kármánnak, e vitathatatlanul magas nyelvi öntudatú írónak tételével („ne szót vegyünk az üllő alá, ne szót kovácsoljunk, — dolgot, ne héjt — velőt, ne formát, de valóságot”) egyezik meg, ugyanazéval, aki oly élesen kelt ki „a sok provincializmusok, lokalizmusok” ellen is. S ez éppenséggel nem retrógrád irányba mutat.

Szaporíthatnók a példákat, de egyúttvéve sem mennek annyira, hogy Benkő Loránd e kitűnő, az irodalomtörténetész számára nélkülözhetetlen, művének tanulságait, eredményeit bizonytalanná tehetné. Csupán arra akartunk rámutatni e futólagos észrevételekkel, hogy a komplex feladattal foglalkozó nyelvtudósok értékes munkáját éppúgy finomíthatja az irodalomtörténeti, esztétikai szemlélet iránti fogékonyság — amit különben nem akarunk elvitatni Benkőtől —, mint ahogy az irodalomtörténetész vizsgálódásait is elképzelhetetlennek tartjuk alapos nyelvtudományi és nyelv-történeti ismeretek nélkül.

Az említett, irodalomtörténeti jellegű fogatkozások Benkő művét nem alapjaiban érintik, csak itt-ott, elszórtan tűnnek fel, némely következtetésében. Monográfiájából a művelődéstörténetész, a stíluskutató s az irodalomtörténetész igen sok tanulságot meríthet — joggal mondhatjuk tehát Benkő Loránd könyvét az utóbbi évek egyik legértékesebb, alapo- és távlat tekintetében talán legszilárdabb társadalomtudományi művének. S ezért indokolt, hogy a bejelentett következő kötet elé fokozottan nagy várakozással tekinssünk.

Szauder József

FENYŐ ISTVÁN: KISFALUDY SÁNDOR

Bp. 1961. Akadémiai K. — MTA Irodalomtörténeti Intézet. 446 l. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 6.)

Az irodalmi élet kezdeti vagy alakuló korszakában egy-egy mű jelentőségét, nem vezethetjük vissza tisztán esztétikai okokra. Gyakori jelenség az irodalmak történetében, hogy a legnagyobb alkotók nem mindig aratnak sikert; néha éppen azért, mert koruknak kegyetlen igazságait tárják fel, vagy mert műveltségük, irodalmi formáik messze meghaladják az átlagolvasók ízlésének színvonalát. Minden ún. átmeneti korszakra fokozottan érvényes ez, hiszen a születőben levő új igazsági rendszerint nehezen törnek utat a tudat világába, s nem egyszer éles ellentétbe kerülnek évszázadokon keresztül megcsontosodott világnézetekkel, életformák

igazságaival. Ilyenkor a siker pálmáját érthetően inkább azoknak ajándékozza az olvasóközönség, akik összegezői valamiképpen a réginek és újnak, akik a hagyományos megőrzésével, megszélesítve hozzák az újból azt, ami mindenfajta konzervatív megrögzöttségen túl is mindenki benné él és megvalósulásra vár, mert az idők, a változás igazsagai.

Igy volt ez Ady, József Attila korában, s így volt a 19. század elején is, melyről szólnunk kell. A kor nagy alkotói, Csokonai, Berzsenyi sőt Kazinczy munkássága mellett Kisfaludy Sándor művei azért válhattak közkedvelté, mert ő volt az, aki „új köntösben

adta a megszokott régít” — írja a monográfia szerzője (102. l.). S ha életművét a teljesség igényével készülő, gondos és lelkiismeretes vizsgálat tárgyául választjuk — mint amilyen Fenyő István könyve — szükséges, hogy a kutatás és az ítéletalkotás, az anyag és a módszer e sajátos adottságokhoz alkalmazkodjék. Nemcsak arról van szó, hogy a korviszonyok, irodalmi, műveltségi helyzet kezdetleges fokáról, az olvasóközönség ízléséről, igényeiről akárunk gondosan feltérképezett rajzot kapni — mellyel egyébként Fenyő nem marad adósunk —, hanem arról is, hogy a vizsgálat elsősorban és mindenekelőtt azt hangsúlyozza, ami a korban és az elődök munkásságához képest új volt. Sajnos, ez az új nem jár együtt minden esetben — Kisfaludy Sándornál sem — esztétikai kiválósággal vagy végig egyöntetűen nagyszerű írói alkotásokkal. Épp ezért visszas, ellentmondó érzések támadnak bennünk Fenyő könyvének olvasásakor: amit ui. a korról elmond s az író jelentőségéről általában, sokkal meggyőzőbb, mint elemzései, melyeknek mértéke és mennyisége egy Csokonai típusú nagy alkotó munkásságának taglalásánál lenne helyénvaló. Az ilyenféle vizsgálódási módszerek azért sem illenek ide, mert maga az író is inkább az ösztönös, spontán alkotók közé tartozik, szemben pl. az olyanféle tudós, tudatos vagy műves költőkkel, aminő Csokonai és Berzsenyi volt. Költészetét is ez a „filozófiai hajtó erő nélkül is magától buzogó, uralkodó, elemi érzés” (Horváth János: Kisfaludy Sándor. Budapest 1936. 3. l.) határozza meg. Sok esetben ezért nem érezzük meggyőzőnek a „tudatos” elemek kimutatását az írói pálya kialakulásának elemzésekor (pl.: a szerelmi témák felé fordulásánál sokkal inkább közrejátszottak „aktív” és viharos szerelmi élményei, mint irodalmi tervei).

A 426. lapon írja a szerző Horváth János szép esszéjével kapcsolatban: „Finom esztétikai megfigyeléseit az egyes Kisfaludy-művek tárgyalásánál értékesítettük, s dolgozatunk koncepciója is az ő Kisfaludy összképe marxista továbbfejlesztésén alapul.” Ami Horváth János művének irodalmi-esztétikai-filológiai kiegészítését, ill. továbbfejlesztését illeti, elmondhatjuk, hogy a szerző tudományos munkához illő színvonalon teszi mindezt: adatok kiegészítésével (életrajz), részletes elemzéseknél a Horváth János megállapításainak finom betartásával és kibővítésével (pl. a költői kifejezésben, képekben megnyilatkozó „párhuzamosító és ellentétező játék” [Horváth János] jegyeinek kimutatásában), helyenként pedig tisztelettel vitázva egyes tételeivel (pl. a *Boldog Szerelmem* esztétikai magasabbrendűségének kérdésében).

Ami azonban a koncepció „marxista továbbfejlesztését” illeti, némely kérdésben vitáznunk kell a szerzővel. A *Kesergő Szerelmem* tárgyalásával foglalkozó fejezet elején olvassuk: „A *Kesergő Szerelmem* tudósítás, figyelemzetés a nemesi életforma erős megengásáról a maga kora társadalmához, tragikus megjelenítése egy pusztulásnak induló osztály kétségek közt hanyódó érzelmvilágának.” (98. l.) A nemesi osztály a századforduló idején még korántsem „pusztulásnak induló” osztály, hiszen nálunk — erről sok szó esett már — mind a felvilágosodás mozgalmának idején, mind a tárgyalat nyelvújítási korszakban, polgárság hiányában a nemesség a társadalmi haladást vezető osztály, s még inkább az lesz a reformkorban. Az 1795—1825 közötti időszakaszban, mely politikai szempontból a gyarmati elnyomás kora, majd az ellentétek kibontakozásáé s a készülődésé, ez az osztály is új feladatok és megoldatlan problémák elé kerül. Korántsem arról van itt szó, hogy megindul a pusztulás útján, hanem sokkal inkább arról, hogy szembe kell néznie az új, születőben levő *polgári* társadalom jelenségeivel, eszméivel és követelményeivel. Messze van még az az idő, amikor világossá válik, hogy ez a polgári fejlődés létalapjaiban ingatja majd meg rendíthetetlennek vélt, társadalmi, politikai és gazdasági bázisukat, csaknem egy évszázad telik el, amíg az irodalomban megjelennek a tragikusan vagy éppen ironikusan ábrázolt dzsentri-hősök Mikszáth és a századforduló irodalmi műveiben. Most még, a 19. század hajnalán a jelenségek észrevételéről van szó csupán, melyre az írók alkotói karakterüknek megfelelően, különféleképp reagálnak. Egy azonban minden alkotónál közös: egyéni magatartásukban s így műveikben is az egyéni, érzelmi régiók felé fordulnak érdeklődésükkel, a morális, szubjektív problémák válnak fontossá munkáikban. Kisfaludyt, ki teljes egészében elfogadja a rendi világ törvényeit, a költőattitűd szubjektív magabiztossága s az ebből fakadó költészet kapcsolja a századforduló problémáihoz és irodalmához. „Bátran, nyíltan képviseli az új irodalom-fogalmat: világiságnak, poétaságnak semmiféle tudományi, erkölcsi vagy hasznossági ürügyet nem kereső önértékét” — írja Horváth János (40. l.). S ha konkrétan, társadalmibb értelemben nézzük a jelenséget, akkor is csak annyit állapíthatunk meg, hogy az egyéni, érzelmi világban jelentkező polgári igényeket *liraian kifejezi* a Himfy-dalokban, ami korántsem jelenti azt, hogy Kisfaludy „igen jelentős társadalmi és nemzeti folyamatot támaszt alá ideológiailag” (127. l.).

A belemagyarázás és ellentmondás veszélye nélkül alig találhatunk itt „ideológiai” eredményeket vagy társadalmi indítékú „vál-

ságokat". Nagyon erőltetett, sőt vulgáris megállapítás pl. az, hogy a „*Kesergő Szerелем* egészenek összecsapott kompozíciója volta- képp a válság költőileg immár tovább nem szabályozható tényét sugározza". (140. l.) A 98. lapon megállapítja, hogy a *Kesergő Szerелем* „tudósítás és figyelmeztetés" a „pusztulásnak induló" nemesi osztály szá- mára, majd leszögezi azt is, hogy „Egyéni balsors, hazai társadalmi válság s a napó- leoni háborúk megrázkódtatásai alakították ki a mű kesergő alaptónusát, elégikus- tragikus mondanivalóját" (99. l.). Amikor azonban a mű genezisének részletes taglala- sára vállalkozott az előző fejezetekben, ma- gának sem sikerült ezeket az okokat világ- gosan kimutatni; s megint csak mást kell mondania a *Kesergő Szerелем* részletesebb elemzésekor, néhány lappal odább: „A költő elégikus érzelmevilága társadalmi eredőről mélyen hallgat, csupán azt adja tudtunkra, hogy egy „gőgös szép" megsebzette szívét." (107. l.) Annál meglepőbb, hogy a 119. lapon ismét arról olvashatunk, hogy a „szív első- legességének hitét nemcsak a kesergő szerel- mek ... táplálják, hanem — nagyobb súly- lal — a közelet, a forrongó világ problémái is", melyekből a szerző sem tud egyebet kimutatni, mint azt, hogy egyértelműen elítéli a francia forradalmat, s hogy meg- éneklí az átélte csaták borzalmait. (Nem lenne-e fontosabb azt hangsúlyozni, hogy a kor általános békevágyát itt ismét a szub- jektív élmények meglevenítésével, az emberi- nek erős eltérbehozásával fejezi ki, s nem mint a felvilágosodás korában, tételekben és intelmekben?) — Így aztán, mivel az írói magatartásban olyan eredőket keres, melyek nem befolyásolták jelentősen Kis- faludy munkásságát, alig győző meg az az igyekezete, mellyel mindenáron feszültséget akar kimutatni a stilizáltságban, a „Szív és ész" c. fejezetben, majd az író és olvasó- közönségének viszonyát taglalva. Különösen ez utóbbinál jegyeznénk meg, hogy a sze- repjátszás, a közvetlen szólás az olvasóközön- séghez a kornak nagyon is ismert jelensége, mely az írói hitel hiányából származik. A korabeli olvasó természetesen vette, sőt, talán elvárta, hogy az író mintegy beavassa művébe; a mai olvasó pedig esetleg kedves- ségét, naivságát érzi az ilyesféle fogásoknak, semmiképpen sem feszültséget.

Hogy a művében túlértékelte „kesergés" mennyire szubjektív indítékokból táplál- kozik, eléggé bizonyítja maga a költői alko- tás (mely így is jelentős), s bizonyítja a *Boldog Szerелем*-ben feltárt világ harmó- niája is. Fenyő már a *Kesergő Szerелем* elemzésekor is arról ír, hogy „végső soron Kisfaludy az úri élet zavartalansága, biz- tonsága után vágyódik" (121—122. l.). Amikor ugyanis egyéni viszontagságai véget

érnek, sikerül bejutnia az óhajtott rév nyu- galmába, s a szerzővel szólva „egyre jobban érzi magát a hazai provinciális nemesi tár- sadalomban" (193. l.), eltűnik művéből az az elégikus hangulat, mely a *Boldog Szerелем* írásának idején oly erősen átszinezte pl. nyugtalan költőtársának, Berzsenyinek ver- seit. Nem győző meg minket a mű létre- jöttének magyarázatában az, hogy mindez menekülés a riasztó társadalmi valóság elől, hiszen ennek semmi nyomát nem találjuk e második verses-románban. Költői maga- tartása, s a belőlük fakadó művek sem tar- talomban, sem formában nem hordoznak ilyenféle jegyeket. Nagy túlzás azt állítani, hogy „a *Boldog Szerелем* genezisében a bécsi politikából való személyes kiábrándulás já- szotta a legnagyobb szerepet" (194. l.), hiszen az említett I. ének versszakában egy sor sincs a „bécsi politikáról", hanem a városi élet, a városi erkölcsök kárhóztatá- sáról, s egészen az Orczy-féle patriarkális szemlélet jegyében fest elborzasztó képet erről a „Ninivéről" (miután „örvényeit" alaposan „meglábolta").

Félreértés ne essék, nem arról van itt szó, mintha egy lírikus életművében minden- áron a társadalmi események tényszerű fel- sorolását és pontos megítélését kívánánk. Pusztán azt vizsgálhatjuk ilyenkor, hogy a művekben megnyilatkozó költőattitűd és eszmevilág mit fejez ki a kor problémáiból. A költő kortársainak alkotói magatartásából és lírai reagálásából épp az hiányzik tökéle- sen, ami Kisfaludy írói világát jellemezte: a harmónia és a nyugalom. S amíg Kisfaludy egész világképét *lényegében* a hagyományos- hoz való ragaszkodás határozza meg, addig amazokét az új igények mindig jelenvaló, nyugtalanító hatása, útkeresés (Kazinczynál pl. a kulturális élet szervezésének területén is) vagy tudatos, dacos menekülés a ma- gányba s az ideálok világába (mint Csokonai vagy Berzsenyi útja tanúsítja); oly elemek, melyekhez hasonlólt Kisfaludy nál hiába kere- sünk.

A késői műveknél különösen visszasz ered- ményeket hoz módszere. A szerző is tudja, hogy Kisfaludyt egyre „megrogzottabb reak- ciós szemlélet, a haladástól, változástól való szenvedélyes iszonyat ... konzervatív tudat- és magatartásformáknak rajongó tisztelete jellemzi." (276. l.) S minthogy szemléletét, műveit lényegében határozza meg a fent leírt magatartás, nem győző meg minket a szerző, mikor a regék „tragikus érzelmisé- gében" a parasztmozgalmak hatását keresi. A regék elégikus hangulatában sokkal erő- sebbek az irodalmi inspirációk (Horváth János: 56—57. l.), saját egyéni élményei, tájszemlélete, vonzódása az elégikus hangu- latokhoz, melyeket speciálisan magyarnak érzett. Ezeknek nyomai föllelhetők a regék-

ben, a parasztmozgalom hatása egyáltalán nem, a szerző sem tudja ezeket kimutatni. Az ilyenféle megállapítások előtt pedig teljesen tanácstalanul állunk: „Érzi a feszülő, egyre égetőbb társadalmi problematikát, ám át nem éli, irodalmi műben kifejezni nem akarja.” (225. l.) (Ha át nem éli, műveiben ki sem fejezi, vajon honnan tudható, hogy mégis érezte?) A szerző, híven a valósághoz beszámol „mervévé jegesült” (397. l.) szemléletéről, arról, hogy miként ferdülnek el a történelmi tények műveiben (a győri futás „magyarázata”, az 1840-ben létrejött látszat-megegyezés dicsérete). Korántsem győz meg tehát, ha az egyik kései regében elhangzó fohász egyetlen sorában (ne ártson a magyar-nak „az önkényi fegyvere”) a „bécsi kormány fokozódó terrorjának” visszhangját feltételezi. (383. l.)

Általában, kár volt e kései, egyre sablon-szerűbbé váló művekre ilyen sok szót vesztegetni. Hasznosabb lett volna itt is Horváth János módszerét követni, mert egy bizonyos jól választott szempont szerint fölépített összefoglaló fejezet egyértelműbb, hasznosabb tanulságokkal gazdagított volna bennünket. Nagyon jó pl. a regék műfaji hatásáról írott rész, a romantikában oly kedvelt kisepikai műfajok létrejöttében megjelölt ösztönző hatásuk kiemelése.

Teljesen fölösleges volt minden mű elemzése után stílusvizsgálatot tartani, különösen, ha azokból mindig azonos eredmények derülnek ki: jelzőhalmazás, alliterációk, határozószerkezetek, párhuzamok és ellentétek kedvelése a képekben, igék fokozott használata. Egy ügyesen elhelyezett fejezet többet mondott volna. S bizony az említett stílussajátságok gyakran éppen ellenkező hatást váltanak ki, mint amit a szerző róluk elmond. Az ismétlések kedveléséből pl. nemcsak az derül ki, hogy az író ezzel „szuggerálni” akarja olvasóját, s mondandóját „hangsúlyosabbá” teszi. Inkább olyasféle érzésünk támad, mint amikor húsz mondattal magyarazzák meg azt, amit már az elsőből is megértettünk. A sok jelző rendszerint kevesebb, mint egy jelző,

különösen, ha olyan a „jelzőbokor”, hogy összetettségében semmit sem mond. Pl.: „Hosszú vastag szőke haja”, vagy: „jámbor, szíves, lelkes ember”. Kár az ilyesmit kiemelni, s különösen kár poétai erényként emlegetni. A határozók és igék gyakori használata sem hat mindig elevenítő, élénkítő erővel. Kisfaludynál egy-egy sor gondolati-mondatizületi egységének, kerekességének betartása a feszességig kínos pontossággal ismétlődik, s nagyrészt ez ösztönzi arra, hogy minden sorában valamiféle állítmánnyal vagy az azt kiegészítő határozószószerkezetekkel bizonyos lezárt egységet teremtsen s ez gyakran ellaposítja a mondanivalót, hátborzongatóan költőtietlen szavak használatára ösztönzi, rímeit teljesen elszínteleníti (pl.: „Minden tárgyban öt letám, Minden hangban öt hallom, S valahányszor számat tátom, Mindannyiszor öt vallom.”; — „Gondolkodva, és érezve, Egyről, másról értekezve, Egy két órát töltöni, És kedvekkel telleni.”).

Amilyen örömmel üdvözlhető az a pozitívista munkákra jellemző lelkiismeretesség, mellyel egy-egy jelenség megvilágítására vállalkozik, annyira sajnáljuk fölösleges buzgalmát némely kérdés bőbeszédűvé váló taglalásakor, melyek sokszor egészükben sem mondanak sokat, (pl. az a fejtegetés, mely arról szól, hogy hol bodorult pipafüst a magyar irodalomban (121. l.). A bőbeszédűség különösen a fent említett részek hitelét csökkenti, de a könyv egészére is jellemző. [Pl. a hagyományok szerepe az elemzésekénél, s még egy külön fejezetben. S mintha nem hinne magának, többször is felteszi a kérdést, hogy Kisfaludy a viharos testőrök és külföldi bolyongások után vajon jól érezhette-e magát a vidéki udvarház csendjében (186., 193., 197. l.). Meg is válaszolja több ízben, pedig mi már először is elhittük neki.] Dicséretes szorgalmát, lelkiismeretességét, eredményeit elismerve, a szerző művéről is elmondható, amit Kazinczy nyomán a Himfy-dalokról maga állít (162. l.): „Kevesebb bizonytalansággal több lett volna.”

Mezei Márta

MIKSZÁTH KÁLMÁN LEVELEZÉSE

1—3. köt. 1.: 1865—1884.; — 2.: 1884—1908.; — 3.: 1909—1910. Sajtó alá rendezte Méreiné Juhász Margit. Bp. 1961. Akadémiai K. (Mikszáth Kálmán összes művei, 24—26. köt.)

A több mint félezer Mikszáth-levél — a legbeavatottabb kutatók kivételével — a bizonyára megleg mindenkit pusztán mennyiségével is. Mikszáth emberi-írói arculatához általában nem asszociáltuk azt a képet, amint a bohókás „sárga kabátos esküdt” vagy a fehér asztal jóízű anekdotázója, a „folyosó” csipős megjegyzéseket tevő kedvence író-

asztala mellé ül, és levelet ír szeretteinek, barátainak, ismerőseinek, vagy éppen konvencionális formáságoknak eleget téve udvariaskodik. Sokkal inkább az élő szó kényelemszerető emberének tekintette mindmáig közvéleményünk az éppen az alkotás szünetében Mikszáthot, semhogy a levelező Mikszáth egyáltalán észbe jusson. Legfeljebb felesége

Visszaemlékezései nyomán ismerhetett meg valamit ebből az arculatából az ott közölt levelekből — ezeket is a szerelem „rovására írva”.

A hosszú évek szorgos gyűjtőmunkája után megjelenő Mikszáth-levelek — írónál érdekes módon — viszonylag kevés úgynevezett „adalék”-ot nyújtanak a Mikszáth-művekhez. Alig tudunk meg valamit belőlük, ami a regények, novellák keletkezési körülményeit, forrásait, élményanyagát illetné. Mintha a levelező és alkotó Mikszáth két, teljesen különálló oldala volna ugyanannak az egyéniségnek. Legfejlebb egy-egy kötet megjelenését adja hírül rokonnak, ismerősnek, s néha jogos fölénnel utasítja el az egyik-másik műve körül akadékoskodókat. (Ez utóbbi Mikszáth-levél típusról alább még bővebben szólnunk.) S bár a közvetlen kontaktus életmű és levélanyag között vajmi kevés, a mikszáthi egyéniség mégis színesen bontakozik ki előttről a levelekből, s így, az egyéniség intímebb vonásaiban teljesebbé váló fejlődés-képe vezet el ismét az alkotások megértéséhez, az íróművész Mikszáthhoz.

A dzsentris „jux”-okat kedvelő, mások magánügyeiben szívesen kotnyeleskedő, szellemességével és kamaszos bájjával mégis rokonszenves fiút szinte szemünk láttára formálja át az élet gondokkal küzdő, komoly férfivá, amint az első kötet levelein végiglapozunk. A komor vívódások, a lelkes tervek, a néha értetlen menyasszonyjelölttel szemben fel-felcsapó, sokáig visszafojtott türelmetlenség, derűs-naiv optimizmus váltják egymást itt jókai reminiscenciákkal átszőve (pl.: „Inkább törni, mint hajolni...”), de mindig őszintén, alakoskodás nélkül.

A második kötet már inkább „kivülről”, a 80-as, 90-es évek irodalmi köreiben mutatja meg az író: kiadókkal, szerkesztőkkel, képviselőkkel, választókkal levelez, protezsáló leveleket fogalmaz, s a nem kedve szerint sikerültek helyett újat ír: meg kell válogatni a szavakat! Rendkívül elfoglalt ember. Egy-egy baráti levélre mindössze pár sor jut, sokszor az is csak névjegyen. Valahogy apad a levelek érzelmi-gondolati ere, többségük csupa intézkedés, üzenet, köszönet, kérés, reprezentálás, konvencionális fordulatok. A kor társadalma irtózatlanul megköveteli a magáét a neves írótól. Alig egy-két oázis: tréfáló, szívből fakadt derűt mutató hosszabb levél. Ezekben is egyre több a rezignáció, az elfáradás.

A harmadik kötet szinte kizárólag az 1909-re tervezett, majd 1910-re halasztott Mikszáth-jubileummal kapcsolatos levélanyag. Közel száz fennmaradt levél és fogalmazvány, több tucatnyi üdvözlő irat, távirat. Az ekkor már folyamatosan betegségekkel küzdő író egyformán örvendeztetette s nyomasztotta a páratlan népszerűségnek ekkora terhe.

A gyűjtés nagy kitartást, előrelátást kívánó, nemegyszer szinte kalandos fordulatokkal tarkított munkáját, az aggályos körülmények közötti igénylő elrendezést Mércsiné Juhász Margit végezte. Az egész gyűjteményen állandóan ott érezzük elismerést érdemlő ügyszeretetének, szorgalmának nyomait. A levelek jelentős részénél gondot okozott számára Mikszáthné szeretetteljes, gondos, de érthetően nem szakszerű gyűjtésmódja, megnehezítve számos levél keltezésének megállapítását, sőt jóhiszemű szövegmodosításával a szövegkritikai munkát is.

Bizonyosak vagyunk afelől, hogy a Mikszáth-levelezés sokat segít majd a kutatásnak. Remélve, hogy — ha talán csekély mértékben is — ezt segítjük elő, tesszük meg a következőkben kritikai észrevételeinket.

Amikor örömmel üdvözljük a Mikszáth-kritikai kiadás legújabb három kötetében a nagy író levelezésének megjelenését, úgy érezzük, hangsúlyozottan fel kell hívunk a figyelmet arra a különbségre, amely az előző kötetek és az újabb három között — sajnálatos módon — fennáll. Ezt a sajnálatos különbséget a sajtó alá rendezésben látjuk. Az természetes, hogy a levélgyűjtemények közzétételének bizonyos alapelvei, szempontjai és módszerei különböznek az irodalmi művek kritikai kiadásában alkalmazottaktól. Azonban sok közös, általános szabályuk is van, és ezek egyike a *speciális anyag* — ez esetben a levelezés — *természetéhez idomuló alapelvek következetes alkalmazása*. Nem kívánunk foglalkozni a jelen kötetekben alkalmazott közlési és jegyzetelési módszer, valamint az illetékes akadémiai szakbizottság által leszögezett alapelvek viszonyával, pusztán azt a véleményünket hangoztatjuk, hogy az egységes alapelvek és következetes alkalmazásuk hiánya sajnálatosan csökkenti az értékes levélgyűjtemény használhatóságát.

Mint minden hasonló anyagú és természetű kiadványnak, a Mikszáth-levelezés e három kötetének is egyik legfontosabb alapelve a lehetséges teljességre törekvés. Nem tudhatjuk pontosan, hogy a sajtó alá rendező ilyen értelemben járt-e el, amikor az általa „irodalmi levelek”-nek nevezett „levél-anyag”-ot is e kötetekbe sorozta, mondván: „A levelezés azokat az irodalmi leveleket is tartalmazza, amelyekben MK a levélformát politikai vagy irodalmi álláspontja megvilágítására, a műfaj jellegéből adódó közvetlenséggel használja.” (I. k. 238. 1.) Eljárásának legalább valamelyes indoklását azonban sem itt, sem másutt nem találjuk. Ha nem a teljességre törekvés — szerintünk ez esetben tévesen értelmezett — elve vezette, akkor arra kell gondolnunk, hogy vagy a szerkesztőbizottság nem döntött még a levelezés sajtó alá rendezője által is *külön irodalmi műfajhoz tartozónak* jellemezett anyag helyéről a sorozatban, vagy a levélanyag

sajtó alá rendezője az író által itt alkalmazott külsőleges levélrekvizitumok miatt vette fel köteteibe. Eddigi levelezés-kiadványaink is joggal zárták ki a szoros értelemben vett levelezésből az ilyen műveket. Petőfi Úti *levelek*-je és *Tábori levelek*-je az Összes Művek 1956-os kiadásában is az V. (Vegyes Művek) kötetbe került, Erdélyi János *Levelek Ottilidhoz* c. cikksorozata sem kapott helyet az 1960-as levelezés-kiadványban, pedig ugyancsak közvetlenül szolgáltatta meg irodalmi fejtegetései közben címzettjét. Hasonló történt Gyulai Erdélyit utánzó, Laurához intézett „levelei”-vel is. (1961.)

Azt gondolhatnánk, hogy Mikszáth esetében nem ilyen kérdéssel állunk szemben. Az alaposabb szemügyrevétel azonban nem ezt bizonyítja. E „levelek”-nek jellemző sajátossága, hogy az író úgy tesz bennük, mintha nem nyilvánosságra szánná írásait, noha a valóságban nagyon is oda szánja. A fogást jól ismerik a 80-as, 90-es évek szerkesztői is, és figyelmeztetés nélkül megértik az író cinkos kacintását. Közismert példája ennek a *jelen kötetekbe fel nem vett* 1879-es Almanach-előszó (Jub. Kiad. Hátrahagyott iratok, 3. k. 50. 1.), amely az előszót sürgető kiadónak címzett „válaszlevél”. Végig arról szól, hogy az író miért nem ér rá előszót írni. Befejezésül ott a csattanó, az utóirat: „De nehogy ezt a levelet közöljék le aztán bolondságból előszónak!” A levelek sajtó alá rendezőjét az utóirat sem ösztönözte arra, hogy gyűjteményébe ezt a „levelet” beiktassa. Bizonyára érezte, hogy ez csak írói játék, és Mikszáth elfoglaltságának színes, humoros leírásával nem a Singer és Wolfner céget akarta szórakoztatni.

Nos, ugyanebbe a műfajba — mert ez valóban műfaj a maga nemében, a tárca egyik ötletes formája — tartozik szerintünk a napi-sajtóból átvett levelek nagy része. Csak néhány példát említünk: A 181. „levél” (Légrády Károlyhoz, II. k. 32. 1.) aláírása is Scarron, vagyis Mikszáth karcolat- és tárcáiról álnéve. A levél szövege is tárcára vall. A 230. „levél” (II. k. 88. 1.) szintén tárcaszignót visel: *M-th K-n*; nem ok nélkül. Az említett Almanach-előszó közeli rokona A jó palócok diszkidása alkalmából írt 184. „levél” (Légrády Károlyhoz, II. k. 39. 1.). Világosan elárulja valódi jellegét a 245. „levél” is (Nagy Miklóshoz, II. k. 101. 1.), így kezdődően: „Kedves Barátom! Azt kívánod tőlem, hogy írjam le lapodnak. . .” — és Mikszáth leírja a lapnak, hogy „milyen érzései vannak az olyan embernek, aki mint modell ül a saját szobrához”. És ebből kedves tárca kerekedik. Miért lenne ez levél?

Nem tartozik a levélgyűjteménybe szerintünk a nyilvános hírlapi polémiai anyaga, amely a levél-rekvizitumok mellett is nyilvánvaló *publicisztika*. Ilyen a Szabó Endrével

1880-ban folytatott vita (83/a. levél, I. k. 159. 1. — Nem értjük a 83/a. megjelölést, mert ennek a „levélnek” semmi köze a hónapokkal korábbi keltű, 83-as, Halmy Ferenc által Mikszáthhoz írott igazi levélhez). Hasonló a szegediekkel színházügyben vitatkozó 90. „levél” (I. k. 165. 1.), amelyiknek a címzettje is feltételezett, szövege pedig ezt vallja: „Nem számon jelen soraimat a nyilvánosságnak, de mégsem bánom, ha azokból egyetmást kedves lapommal, a Szegedi Naplóval közöl.” S ezek után a szöveg egyértelműen publicisztikai. Ugyanilyenek a Szemere Attilával, Grünwald Bélával, Herman Ottóval és Jókaiával történt „levélváltások” is (158–61., 182–83. sz.). Természetesen ide tartozik az egyértelműen *hírlapi helyreigazításnak* szánt 197. „levél” is (a PH szerkesztősége tagjaihoz, II. k. 52. 1.).

Bizonyos, hogy nem minden esetben dönthető már el egészen pontosan, mikor van szó pusztán szerkesztői, esetleg a neves író iránti tiszteletből eredő, megbocsátható indiszkrécióról és mikor „állevél”-ről. Az esetek többségében azonban a szöveg, a stílus elárulja a valóságot. Nem tudjuk, folyt-e vita e „levelek” kérdésében a sajtó alá rendező és a lektor Rubinyi Mózes között, az azonban tény, hogy Rubinyi Mózes e „levelek” egy részét annak idején mint tárcákat, karcolatokat felvette a Jubileumi Kiadást kiegészítő Hátrahagyott iratok kötetébe, amint ezt a gyűjtemény sajtó alá rendezője lelkiismeretesen ki is mutatja a megfelelő jegyzetekben. Úgy véljük, egységes elgondolás e vonatkozásban nem érlelődött ki, mert ha a lektor megváltoztatta volna korábbi véleményét a Mikszáth-írásokat illetően, az említett Almanach-előszónak is ide kellett volna kerülnie.

Az „állevelek” idesorolásának egyik érthető, de szerintünk nem helyesítható indoka lehet, hogy Mikszáth ezekben az írásaiban többet és alaposabban foglalkozik nagyobb súlyú (világneveti, irodalmi, kulturális, politikai stb. vonatkozású) kérdésekkel, vagy éppen „szépirodalimbibb” módon nyilatkozik meg, az irodalomtörténésznek több „fogószót” ad, mint igazi leveleiben, amelyek többségükben inkább az életrajzíró figyelmét hívják fel magukra. (Természetesen ki kell emelnünk ebből a csak általánosságban érvényes osztályozásból a Mauks Ilonához írt leveleket.) A gyűjteménybe került anekdotikus tárcá jellegű írások bizonyára jobban elszórakoztatják az olvasót, mint a magánlevelek, de úgy véljük, ez — a Mikszáth Kritikai Kiadás széles olvasóközönségnek szánt volta ellenére — itt nem lehetett irányadó szempont. Végül is: véleményünk szerint ezeknek az írásoknak a karcolatok, tárcák, illetve a publicisztikai írások kötetében kellett volna megjelenniük.

Nemcsak az anyagkiválasztást zavarta meg a sajtó alá rendezés elveinek kialakulatlansága, hanem az egyes levelekhez fűzött jegyzetelést is. Pedig a jegyzetek arról tanúskodnak, hogy készítőjük páratlan szorgalommal és aprólékos gondnal igyekezett tisztázni minden, a levelekkel kapcsolatos vonatkozást, a bennük található minden egyes utalást. Különösen az első kötetben nem látszik megoldottnak a „mit és hogyan magyarázni” elve. A kritikai kiadás korábbi köteteit követi abban a sajtó alá rendező, hogy — úgy látszik, számítva a nem szakmabeli olvasókra is — tágan értelmezi a szómagyarázatok szükséges voltát. Magyarázza a „pomádés fejű”-t (I. k. 242. 1.), a „preferansz”-ot kétszer is (I. k. 242., 250. 1.), a „ripók”-öt (uo. 259. 1.) stb. Ugyanakkor magyarázatlanul maradnak olyan fogalmak mint például a „Nefejejts” című folyóirat (I. k. 13. 1.), a „Reform” c. újság (uo.), a „Spanyol Izabella bukása”, „Miksa császár élete és szenvedései” és az akkor oly friss szenczáció, „Ubrik Biri kisasszony” (uo. 27. 1.) stb.

A második kötetben jelentékenyen megcsappan a szómagyarázatok száma (Mikszáth nyelvében is kevesebb már az idegen szó a 80-as években), de ha az első kötet magyarázataiban kifejezésre jutó szempontot tartjuk irányadónak, akad épp elég megmagyarázandó: 108. 1.: empórium, institúció, 110. 1.: „Márványmenyasszony”, 121. 1.: Schönerer — Wolf-féle etnográfia stb.

Néhány esetben a meglevő magyarázatok is pontatlanok. Így például a 182. levélhez fűzött magyarázatok közt olvassuk, hogy a „bolero — a kártyák között a spanyol népviseletbe öltöztetett figurákra vonatkozik” (II. k. 200. 1.), holott a levél szövegében „bolero táncoló senorák” található. Ugyanitt a „mazurkázó krakuzok” minden bizonnyal mazurkát táncoló krakkói lengyeleket s nem „mesterlövő”-ket jelent.

A „hogyan magyarázni” kérdésében sem látunk tisztán. A levelek teljes megértéséhez időnként elengedhetetlenül szükséges bizonyos életrajzi, a levelekkel kapcsolatos körülményeket ismertető közlés. E közlések forrásának jelzését azonban nem mindenhol találjuk meg. Például a 64. levél jegyzetei között (I. k. 276. 1.) van ilyen utalás Mikszáthné *Visszaemlékezéseire*, míg a 66. levél esetében az író és felesége sorsáról számos fontos adatot közlő bekezdésnél hiányzik a források megjelölése (uo. 277. 1.), ugyanígy a 79. levél jegyzeténél (uo. 283. 1.), a 84-énél (uo. 286. 1.), 92-énél (uo. 291. 1.) stb. Ha arra gondolnánk, hogy az első esetben a levél kelte meghatározásának helyességét bizonyítandó volt szükség a forrás megjelölésére, a többi esetben a Mikszáth-kutatók által jól ismert, a laikus olvasókat viszont nem érdekli forrásokra támaszkodnak a közlések, csaldónunk kell.

A 164. levél jegyzetében például (II. k. 190. 1.) nem dátummeghatározás, hanem életrajzi adat hitelesítése céljából találunk hivatkozást Mikszáthné *Visszaemlékezéseire*. A 172. levél jegyzetében (uo. 194. 1.) ugyanilyen vonatkozású adatoknál a sajtó alá rendező saját tanulmányára, a 199. levél jegyzetében (uo. 207. 1.) egyéb forrásokra utal.

Ha pedig azt vélénk, hogy a meg nem jelölt források maguk a közölt levelek s a kötetet olvasó érdeklődő úgyszólván rájuk talál, ugyancsak tévednénk. A 63. levél (I. k. 275. 1.) jegyzetéből megtudjuk például, hogy Mikszáth tüdőgyulladásban betegedett meg. A forrás nincs jelölve, de a levelekből sem tudjuk alátámasztani ezt az állítást. Viszont az ugyanehhez a levélhez fűzött jegyzet egyik korábbi bekezdésében utalás történik Mikszáthné *Visszaemlékezéseire*, s ennek nyomán elindulva a forrásra, kiderült, hogy az adat Mikszáthné *feltevése*. A 64. levél jegyzete ugyanígy, *rossz helyen* jelzi forrását. El kell viszont ismernünk, hogy a II. és III. kötetben egyre ritkulnak az ilyen következtetlenségek, és végül — egy-két kivételtől (320. levél II. k. 261. 1. stb.) eltekintve — a forrásmegjelölés rendszeressé válik.

Nem látjuk tisztán, milyen elv vezette a sajtó alá rendezőt azoknak a kommentáló megállapításoknak az alkalmazásában, amelyeket egyes levelekhez fűzött. Indokolatlanul tartjuk bizonyos levelek világosan érthető részleteinek rövidített megismétlését, így például Veres Pálné Macaulay-értelmezését a 154. levél jegyzetében (II. k. 184. 1.), vagy annak a megállapítását, hogy a 230. levél „Széll Kálmán rátóti otthonának leírása” (uo. 220. 1.) stb. Feleslegesnek érezzük az olyan kommentárt is, mint a 224. levélét (Csiky Árpád a címzett): „Gyűjteményünk e kötetének 173. levele egy serdülő leánykának, Laky Margitnak szól.” (II. k. 226. 1.) Ez legfeljebb a 173. levél jegyzetében lehet indokolt, ahol valóban nem esik szó arról, hogy Laky Margit serdülő volna. (Uo. 195. 1.) Kevésbé meggyőző az az állítás hogy Simon Rózika „sok helyesírási hibával ékes” levele „kedves emléke maradt az írónak”. Ennek bizonyítéka — a sajtó alá rendező szerint — az, hogy „Mikszáthék ezt a levelet megőrizték, és az íróhoz érkező legkedvesebb levelek közé sorozták.” Sajnos nem kapunk tájékoztatást sehol sem arról, hogy a levél esetleg Mikszáthné 1913-ban az Akadémiának ajándékozott, osztályozott gyűjteményéből került volna elő, s erre alapozható a feltevés. A levél fennmaradása — ismerve a Mikszáth-hagyaték sorsát (I. k. 235. 1.) — önmagában ugyanis nem bizonyítja kedveltségét.

Befejezésül két korrekció:

A levelek dátumának meghatározásai közül eggyel polemizálnunk kell. A keltezettlen 10. levél hozzávetőlegese dátumát a sajtó

alá rendező abból kiindulva helyezi 1870. március elejére (I. k. 247. 1.), hogy a levél elején Mikszáth beismeri a „Milka-ügy”-ben elszenvedett kudarcát. A jegyzet szerint ez a Milka-ügy „végső kihangzása”, bizonyára ezért került egy újabb „ügy”-ről (a „Vilma-ügy”-ről) értesítő 1870. március 25-én kelt levél elé. Ezt azonban nem fogadhatjuk el, mert még javában folyik a Vilma-ügy, amikor Mikszáth 1870. április 24-én kelt levelében írja, hogy a Milka-ügy aggasztja („... a dologból könnyen lehet baj...” — 14. levél, I. k. 28. 1.). Ha a 10. levél valóban „végső kihangzása” a Milka-ügynek (már pedig valóban annak tűnik), akkor a helye április 24-e után van. Miért ne folyhatott volna egy ideig párhuzamosan a két „ügy”?

Az 53. levél (csonka!) szerintünk nem

lehet budapesti (I. k. 120. 1.). A szöveg két helyen is ellentmond ennek: „Eddig az volt a tervem, hogy március 14-én lejövők Pestről...” (uo.), „Ha vissza tudtam térni Pestről...” (uo. 121. 1.). Minden valószínűség szerint a merész házassági tervekkel foglalkozó Mikszáth — ha rövid időre is — leutazott Nógrádba Mauks Ilona közelébe, s mivel találkozóknak a leány szülei vagy egyéb ok miatt nem sikerült, írta meg a levelet, talán Szklabonyáról, de semmiképpen nem írhatta Pestről.

Reméljük, hogy a Mikszáth kritikai kiadás további kötetei a jól átgondolt, kialakult alapelveket következetesen alkalmazva kerülnek ki a sajtó alól, amint azt a korábbiakban megszoktuk.

Nacsády József

NAGY PÉTER: SZABÓ DEZSŐ AZ ELLENFORRADALOMBAN (1919–1923)

Bp. 1960. Szépirodalmi K. 207 l.

Egy nagyra becsülendő vállalkozás második kötete ez a könyv. A szerző a XX. századi magyar irodalom legproblematisabb egyéniségét választotta vizsgálatá tárgyának. Munkájának első eredménye (*Szabó Dezső indúlása*. Irodalomtörténeti Füzetek 22. sz. Akadémiai Kiadó Bp. 1958.) az író pályakezdésének és első sikereinek vizsgálata egy nagy monográfia körvonalait sejtette. A második kötet csak megerősít bennünket ebben a felfézésünkben. Csúpan az a zavaró, hogy az így részletekben kapott (különböző kiadókánál megjelölő) monográfiában a szerző számára is eltolódnak a határok, vagy aligha tudja biztosan megvonni azokat, hogy egy-egy kötetbe az életmű kérdéses korszaka teljesen megvilágíttassék. Így esik meg, hogy az *Elsodort falu* fogadtatását és hatását az első kötetben vázolja, pedig ez már az ellenforradalom jelenségei közé tartozik. (Mellékesen jegyezzük meg, hogy az első kötetből hiányoljuk *Juhász Gyulának az Elsodort falu-ról írott kitűnő bírálatának* a megemléztését. *L. Dél-magyarország* 1919. szept. 28. Megj.: Örökség. 1. 177–180. 1. is.) A részletekben való megjelenés az oka annak a kellemetlenségnek is, hogy a szerző kénytelen a második kötet élén összefoglalást adni, pedig ezt az első kötetben megtette, tehát ismételnie kell.

Nagy Péter második könyve Szabó Dezső-ről rendkívül sok anyag jó érzékű rendszerezésén és földolgozásán alapszik. Kétséget kizáróan bizonyítja be, hogy Szabó Dezső társadalmi helyzete, műveltsége, baráti kapcsolatai és erkölcsi semmire sem tekintése révén, jó szándékkal vagy szándék nélkül, hogyan lesz az ellenforradalmi rendszer kikiáltója, antiszemita propagandájának szinte forrása. Gátlástalanul veti bele magát Szabó Dezső az

ellenforradalom titkos szervezeteinek, írói csoportosulásainak, propaganda előadásainak özőnébe, hogy azután ugyanilyen gátlástalansággal rúgja el magától a fölszínre került sörredéket, és megkonstruált ideális társadalmi elképzeléseit éppen velük szemben hangoztassa. Látszatra egy egész nemzetet seregébe számoló hadvezérnek indult Szabó Dezső az ellenforradalom elején, de 1923-ra már a későbbi évek teljes magányosságában állt, egykori szövetségesei már nem tartottak számat szolgálataira, az újakat meg annyira elriasztotta magától és olyan bizalmatlan lett szemükben, hogy kísérletet sem tehetett a szövetségre. Így, seregtelenül, van néhány pozitív, nagy föllángolása: elsőként figyelmeztet a német imperialismus újabb veszedelmére, megtámadja az arisztokráciát, tisztánlátásra vallóan ír a munkásságról és a tisztviselőkről. Ennek a rövid pályaszakasznak nagy jelentősége van Szabó Dezső életművében: régi csomók bogyóznak, újak kötődnek, ide tart és innen indul az életműnek minden szála. Nagy Péter érdeme, hogy e rövid, de annyira zsúfolt korszakban (és nemcsak Szabó Dezső életművében) sok mindent tisztázott.

E könyv ideológiai következtetéseinek bírálatát Mérei Gyula már elvégezte. (*Magyar Tudomány*, 1962. 10. sz. 640-642. 1.) E vonatkozásban nem kívánunk foglalkozni vele. Mérei Gyula bírálatához csupán annyit szeretnénk megjegyezni, hogy Szabó Dezső igen sokszor hangoztatta a nagybirtok fölosztásának szükségességét (*Élet és Irodalom* 1923. 1. évf. 2. sz. 8. 1., uo. 5. sz. 17. 1., uo. 6. sz. 43-44. 1., ezeket Nagy Péter is idézi), de nem a látszat földreform végrehajtóinak elképzelései szellemében, hanem érzésünk szerint őszintén.

Írói szempontból szegényes korszak ez Szabó Dezső életében. Egy regény, egy nagyra tervezett másik regény torzója, két novella és két tanulmánykötet tartozik ide. Mellettük több kötetre menő publicisztika. A teoretikus, ideológus, a közéleti szerepre aspiráló egyéniségben visszafajítottak a szépirodalmi alkotások, melyeket ő nem is tartott azoknak, csupán ideológiája illusztrálóinak. Így érthető meg, hogy Nagy Péter könyvében előtérbe kerül a kor ideológiai problémáinak vizsgálata, és kevesebbet foglalkozik a néhány szépirodalmi művel. Ez nemcsak magyarázat, hanem hiba is. Hiszen a *Csodálatos élet* elemzésénél e regény anakronisztikus voltát magából a műből lehetne bizonyítani, nem csupán a visszhangjából. (Furcsa, hogy itt nem idézi a szerző Szabó Dezsőnek a *Panasz*-ban megjelent írását e műről, ragaszkodik hozzá, hogy a tanulmánykötet megjelenésekor emlegetse, pedig ideszolgál egy kis magyarázatnak.) Túlmagyarázza a szerző a Magyar Írók Szövetsége célkitűzéseinek 4. pontját, szerinte az ott szereplő *nemzetköziség* szó megtévesztés. Az *igazi* jelzővel ellátva inkább 1919-re való utalást, rosszindulatú utalást érzünk benne.

Érdekes megfigyelni Szabó Dezső Párizs-élményének Adyval való rokonságát. 1920-ban a *Tanulmányok és jegyzetek* előszavában (*Levél a fiataloknak*) nyilatkozik arról, hogy mit jelentett neki Párizs. Ha ebből a nyilatkozatból kivesszük a túlzó faji elmékedéseket és a zsidógyűlölettel telített sorokat (joggal tehetjük, hiszen ezek nem párizsi élmények voltak!), nagy rokonságot találunk Ady párizsi élményeivel: „... *nincs szép a szépért, irodalom az irodalomért, tudomány a tudományért, hogy minden az emberért van.* ... És láttam a vármegyés, arisztokratás, dzsentris, ... Magyarország minden halálos bűnét, láttam az egész magyar öngyilkosságot.” Még egy párhuzam Adyval: az *Éjszaka Erdélyben* c. elbeszélés egyik hősének panaszkodása az ivásra és Az *ős Kaján* között. Nagy Péter is idézi az elbeszélésnek ezt a részletét, csupán nem jegyzi meg: ez teljesen az Ady-vers frazeológiája. Talán nem tűnik ez fikciónak, ha még azt is hozzátesszük, hogy a *Panasz*-ban megjelent *Ady arcához* c. írásában éppen Az *ős Kaján* motívumát emlegeti föl Szabó Dezső.

Még néhány megjegyzés: Az természetes, hogy a *Panasz* c. kötetben pamflettszerűbb Szabó Dezső hangja, hiszen egész írói erejét

ennek a stílusnak szenteli ebben az időben. De e kötet hangjának magyarázatához tartozik az is, hogy még a régebbi tanulmányköteiben komolyan vette a nagy irodalmi problémákról való szót, addig most kisszerűen csipkelődik Horváth Jánoson és Pintér Jenőn. Hogy Pintér kevésbé bántja, arra némi magyarázat, hogy kettejük barátsága csak most van bomladozóban. Az *Egyenes úton* c. kötetét *Pintér Jenőnek barátsággal, a Mesék a kacagó emberről.* ... címűt pedig *Pintér Jenőnek szeretettel* szóló dedikációval küldi el a most joggal megtagadott barátának. A barátairól (akik nemigen voltak) még ennyit: Nagy Péter az első és második könyvében is úgy emlegeti Juhász Gyulát, mint aki jó barátságban volt Szabó Dezsővel. Semmi különösebb bizonyítékunk nincs erről a barátságról, különösen a váradi évek idején.

Kevésbé hihető, hogy az *Új magyar ideológia felé* c. cikksorozat ideológiai célkitűzései a rendszerességük miatt hatottak a korabeli és még inkább a harmincas évek szűkebb értelmiségére. Inkább hangosságuk hatott. Szabó Dezső gatlás nélkül mondta ki a szociális követeléseket is, ellenzéki sarkallt, míg a kormánypárti vonal mindig alakoskodott.

Megjegyzésre méltó, hogy Nagy Péter Szabó Dezső műveinek nem az első kiadásait használja. Nem említi meg, hogy a *Tanulmányok és jegyzetek* c. kötet előszava 1920. jun. 24-én, az *Egyenes úton* c. köteté meg 1920. aug. 18-án kelt, pedig ezek vannak olyan fontosak, mint az, hogy a *Nép* új számozással jelent meg, amikor Szabó Dezső átvette. Elkerülte a figyelmét az is, hogy a *Tanulmányok és jegyzetek* előszavát, amikor a szerző a kurzus ellen támad, megcenzúrázzák.

Török Zoltán (az *Élet és Irodalomban*) biztosan Szabó Dezső álneve. Erről árulkodik a két Juhász Gyuláról szóló cikk hasonlósága is, melyek közül az első az *Élet és Irodalom* 1923. máj. 17. számába írta Török Zoltán névvel, a másodikat meg 1937-ben adta ki a *Ludas Mátyás* füzetekben (máj. 28).

Remélem, hogy ezek az apró filológiai megjegyzések nem térítették el a figyelmet Nagy Péter könyvének vitathatatlan érdeméről: Szabó Dezső nagy ellentmondásos életművét a legproblématisabb szakaszban, jó irodalomtörténeti és ideológiai érzékkel sikeresen elemzi.

Ilia Mihály

*

Küküllel János és a Névtelen Minorita krónikája. Latinból fordította: Geréb László. A fordítást ellenőrizte: Juhász László. A bevezető tanulmányt írta: Trencsényi-Waldapfel Imre. Bp. 1960. Magyar Helikon. 125 l. (Monumenta Hungarica, IV.)

Középkori krónikáink bibliofil, népszerűsítő célzattal megindított sorozatát újabb kötet gazdagította. A könyv tartalmas kísérő tanulmányában Trencsényi-Waldapfel Imre messzemenően kamatoztatta ugyan korábbi Küküllel-tanulmányának (Bp. 1936.) eredményeit, de fermésztesen jóval többet is nyújt ennél: amit ott Küküllel forrásáról szólva Guillelmus de Nangiacó-ról mondott, azt most részletesen és nagy valószínűséggel bizonyítja (— más kérdés, hogy a tetszetősen kiválasztott párhuzamos helyek bőséges idézésére valóban itt kellett-e sort kerítenie vagy sem).

Trencsényi-Waldapfelnek, a középkori forrásokra való erőteljes hivatkozása egyúttal határozott elutasítását is jelenti annak a Kardos Tibortól felvetett feltevésnek, amely szerint Kükülleit — bizonyos fenntartásokkal — a humanizmushoz kell kapcsolnunk, nem a középkorhoz. Okfejtése ebben a kérdésben is egyértelműen világos, s épp úgy egyet kell értenünk vele, mint amikor a Névtelen Minorita kilétének megfajtási kísérletét mellőzéssel kezeli. Ehhez a hipotézishez Kardos komolyan mérlegelendő adatok helyett csupán ötleteit szállította, s Trencsényi-Waldapfel zavarával élve „így tanácsosabb — egyelőre legalább — nem cserélni fel »János minorita«-t Lackfi Dénes nevével».

A fordítás Geréb László (vers- és próza-fordítói gyakorlatából) már régóta ismert elvei szerint készült: Kükülleinek és a Névtelen Minoritának, a maguk korában korszerűnek mondható középkori latin stílusát következetesen, de minden elfogadható ok nélkül, archaizáló magyarsággal kapjuk vissza. Bármennyire is örülünk krónikáink tervszerű lefordításának és valósággal fényűző kiállításban való közrebocsátásának, meg kell vallanunk, hogy ilyen fordítói elvek mellett Geréb (legalább száz évesnek tűnő) munkája már megjeleneskor sem tett volna feleslegessé egy mai nyelven tolmácsolt Küküllel-fordítást.

V. Kovács Sándor

Imre Samu: Szabács Viadala. Bp. 1958. Akadémiai K. 332 l.

Véghely Dezső sem gondolta, amikor 1871-ben ezt a mintegy 150 soros egyleveles töredék-nyelvemléket felfedezte és Thalynak közlésre átengedte, hogy e becses kézirat,

vagy inkább felfedezésének körülményei olyan gyanakvásnak és kételkedésnek hintik el a magvát, amit közel száz év múlva majd egy 300 oldalas kandidátusi értekezésnek kell végérvényesen eloszlatni és tisztázni. Igaz ugyan, hogy a nyelvemléket egészen határozottan eddig senki sem minősítette hamisítványnak, sőt a szakemberek többsége egyenesen pozitívan foglalt állást mellette, mégis, különösen Horváth Jánosnak — inkább sokat sejtető mint, mondó —, szkeptikus nyilatkozatai nyomán a bizonytalanság, a gyanakvás légköre lengte körül.

Imre Samunak nagy akribiával és tudós szorgalommal megírt értekezése most megpróbálta nemcsak a hitelesség mellett bizonyító, már eddig is számon tartott argumentumok hézagait kitölteni s ezzel a felmerült gyanúokat eloszlatni, de ezen bizonyító érveket több oldalról alátámasztani és megerősíteni is. Erdemére legyen mondva, sikerrel. Bár vizsgálatának módszerei, főleg sokoldalú nyelvészeti elemzései tudományos eredményekben túl is lépik a hitelesség bizonyításának szükségszerű határait, könyvének fő érdeme és jelentősége mégis az, hogy pontot tett a „kérdőmondat” végére. S ha a közbülső kérdőjeleket nem is sikerült minden esetben kiiktatnia, legalább zárójelbe rakta azokat, s így mondanivalójának egyértelműen kijelentő jelleget adott: „a Szabács Viadala nem hamisítvány, hanem XV. századi nyelvemlékünk, amely nem sokkal a Szabács ostroma utáni időben íródott, s keletkezése évének elfogadhatjuk 1476-ot.”

E recenzióknak már korlátozott terjedelménél fogva sem lehet feladatát a könyv nagyrészt nyelvészeti vizsgálatokra épülő megállapításait és eredményeit bírálat tárgyává tenni; de eltekintünk ettől azért is, mert erre hivatottabb szakemberek, nevezetesen e kandidátusi értekezés nyelvész opponensei részletekbenően elvégezték már ezt a feladatot, s véleményüket a könyv függelékében közzé is tették. Amit a magunk részéről ehhez még hozzáfűzhetünk, az inkább csak megjegyzés, mint érdemi bírálat akar lenni.

Szemléletbeli tévedése a szerzőnek, amikor a nyelvemlék irodalomtörténeti jelentőségét kommentáló szakirodalom hatása alatt olyan költői értékeket kér számon egy történelmi verstől, amivel az funkciójából eredően nem rendelkezhet. A költemény nemcsak a tartalom, a mondanivaló művészién egyénített képszerű exponálásában különbözik a verstől, de éppen ezen keresztül a nyelvi megformálás sajátosságában is. A maga nemében épp úgy lehet jó verset, mint rossz költeményt írni s fordítva. A vers nem szükségképpen egy alacsonyabb foka vagy kevésbé tökéletes formája a költeménynek, hanem csak forma, s mint ilyennek lehet sajátos szerepe

is egy nem költői tartalom tolmácsolásában. A históriás vers, vagy közlési módja után nevezve ének, sem írója szándéka, sem hallgatóközönsége igénye szerint nem kívánt költemény lenni sohasem. Hogy a témaanyag történeti vonatkozásainak elhomályosulásával idővel némelyikből mégis az lett, az eredeti szándéka ellen történt; de ebben a tartalmában és nyelvi öltözkézésében már nem is históriás ének többé, hanem költemény, monda versben elbeszélve. Módszertelen dolog tehát a Szabács Viadalát akár a Mária Siralommal, a László énekekkel vagy akár Vásárhelyi András énekével még nyelvi alapon is összehasonlítani. Funkciójában, mint verses tudósítás egy hadi eseményről — bár e műfajban korábbi vagy vele egykorú emlékekkel összehasonlítani nem tudjuk — sikerültebb kísérletnek látszik. Nem rímei miatt, amiért legtöbbször dicsérték, hanem a műfaj követelte tulajdonságai miatt, töredék volta ellenére is kifűnik jól tagolt, bizonyos kompozícióra törekvő szerkezete, sodró epikája s nem utolsósorban megjelent éreje.

Hiányoljuk továbbá, hogy Imre Samu még polemikusan sem foglal állást abban az alapvető kérdésben, vajon a középkori jokulator-típusú históriás ének kései hajtásának vagy humanista(?) deák verselménynek kell-e most már a Szabács Viadalát tekintenünk. Pedig ha valaminek, úgy ennek a problémának a végére kellett volna járnia, mert nem kismértékben ezen fordul meg a vers szűkebb értelemben vett irodalomtörténeti jelentősége. Ifj. Horváth Jánosnak idevonatkozó megfigyelései alapján hajlik ugyan az előbbire, de annak vizsgálatait nem építi tovább, hanem nyitva hagyja a kérdést a mérlegelő ítélet előtt. — A versnek Horváthtól is megfigyelt stilisztikai sajátosságai, az ti., hogy gyakran él nyelvi sztereotípiákkal, nemcsak visszafelé, Anonymus jokulatorainak elbeszélő modorával mutatnak rokonságot, de sokkal inkább a XVI. század nagyrészt középkori hagyományokra épülő verses epikájával is. Egész sereg példát idézhetnénk csak Tinóditól is arra, hogy ezek a nyelvi klisék mennyire jellemzőek még későbbi történeti epikánk stílusára is, s arra, hogy éppen a Szabács Viadalának nem egy nyelvi fordulata miként él tovább a későbbi verselők száján. Amellett bizonyít ez, hogy nyelvemlékünk sajátos átmenetet képez a középkori jokulator-ének és a XV–XVI. századi ún. deákvers között. Több szállal tapad még a régihez; strófanélkülisége, szabad ritmuselosztása a kötetlen szótagszámú, rímtelen, szabadritmusú ősi verseléshez kapcsolják inkább, mint a deák-vershez. Ebből az ősi verselésből a latin hatása alatt, a szótagszám megállapodásával körülbelül egy időben, a rím alakult ki elsőnek (ezt az álla-

potot mutatja a Szabács Viadala), majd a rím hatása alatt a hangsúly megmerevedése folytán létrejöttek a különböző szabályos ütemezésű sorok, amelyeknek szép példáit szemlélhetjük már a nyelvemlékünkkel egykorú, jobbára vallásos indítékú deák-énekekben is. Az már nem szorul különösebb magyarázatra, hogy miért a latin verstől szövegében is függő vallásos verselésben megy végbe korábban ez a folyamat s nem a profán tematikájú históriás énekekben.

Bóta László

Markó Árpád: Egy elfelejtett magyar írókatoná. (Jakkó László huszárkapitány. 1781—1833.) Bp. 1960. Akadémiai K. 55 J. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 18. sz.)

Jakkó Károly jómódú köznemesi családból származott, s mint annyi más hasonló állású kortársa, a császári hadsereg tisztikarában töltötte el fiatalága éveit. Mint író hadtudományi munkákat fordított. Nem a Barcsai vagy Kisfaludy Sándor típusú írókatoná tehát, hanem katonai író, s mint ilyen a XIX. sz. eleji tudománytörténet alakja inkább, mint a szorosabban vett irodalomtörténeté. Az akkori irodalmi és nyelvi mozgalmak mély hatását dokumentálja viszont, hogy Jakkó Kazinczy és Virág Benedek munkásságából merített ösztönzést a nemzeti nyelvű katonai szakirodalom ápolására.

Művei közül csak egy jelent meg nyomtatásban (*Az új hadi tudomány telke*. Pest, 1809.), egy másik kéziratból ismeretes. Mindkettő fordítás. Fennmaradt még egy 1810-ben elmondott beszéde az egyik akkori magyar hírlapban. Saját említéséből ismeretes még *Hadi Oktatás*, ezredének altisztjei számára magyarul és németül. Irodalmi szempontból nevezetesebb vállalkozás emléket őrzi az Erdélyi Múzeum egyik tudósítása, amely szerint Jakkó katonadalokat és (valószínűleg az övéhez hasonló) beszédeket szedett egybe és készült kiadni.

Markó Árpád érdeme, hogy életre keltette ezt a teljesen elfelejtett katonai író. Új adatait Jakkó László leveleiből és hivatalos irataiból merítette, melyeket a XIX. sz. eleji huszárkapitány testvéröccsének későbbi leszármazottai bocsátottak rendelkezésére. Az így feltárt adatokból a nemzeti kultúra iránt fogékony, rokonszenves katonatiszt alakja bontakozik ki előttünk, aki megérdemli, hogy a magyar katonai irodalom történetében elfoglalja a helyét. Figyelmet érdemel újtott szavaktól hemzseggő nyelve is. Markó szerint ezen Székér Joáchim hatása érződik. A nyelvi és tudománytörténeti kér-

désekkel azonban Markó Árpád viszonylag keveset, inkább csak utalások formájában foglalkozik. Ezek kidolgozása, a szélesebb összefüggések kimutatása még a jövő kutatások feladata lesz.

Tarnai Andor

Jókai Mór: Írások életéből. Önéletrajzi írások. Válogatta, sajtó alá rendezte, az előszót írta Hegedüs Géza. Bp. 1960. Szépirodalmi K. 504 l. (Jókai Mór válogatott művei.)

Ezek a visszaemlékezések a Nemzeti Kiadás köteteiben, a Hátrahagyott Műveiben és folyóiratok hasábjain szétszórtan szerepeltek. Az első válogatást és kötetbe foglalást közvetlenül Jókai halála után Beöthy Zsolt végezte el (*Jókai Mór Önmagáról*. Bp. 1904.). Az alig kilenc íves könyv anyaga elég szegény. A fejezetcímek többnyire önkényesek. Aránytalanul sok írás foglalkozik a fiatal évekkkel, 1848–49 eseményeivel és nagyon kevés az érett férfikor és az öregkor emlékeivel.

Hegedüs Géza válogatása lényegesen nagyobb terjedelmével, igényesebb szelekálásával, elő- és utószavával, jegyzeteivel teljesebb képet ad Jókai önvallomásairól, mint az előző kiadás a *Jókai Mór Önmagáról*. A válogatás aránytalansága azonban itt is feltűnik. A gyermekkorral és a század közepének életével foglalkozó írások itt is a kötet súlypontját képezik. Igaz, hogy ezek a karcolatok a legszívesebbek, leglendületesebbek, és ezek gyökereznek legmélyebben a nagy-szerű 1848–49-es irodalmi mozgalom talá-jában, Jókai élete ekkor fonódik össze a legnagyobb kortársakéval. Ezek nyújtják azokat a legjobb Jókai írásokra emlékeztető arcképeket, amelyek a „fiatal Magyarország” tagjairól készültek, és itt tűnik ki, hogy a Habsburg-barátságig eljutó és Tisza Kálmánt kiszolgáló Jókai igazi nagy élménye a forradalom, és irodalmi vezérének, Petőfi-nek a barátsága volt. Bármily szépen és látszólagos harmóniában kapcsolódnak össze a Petőfiért rajongó írások a Tisza Kálmánt dicsőítőkkal, érezni lehet, hogy az igazi tűz és igazi lelkesedés az előzőekben izzik, és ezt a lelkesedést nem tulajdoníthatjuk csupán annak, hogy fiatal fővel élte át őket az író.

Nem kell az olvasónak az irodalomtörté-nész szemével nézni Jókai önvallomásait ahhoz, hogy az írói élet egy-egy mozzanatá-nál, megnyilatkozásánál örömmel ismerje fel valamely novella alapötletét, vagy valamely regény motívumát, és így felfedezhesse a kapcsolatot az írói élet és a művek között. Tarczy Lajos a kiftűnő fizikatanár is meg-szólal majd a *magyar Faustban*. A bakonyi botanizálgatás, melyet Gondol Gábor tár-

saságában végzett a fiatal diák, alapja lehet a későbbi nagy növényismeretének, mely regényeiben gyakran megszólal. A Kecskemét alá érkező Jókait és Károly bátyját a kocsis nem meri a tanya épületébe követni, mert az biztos zsványtanya. A gyáva Margarit épp oly hidegleléses félelemtől remegő-nek írja le a *Szegény gazdagokban*. A kecskeméti élmények közül a híres „bika harc” és a „pütkösi király parádéja” is megleve-nedik majd az első nagy regényben, az *Egy magyar nábobban*, és Jókai emlékezései a szabadságharc eseményeiről arról is meg-győznek, hogy a *Köszívű ember fiai* húsz év távlatából is az eleven élmények emlékével formálták a regénynek számtalan jelenetét, mozzanatát. Így ez a kötet joggal tekint-hető olyan kiadványnak, mely Jókait, az embert és Jókai életművét még közelebb hozzák egymáshoz az olvasóközönség előtt.

Hegedüs Géza elő- és utószava hasznosan egészíti ki az önéletrajzi írások mondani-valóját. Különösen fontosak azok a részek, amelyek Jókainak az önvallomásokban is megtalálható politikai irányváltoztatásait magyarázzák, és ahol lehet, indokolják. Az utószó végén közölt bibliográfia filológiai adatai a Jókai-kutatás számára is hasznosak lehetnek, főleg azért, mert a kötet fejezet-címei nem minden esetben azonosak azzal a címmel, amelyet Jókai adott az illető rész-nek. Itt helyesen tűntetik fel zárójelben, hogy a „szerkesztő által adott” címről van szó. Egy helyen azonban következetlen a szerkesztés. Az *első iskola* című fejezetnél nem tűnik ki, hogy az is a szerkesztő által adott cím, noha Jókai ennek a résznek a *jó öreg asszony* címet adta. (Életemből, I. 253 l. NK.: 96 k.)

A jegyzetek minden lényegeset meg-magyaráznak, kár, hogy néhol — így egyes német szövegek esetében — a jegyzetbe már hibás szöveg került, ami bizonyos mér-tékig zavarja a használhatóságot. A *hajdani hangos Budapest* című fejezetben szereplő német kifejezések egy-két esetben már az értelmetlenségig eltorzultak a jegyzetben.

Téglás Tivadar

Hatvany Lajos: Gyulai Pál estéje. Bp. 1960. Gondolat K. 126 l.

E könyvecske Gyulai Pál halálának 1959-ben tartott ötvenedik évfordulójára jelent meg. Hatvany Lajosnak négy darab, még Gyulai életében közzé tett cikkét: a *Gyulai Pál tanítása*, a *kritikus*, az *elbeszélő* és az *ember* címűeket tartalmazza, illetve ezeknek majdhogynem újabb gyűjteményeként fog-ható fel, ugyanis a második és a negyedik

tanulmány, illetve a harmadik dolgozat egy kiragadott passzusa egyszer már kötetbe került; akkor is ily címen: *Gyulai Pál estéje* (Nyugat Könyvtár 1910: 9). Minderre a mostani kiadás „előhangjából” és jegyzeteiből aránylag pontosan lehet következtetni, csak arra nem, hogy a jelenlegi textus *javított jellegű*. De honnan is lehetne! — hiszen Hatvany Lajos az „előhangban” épp az ellenkezőjét mondja: „Vannak tollforgatók, akik műveik szövegét... állandóan változtatják. S vannak, akik egy-egy írásuk kinyomtatása után egyszer s mindenkorra végeztek velük. Ez utóbbiak közül való vagyok én is.”

Bár köztudomású — teszem az *Igy élt Petőfi* c. sorozat légiónyi hibája ismeretében —, hogy a szöveggyondozás nem sorolható az irodalomtörténész Hatvany legjobb eredményei közé, az új kiadású *Gyulai Pál estéjének* átdolgozott jellegét mégis hangsúlyozni kell, mivel a szép számú javítások iránya és mértéke arról tanúskodik, hogy a régi fogalmazásban hiába akadnak törölni vagy megmásítani való mondatok és mondatcsoportok, a dolgozatok érdemi része megállta az idő próbáját. A kiadvány értékét e tény már egymagában is jelzi; a fél évszázados tanulmánygyűjtemények többsége aligha állná meg ugyane próbát.

Bízást elmondható: a *Gyulai Pál estéjének* mostani változata Hatvany Lajos jobb művei közé tartozik, ha ugyan nem épp ez a legjobb. Persze, korántsem irodalomtörténeti-fejlesztéstörténeti megállapításai miatt: ezek gyakran nem fedik a valót. (L. a Dózsadráma, — általában a Jókai—Gyulai-ellentét megítélését, vagy épp Gyulai 1882-ig tartó, szintén félreismerő „igazság-sorozatának” értékelését a 31—32., illetve a 38. lapon stb.) Hatvany munkájának fő érdemét abban látom, hogy érdekesebb és helyell-közszel hasznosabb anyaggal szolgál a témáját érintő irodalomtörténeti források többségénél: elagott mestere, Gyulai Pál elevennek, élőnek tűnő alakját idézi. Megannyi finom észrevétellel szolgál, kiváltképp *Az ember* c. fejezetben. Az itt olvasható remekművű portré-elemek jól illeszkednek Gyulai kritikai, írói és emberi jellemképébe; ezekből tudható, hogy a fiatal Hatvany Lajos valóban közelről és alaposan ismerte Gyulait, „a magyar kritika öregapját”. És még valamit, hogy ti. ugyanő tisztelte, szerette Gyulaiban az igazságszerető és szókimondó bajnokot; hogy hódolattal adózott a vénember Gyulai jó néhány, már akkor is klasszikus értékű elvének és megállapításának, de csak bizonyos pontig! Mert Hatvany Lajos, ha szerette is Gyulait, és méltán, szeretetébe s vonzalmába már a századelő új, forradalom váró nemzedékének irodalomszemlélete vegyült; ez óvta meg attól, hogy pietásból elragadtassa magát, illetve ez segítette Gyulai valódi értékének

lényegében elfogadható felismeréséhez. Semmi sem tanúsítja ezt jobban, mint a *Gyulai Pál estéjének* első fejezete, a *Gyulai Pál tanítása* című. Ebben nem a bájos, vagy mehökkentő tartalmú emlékek uralnak, mint az előbb említett utolsó dolgozatban, hanem a finom érzékre valló esztétikai megfigyelések sorozata, melyek közös alapotívuma emígy összegezhető: mi a fontos és maradandó értékű a rettegett harcos és irodalmi diktátor elveiből. E tanulmány bár szűkmarkúan, de jól megválasztott idézetanyaga majdhogynem egy sikerült Gyulai-breviáriumnak fogható fel.

Végelemzésben tehát Hatvany Lajos munkája őszinte megbecsülést érdemel: élvezetes, hasznos olvasmány. Kiállítás csinos, képanyagának fele, *Az öregúr és a Gyulai Pál Leányfalun* c. fényképfelvételek (foto: Hatvany) egyenesen karakterológiai tanulmányul kínálkoznak.

Somogyi Sándor

Csongor Rózsa: A Vörösmarty Kör története. Székesfehérvár, 1960. 57. 1. 7 t. (István Király Múzeum Közleményei. B sorozat 20. sz.)

A magyar művelődéstörténet feldolgozásának mindmáig elhanyagolt területe a reformkorral megjelenő, de különösen az 1840-es években, majd pedig a kiegyezés után nagyobb számban elszaporodó, s egész a felszabadulásig csaknem minden jelentősebb városban működött kulturális és művelődési célzatú körök, egyesületek, társaságok története. E szervezetek megalakulása a XIX. században, párhuzamosan a nemegyszer politikai szándékokkal is létrehívott kaszinókkal, amelyekből sokszor kinőttek, mindenkor a polgárosultság bizonyos fokának és a további polgárosodás igényének volt a kifejeződése. Működésüket mint polgári létesítmények kezdték, s szerepük kezdetben a helyi, főleg irodalmi hagyományok ápolása mellett úgyszólván kivétel nélkül elsősorban a műveltség, a human és reál ismeretek terjesztésére összpontosult. Az új kiadványokkal felrészülő könyv- és folyóirattársaikon keresztül, felolvasások és előadások útján jól, rosszul mintegy közvetítőivé lettek a vidék felé a fővárosban koncentrálló kulturális és tudományos életnek. Progresszív jellegük ilyenformán vitathatatlan, noha később fokozatosan távolodnak el eredetileg vállalt feladataiktól. A századvégtől, majd pedig a XX. században ui. polgári fejlődésünk felemás volta, a dzsentri elemek bekapcsolódása következtében a különböző körök stb. mindinkább az ünnepi lakomák és vigalmak színhelyeivé válnak. Működésük tartalmának megváltozását nem egy esetben jelzi szervezeti

átalakulásuk is: kaszinókká, hogy a szélesebb rétegekkel szemben elkülönülő úri társadalom bevett szórakozóhelyeivé váljanak. Történetük így a kulturális szerepvállalástól az olcsó szórakoztatásig jól szemlélteti a magyar polgárosodás megtett útját. Ez teheti fontossá a velük való foglalkozást a helyi szempontokon túl is.

De nem érdektelen működésük vizsgálata irodalomtörténeti szempontból sem. Hiszen tevékenységük jó része éppen az irodalom területére esett. Jelentős költőink, íróink helyi hagyományainak, emlékeinek ápolásáról, megőrzéséről elsőnek a szóban forgó körök, egyesületek gondoskodtak. Az általuk rendezett emlékünnepek pedig nem egy ízben váltak országos irodalmi eseménnyé. De túl a hagyományörzés funkcióján, egy-egy város, táj önálló irodalmának, íróinak, költőinek is leg többször központjává lettek. Mindez áll a székesfehérvári Vörösmarty Kőr történetére is.

Csongor Rózsa füzeté már azért is számot tarthat az érdeklődésre, mert az említett körök közül nemcsak a legjelentősebbek, hanem — belső fejlődés tekintetében — a legtipikusabbak egyikének rajzát adja. A Vörösmarty Kőr megalakulásától, 1867-től a második világháború idején történt megszűnéséig lépésről lépésre tette meg a hasonló intézmények fentebb vázolt útját. Induláskor még Vörösmarty szemlének ápolása mellett a közműveltség fejlesztését, a szaktudományi vívmányok, szépművészetek részleges ismeretetését, a honi irodalom pártolását stb. jelölik meg az alapszabályok elsőleges teendőül, századunkban, ha papíron megmarad is egy s más e követelményekből, a Kőr valójában nem több „a város úri társadalmának” szórakozóhelyénél.

Csongor Rózsa a dokumentumok és a kortörténeti érdekű tanulmányozása alapján ad számot az idáig vezető fejlődésről és ennek legfontosabb részleteiről.

Dolgozatában az általánosabb vagy a helytörténeti érdekű tanulságok mellett számos irodalomtörténetileg is értékes adalékkal találkozunk, éppen ezért a füzetet a XIX. és a XX. sz. magyar irodalmával foglalkozók is haszonnal forgathatják. Az adalékok egy része persze nem nő a helyi jelentőség fölé, mint pl. a Fekete Jánosról, a Vörösmarty Kőr létrehozásának sugalmazójáról és haláláig irányítójáról nyújtott rövid portré sem, noha Fekete szépirodalmi tevékenységével számos országosan elterjedt lapnak (Pesti Divatlap, a győri Hazánk, Hölgyfutár, Budapesti Visszhang stb.) volt állandó munkatársa. Általánosabban érdekesek már a Vörösmarty-emlék ápolásáról, a Gyulai Pálról, Benedek Elekéről, Eötvös Józseféről, Vikár Béláról, Babits Mihályról, Kosztolányi Dezsőről és másokról található adatok. Ezek egy része irodalmi estekkel, másik része a Vörösmarty-ünnepekkel kapcsolatos.

Ilyen alkalommal járt Székesfehérváron, s olvasta fel Babits Mihály a Kőr Vörösmarty-ünnepeken Vörösmarty-tanulmányát, 1934-ben.

A füzet irodalomtörténetileg legérdekesebb része azonban tulajdonképp nem is a Vörösmarty Kőrrel, hanem annak 1932-ben alakult testvérintézményével, a *Vörösmarty Irodalmi és Művészeti Társasággal* foglalkozó lapok. A Társaság, amely az aktív alkotó tevékenységet kívánta szorgalmazni, arra törekedett, hogy összefogja a város és a megye tehetséges fiatal íróit és költőit. Hogy az utóbbiak csoportosulása több lett helyi kezdeményezésnél, bizonyítja, hogy a kor legnevesebb írói tartottak velük kapcsolatot. A Baróti Géza, a Baudelaire-fordító György Oszkár, Jankovich Ferenc és Pálffy István szerkesztésében és a Társaság kiadásában 1938—39-ben megjelent *Vár c.* folyóiratuk szintén több helyi jellegű lapnál. Mutatja ezt munkatársainak névsora is. Főmunkatársai közt Weöres Sándort találjuk, gyakoribb írói közt pedig, a szerkesztőkön kívül, Erdélyi Józsefet, Fodor Józsefet, Illyés Gyulát, Képes Gézát, Németh Lászlót, Tatay Sándort, Szabolcsi Bencét. E példákból kivehetően bizonyos, hogy a Társaság-hoz tartozó fiatal írók, költők tömörlése nemcsak Székesfehérvár eddig legjelentősebb irodalmi eseménye, hanem a város, a megye határain túl is számba veendő fontosságú megmozdulás. A figyelem felébresztése Csongor Rózsa érdeme, a további kutatás hasznos eredményekkel járhat.

Láng József

Ravasz János—Felkai László—Bellér Béla—Simon Gyula: A magyar nevelés története a feudalizmus és kapitalizmus korában. Szerkesztette: Ravasz János. Bp. 1960. Tankönyvkiadó. 267 l.

A magyar neveléstörténetnek ez első összefoglalására joggal figyel fel az irodalomtörténész is, hiszen munkájához sok tekintetben segítséget kaphat. Szinte hihetetlen, de való igaz, hogy teljes magyar neveléstörténeti szintézis — sem polgári, sem marxista — ez ideig nem állt rendelkezésünkre. Jóllehet, „e vázlatos összefoglalás”, miként a szerkesztő nevezi kötetét, még nem a nagy, tudományos szintézis, mégis fontos, tudományos értelembe is üttörő munkával állunk szemben. Nem teljes még a mű, a népi demokrácia korának neveléstörténetét majd csak a remélhető második kötetben kapjuk.

Nem lehet feladatunk e helyen, hogy a nevelési intézmények és elméletek történeti alakulásának tárgyalását — ami a könyv fő célja — nyomon kísérjük. Elismeréssel utalhatunk csak a mintegy kilenc évszázados

folyamat pedagógiai jelenségeinek meggyőző láttatására. Az irodalomtörténész számára különösen a nevelési eszmények, célkitűzések elemzése nyújt több szempontból hasznos tanulságot. Kár viszont, hogy éppen ezeknek az elméleti kérdéseknek kidolgozása nem minden esetben tudja kielégíteni a könyv szintjéhez mért igényünket. Úgy gondoljuk, hogy a nevelési eszmények következetesen kiemelkedőbb, dominálóbbr elemzése jobban elősegítené a kimondottan neveléstörténeti egység és a határozott összkép kialakítását is.

Az irodalomtörténész nemcsak mint a neveléstudomány egyik kiadványát, jelentős eredményét ismeri fel a kötetben, de egyszerűsággal saját szakjára is visszatekinthet a pedagógia sajátos szemszögéből. Magyar író és nevelő, írói eszmények és nevelői törekvések oly sűrű egymásra találása, sokszor azonossága vonul végig egész történelmünkön, hogy csak helyeselni lehet, midőn a szerzők ezt a tényt messzeemenően figyelembe veszik. Munkájukkal ily módon az irodalomtörténet és neveléstörténet szoros kapcsolatának, egymásra utaltságának, esetenként összefonódottságának jeles tanúbizonyságát adják. A szerzők nem csupán a neveléstudományban, de az irodalomtudomány érintett kérdéseiben is otthonosan mozognak, felhasználják annak legújabb eredményeit. Feladatuk pedig bonyolult, tele buktatókkal. Ennek illusztrálására és a munka ilyen irányú széles alapozottságának izelítésére elég csak felvillantatunk néhány nevet a tárgyalt írók közül, akiknek neveléstörténetbe vágó tevékenysége egészben helyes elemzésben részesül: Janus Pannonius, Heltai, Bornemisza, Szcenzi Molnár Albert, Pázmány, Zrínyi, Apáczai, Bessenyei, Kazinczy, Kölcsey Ferenc, Vajda Péter, Eötvös József, Ady, Móricz, József Attila, az urbánus és népies mozgalom számos írója stb., stb. A névsort persze lehetne még kiegészíteni azokkal az írókkal, akik hiányzanak a tárgyalásból, mint például Tótfalusi Kis Miklós, Bod Péter, Kármán József, Csokonai, Gárdonyi, Kafka Margit és mások. Az ő neveléstörténeti szerepük is vitathatatlan, de a jelen kiterjedelmű kiadványtól méltánytalanság lenne ezt számon kérni, s egy tágabb szintézis nyilván számítani fog rájuk.

Ha a tudományhatárok elmosásának számdéka nélkül vizsgáljuk az irodalommal kapcsolatos fejezeteket, azt tapasztaljuk, hogy irodalmunk nemcsak az adott speciális nézőszög alapján nyer újszerű megvilágítást, hanem a tisztán irodalomtörténeti megismerés is új szempontokkal bővül. Ennek a folyamatnak megnyilvánulását látjuk a régi magyar irodalom jó néhány periódusában, de a felvilágosodás és reformkorszak küzdelmeinek tárgyalásakor is, s kiugró módon a népies mozgalom művelődéspolitikai elveinek elemzésekor. Igaz, ez utóbbi témában nem jut-

hattak a szerzők végleges, lezártak tekintendő eredményre, ha nagymértékben hozzá is járultak; egyidejűleg az irodalomtörténetre is vár a feladat az egyszersmind neveléstörténeti kérdések további tisztázása terén. Lehetnek és vannak is felfogásbeli eltérések például a humanizmus és reformáció kulturális vonatkozásainak megítélésében: a magyarországi reneszánsz jelentőségét inkább kiemelennék; az Apáczairól kapott képet is halványabbnak érezzük az irodalomtörténetben kialakultnál, és így említhetünk a továbbiakból is árnyalatbeli vagy lényegesebb nézetkülönbségeket, hiányosnak vélt értékeléseket, akár Kölcsey vagy Vajda Péter, akár Móricz Zsigmond vagy a népiesek neveléstörténetbe illő tevékenységének kidolgozását tekintjük. Lényeges azonban megállapítanunk, hogy amit ez első neveléstörténeti összefoglalás célzata és terjedelme lehetővé tett, azt a szerzők igyekeztek legjobb lehetőségük szerint betölteni. Mindenesetre ez a kiadvány felhívja a figyelmet a jövőre, amikor is jó néhány irodalomtörténeti és neveléstörténeti határkérdés tisztázására közös erővel kell sort keríteni.

A kötet fontos része a függelékben közölt bibliográfia. Míg maga a történeti szöveg elsőrendűen összefoglaló, bizonyos fókig tankönyv jellegű, addig a bibliográfia szembeötlően magasabb szintű tudományos igényével tűnik ki. Az irodalom messze túlterjed a szöveg tematikáján, sőt helyenként (1945 után) teljességre törekszik. Ez a megoldás bizonyos aránytalanságot mutat, mégis helyeselnünk és dicsérenünk kell ezt az összeállítást, mert akár a további érdeklődés felkeltésére, akár a további kutató munkára hasznos alapot ad, s nem utolsósorban jó kalauz lehet az irodalomtörténet és neveléstudomány kapcsolatában is.

Gyenis Vilmos

A Szántó Kovács Múzeum évkönyve. Szerkesztette Nagy Gyula. Orosháza, 1960. Múzeumok Rotaüzeme. 515 l.

Orosháza tudományos életének homlokterében néhány év óta a készülő helytörténeti monográfia áll. Ennek a monográfiának mintegy előtanulmányát képezi az 1955 óta harmadik ízben megjelenő múzeumi évkönyv, amelyben helyi jellegű dolgozatokon kívül országos érdeklődésre számot tartó történeti, néprajzi, természettudományi és irodalmi tárgyú munkák is találhatók.

Tekintettel arra, hogy a korábbi köteteket folyóiratunk nem ismertette, itt szeretnénk felhívni a figyelmet néhány érdekesebb cikkre: Elek László: *A szabadságharc utáni első évek színházi törekvései megyénkben, különös*

tekintettel Szegedy Sándor társulatára. (1955. 155—173 l.); Szabó Ferenc: *Justh Zsigmond életének és munkásságának emlékei Orosháza környékén*. (1955. 197—208. l.); Elek Lászlóné: *Mentsük meg népdalainkat*. (1955. 239—244. l.); *Miért zuhant vissza a kincsekkel teli harang a pusztajölvári Harangoskúta?* (1955. 222. l.). (Vö. Darvas József: Harangoskút); Szabó Ferenc: *Szabó Mihály orosházi köztitkár korabeli verses históriája az 1866-os könngráti csatáról*. (1959. 95—99 l.).

A legutóbbi kötetet csakúgy, mint az előbbieket nagyjából helyi kutatók írták, akik a forrásokhoz sokszor csak nagy nehézségek árán jutnak hozzá. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy a legutóbbi (1960) kötetben öröndetes színvonal emelkedés tapasztalható.

Irodalmi szempontból különösen két munka hívja fel magára a figyelmet: Péter Lászlónak Veres Imre által gyűjtött orosházi népmese-közlése, valamint Elek László érdekes publikációja, mely Móra Ferencnek a gyomai Kner családdal folytatott levelezését teszi közzé.

Az előbbi — sajnos — csak a Magyar Nyelvőrben 1874 és 1878 között megjelent mesék másodközlése, így nem valószínű, hogy azonos lenne Veres Imre teljes gyűjtésével.

A 30 Móra-levelet Kner Izidorhoz és annak fiához, Imréhez íródott 1917 és 1933 között. Kár, hogy a hasznos szövegkiadás nem párosult kellő körültekintéssel és szakszerűséggel: A leveleket nem számozták meg, egy helyet pedig az időrendbe is hiba csúszott: Móra 1930. június 10-én két levelet írt. A hivatalos nyomtatvány sorszámozásából (328, 329) világosan kitűnik, hogy Móra azt a levelet írta később, melyet Elek László először, s még hozzá — lehet, hogy nyomdahiába folytán — január 10-i dátummal közöl. Az eredeti levélben teljesen ki van írva, hogy „június”! A közlésből emellett hiányzik is egy levél, melyet Móra 1931. május 13-án írt Kner Imrének. (Vö. *Móra Ferenc levelesládája*. Sajtó alá rendezte: Madácsy László. Szeged 1961. 90. sz.) Ugyanakkor elmaradhatott volna a kötetből Móra díszdoktori beszéde, amely nyomtatásban már megjelent egyszer. (Móra Ferenc: *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*. Bp. 1935. 2. köt. 154—161. l.)

A jegyzetanyag — mely hiányos és helyenként megbízhatatlan — meglehetősen sok kívánnivalót hagy maga után.

Sok helyen hiányzik a levelekben lévő utalások magyarázata. Pl. 1. levél (381. l.): „A Moly-könyvről való recenziót . . .” *Három novella*. Szegedi Napló, 1917. febr. 18.

4. levél (384. l.): „Futásban ideteszem a Monumentáért járó hivatalos köszönőlevelet is, . . . s írni fogok róla, ha az időm engedi, már a karácsonyi Szegedi Naplóba.” A Monumen-

tákról szóló cikk a karácsonyi számban nem jelent meg, viszont a következő (1922) év január 6-i számában Móra írt a *Magyar Klasszikusok* sorozatról.

5. levél (386. l.): „A múzeumbarátok most megjelent emlék füzetéből . . .” Móra Ferenc: *Somogyi Károly emlékezete*. Szeged 1923.

22. levél (401. l.): „Sajnos olyan ember a könyvtárosom . . .” Szőke Mihály, aki titokban jelentéseket írt Móráról fölöttésein.

28. levél. (408. l.): „*Ölélis itthonról a magam utcájából*”. A 65. jegyzet szerint: „Móra utal arra, hogy a Daru utcát, amelyben született, róla nevezték el.” Móra Kiskunfélegyházán nem a Daru utcában született. Vö. Mezösi Károly: *Móra Ferenc szülőháza*. Tiszatáj, 1955. aug. — szept.

29. levél (409 l.): „. . . . . mint a Kath. Szemle ma érkezett száma, amely nagyon tisztességesen kritizálja, hogy mindig nem vagyok elég keresztény.” Kath. Szemle 1933. 157—159. l. Pitroff Pál recenzius kifogásolja, hogy az *Aranykoporsó* befejezéséből hiányzik a mélység, a hit.

További igen gyakori hiba, hogy a személyekre vonatkozó jegyzeteknél elmarad az illető születési vagy halálozási évszáma: 4. levél, Kozma Lajos (1884—1948), Tevan Andor (1889—1955) stb.

Egy helyen a szövegolvasásba is hiba csúszott: 9. levél (389. l.): „. . . . kiadványaitokon kívül a következők . . .” Helyesen olvasva „. . . . kiadványaitok közül a következők . . .”

Gádorosi Vass István

A nyíregyházi Jós András Múzeum évkönyve:
1. köt. 1958. Szerkesztette Csallány Dezső. Bp. 1960. Képzőművészeti Alap K. 258 l. 38 t.

A Nyíregyházi Múzeum évkönyve értékes régészeti, történeti, néprajzi és művészettörténeti tanulmányok mellett közli az ismert Berzsényi- és Kőlcsey-kutató, Merényi Oskár *Szemere Pál kiadatlan kritikái műve Kőlcsey ellen és Berzsényi mellett (1817) c.* dolgozatát. Szemere ú. Tudósítás-át — mely nem más, mint a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségében készült „lektori jelentés” Kőlcsey nevezetes Berzsényi-kritikájáról — már régen ismerjük. (Vö. Waldapfel József: *Berzsényi megítélésének történetéhez*. ItK. 1936.) Waldapfel kommentárjához képest Merényi lényegében nem sok újat mond, mégis érdeme, hogy a Rádai Könyvtár Szemere Táranak elszórt darabjaiból hiánytalanul összeállítja a Tudósítás szövegét, s ezt mindenekelőtt Szemere esztétikai elvei kialakulásának egyik legfontosabb dokumentumaként elemzi. Ebből a végeredményben helyes „Szemere-szem-

pontú" elemzésből adódnak aztán Merényi elemzésének tévedései.

A szerző egyik legfontosabb következtése a következő: „A Védelem szakaszok szerint foglalkozik Kőlcsey kritikai érveinek cáfolatával, és meglepő egyezéseket mutat Berzsényi Antirecensiójának érvelésével, ami azt bizonyítja, hogy Szemere jobban megértette Berzsényi költészetét, mint Kőlcsey. Mindenekelőtt szögezzük le, hogy Szemere Tudósításának Berzsényivel és Kőlcseyvel kapcsolatos kétségtelenül telibe találó esztétikai megállapításai soha nem születtek volna meg a magyar kritika olyan nagy horderejű darabja nélkül, mint Kőlcsey szóban forgó bírálat. A Berzsényi–Kőlcsey–Szemere-vitában — bármennyire is vannak Kőlcseynek vitatható megállapításai, Szemerének pedig bőségesen kifejtett helyes gondolatai — mégis Kőlcsey álláspontja a meghatározó és inspiráló. Az a Merényi-tétel, hogy Kőlcseyvel szemben Szemere mellett érvel Berzsényi Antirecensiója és a Tudósítás némely „meglepető egyezése”, szintén nem áll meg. Merényi többször hangsúlyozza ezt az egyezést, ugyanakkor többször kijelenti: „Az egyező vonások létrejötté a két szerzőtől teljesen függetlenül történt, mert egyik sem tudott a másik munkájáról, amikor írta... Így ez a Tudósítás Berzsényi szempontjából kárba veszett.” Az eddigi Berzsényi-kutatás (Horváth János, Vargha Balázs) hasonlóan nem lát semmiféle összefüggést a két mű között, pedig a Tudósítás számos tétele szinte szó szerint megismétlődik Berzsényi ún. II. Antirecensiójában. (Tud. Gyűjt. 1825.) Szauder József 1960-as szegedi egyetemi előadásai tárták fel ezeket a meglepő filológiai egyezéseket, s ezzel kapcsolatos eredményeit azóta megjelent tanulmányában összegezte (*A magyar romantika kezdeteiről*. ItK. 1961. 659–681.), így elegendő csak hivatkozni rá.

Merényi dolgozata tehát lényegében nem sokkal vitte előbbre a kérdést érintő kutatásokat, éppen ezért helyesebb lett volna, ha kommentárját megrövidítve, közleményét megtoldja a Tudósítás teljes szövegének pontos közlésével.

Az évkönyv egyéb vonatkozású cikkeiről nem feladatunk szólni. Megemlítjük, hogy nagyban lerontja a kötet össz-értékét az idegen nyelvű összefoglalók néhány bántó, nem is tipográfiai, hanem fordítási hibája. Íme néhány az olasz nyelvű kivonatokból: *incominciare* és *l'ingegnere* helyett *incominciare* illetve *l'ingegnere*; *rinascimento* (!) és *rinascimento* (!) alakú jelző ehhez a többes számú kifejezéshez: *frammenti sculturali* a helyes *rinascimentali* alak helyett stb., stb. Reméljük, hogy a következő kötetek idegen nyelvű összefoglalóinak fordítói gondosabb munkát végeznek.

Kovács Sándor Iván

Régi magyar bibliográfiák Amerikában. George Szabó: *Fourteenth Century Hungarian Manuscripts in the United States*. New York, 1961. [Compiler]. 9 1. — George Szabó: *Codices of Dominicus Kálmáncsehi in the United States*. New York, 1960. The Kossuth Foundation, Inc. 12 1. (Hungarian Bibliography Series, 3.) — George Szabó: *Corvinus Manuscripts in the United States*. New York, 1960. The Kossuth Foundation, Inc. 20 1. (Hungarian Bibliography Series, 2.)

Az elmúlt években tudomásunk szerint négy magyar vonatkozású bibliográfia jelent meg Amerikában, közülük egyet (Zoltán Szta-ray: *Bibliography on Hungary*) Kovács József ismertetett már folyóiratunkban (ItK 1962. 2. sz.), ezúttal a többiről emlékezünk meg.

Szabó György, a három régi magyar füzet összeállítója, közülő nagyobb munkájának (*Census of Medieval Hungarian Art Objects in the United States*) melléktermékeként adta ugyan közre jelenlegi publikációt, ezek azonban többet jelentenek afféle alkalmi kiadványoknál: önmagukban is megfelelőek ahhoz, hogy eleget tehessenek a bevezetőben megfogalmazott kettős célkitűzésnek. Egyrészt, hogy felhívják az amerikai irodalomtörténészek, művészettörténészek és könyvtárosok figyelmét a középkori magyar kódexekre és a rájuk vonatkozó magyar szakirodalomra, másrészt, hogy hasznosan tájékoztathassák kutatóinkat a voltaképp magyarországi provenienciájú, de ez idő szerint Amerikában őrzött kéziratok sorsának újabb alakulásáról, valamint az utóbbi évek vonatkozó amerikai szakirodalmáról.

Ez utóbbiak tekintetében valóban több fontos adatot találunk Szabó munkáiban. Mint kiderül, a vatikáni *Képes Legendárium* például azért kapott helyet XIV. századi bibliográfiájában, mert a *Legendárium* 2 levele amerikai tulajdonban van (vö. Meta Harrsen: *Central European Manuscripts in the Pierpont Morgan Library*. New York, 1958. 49–50. 1.). A viszonylag sokat méltatott *Neksei Biblia* legfrissebb irodalmából pedig újdonság számba megy M. Harrsen vaskos könyve. (*The Neksei-Lipocz Bible*. Washington 1949. 100 1.).

Kálmáncsehi Domonkos Amerikában őrzött kódexeiről egész füzetnyi a szakirodalom. Amit a székesfehérvári humanista műveltségű prépost jellemzésekképp Szabó a bevezetőben elmond, az lényegében Hoffmann Edit szövegén alapul (*Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 111. 1.), ennél sokkal fontosabb az a közlése, hogy a *Kálmáncsehi–Lichtenstein-kódex* jelenleg William S. Glazier New York-i magángyűjteményében van (No. G. 7.), míg a *Horae* felőhelyét jelenleg nem tudjuk, mert Lucius L. Wilmerding (New York) magánkönyvtárából

1951-ben a Parke-Bernet Galleries, Inc. egy ismeretlen vásárlónak eladta.

A régi magyar bibliográfiák harmadik kötete az Amerikában nyilvántartott korvinák (Didymus: *De spiritu sancto*, Cicero: *Opera*, Livius: *De secundo bello Punico*, Tacitus: *Annales*) irodalmát gyűjti egybe. Mint a felsorolásból látható, az *Evangelistarum* (nyilván szakirodalom híján) kimaradt, szerepel ellenben egy ősnymotatvány, a *Statuta Urbis Romae*. Ez utóbbit több, mint fél százada számon tartják ugyan (legújabbban 1.: Gedeon Borsa: *Early printed books in Hungary*. The Book Collector (London) 1958. 16. 1.), de tulajdonképpen ismeretlen, s mióta a római Rossi-cég 1908-ban egy meg nem nevezett — állítólag chicagói — magángyűjtőnek eladta, végképp nyoma veszett. A legutóbbi amerikai ősnymotatvány katalógus (*Census of fifteenth century books owned in America*. New York, 1919.) sem tartalmaz róla semmi közelebbit, noha feltételeken Chicagót nevezi meg lelőhelyként. Így állt elő az a furcsa helyzet, hogy minden, amit jelenleg a *Statuta Urbis Romaeról* tudunk, az a Rossi-féle árverési könyvjegyzék szövegére megy vissza (*Catalogue des livres et manuscrits composant la bibliothèque des Ducs D'Attemps*. Seconde partie. Rome, 1908. No. 1735.). Az itt olvasható leírást — szűkszavú utalásokból

tudjuk — ismerték ugyan a magyar kutatók, de teljes egészében nem tették közzé. Ezt a hiányt pótolta legutóbb Szabó György *Egy Amerikában lappangó Corvináról*. (Könyv. h. n. [1960], ny. n. 4 l.) c., dokumentációs értékű tanulmányában, — jobb híján választva ezt a megoldást, mivel chicagói kutatásai eredménytelenek maradtak

Úgy látszik, hogy Neksei Dömötör bibliáját kivéve, nemcsak a vatikáni *Képes Legendárium* és a *Kálmáncsehi—Lichtensteinkódex*, de az amerikai korvinák iránt is eléggé mérsékelt az érdeklődés Amerikában. Szabó több összefoglaló jellegű cikkén kívül [*Mátyás-kori emlékek az Egyesült Államokban*. Torch (Narren) 1959. 7. sz. — *Corvinák Amerikában*. Bibliography (folyóirat, Washington) 1959. 7. 2—3. sz.], annak ellenére, hogy a kódexek számunkra nem hozzáférhetőek, az utóbbi évek közös termésének egybevetése alapján, mégis azt kell megállapítanunk, hogy napjainkig bezárólag ma is a magyar tudományos irodalom a domináló. Szabó György gondosan összeállított bibliográfiáit tehát *elsősorban* a középkori magyar emlékek iránt érdeklődő amerikaiak forgathatják haszonnal, bár, amint megjegyzéseinkből is látni lehetett, a magyar kutatók is találhatnak benne újat.

V. Kovács Sándor

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET KÜLFÖLDÖN 1960

Külföldi folyóiratok magyar irodalomtörténeti repertórium

(Bibliográfiai vázlat)

A „Magyar irodalomtörténet külföldön” bibliográfia gyakorlati célt szolgál: a magyar irodalomtörténetészeket és irodalomtudományunk kérdései iránt érdeklődőket kívánja tájékoztatni a külföldi folyóiratirodalomban megjelent magyar irodalomtörténeti vonatkozású cikkekről, tanulmányokról.

Az itt bemutatásra kerülő, egyelőre még szerény, de dokumentációs munkánk és kapcsolataink kiszélesedésével bizonyára egyre bővülő anyag nehezen hozzáférhető könyvtári és egyéb gyűjteményeinkben. A kurrens cikkrepertórium (Magyar Folyóiratok Repertórium), az éves irodalmi bibliográfia még a magyar nyelvű külföldi folyóiratok adatait sem közli. A külföldi folyóiratok magyar irodalomtörténeti vonatkozású cikkeinek összeállítására, rendszeres évi tájékoztatónk elindítására ezért volt szükség.

A „Magyar irodalomtörténet külföldön” évenként megjelenő bibliográfiai összeállítás jórészt feleslegessé teszi a szomszéd népek magyar nyelvű irodalmi sajtója anyagából intézeti folyóirataink hasábjain között korábbi összeállításaink (Irodalomtörténeti Közlemények 1958, Világirodalmi Figyelő 1959, 1960) folytatását, mivel az itt közölt magyar irodalomtörténeti anyagot ez a gyűjtés is tartalmazza. Ennek helyébe tehát ezzel az összeállítással a „Magyar irodalomtörténet külföldön” éves bibliográfia lépett, melynek első, az 1960. évre vonatkozó anyagát alább közöljük.

Első ilyen összeállításunk még csupán 72 felvétel tartalmaz az alább felsorolt közel negyedszáz külföldi periódikából. Ez a rendkívül alacsony szám is mutatja, hogy dokumentációs és ehhez kapcsolódó külföldi vonatkozású bibliográfiai munkánk még az adatgyűjtés és feldolgozás előkészítő stádiumában van. Éppen ezért ez alkalommal az anyag belső tagolásától eltekintünk, felvételeinket betűrendben, a feldolgozott címek jegyzékében előforduló helyneveket impresszum szerint közöljük.

A jelen gyűjtésben előforduló külföldi periodikák betűrendes jegyzéke:

Česká Literatura (Praha)
 Contemporaneo (Roma)
 Hét (Bratislava)
 Híd (Novi Sad)
 Igaz Szó (Marosvásárhely)
 Inostrannaja Lityeratura (Moszkva)
 Irodalmi Szemle (Bratislava)
 Izvesztija Akad. Nauk SzSzsR Otd. lit. i jaz. (Moszkva)
 Korunk (Köszvár)
 Kulturny Život (Bratislava)
 Luceafărul (București)
 Nghien Cuv Vănhoc (Hanoi)
 Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (Köszvár)
 Plamen (Praha)
 Scrișul Banațean (Timișoara)
 Slavia (Praha)
 Slavonic and East European Review (London)
 Slovenská Literatura (Bratislava)
 Steaua (București)
 Szeptemvri (Szófia)
 Utunk (Köszvár)
 Viața Românească (București)

Repertórium

- Abafáy Gusztáv**: Bolyai János nézetei a nyelvről és gondolkozásról, az esztétikáról és művészetéről. [Tan.] Nyelv- és Irod. tud. Közl. 1—2. sz. 15—35. p.
- Adamová, Zuzana** (Praha): A magyar irodalom története 1849-ig. (Dejiny maďarské literatury do r. 1849.) [Ism.] Slavia 158—65. p. [Bóka László és Pándi Pál (szerk.) Bp. 1957.]
- Antal Árpád**: A felvilágosodás literátora. [Ism.] Korunk 12. sz. 1521—25. p. [Kazinczy Ferenc Válogatott Munkái. Szerk. és a bevezetést írta Jancsó Elemér. Bukarest 1960.]
- **AR-**: Literatura jubilejűche Maďarska. (A jubiláló Magyarország irodalma.) Kulturny Život 15. sz. 5. p. [Rövid megemlékezés az utolsó másfél évtized magyar irodalmáról.]
- Asztalos István**: Talákozásom Móricz Zsigmonddal. [Cikk.] Igaz Szó 1. 333—35. p.
- Balázs Béla**: Csanda Sándor: Magyar—szlovák kulturális kapcsolatok [Ism.] Hét 5. sz. 14. p.
- Balla Ernő**: [Mihail] Sadoveanu a régi Korunkban. [Tan.] Korunk 11. sz. 1372—77. p.
- Bori Imre**: Az élet szolgálatában. [Cikk.] Híd 11. sz. 892—901. p. [Jugoszláv szép-irodalmi művek magyar fordításairól.]
- Bori Imre**: József Attila-problémák. A műhelymunka forgácsai. [Tan.] Híd 4. sz. 304—11. p.

- Bori Imre**: József Attila tanulmányai. [Tan.] Híd 9. sz. 686—96. p.
- Botka Ferenc**: Cseh proletárköltők fordításai a Kassai Munkás 1921—1924-es évfolyamaiban. [Tan.] Irodalmi Szemle 1. sz. 91—103., 2. sz. 247—53. p. [Jaroslav Seifert, Stanislav Kostka Neumann, Michal Mareš, Petr Bezruč, Karel Čapek műveinek magyar fordításáról.]
- Čelakovský [František] és Kisfaludy. [Cikk.] Hét 30. sz. 15. p. [Kisfaludy Sándor versalakjának („Himfy-strófa”) átvételéről.]
- Csanda Sándor**: Szlovák—magyar kapcsolatok a Rákóczi-felkelésben. (Részlet egy hosszabb irodalomtörténeti tanulmányból.) [Tan.] Irodalmi Szemle 3. sz. 399—407. p. [A kor irodalmi kapcsolatairól.]
- Cushing, G. F.**: The Birth of National Literature in Hungary. (A nemzeti irodalom megszületése Magyarországon.) The Slavonic and East European Review Vol. XXXVIII. 91. sz. 459—75. p. [A XVIII. sz. vége és a XIX. sz. eleje magyar irodalmának történetéből.]
- Dallos, M.** — **Toti, G.**: Giovani poeti ungheresi. Contemporaneo 27—28, 74—76. p. [Utószó Nyerges A., Danyi Gy., Simon I., Papp L., Csepeli Szabó B., Kalász M., Ladányi M., Mezei A. és Havas E. verseinek olasz fordításához.]
- Dani János**: Debreczeni [Márton] román katonabúcsúztatói. [Cikk.] Korunk 8. sz. 955—58. p. [Debreczeni Márton két verséről.]
- Dánielisz Endre**: Egy Arany-portré története. [Cikk.] Igaz Szó II. 766—70. p. [Egy Arany-kép megfestésének története, Arany és Tompa Mihály levelek publikálása.]
- Dankanits Ádám**: Adatok a XVIII. századi enyedi nyomda történetéhez [Cikk.] Nyelv- és Irod. tud. Közl. 1—2. sz. 150—58. p. [XVIII. századi erdélyi magyar nyomtatványokról, a nyomdatermékek jegyzékével.]
- Dér Zoltán**: Kosztolányi egy ismeretlen önképzőköri bírálat. [Cikk.] Híd 6. sz. 478—86. p. [Goethe: Vidasz a könnyekben. Grüner Andor műfordításának bírálat. Szövegközlés.]
- D[uba] Gy[ula]**: „Lények ülnek a toronyba gyöngyös koszorúba.” [Cikk.] Hét 16. sz. 15. p. [Az Ipoly menti Visk népköltészeti hagyományairól.]
- Engel Károly**: Az Irodalomtörténeti Füzetek két újabb kötete. [Ism.] Nyelv- és Irod. tud. Közl. 1—2. sz. 168—71. p. [Sükösd Mihály: Tudós Wesszprémi István. Bp. 1958. (IF 16.) és Fenyő István: Reformkori irodalmunk az egykorú orosz sajtó tükrében. Bp. 1959. (IF 28.) című munkáiról.]
- Engel Károly**: Mikszáth Kálmán és a román

- nép. [Tan.] Korunk 8. sz. 1003—07. p.
- Faragó József**: A Kőműves Kelemen-ballada eredete. [Cikk.] Korunk 1. sz. 115. p. [Válasz egy olvasó kérdésére.]
- Faragó József**: Petőfi verséből — székely népballada. [Cikk.] Igaz Szó II. 452—56. p. [Petőfi: Fűdik a holdvilág című versének székely népballada-változatáról. Publikálás.]
- Faragó József**: Pokolra való földesurak népmeséinkben. [Cikk.] Korunk 12. sz. 1526—28. p.
- Fejér László** balladája. Kórógyi változat. [Cikk.] Híd 7—8. sz. 597—98. p. [A novízsádiegyetem magyar tanszékének gyűjtéséből. Elmondta: Druzsó Izsák Józsi.]
- Fejér László** története. Vojlovicai változat. [Cikk.] Híd 7—8. sz. 598—99. p. [A novízsádiegyetem magyar tanszékének gyűjtéséből. Elmondta: Kovács Juli néni, Vojlovica.]
- Ficzay Dénes**: Egy elfelejtett Ady-levél. [Cikk.] Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1—2. sz. 148. p. [1912. aug. 23-án kelt levele Teller Kálmánhoz, az Aradi Közlöny munkatársához, aradi útja céljáról.]
- Fodor József**: Mărturie despre poezia lui [Tudor] Arghezi (Vallomás T. Arghezi költészetéről). [Cikk.] Viața Românească 5. sz. 49—51. p. [Tudor Arghezi működésének méltatása és hatása a magyar irodalomra.]
- G. Cz. A.**: Magyar–román irodalmi kapcsolatok [a] Vajdaságban. [Cikk.] Híd 11. sz. 920. p. [A Lumina 1960. évi 4. száma alapján.]
- Golenișceev-Kutuzov, I. H.**: Gumanizm v vengerszko–horvatszkom goszudarsztve XV. v. (A humanizmus a magyar–horvát államban a XV. században.) Izvesztija Akad. Nauk SzSzsZR Otd. lit. i jaz. XIX. köt. 1. sz. 3—18. p.
- Grek Imre**: Vita egy vers fordítása körül. [Glossza.] Irodalmi szemle 3. sz. 411—13. p. [Bohuslav Lobkovicnak a Karlovy Vary-i forrást dicsőítő verse magyar fordításáról.]
- Gyüre Lajos**: Juhász Gyula Léván. [Cikk.] Hét 2. sz. 14. p.
- Hamada, Milan**: Dôležitý príspevok k dejinám staršej slovenskej poézie (Fontos adalék a régi szlovák költészet történetéhez.) [Cikk.] Česká Literatura 507—08. p. [Mišanik—Klaniczay—Eckhardt: Balassi Bálint szép magyar komédiája. A Fanchali Jób kódex magyar és szlovák versei című kiadványról.]
- [Ho Ton Trinh] **Hoang Trinh**: Bouc dan tim hien van hoc Hun-Ga-Ri. (Előzetes kutatások a magyar irodalom történetéről.) Nghien Cuv Vánhoc 12. sz. 67—76. p. [Rövid áttekintés a magyar irodalom történetéről a kezdetektől napjainkig.]
- Izsák József**: Mikszáth Kálmán, a novellaíró. Halálának 50. évfordulójára. [Tan.] Igaz Szó II. 137—146. p.
- Izsák József**: Mit ér „A medikus”? Szélgjegyzetek Bródy Sándor színművéhez. [Tan.] Korunk 8. sz. 1021—24. p.
- Jancsó Elemér**: Ismeretlen Ady levelek. [Cikk.] Nyelv- és Irod. tud. Köz. 1—2. sz. 149—150. p. [1911—1912-ből Diamant Izsóhoz, egy vágújhelyi Ady-ünnepélyről.]
- Jancsó Elemér**: Kazinczy fogsága utáni felvilágosítói tevékenysége. [Tan.] Nyelv- és Irod. tud. Köz. 1—2. sz. 37—55. p. [Kazinczy Ferenc 1801 utáni írói és irodalompolitikai munkásságáról.]
- Kakassy Endre**: A román–magyar testvériség versének centenáriuma. [Tan.] Korunk 10. sz. 1173—79. p. [Zilahy Károlyról.]
- Kakassy Endre**: Románul is megszólalt népballadánk. [Ism.] Utunk 31. sz. 2. p. [Balade populare maghiare din R. P. R., H. Grăescu tolmácsolásában. Bukarest 1960, Ifjúsági Kiadó, Miorița-sorozat.]
- Käfer István**: Magyar–szlovák kulturális kapcsolatok. [Cikk.] Irodalmi Szemle 2. sz. 306—09. p. [Ism. Csanda Sándor: Magyar–szlovák kulturális kapcsolatok Bratislava 1959. című műről; a magyar–szlovák irodalmi kapcsolatok részletes elemzésével.]
- Kiss Géza**: La 50 ani se la moartea lui [Kálmán] Mikszáth. [Tan.] Steaua 7. sz. 77—79. p. [M. K. halála félszázados évfordulójára.]
- Manojlović, Todor**: Emlékezések Ady Endrére és a „Holnap” Váradára. [Cikk.] Híd 2. sz. 133—38. p.
- Mikes Kelemen** ismeretlen kézírata [Cikk.] Utunk 4. sz. 2. p. [„A kereszt királyi útja” kéziratának előkerüléséről.]
- Mikó Imre**: Debreczeni Márton, a bányász és a költő. [Cikk.] Korunk 8. sz. 949—954. p.
- Mráz, Andrej**: Publikácia o maďarsko–slovenských kultúrnych vzťahoch (Közlemény a magyar–szlovák kulturális kapcsolatokról.) [Ism.] Slovenská Literatura 489—94. p. [Csanda Sándor: Magyar–szlovák kulturális kapcsolatok (Bratislava 1959) című könyvének ism.]
- Mráz Lajos**: „Testvéri tankok”. [Cikk.] Korunk 12. sz. 1447—50. p. [József Attiláról.]
- Musnai László**: Új adatok Halici Mihály életéhez és hagyatékához. [Tan.] Nyelv- és Irod. tud. Köz. 1—2. sz. 57—66. p. [XVII. századi erdélyi román humanista költő, Pápai Páriz Ferenc iskolatársa és barátja.]
- Nagy Olga**: Széki anekdoták vallásról, papról, istenről. [Cikk.] Korunk 9. sz. 1070—81. p. [Az anekdoták publikálásával.]

- [Németh László] Nemet, L.: O mojih perevodah sz russzkogo. (Orosz fordításaimról.) [Cikk.] Inosztrannaja Lityeratura 11. sz. 219—25. p.
- [Nikolov, N.] : Poezija-vrösztnik na szvobodata. (A szabadsággal egykorú költészet.) Szeptemvri (Szófia) 4. sz. 147. p. [A legújabb magyar költőnemzedékről, a felszabadulás 15. évfordulója alkalmából.]
- Perpessicius: A két testvériródlalom kézfogása. [Cikk.] Utunk 7. sz. 4. p. [Ford. Részletek Perpessiciusnak a Contribuțiunii maghiare in literatjura română c. cikkéből. Megj. Luceafărul, 1960. 3. sz.]
- Péter Vera: A „Monde” magyar könyvei. [Ism.] Utunk 21. sz. 2. p. [Nagy Péter: Az 1919 utáni emigráció egyik kiadói vállalkozása, a „Monde magyar könyvei” c. az ItK 1960. 1. számában megjelent tanulmányáról.]
- Sabin, Belu: Bódog Józsa. [Cikk.] Nyelv- és Irod. tud. Köz. 1—2. sz. 143—48. p. [XVI. századi humanista; szerző feltevése szerint a Comoedia Balassi Menyhárt árutatásáról című dráma Józsa deákja.]
- Sándor László: Népi kincsek között Kárpát-Ukrajnában. [Cikk.] Hét 51. sz. 14—15. p. [A helyi népköltészetéről és a népmese-kincséről.]
- Sas Andor: Széchenyi [István] két levele. [Cikk.] Irodalmi Szemle 3. sz. 413—16. p. [1830. és 1844. években írt levelek, a kor irodalmi életéről is.]
- Sasu, Dorothea: Petőfi a román irodalomban. [Tan.] Korunk 9. sz. 1049—57. p.
- Sinkó Ervin: Az „írástudók” középkori őse. [Tan.] Híd 4. sz. 255—58. p. [Anonymusról.]
- Sinkó Ervin: A két Kazinczy. [Tan.] Híd 12. sz. 958—68. p.
- Sinkó Ervin: A nemzeti irodalom fogalma. [Tan.] Híd 4. sz. 253—54. p. [Részlet a szerző készülő magyar irodalomtörténetéből.]
- Sinkó Ervin: Nincs század, amely csak egy század volna. [Tan.] Híd 6. sz. 427—39. p. [A középkori magyar költészetéről.]
- Špitzer, Juraj: Mikszáth Kálmán és a szlovákok. [Cikk.] Irodalmi Szemle 2. sz. 242—44. p.
- Szabó György: Kiadatlan vers a XVII. századból. [Cikk.] Nyelv- és Irod. tud. Köz. 1—2. sz. 142—43. p. [Ismeretlen költő „Oh szép hattiuk mint keztek”... kezdetű verse.]
- Szalatnai Rezső: Pesti találkozás. [Tan.] Korunk 12. sz. 1450—57. p. [József Attiláról.]
- Szauder József: Osvícenství a obrození v mad'arské literatuře. (Felvilágosodás és megújulás a magyar irodalomban.) [Tan.] Slavia 2. sz. 235—39. p.
- Szily Imre: További adalékok a cseh, szlovák és magyar kölcsönös fordításokról. [Cikk.] Irodalmi Szemle 1. sz. 104—05. p. (Kölcsönös irodalmi kapcsolatokról és érdeklődésről.)
- Tolnai Gábor: Tři léta mad'arské literatury (A magyar irodalom három éve.) [Cikk.] Plamen 147—50. sz. [Áttekintés az 1957—1959. évek magyar irodalmáról.]
- Torma Dénes: Revizionista érvelés. [Cikk.] Híd 10. sz. 827—30. p. [Diószegi András: Fiatal novellistáink útja. Kortárs 1960. 6. sz.-ban megjelent cikkéről.]
- Tóth Sándor: Adalékok a Korunk történetéhez. [Cikk.] Korunk 9. sz. 1082—90. p.
- Tóth Sándor: Egy folyóirat harcos múltjából. [Cikk.] Utunk 36. sz. 2. p. [A régi „Korunk”-ról.]
- V. I.: Mikszáth Kálmán. [Cikk.] Scrișul Banațean 9. sz. 66—68. p. [Mikszáth halála 50. évfordulójára.]

Közli: Bor Kálmán és Kemény G. Gábor

DIENES ANDRÁS

1905—1962

Dienes András, az irodalomtudomány kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének tudományos munkatársa 1962. augusztus 30-án, 57 éves korában meghalt. Temetése szeptember 4-én volt az irodalomtörténetírás számos művelőjének, az Intézet munkatársainak nagy részvéte mellett. Közvetlen munkatársai és a magyar irodalomtörténészek tágabb közössége nevében az Intézet képviselője ezekkel a szavakkal búcsúztatta:

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete és a magyar irodalomtörténészek egész tábora nevében búcsúzó: Tőled, kedves barátunk, aki oly fájdalmas hirtelenséggel, tehetséged, munkakedved teljében, tele tervekkel távoztál soraink közül. Még egy évtizede sincs, hogy egy változatos életút, veszélyes évek, sikerek és sikertelenségek, küzdelmek és ártatlan meghurcoltatás után baráti közösségre találtál Intézetünkben, s közvetlen munkatársaid körében, de ez a néhány év is elég volt ahhoz, hogy méltán megérdemelt rangot, megbecsülést vívjál ki magadnak a magyar irodalomtudományban, hogy kibontakozzon a maga nemében egyedi, de annál értékesebb — s most oly tragikusan félbemaradt — kutatómunkád.

Dienes András útja, persze nem váratlanul és nem véletlenül vezetett hozzánk. Már 35 évvel ezelőtt, mikor feljegyezte az első Petőfi-legendát, eljegyezte magát legnagyobb költőnk emlékének ápolásával, a rávonatkozó igazságok szenvedélyes vizsgálataival. Eleinte azonban még távol áll az irodalomtörténettől: részben termékeny katonai szakíró, részben színestollú szépiró. De e két látszólag egymástól távoli irodalmi tevékenység nála közel került egymáshoz. Mint katonai író, a szabadságharcok katonai története vonzotta leginkább, mint szépiró nemzeti nagyjaink, szabadsághőseink életét választotta témául. Így futhatott össze végül munkásságának két ága, s találkozhatótt Petőfiiben, Petőfi életének elsősorban katonai vonatkozásainak vizsgálatában. 1949-ben jelent meg első irodalomtörténeti érdekű munkája a „Petőfi-

titok”, mely a tudomány és a szépirodalom határán áll, szenvedélyes publicisztikának mondható leginkább: hadüzenet tévedéseknek, ferdítéseknek az igazság kiderítése céljából. Ez az igazságkereső szenvedélye töretlen maradt öt évi kényszerű némasága alatt is, s sokan tanúi lehettünk, hogy 1955-től kezdve milyen hallatlan munkakedvvel, tudományos céljai terén való konok következetességgel küzdötte ki a maga igazát.

Valljuk be, sokan vagyunk itt, akik eleinte — noha az első percben rokonszenvet és tiszteletet ébresztett mindenkiben, akivel a Petőfi-kérdésről beszélt — egy kissé valamely rögeszme megszállottjának gondoltuk őt. Hatalmas s egészen különleges ismeretei, hibátlan logikája, félelmetes vitakészsége, de ha tényekkel, érvekkel meggyőzték arról hogy tévedett, annak azonnali belátása — mindezek a tulajdonságai végül lefegyverezték a kételkedőket, s örömmel vehettük tudomásul: a magyar irodalomtörténetírás új színnel gazdagodott, soraink egy sokra hivatott kutatóval bővültek. Ezt igazolta 1959-ben megjelent nagy munkája: „Petőfi a szabadságharcban”, a Petőfire vonatkozó életrajzi irodalomnak ez a maradandó alkotása. Az elismerő kritikák is megállapították: egyoldalú a könyv, a katona, a politikus, az ember mellett háttérbe szorul benne a költő. Ez igaz, de termékeny volt ez az egyoldalúság, mert Dienes András olyan szempontokat érvényesített, olyan tudanyagot mozgatott meg, amivel más eddig nem rendelkezett, s ezzel nemcsak a költő halálának körülményei, de egy sor más fontos életrajzi kérdés is tisztázódott. S hogy mennyire igazi tudósról van szó, azt akkor érthette meg mindenki igazán, amikor belefogott nagy — s csonkán maradt — művébe, a Petőfi-életrajz megírásába. Súlyos betegsége ellenére a felfedezőik szenvedélyével, áldozatvállalásával fogott bele egy 80 éves hiány pótlásába. Utazik, levéltárakat, anyakönyveket, feljegyzéseket kutat át ezerszámra egy-egy adatért s sorozatosan cáfol meg tévedéseket, legendákat, hazugságokat. A kutató munka bravúráját mutatja be Petőfi szülei genealógiája felderítésében, de utánajár Petőfi egész környezetének, a vele kapcsolatba

került barátoknak, nevelőknek, iskola-, katonai-, színiestársaknak. Felfedi a gyermek és ifjú Petőfi egész szellemi, társadalmi, művészi fejlődését. Mindent tud Petőfiről, de ennek a hallatlan tudásnak az anyaga sajnos csak 1842-ig áll nyomdakészen. Néhányan, akiknek módunk volt beleolvasni kéziratába, tudjuk, mennyi újabb eredményt — s habár csak a gyermekeiről és az ifjúról — mennyire a régebbi életrajzokból kiolvashatónál igazabb Petőfi-képet fog könyvéből megismerni a tudomány. És miközben nagy munkáján dolgozik, továbbfolytatnak vitái a szülőhely, a szülők, Petőfi magyarsága, a halál körülményei, a Szendrey Júlia-kérdés körül.

Végigmegy mindazon az úton, ahol Petőfi járt, — és végig vezeti a TIT, az IBUSZ rendezésében a közönséget is. Közben mindenütt előadásokat tart, — ezrek ismerik meg, ezekkel levelez, buzdítja a fiatal kutatókat és tanácsokkal látja el őket. És közben állandóan írja népszerűsítő cikkei, irodalomtörténeti riportjai. Szinte ifjúkorától foglalkoztatja a történelmi és irodalomtörténeti emlékek kérdése. Lobogó lázadozással beszélt

nagyjaink emlékének elhanyagolásáról, s maga megszámlálhatatlan helyen verekedte ki ez emlékek megőrkötését. Ezekkel kapcsolatos száz meg száz cikke, beadványa, vitairata. Azt a sajátos sok-irányú missziót, amit Dienes András vállalt, egyhamar aligha tudja valaki folytatni, azt az érzékeny veszteséget, amit az ő távozása jelent, nem lesz könnyű pótolni.

De nemcsak a fáradhatatlan tudóst, Petőfi, és általában nemzeti múltunk szenvedélyes propagandistáját fogjuk ezentúl fájdalmasan nélkülözni, távozó barátunk. Hiányozni fog megbecsülést, tiszteletet parancsoló, kissé katonás feszeségű, de mindig oly meleg szívű egyéniség. Nem fogjuk elfelejteni azt a becsületet, őszinte nyíltszívű jelet, melyet benned megismertünk. S nagyon fogsz hiányozni mint jó barát, akit néhány év alatt nagyon megszerettünk, s akitől oly szomorú most örökre búcsút vennünk. Emlékedet megőrizzük, munkádat, amennyire lehet, tovább folytatjuk. Nyugodt lehetsz, tetteid, alkotásaid nem voltak hiábavalók.

Intézeti hírek

(1962. június 1.—augusztus 1.)

Jún. 4-én *Sötér István* igazgató, a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság által Katona Lajos születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett emlékülésen „Katona Lajos irodalomtudományi jelentősége” címmel előadást tartott az Akadémián.

*

Ladislav Štoll akadémikus, a Csehszlovák Tudományos Akadémia alelnöke és a Cseh Irodalmi Intézet igazgatója magyarországi útja során jún. 2-án és 4-én Intézetünkbe látogatott és az Intézet vezetésével, valamint a Tudományos Tanács tagjaival megbeszélést folytatott a prágai testvérintézettel való kapcsolat további fejlesztéséről és az ősz folyamán Budapesten rendezendő Összehasonlító Irodalomtörténeti Konferenciával kapcsolatos problémákról.

*

Szabolcsi Miklós osztályvezető jún. 6-tól 19-ig Párizsban tartózkodott és részt vett a Syndicat des Critiques Littéraires nevű francia szervezet által rendezett kritikus találkozáson. A megbeszélés két problémát érintett: A kritika helyzete és feladatai és a kritika módszertani, ill. ideológiai problémái. A konferencián felmerült az a gondolat, hogy létre kellene hívni a kritikusok nemzetközi munkaközösségét.

*

Vittore Branca prof., a velencei Fondazione Giorgio Cini és a Nemzetközi Itálistudományi Társaság főtákará jún. 18. és 21. között hazánkban tartózkodott és az Intézetben *Sötér István* igazgató, *Klanczay Tibor* igazgató helyettes, *Gerédy Rabán* osztályvezető és *Szauder József* egyetemi tanár részvételével megbeszélést folytatott az Intézet olaszországi kapcsolatainak bővítéséről. Érdeklődött a magyarországi humanizmus-kutatás és a tágabb értelemben vett irodalomtörténeti munka iránt is. Jún. 19-én „Poli-ziano egy fontos, kiadatlan művének kódexe” címmel előadást tartott az Akadémián, megtekintette Budapest nevezetességeit és Esztergomba is ellátogatott.

*

Emil Pražák tudományos kutató, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa jún. 18-án háromhetes tanulmányútra hazánkba érkezett. Kutatómunkát végzett az OSZK-ban, a MTA Könyvtárában, az Egyetemi Könyvtárban és az Esztergomi Püspöki Könyvtárban. Mindenütt a cseh humanizmus magyar kapcsolatait kutatta. Utjának tapasztalatairól az Intézetben elbeszélgetett *Klanczay Tibor* igazgató helyettesel, *Gerédy Rabán* osztályvezetővel és *V. Kovács Sándor* tudományos munkatárssal.

*

Júl. 2-án az Irodalomelméleti Osztály kibővített értekezlet keretében megvitatta Nyíró Lajos „Irodalomelméletünk helyzete és feladatai” c. tanulmányát. A dolgozat azt tekintette feladatának, hogy felvázolja azokat az alapelveket és problémákat, melyek az irodalomelméleti kutatás módszereit és irányait a kutatás mai fokán megszabják. A sok fontos kérdés közül azokra irányította a figyelmet, melyeknek tisztázása irodalmi-kritikai életünk és a közel jövőben elkészítendő irodalomelméleti kézikönyv munkálatainak megindítása szempontjából elengedhetetlenül szükségesek. (Az irodalomelmélet fogalma, tárgya, módszere, irodalomelmélet és irodalomtörténet viszonya, irodalomelmélet és kritika, polgári irodalomelmélet és marxista irodalomelmélet viszonya, kapcsolata stb.) A hozzászólók (Miklós Pál, Képes Géza, Vajda György Mihály, Pirnát Antal, Sötér István, Szabolcsi Miklós, Klaniczay Tibor, Bodnár György, Sipos István) elismerték a dolgozat úttörő érdemeit, eredményeit fontosaknak, alapvetőeknek, de nem véglegesnek tekintve. Több ponton vitába is szálltak vele (népiesség és népiség problémája stb.).

*

Júl. 2-án az Intézet plenáris ülést tartott, melynek keretében sor került az 1. félévi munka értékelésére, az Intézet szervezeti

módosítására és az elkövetkezendő feladatok kitűzésére.

*

V. Bammate, az UNESCO társadalomtudományi főosztályán belül működő filozófiai és humán tudományok osztályának vezetője júl. 23-án Intézetünkbe látogatott és az Intézet vezetésével megbeszélést folytatott irodalomtudományunk helyzetéről és az Intézet külföldi kapcsolatainak további fejlesztéséről.

*

Június és július folyamán magyarországi tanulmányútjuk során látogatást tettek az Intézetben és kutatómunkát végeztek könyvtárunkban Zuzanna Adamova, Rákos Péter és Csanda Sándor csehszlovákiai magyar irodalomtörténész-kutatók.

*

Az utóbbi két hónapban az Intézet kiadványainak sorában megjelent Kiss Ferenc: A beérkezés küszöbén. Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága. (Irodalomtörténeti füzetek 37. sz.) és Zrinszky László: A Magyar Tanácsköztársaság emléke költészetünkben. (Irodalomtörténeti füzetek 38. sz.) c. értekezése, valamint Vörösmarty Összes Művei kritikai kiadásának 8. kötete Fehér Géza munkájaként.

Küküllei János és a Névtelen Minorita krónikája. — Imre Samu: Szabács Viadala. — Markó Árpád: Egy elfelejtett magyar író-katona. — Jókai Mór: Írások életéből. — Hatvany Lajos: Gyulai Pál estéje. — Csongor Rózsa: A Vörösmarty Kör története. — Ravasz János—Felkai László—Bellér Béla—Simon Gyula: A magyar nevelés története a feudalizmus és kapitalizmus korában. — A Szántó Kovács Múzeum évkönyve. — A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve. — Régi magyar bibliográfiák Amerikában (V. Kovács Sándor, Bóta László, Tarnai Andor, Téglás Tivadar, Somogyi Sándor, Láng József, Gyenis Vilmos, Gádorosí Vass István, Kovács Sándor Iván).	534
Magyar irodalomtörténet külföldön 1960 (bibliográfia)	542

Az Intézet életéből

Dienes András	546
Intézeti hírek (1962. június 1. — augusztus 1.)	547

СОДЕРЖАНИЕ

Г. Кепеш: К формированию народно-национальной классической поэзии	401
Г. Б. Немет: О Петерфи — критике драмы	421
Р. Варга: Из истории газеты народных писателей «Свободное слово»	439
И. Сили: «Литературный центризм» в литературоведении	454

Небольшие статьи

Документация

И. Хереппи: Данные о старых венгерских стихотворениях	477
И. Шойом: Библиотека Шопронского Венгерского Общества и Даниель Бержени	493

Обзор

Воспоминания об Эндре Ади (И. Варга)	501
Антал Пирнат: Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1573er Jahren (Т. Эсе)	510
Сборник Древних венгерских поэтов, XVII. века 3. (И. Чанади)	516
Лоранд Бенкё: Венгерская литературная письменность в первый период эпохи просвещения (И. Саудер)	521
Иштван Феньё: Шандор Кишфалуди (М. Мезеи)	525
Переписка Кальмана Миксата (И. Начади)	528
Петер Надь: Дежё Сабо в период контрреволюции СМ. Илия	532

Из жизни Института

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az Akadémiai Kiadónál, Budapest V., Alkotmány u. 21.
telefon: 111—010, MNB egyszámlaszám: 46
csekkbefizetési számla szám: 05.915.111-46

az Akadémiai Könyvesboltban, Budapest V., Váci u. 22.
telefon: 185—612

a Posta Központi Hírlap Irodá-nál, Budapest V., József nádor tér 1.
telefon: 180—850

Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066

Példányonként megvásárolható a Posta nagyobb árusítói helyein is)

Ára: 8,— Ft

Előfizetés egy évre: 42,— Ft

INHALT

G. Képes : Zur Entstehung unserer klassischen volkstümlichen Nationaldichtung	401
G. B. Németh : Über den Bühnenkritiker Péterfy	421
R. Varga : Aus der Geschichte der Zeitschrift der volkhafte Schriftsteller »Szabad Szó«	439
J. Szili : Die »literaturzentrische« Betrachtung in der Literaturwissenschaft	454

Kleinere Mitteilungen

Dokumentation

J. Herepei : Angaben über alte ungarische Gedichte	477
J. Solyom : Die Bibliothek der Soproner Ungarischen Gesellschaft und Dániel Berzsenyi	493

Rundschau

Erinnerungen an Endre Ady (J. Varga)	501
Antal Pirnát: Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren (T. Esze)	510
Ungarische Dichter von ehemals, 17. Jahrhundert. 3. (I. Csánádi)	516
Loránd Benkő: Literatur und Schrifttum in Ungarn in der ersten Periode der Aufklärung (J. Szauder)	521
István Fenyő: Sándor Kisfaludy (M. Mezei)	525
Die Korrespondenz von Kálmán Mikszáth (J. Nacsády)	528
Péter Nagy: Dezső Szabó in der Gegenrevolution (M. Illia)	532

Aus dem Leben des Instituts

Az IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK c. sorozat

(Szerkeszti: Horváth Károly) legújabb füzetei:

37. SZ. KISS FERENC: A BEÉRKEZÉS KÜSZÖBÉN — BABITS, JUHÁSZ ÉS KOSZTOLÁNYI IFJÚKORI BARÁTSÁGA.

Bp. 1962. Akadémiai K. 153 l.

20,— Ft

38. SZ. ZRINSZKY LÁSZLÓ: A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG EMLÉKE KÖLTÉSZETÜNKBEN. 1919—1945.

Bp. 1962. Akadémiai K. 147 l.

18,— Ft